

BUDAPESTI SZEMLE

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

VOINOVICH GÉZA

KÉTSZÁZHARMINCHATODIK KÖTET.

(686., 687., 688. SZÁM)

BUDAPEST

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA

1935

282-1935-6

TARTALOM.

DCLXXXVI.

	Lap
AZ INDO-PERZSA HATÁRVIDÉK ŐSI TÖRTÉNETE A FÖLDRAJZ ÉS ÚJABB KUTATÓ-UTAZÁSOK VILÁGÁBAN. — Stein Auréltól	1
JANOSI BÉLA EMLÉKEZETE. — Kéky Lajostól	23
ARANY JÁNOS A MAGYAR KÉPZŐMŰVÉSZET TÜKRÉBEN. — Soltészné Szilárd Katótól	49
THEODOR DÄUBLER. — Kállay Miklóstól	86
A BENNET-CSALÁD. (XII.) — Regény. — Austen Jane után, angolból — Hevesi Sándortól	99
A LEGRÉGIBB ÉRINTKEZÉS ANGLIA ÉS MAGYARORSZÁG KÖZÖTT. — Fest Sándortól	109
IRODALOM. — 1. <i>A világirodalom kis tükré.</i> — (Babits Mihály: <i>Az európai irodalom története.</i>) — r. r.-tól.	
2. <i>Románia szerepe a világháborúban.</i> — (Kiritzesco Konstantin: <i>La Roumanie dans la guerre mondiale, 1916—1919.</i>) — H. J.-tól.	
3. <i>Rajzok az Árpádok és Anjouk korából.</i> — (Kerekesházy-Kerekes József: <i>Rajzok az Árpádok és Anjouk korából.</i> — <i>A Gutkeled Amadék a mohácsi vészig.</i>) — Gálos Rezsőtől	113

DCLXXXVII.

SZÉCHENYI ALLAMFÉRFIŰI MUNKÁSSÁGÁNAK HÉT ÉVE. — Balogh Jenőtől	129
A MAGYAR HUMANIZMUS ELSŐ NYOMAI. — Horváth Jánostól	141
BÜNTETŐ TÖRVÉNY ÉS KULTÚRA. — Auer Györgytől	164
VÁNDORANEKDOTÁK. (I.) — György Lajostól	184
A BENNET-CSALÁD. (XIII.) — Regény. — Austen Jane után, angol- ból — Hevesi Sándortól	208
WALTHER VON DER VOGELWEIDE. — Balogh Károlytól	224
SZEMLE. — <i>Hat év magyar szobrászata.</i> — Hekler Antaltól	239

- IRODALOM. — 1. *Kossuth Lajos életregénye.* — (Hegedüs Loránt: *Kossuth Lajos, legendák hőse.*) — —n —y-tól.
2. *Összefoglaló könyv a magyar nyelvjárásokról.* — (Horger Antal: *A magyar nyelvjárások.*) — Papp Istvántól.
3. *Két nőíró.* — (Gergely Márta: *A salakmosó.* — Szentmihályiné Szabó Mária: *Irén évei.*) — Haraszthy Gyulától.
4. *Magyar anekdoták, magyar kuriózumok.* — (György Lajos: *A magyar anekdota története és egyetemes kapcsolatai.* Kétszázötven vándoranekdota. Az anekdota forrásai. — Ráth-Végh István: *Magyar kuriózumok.*) — Gálos Rezsőtől — — — — — 244

DCLXXXVIII

- A REMÉNYEK ÉVE. — Horánszky Lajostól — — — — — 257
- A SAAR-TERÜLET KÉRDÉSE. (I.) — Vinczehidy Ernőtől — — — — — 275
- A NEMZETKÖZI KONGRESSZUSOK HATÁSAI. — Rottenbiller Fülöptől 300
- VÁNDORANEKDOTÁK. (II.) — György Lajostól — — — — — 320
- A BENNET-CSALÁD. (XIV.) — Regény. — Austen Jane után, angolból — Hevesi Sándortól — — — — — 334
- EURÓPA LEGRÉGIBB KÖLTŐJE. — Csengery Jánostól — — — — — 349
- SZEMLE. — *Képzőművészet.* — Ybl Ervintől — — — — — 361
- IRODALOM. — 1. *Makkai Sándor új történeti regénye.* — (Makkai Sándor: *Táltoskirály.*) — r. r.-től.
2. *A mai Olaszország.* — (Orsi Pietro gróf: *A mai Olaszország.*) — Nagy Miklóstól.
3. *A hellén újplatonizmus.* — (Magyary Zoltánné Techert Margit: *A hellén újplatonizmus története*) — Vitéz Moor Gyulától — — 369

Id. Welnwurm Antal Budapest, IV., Kamermayer Károly-utca 5

lelőtt dényugotnak. E föld sokféle művelési és törté-
 neti értékesége ifjúkorom óta lelkesülé erővel vonzott
 Budapesti Szemle 1876. évi 102. szám.

AZ INDO-PERZSA HATÁRVIDÉK ŐSI TÖRTÉNETE A FÖLDRAJZ ÉS ÚJABB KUTATÓ-UTAZÁSOK VILÁGÁBAN.

Jó szerencsém úgy akarta, hogy kutatómunkám az utóbbi öt év folyamán olyan tájakra vezérelt, amelyek régészeti tekintetben eddigelé úgyszólván teljesen érintetlenek maradtak s különben is csak kevéssé voltak nyugaton ismeretesekek.

Ez a föld a vele kapcsolatos etnológiai és történelmi kérdések révén mindig különösképpen vonzott és érdekelt. Arra a nagykiterjedésű s jórészt sivatagi jellegű övre gondolok, amely India északnyugati határszéle és az ősi Irán között terül el.

Az Indiai Régészeti Intézet megbízásából, majd pedig a Harvard-Egyetem és a British Museum támogatásával végzett kutatásaim a khalkolit, vagyis kő- és rézkorszakbeli őskor sok-sok maradványát tárták fel azon a vidéken. Olyan emlékek ezek, amelyeknek félreismerhetetlen kapcsolata a legkorábbi ismert civilizációkkal — úgy, amint ezeket egyrészt Mezopotámiában és Elamban, másrészt az Indus völgyében ismerjük — rendkívül érdekelheti az őskor kutatóját.

Bármily irányban kutatjuk az ember viselt dolgait, kiváló figyelemmel kell lennünk a földrajzra, mert a földrajzi tényezők mindenkor a leglényegesebb befolyást gyakorolták minden emberi tevékenységre. Ezért elsősorban is vessünk pillantást a szóbanforgó terület fizikai jellemvonásaira.

Ez az Indiát Perzsiától elválasztó óriási terület egyenes vonalban mintegy 2000 kilométer hosszúságban vonul északkelettől délnyugatnak. E föld sokféle művelődési és történelmi érdekessége ifjúkorom óta lebilincselő erővel vonzott

magához. Az indiai kormány, szolgálatában töltött hosszú évtizedek alatt jó sorsom megengedte, hogy megismerkedjem e terület fizikai sajátásaival, a Hindukus nagy hegybástyájától le egészen az Indiai-óceán partján elterülő Makrán-sivatag vidékéig.

Az indo-iráni határszél öve alkalmasan osztható három zónára. A legészakibbat nagyjában úgy írhatjuk le, hogy magában foglalja a Hindukus, azaz a legnyugatibb Himálaja láncából délnek alászálló magas hegységeket és a közbeeső tágas völgyeket. E területek vizét a Kábul-folyó gyűjti össze és szállítja az Indusba.

Ez a zóna újabbkori faji és nyelvi képe tekintetében megközelítően egybeesik azzal a területtel, amelynek lakói maiglan — vagy legalább is a legújabb időkig — még dard nyelvűek voltak. Az itt elterülő völgyek, magának a Kábul folyónak kivételével, sohasem lehettek országútjai valami nagyobb népmozgalomnak nyugat és kelet között. Magas hegységek választják el őket egymástól, és keletre tőlük az Indus szurdokai és Kasmír hófedte hegyei ugyancsak hatalmas gátat emelnek. E nehezen hozzáférhető völgyekben bizony kevés a művelhető föld. A természet is mintha arra rendelte volna e völgyeket, hogy menedékei legyenek azoknak a törzseknek, amelyeket erősebb néptörzsek kiszorítottak a termékenyebb földekről. Teljes összhangzásban e tájak földrajzával azt találjuk, hogy a dard nyelvű *homo alpinus* jellegű népesség egykor jelentékenyen délebbre terjedt ebben a zónában, mint manapság. A visszavonulásnak ez a folyamata máig is tart. A dard nyelven beszélő régibb lakosság a Kábul folyótól északra mindenütt visszaszorul az életrevaló pathán törzsek elől. Ezek a pathánok az Industól nyugatra elterülő vidéknek legutóbbi hódítói Irán felől.

Más szerepet szánt a földrajz a Kábul folyó völgyének. Ezt a nagy völgyet, termékeny, tágas tájaival a természet is arra jelölte ki, hogy fő országútul szolgáljon Észak-Indiába. Nem ok nélkül nevezték el a híres Khaibar-szorost «India kapujá»-nak. A történelmi idők óta mindenkor arra hatoltak be a Kelet-Irán felföldjeiről leszálló hadak India időleges vagy tartós meghódítására. De nem ez az egyetlen kapuja

Indiának, s ha a nagy népi megmozdulásokat tekintjük, nem szabad túlbecsülnünk jelentőségét.

De ilyen nagyarányú mozgalmakra, mint egész népek vándorlása, sokkal tágabb tér kínálkozott az indo-iráni határtájak második zónájában. Ezt nagyjában így határozhatnók meg: a Kábul folyó völgyének legalsó szakaszaira letekintő Szafid-kóh lánctól délfelé húzódik ez a terület addig a másik régi útvonalig, amely Kandahártól a Khódzsak és Bolánhágókon át vezet le Szindbe az Alsó-Indus mellé. Itt légvonalon mintegy 500 km-nyi távolságra északról délnek az Indus völgyét Vazirisztán hegyláncai és a Takht-i-Szulejmán lánc szegélyezik nyugat felől. Túl ezen tágas felföldek nyúlnak le egészen Kandahárig. Ebben a széles övben minden korszakban csak olyasféle szívós nomád és félnomád népek élhettek, mint az indo-afghán határszél mentén ma élő vazírok, ghilzaik és más pastu-nyelvű törzsek. E hegyek és fennsíkok éghajlata ugyanis — habár a földművelést nagyon szűkre szabja — legeltetésre meglehetősen kedvező lehetőségeket nyújt. Vannak jelek, amelyek arra mutatnak, hogy nomád török elemek is beáramlottak e vidék hegyi törzseinek népkeveredésébe a középkor idején.

Ezekről a felföldekről több jól ismert útvonalon el lehet érni az Indus melletti termékeny síkságot, így pl. a Kurram, Tócsi, Gumal és más völgyek mentén. Mégsem volt soha fontos szerepük katonai műveletek vagy kereskedelmi forgalom tekintetében. Ennek oka jórészt abban rejlik, hogy gazdaságilag nagyon szegény ez a táj, és hogy fosztogató nép lakja, amint hogy ennek a vidéknek ilyenné kellett nevelnie lakóit. A történelem le egészen napjainkig sokat jegyzett fel azokról a portyázásokról, melyekkel a rablásra kész vazírok és egyéb törzsek szomszédsága fenyegetni szokta az Indus jobbpartján lakó békés népeket.

Átszelve a Kandahárt, az egykori Arakhóziát Szinddel összekötő régi útvonalat, az indo-iráni határszél harmadik zónájába érünk. Politikailag ez a terület ma egybeesik a Kalát állam területével. Elsőbb is kopár hegyvidékre jutunk. Jó-kora magasságú hegyei párhuzamos láncokban mintegy 300 km-re nyúlnak északról délnek. Keleten az Indus síkja ha-

tárolja. Ahol az öntözés el nem éri, merő sivatag ez a síkság, itt-ott cserjékkel borítva. Nyugaton a Helmand és Kharán lefolyástalan medencéinek homok-sivataga terül el. A közbeeső hegyvidéken csak itt-ott van egy-egy kisebb oázis. A fölötté gyér félnomád lakosság a bráhui törzshöz tartozik. Erre a dravida nyelvű és alighanem dravida eredetű érdekes törzsre még majd visszatérek.

Azután körülbelül a Khozdár-oázis földrajzi szélességével jelölt vonaltól ívalakban terjednek szét a hegyláncok mintegy 560 km-re Perzsia délkeleti határa felé. Azt a nagy-kiterjedésű területet, mely magába foglalja e fölötté kopár hegyláncokat és a közbeeső csaknem ugyanannyira sivár, száraz völgyeket, ma *Makrán* néven ismerjük. Ősi görög neve Gedrózia. Az Achemenidák birodalmának legszegényebb és legkevésbé ismert tartománya volt. Csaknem néptelen ez a vidék. Oly szélsőségesen száraz az éghajlata, hogy két négyzetkilométerenként *egy* ember sem él meg rajta. Anynyira ritka lakosság ez, mintha a mai Magyarországon 70,000 ember élne. A víz- és az élelemhiány okozta Nagy Sándor seregének iszonyú szenvedéseit, mikor indiai hadjáratából Gedrózián át vonult vissza Perzsia felé. Csak ily ínséggel küzdött hajóhada is, amikor ez az Ikhtyophágok, vagyis a hírhedt «halevők» elriasztó tengerpartja mellett hajózott a perzsa öböl felé. Látni fogjuk, hogy a száraz éghajlat mennyire elősegítette a történelem előtti civilizáció emlékeinek fennmaradását Makrán meglepően nagyszámú romhelyein.

Futtában vázoltam az indo-iráni határszél három zónáját. A három közül a két utolsóban kutattam fel azokat a kő- és rézkorszakbeli romhelyeket, amelyekről szólni fogok.

A Sir John Marshall barátom vezetésével tizenkét évvel ezelőtt az alsó Indus völgyében megindult nagy-kiterjedésű ásatások terelték rá figyelmemet erre az éppenséggel nem kies vidékre. Ezen az Indiai Archaeológiai Intézet költségén végzett ásatások a khalkolitikus művelődés nevezetes romvárosát: Mohendzsodarót tárták fel. Ennek a nagy, történelem előtti városnak a romjai közül napvilágra került keramikus és egyéb maradványok félreismerhetetlen rokonságra vallanak azokkal a régiségekkel, melyeket elébb Szúzában

és más délnyugati-perzsi khalkolitikus romhelyeken, úgyszintén Anauban, Irán északkeleti határán fedeztek fel a legősibb rétegekben. Szúzában bizonyos mezopotámiai eredetű leletek a Krisztus előtti harmadik évezred kezdetére utaltak e rétegeket. Már 1915-ben, harmadik belsőázsiai kutató-utam végén, magam is sok ilyen kő- és rézkorszakbeli festett cserepet gyűjtöttem a Szisztáni sivatag szélvájta romhelyein. Nagyon hasonlítottak ezek a Mohendzsodaróban találtakhoz. Nyilvánvaló volt, hogy a legrégebb ismert indiai műveltséget az elámi és mezopotámiai ősi műveltséggel összekötő láncszemeknek a nyomozása nagy érdekességű és hálás feladat lesz.

Ennek a feladatnak a megoldását tűztem ki céloomul, amikor 1927. és 1928. hideg évszakában az indiai kormány megbízásából expedíciókat vezettem Balucsisztán egész hosszán át le a brit Makrán partvidékére. Nehány évre rá, az indiai régészeti szolgálatból való visszavonulásom után, 1932. és 1933-ban újabb két utazást tettem a Harvard-Egyetem és a British Museum támogatásával, hogy kutatásaimat a perzsa kormány engedélyével kiterjesszem a perzsa Makránba és végig a Perzsa-öböl tengerpartján. Legnagyobbbrészt víztelen és néptelen sivár tájak ezek. A beutazott területek nagyságáról fogalmat ad, ha megemlítem, hogy egyedül az 1927—28-i évben tett utazásomon a Kalát államban és Makránban keletről-nyugatra mintegy 500 km hosszú és északról délnek körülbelül 430 km széles területet kutattam át.

Kutatásaimra a közvetlen serkentő okot — mint már említettem — a kő- és rézkorszak fejlett műveltségét feltáró fontos mohendzsodarói felfedezések szolgáltatták. Az ugyanekkor Harappában végzett ásatásokból kiderült, hogy Indiában ez a műveltség a Krisztus előtti harmadik évezredben kiterjedt messze fel a Pandzsáb területére. Sir John Marshall *Mohendzsodaro* című nagyszabású műve révén ma már általánosan hozzáférhetőkké váltak az úgynevezett «Indus civilizáció»-t jellegző felfedezések. Örömmre szolgált, hogy dr. Fábri Károly, lelkes magyar útitársam az 1932-i expedíciómon, mult évi, a Kőrösi Csoma-Társaságban tartott előadásában beszámolt a mohendzsodarói leletekről.

Célom az volt, hogy a mohendzsodarói ú. n. «Indus civilizáció»-nak, és a Közel-Kelet ősi romhelyein egykor virágzott khalkolitikus kultúrának összefüggését kinyomozzam a közbeeső óriási területnek régészeti felderítése útján. Ennek eredményeit ez alkalommal csak futólag vázolhatom. Nem ismertethetem részletesen mind a kinyomozott érdekes történelemelőtti romhelyeket és meg sem kísérelhetem az ott napvilágra került maradványok rendszeres tárgyalását. Mindössze rámutatni kívánok a bejárt egyes területeknek azon fontos romhelyeire, amelyek különösen alkalmasak világot vetni az ott egykor uralkodó történelemelőtti életviszonyokra, és az azóta végbement változásokra.

Az Industól nyugatra ott ismerkedtem meg először történelemelőtti telepekkel, ahol nagy romhalmok vonala nyúlik el a dél-vazirisztáni hegyek kopár lába mentén, az indiai határszéli tartomány Déra Iszmail Khán kerülete felett. Erősen kimart kopár lejtőiket sűrűn borítják a cseréptörmelékek. A közöttük talált sok festett darabot többnyire geometrikus vagy levélszerű rajzok ékesítik, feketével vörös alapon. Cáfolhatatlan bizonyosságai ezek annak, hogy a khalkolitikus időben lakott telepek voltak itt. A halmok nagysága (néhányiknek hossza volt vagy egy kilométer, magassága 30 méter) szembeszökő ellentétben van az alattuk elterülő köves lejtő kopárságával. A vidék fölötté gyér esőzése s a hegyekről öntözésre kapható víz elégtelensége manapság a környéknek csak igen kis részén teszi lehetővé a földművelést. Ily nagykiterjedésű történelemelőtti telepek maradványai határozottan arra vallanak, hogy e vidéken valamikor kedvezőbb éghajlati viszonyok uralkodtak.

Másrészt nincs semmi ok arra a feltevésre, hogy magukban a vazirisztáni hegyekben lényegesen különböztek a viszonyok a maitól. A szántás-vetésre alkalmas föld Vazirisztán szűk völgyeiben igen korlátozott. Bármily törzsek éltek is itt, főként csak legeltetésre lehettek utalva — no meg pótlékkal a portyázás útján szerzett zsákmányra. A vazírok ilyenféle betörései ellen a brit hadvezetőség újabban a határvédelemnek ugyanazt a Limes-rendszerét alkalmazza, mint a régi római császárság a skót határtól egészen a szíriai és

arabs végekig. A helyett, hogy költséges megtorló expedíciókat indítson a hegyek közé, az indiai katonai parancsnokság valóságos modern *limes*-eket teremtett errefelé. A legutóbbi afghán háború óta kitűnő auto-utak hálózata, néhány nagyobb *castrum* és számos őrhely által védve, épült ennek a kényes határvidéknek ellenőrzésére és a fokozatos pacifikáció érdekében.

A Gumal folyótól, a Rigvedá ősi himnuszaiban megnevezett *Gomatí*-től, délre nyitabb térszínre lépünk. Ahol a Gumal fő mellékfolyójának, a Zhób folyónak a völgye teknővé szélesedik, a mai Sandeman-erőd mellett jelentékeny romhalmok csoportja tanúskodik arról, hogy a történelem előtti korokban hosszú időn át elég nagyszámú lakosság élt itt. A legnagyobb romhelyen, a Périáno-ghundai-n — «boszorkányok dombjáján» — végzett próbaásatásaim a mohendzsodaróival rokon khalkolitikus civilizáció maradványait tárták fel. Vályogtéglákból épült szállások romjaiból bőségben kerültek napfényre vörös vagy terrakotta-színű, változatos formájú cserépedények, gondosan díszítve, többnyire geometrikus alakú rajzokkal.

A szállások alatt vagy közelükben elhelyezett halotti urnákban egyebek közt ugyanilyen típusú apró korsókat és csészéket találtam. Kovakőpengék és nyílhegyek, alabástromcsészék és csontszerszámok, mind kőkorbeli hagyaték; közötté elvéve kisebb rézből készült holmik is akadtak.

Az anya-istennő terrakotta szobrocskái, púpos bikák s a tisztára indiai kultusz más tárgyai — így például a Linga és Joni ábrázolatai — az «Indus civilizáció»-val való közeli rokonságot bizonyítják. A «boszorkányok dombjájában» talált valamennyi keramika egységes jellege bizonyítja, hogy ez a civilizáció hosszú időn keresztül nyilván nem ment át semmi lényeges változáson.

Ily nagykiterjedésű telep hosszú ideig tartó lakottsága különös ellentétben van azzal a ténnyel, hogy manapság az öntözővíz hiánya mily szűk korlátok közé szorítja a földművelést ezen a vidéken. Különös az is, hogy a Périáno-ghundai elnéptelenedése óta lepergett öt évezred — mert körülbelül ennyi ideje lehet, hogy ezt a helyet elhagyta a

lakosság — úgyszólván semmi felismerhető nyomot nem hagyott hátra.

Mindössze kis sírhalmok sorai tanúskodnak róla, hogy azóta is éltek emberek ezen a tájon. Ezek a sírhalmok köves domboldalban vannak egy kisebb khalkolitikus romhely közelében, feljebb a völgyben. Itt alacsony és nagyjában kerek kőrakások alatt rendszeren embercsontok némi töredékeit találtam. A madaraknak és vadállatoknak kitett holttestek maradványai ezek. A tetemek mellé helyezett cserépedények a halottnak szánt élelmet tartalmazták. Némelyik kőrakásban vas nyílhegyek és apró vastárgyak voltak. Világosan kitűnt ezekből, hogy e temetői maradványok sokkal későbbiek, mint a romhalmok. Egy szerencsés lelet lehetővé tette e kőrakások korának megközelítő meghatározását. Időszámításunk első századaiból valók. Ilyen leletek közt volt egy korsó, hellénisztikus motívumot gyarlón utánzó domborművű díszítéssel és egy vésett bronz-pecsétgyűrű. Pontosán hasonló kőrakásokat találtam sokhelyütt Makránban és távolabb nyugatra perzsa területen. Ezek sem sokkal régebbi korból valóknak bizonyultak.

Mintegy 130 km-re nyugatnak, Lóralai vidékén, ugyancsak történelem előtti telepek romhelyeit nyomoztam ki. Rána-ghundai romhalmában, melynek földjét jórészen trágyázás céljára kivájták és elhordták, és egyebütt talált színes cserepek bizonyoságot szolgáltatottak arról, hogy az itt létező khalkolitikus telepek később néptelenedtek el, mint a Zhób völgyében. Még sokkal nyilvánvalóbban mutatkozott ez Dabarkót nagy romhalmánál, a ma Thal néven ismert vidéken. Ez a 34 méter magas, természetes dombhoz hasonló halom tágas, nyílt síkság közepén emelkedik. A halom lábának kerülete megközelíti a két kilométert. Próbaásatásokat végeztem itt a domb különböző magasságában. A kultúrétegek felhalmozódása — amely mai magasságáig növelte a dombot — kétségtelenül arra vall, hogy történelemelőtti korban, hosszú időn át éltek itt emberek egyfolytában, s időről-időre valószínűleg később is, egészen időszámításunk korai századaíig. Az itt talált halotti urnák, terrakotta szobrocskák és egyéb leletek teljesen megerősítették a nagyszámban

talált festett cserepek tanúbizonyságát a romhalom kő- és rézkorbeli eredetéről. A Mohendzsodaróban feltárt fejlett műveltséggel való közeli rokonságra vallott még egy felfedezés. A halom tetejének szintjétől mindössze hat méterre, kemencében égetett nagyméretű téglákból gondosan megépített nyílt vízvezető-csatornát fedeztem fel.

E vidék számos más történelem előtti telepe közül csak Szúr-dzsangal különös kis dombját említem meg, feljebb a völgyben. A próbaásatások tömegével vetették felszínre itt a finom festett cserepeket. Többnyire többszínűek voltak. Díszítésük rajza gondos, készítésük módja különb a többinél. Felöltő volt a mindenfajta megmunkált kovakő sokasága. Apró pengék és egyéb kőeszközök mellett a pusztaszilánkok és kovatómbók sokasága arról tanúskodott, hogy ez a hely hivatásos kőeszköz-gyártók tanyája lehetett nemzedékeken keresztül. Közvetlen közelében volt ez a hely egy ma száraz folyómedernek. Hordalékában sok szerszámnak való kemény követ találtam. Ez is, meg egy rendes forgalmú út melletti fekvése is különösképp alkalmassá tette ezt a helyet a nyersanyag beszerzésére és a kész áruk eladására.

Nyugat felé haladva tovább — apróbb lelőhelyekről nem szólva — Pisín vidékére jutunk. Erre visz el a nagy útvonal Kandahárból, a görögök Arakhóziájából az Indus folyóhoz. Ezen a vidéken a művelhető föld aránya jóval nagyobb, mint Balucsisztán bármely más vidékén. Éghajlata kevésbé száraz s ezért népessége — négyzetkilométerenként hat lélek — sűrűbb, mint a tartomány bármelyik más kerületében. Ennek a kedvező földrajzi helyzetnek tulajdonítható, hogy sok régi romhely van ezen a vidéken. Pisínnek csaknem valamennyi romhalmában található kő- és rézkorbeli festett cserépmaradványok. De mellettük olyanok is, melyek bizonyosságot szolgáltatnak arról, hogy e telepek gyakran a történelmi korokig lakottak maradtak, sőt egyik-másik a középkorig.

Ettől az ősi országúttól, melyet Pisíntől fel Quetta nagy helyőrségi állomásáig régi romhalmok szegélyeznek, a következő év decemberében délnek indultam Kalát államba, az indo-iráni határszél harmadik zónájába. Masztung oázisa — Kalát állam legjobban megművelt tája — Quettától mintegy 50

kilomééterre, első tekintetre régészeti rejtélynek mutatkozott. Két igen nagy halom a művelt terület alsó széle közelében — Szampur-damb és Szpét-bulandi a nevük — már pusztá magasságával is felkelti figyelmünket. De mind a kettőben csak történelmi korú maradványokra akadtam, megközelítőleg a Parthusi és Szaszanida-korból.

Ennek magyarázata — azt hiszem — abban keresendő, hogy a Masztung-oázisban a földművelést tisztára a *kárézek*, vagyis földalatti öntözőcsatornák teszik lehetővé. Ezek felfogják a rendkívül kopár hegyek aljában összegyűlő talajvizeket és a felszín alatt elvezetik az alacsonyabban fekvő művelhető földekre. Polybius görög történetíró egyik fontos jegyzetéből tudjuk, hogy az öntözésnek ezt az Iránban szerte elterjedt érdekes rendszerét a népszerű hagyomány annak a kornak tulajdonította, amikor először honosodott meg a perzsa uralom a Közel-Keleten. Bizonyos, hogy történelmi időben honosították meg ezt a rendszert, s ha ezt figyelembe vesszük, a történelemelőtti maradványok hiánya Masztungban csöppet sem meglepő. Az uralkodó éghajlati viszonyok mellett e vidéken a földművelés *kárézek* nélkül csak igen-igen ritka félnomád népséget tarthatott el a történelem előtti időkben.

Ugyanez a magyarázat érvényes Kalátra, az állam főhelyére. Ott is csaknem teljességgel a *kárézekre* támaszkodik a földművelés és sem az oázisban, sem környékén nyoma sincsen történelem előtti romhalmoknak. Annál több van azonban Dzshalaván völgyeiben, a Kaláttól délre fekvő hegyvidéken. Ami ritka földművelés most ott található, az teljesen független a *kárézek*től.

De mielőtt Dzshalavánról szólnék, vessünk futó pillantást Kharánra. A külön hűbéri főnök uralma alatt álló Kharán területe egy kelettől nyugatig 400 km hosszú lefolyástalan medence. Jobbára futóhomok-sivatag ez. A földművelés a ritka eső hirtelen lefutó vizétől függ, s annyira szegényes, hogy állandó falu itt úgyszólván nincs is. De a medencét körülzáró hegyeknek ma roppant sivár völgyeiben számos szilárd kőgátat — *gabar-band*-ot — találunk. Céljuk az volt, hogy összegyűjtsék az esővizet és táplálják az egykor tera-

szos szántóföldeket. Ezek a vízgyűjtők arra vallanak, hogy Kháránnak valamikor sokkal nagyobb volt a népessége. Ma egy lélek sem esik átlagosan egy négyzetkilométerre, s ez a ritka lakosság sem él letelepült életet. Ezek a «gabar-band»-ok alighanem mind történelemelőtti korból valók. E mellett tanúskodik az, hogy Tódzsi romhely közelében, magasan fenn a Badó folyónak rendszeren száraz medre mellett is találtam ilyen vízgyűjtő-gátakat. Már pedig az a romhely a cserépmaradványokból ítélve bizonyosan kő- és rézkorbeli település.

Sokkal több ilyen telep nyomára bukkantam Dzshalaván völgyeiben. Sok bizonyosság szól a mellett, hogy a történelem előtti idők óta szárazabb lett az éghajlat. Ami kevés víz e völgyekben öntözésre kapható, az a művelhető földnek csak igen-igen kis részét szolgálja annyira-amennyire. A többi a fölötté ritka esőzésre van utalva. Ezért a gyérszámú bráhui lakosság úgyszólván teljesen a vándor pásztorkodásra kényszerül.

Ennek ellenére kő- és rézkorbeli romhelyeket Dzshalaván valamennyi völgyében találtam. Nagy számuk — és gyakran a telepek nagysága is — szembeszökő ellentétben van a vidék mai állapotával. Sokhelyütt feltűnően tömör falakkal megépített «gabar-band»-okat fedeztem fel. Céljuk az volt, hogy tartalékolják a vizet s így biztosítsák az öntözést a manapság teljesen sivatagos völgyekben.

E gátak tervezése és gondos megépítése fejlett műveltségű népre vall. És bizonyos, hogy sokkal nagyobb számú lakosságnak kellett élnie ezekben a völgyekben, mint amennyi a történelmi korban megélhetést találhatott itt. Másfelől pedig elképzelhetetlen, hogy ekkora munkára fecsérjelje erejét a gyér nép, ha a medencék rendszeres megtelésére elégséges esőre oly csekély remény lett volna, mint manapság.

A Hingol felső völgyében, Nál-ban kerültek napfényre elsőízben khalkolitikus maradványok a több mint 30 évvel ezelőtt amúgy «felelőtlenül» történt ásatás révén. Azután itt 1925-ben Mr. Hargreaves rendszeres ásatásokat végeztetett Szohr-damb nagy halmánál és egy nagyon érdekes kis temető gondos feltárásakor sok-sok finom festett cserépedényt han-

tolt ki a sírokból. A holttesteket egészben vagy részben temették el ide. Az itt talált keramikát jellemzi a gondosan készült sokszögű vagy kacskaringós rajz világos alapon, és a gyakori égetés-utáni polichrom díszítés. Az ilyen egészen különleges jellegű keramika Makránnak csak kevés lelőhelyén került felszínre. Hogy kor tekintetében újabb, mint a Balucsisztán és Makrán fő khalkolitikus telepeinek keramikája, ennek sztratigrafiai bizonyítékát szolgáltatták a Sári-tump halomnál végzett ásatásaim Kédzsben, melyekre még rátérek.

A Náltól délre mintegy 160 km-re felfedezett Nundara romhelyen próbaásatások folyamán kiderült, hogy az egész magas halom durván faragott kőből épült házak törmelékéből származott. Bőségben leltünk itt e romváros omladékai közt Nál-i jellegű és többnyire sokszínű festett cserepeket. Világos bizonyosága ez annak, hogy ezek az edények, égetés utáni színezésük ellenére is, mindennapos használatra készültek és nem csupán temetési célra.

Tekintve az egész környék mostani sivatagos jellegét, nehéz elképzelni, hogyan épülhetett ide akkora kőváros, ha csak nem változott azóta az éghajlat. Ugyanilyen gondolatokat ébresztett a nem messzire innét valamivel lejjebb kinyomozott dzsau-i romhalmok csoportja. A fél kilométernél hosszabb és nagymagasságú középső halmon tekintélyes nagyságú kőépületek falmaradványai ütköznek ki a törmelékborította felszínből. Mind a festett cserepek, mind a kőeszközök sokasága bizonyítják e romok khalkolitikus eredetét. Itt is csak úgy, mint a Mehí és Kulli romhalmokon, amelyekről mindjárt szólni fogok, olyan terrakotta figurák kerültek napvilágra, amelyek határozottan bizonyítják az Induson túlról eredő vallási kultusz befolyását.

Mielőtt elhagynók Dzshalavánt, hogy Makrán felé folytassuk útunkat, röviden meg kell emlékeznem a Maskai völgyben található sok gabar-band-ról és egy különösen érdekes romhelyről. Ez a Mehí néven ismeretes nagy halom a kis Dzsebrí falu öntözött földje közelében van. Az itt talált temérdek festett cserépedényt vörös vagy terrakotta alapra feketével festett rajzok díszítik, köztük gyakoriak az állat- és növénymotívumok. Egy itt feltárt temetkezőhelyen érde-

kes tárgyak kerültek felszínre, amelyek az élők használatából a helyszínén elhamvasztott tetemek mellé vagy magukba a hamvvedrekbe voltak letéve.

Próbaásatásaink tucatjával tárták itt fel mindenütt az anya-istennőnek és a púpos bikának, Siva jelképének terrakotta figuráit. Véglegesen bizonyítják ezek az Indus völgyében élő, árja-kor előtti nép körében uralkodó kultusznak nyugat felé való terjeszkedését. Annál is inkább érdekes a cserepek díszítő mintáinak határozott rokonsága a Szúza és Dél-nyugat-Irán más romhelyein talált kő- és rézkorbeli keramikának jól ismert motívumaival.

A Maskai völgyből könnyűszerrel jutunk el Kolvába, Makránnak történelem előtti telepekben gazdag és épp ezért különösen tanulságos vidékére. Jórészt lefolyástalan, széles, nyitott teknő terül el itt. Hossza megvan vagy 130 km. E medence köti össze a Maskai völgyet a Kédzs völgyével, Makránnak azzal a részével, amely kedvező földrajzi fekvése és termékei révén bizonyos jelentőségre tesz szert. A széles teknőfenék alluviális talaja ugyan magában véve nagyrészt termékeny, de a folyók teljes hiánya, az ivóvíz elégtelensége és a gyér esőzés bizonytalansága következtében e nagy területnek csak kis része kerül évről-évre művelés alá. A lakosság nagyon ritka és ez is félig nomád életet él. Annál figyelemreméltóbb az a tény, hogy 17 romhalmot kutattam fel e vidéken — közülük több igen tekintélyes kiterjedésű — s valamennyiben hosszú ideig fennállt történelem előtti telepek nyomait fedeztem fel.

Legnagyobb közülük a Kulli-halom. A felszínét borító temérdek szétmállott kőfal-törmelékek első tekintetre szinte megtévesztettek; úgy látszott, mintha természetes dombbal álltam volna szemben. A próbaásatások valóságos kis város romjait tárták fel. Véges-végig a halmon jelentékeny nagyságú építmények kőfalait nyomoztuk ki. A házak falai szabályos alakra faragott és gondosan fektetett homokkő lapokból épültek. A lakások belső berendezése bizonyos tervszerűségről tanúskodik.

Az utolsó lakók által hátrahagyott háztartási eszközök és díszítmények — mint például egy agát- és lapislazuli-

gyöngyökből való finomművű nyaklánc, berakott üveg karperecek stb. — viszonylag igen fejlett kényelmű élet emlékei. Csupa egyszínű, vörös vagy terrakotta alapra festett keramikát találtam itt. A keramikák díszítésében feltűnők a gyakori állatmotívumok, mint pl. a hegyi juhok sorban egymás mellé festett alakjai, amilyenek Szúzából is ismeretesek.

A nyugat-iráni díszítőstílussal való rokonság jele ez, másfelől azonban az istennő-anya és a brahmán bika terrakotta figurái itt is az Indiából eredő vallási kultusz uralmára vallanak. A Nál-típusú cserépdíszítés teljes hiánya igazolja azt a következtetést, hogy Kulli hamarabb néptelenedett el, mint sem e kerámika használatba került. Egyáltalán a Kolva romjainak vizsgálatából merített régészeti bizonyítékok nem hagynak kétséget a felől az itt észlelt kiszáradás felől. Biztos, hogy a vidék éghajlata az itt egykor fennálló civilizáció virágkora óta, azaz vagy 5000 év óta sokkal szárazabbra vált.

Hiába keresnénk ilyen bizonytságot a Kédzs völgyében — a Kolva-teknő természetes folytatásában nyugat felé — kinyomozható történelem előtti telepeken; a kédzsi romhelyek ugyanis mind folyómeder mentén vannak, s ez a folyó rendszeren ma is szállít még vizet; itt-ott ma is öntöznek belőle. Kédzs hosszan elnyúló völgye szükségszerűen mindenkor főútőere volt a népvándorlásoknak, úgyszintén a kereskedelmi forgalomnak a legdélibb Irán és az Indus völgye között. Erre utalta ezt a völgyet nyitottsága, iránya és viszonylagos termékenysége.

Nem kell részletesen felsorolnom a Kédzs folyó és nyugati mellékfolyója, a Nihing mentén fel, egészen a Mánd-erődön túl a perzsa határig mindenütt kinyomozott történelem előtti romhelyeket. De meg kell emlékezni egy érdekes helyről Turbat mellett. Ennek feltárása tanulságos eredményekkel járt.

A megmunkált föld szélén az oázis közepetáján emelkedik a Sáhi-tump, vagyis «királyi halom» nevű kis romhalom. Magassága mindössze nyolc méter körül van, s így rendszeres próbaátással közepétől le a környező talaj szintjéig átvághattuk. A különböző szintmagasságban talált durva kőfalak és vályogfalak mutatták, hogyan nőtt fokról-fokra a domb

magassága a lakóházak egymást követő pusztulásával. A cserépek — festetlenek és színesek — valamennyi alsó rétegben nagyjából egyforma jellegűek voltak. A festett edények geometrikus díszítései nagyon emlékeztettek az Észak-Balucsisztán khalkolit romhelyein talált cserépekre. A púpos bika terrakotta szobrocskáinak nagy számából pedig kétségtelenül kitűnik a lényegében indiai kultusz idáig való terjeszkedése.

De fontosabb volt egy khalkolitikus temetkezőhely felfedezése a halom legtetején. Az egészükben elhantolt tetemetek sírtárgyakkal bőven körülrakták itt az őslakók. A tucattal talált különféle alakú festett cserépedények a halottnak szánt eledelek elhelyezésére szolgáltak. Volt azután számos alabástromkehely és némelyik tetem mellett bronztárgyak, így pl. bélyegzőpecsétek, egy dárdacsúcs és egy bronz fejsze. Néhány apró kovakő-penge is volt mellettük, mintegy jelképi ragaszkodásul egy letűnt kor ősi szokásához.

Bizonyára a hagyományos szokásnak tulajdonítható a halottak mellé elhelyezett cserépedények feltűnő egyformasága, anyag, készítmény és díszítés dolgában. Egy-kettő kivételével valamennyi pohár, katlan, korsó, csésze és kehely csak temetkezési célra készült, nem az élők használatára. Kitűnt ez most véglegesen abból, hogy mindezen edények anyaga igen vékony, törékeny és máskülönben is tökéletlen. Láthatólag sebtében gyártották őket. Figyelemreméltó ugyanannak a díszítő mintának állandó ismétlődése az egyfajta edényeken.

A motívumoknak bizonyos különleges alakokhoz kötöttsége feltűnően megkülönbözteti valamennyi ilyen sírtárgynak szánt készítményt a Sáh-tump-ban és Makrán többi khalkolitikus romhelyén talált, háztartásra szánt rendes festett cserépedényektől.

Zangiánban, elriasztóan kietlen tájon, a Turbat-oázistól délre, majd pedig az arabs-tenger partján, százával akadtam oly kőrákásokkal jelölt régi temetkezőhelyre, mint amelyeket már Zhóbban volt alkalmam kikutatni. Az ily sírokban talált kevés csonttöredék oly tetemektől származott, amelyeket előbb a madaraknak és vadaknak tettek ki a későbbi zoroasztrikus szokásnak megfelelőleg. A csontok mellé helye-

zett sírtárgyak tanúsága szerint e temetkezési mód időszámításunk kezdete körüli időkben dívott.

De sokkal korábbi a Szutkagén-dór nevű romhely azon útvonal mentén, mely a Kédzs folyó balpartján levisz a tengerhez. Az általa elfoglalt kis fennsík úgy keletkezett, hogy lakói az alluviális síkból kiütköző alacsony sziklagerinceket durva, de igen erős kőfalakkal összekötötték, s így szabálytalan négyszöget alakítottak védelmi célból. A talajt a falakon kívül is, belül is borító, jól kiégetett vörös cserepek — anyag, egyszerű geometrikus díszítmény és alak dolgában — olyannyira emlékeztetnek az északi Belucsisztán ősi romhelyein talált cserepekre, hogy első tekintetre felismerhető volt e telep khalkolitikus eredete.

A különböző pontokon végzett próbaásatások teljesen megerősítették ezt a feltevést. Pontosán ugyanolyan jellegű urnákat hantoltunk itt ki, mint azokon a romhelyeken. Egyéb leletek is erre az eredetre vallottak.

Szutkagén-dór romjai körül mindenütt meglepő volt a kőszerszámok nagy sokasága, úgyszintén felötlő volt, hogy, a finom, festetlen cserepek nagy számához képest milyen ritka a festett cserép. Említésre méltó, hogy a makráni romhelyeken oly gyakori terrakotta figurák itt teljesen hiányoznak és e helyen túl sem találhatók. Úgy látszik, itt a mai indiai-perzsa határszél közelében véget ért az Indus felől beáramló kultusz befolyása.

Csak egész röviden emlékezhetek meg a Rakhsán-völgyben és a Paróm-medencében, Makrán északi részében kinyomozott történelem előtti településekről. A Rakhsánban ma uralkodó fizikai viszonyokat jellemzi az a tény, hogy a Pandzsgur oázis felett mintegy 200 km-re víz és állandó emberi lakás csak egyetlenegy ponton található: Nág falucskában. Nág kis patakjától körülbelül 20 km-re manapság teljességgel víztelen területen emelkedik a nagy Karguski domb. Körülötte mintegy 800 méter hosszú és 500 méter széles területet borít a khalkolitikus cserepek törmeléke.

Nagyon hasonló viszonyokat figyelhetünk meg Paróm lefolyástalan medencéjében. Ennek a közepén nagy szíkes terület van. Manapság Parómban nincs letelepült lakosság.

s csak kis foltokon művelik időszakosan a földet. Mindamellett a makráni helyi védőcsapat apró őrállomásait, amelyek itt és egyebütt a római *limes* módjára őrzik a brit határt, rendesen történelem előtti halmok tetején találjuk. Az őrállomások mai őreinek itt majdan hátrahagyott furcsa emlékei alighanem némi fejtörést fognak okozni a jövő régészeinek néhány évezred múlva.

Makrán sivár tengerparti övéből 1932. januárjában, a perzsa kormány engedélyével és védelme alatt, Perzsiának abba a legszélsőbb délkeleti részébe hatoltunk be, amely a legújabb évekig többé-kevésbé független maradt. Itt jártomban dr. Fábri Károly lelkes magyar tudós utitársamnak erélyes segédkezését élveztem. Dastiári deltaszerű lapos vidékén a határ közelében Damba-kóh-nál több ezer kőrákásos sírt találtunk, pontosan hasonlót a Kédzs-ben említettekhez. Megvizsgálásuk megerősítette az ilyen temetkezőhelyeknek keltezését a parthusi uralomnak megfelelő korszakból. A történelem előtti telepeknek nyomára nem akadtunk sem ezen a fölötté sivár vidéken, sem pedig tovább nyugaton a tengerparton.

Ilyen emlékek hiánya furcsa ellentétben van azzal a ténnyel, hogy érdekes ős mohamedán időből való romokat nyomoztunk ki Gíti hegyi erődjénél a dastiári síkság nyugati vége felett, úgyszintén később Tíz elhagyott kikötőjénél, nem messze a mai Csáhbártól. Fontos tengeri kikötő volt Tíz az ős mohamedán időkben. Sok-sok szép cserép és egyéb maradvány mutatta itt, milyen kiterjedt volt a tengeri forgalom abban az időben a Perzsa-öbölből Indiába és a Távol Keletre. Annál feltűnőbb, hogy sem itt, sem semmi más helyen, ahova későbbi kutatásaim során a Perzsa-öböl partja mentén eljutottam, nem sikerült kinyomoznom történelem előtti telepeknek legcsekélyebb bizonyosságát sem.

Ennek a negatív ténynek megvan a maga jelentősége, ha meggondoljuk, mily bőséges bizonyítékokat hagyott hátra e kopár partok mentén a tengeri kereskedelem az iszlámnak hódítása és az arabs hajózási vállalkozásnak fellendülése óta. Tekintve, hogy még Nagy Sándor hajóinak útja is az ikhtyophágok vagy «halevők» tengerpartja mentén nagy kaland-

számba ment, bajos túlságosan komolyan venni azt az elméletet, amely az Indus-völgy és Szumér között élénk tengeri érintkezést tételez fel a kő- és rézkorszakban.

A történelem előtti maradványoknak ugyanezt a teljes hiányát figyeltük meg a Tíztől a Perzsa-Makrán meredek, kopár dombláncain keresztül északnyugatnak vivő útunkban. Mielőtt útra keltünk ezen a csak nemrégiben lecsendesített területen át, 80 teveháton nyargaló lovas tekintélyes csapatja csatlakozott hozzánk. Erről a védkíséretről a perzsa katonai parancsnokság annak rendje szerint gondoskodott. Kédzs-től nyugatra Makrán, úgy látszik, teljesen kívül van a nyugati mondszun-szelek hozta esőzés zónáján, amely valami szerény nedvességet biztosít Brit-Makránnak. Ez a különbség magyarázza meg, miért nem akadt semmi határozott bizonyosága a történelem előtti műveltségnek Perzsa-Makrán szomszédos részében. De mihelyt elértük a nagy teknő szélét, amelyen keresztül a magas hegyek között eredő Bampur folyó hömpölyög a lefolyástalan Dzsáz-murián mocsarak felé, egyre-másra fedeztünk fel kő- és rézkorszakbeli romhelyeket és emlékeket. A folyómeder mentén húzódó keskeny, öntözéssel úgy ahogy megművelhető földszalag közelében voltak ezek a maradványok, Bampur falu felett és alatt.

Bampur rombadólt erődje jelzi a perzsa Gedrózia hagyományos főhelyét. A közeli nagykiterjedésű romhalmokban próbaásatásunk bőséges eredménnyel járt. Festett agyagedények, alabástrom csészék, kőszerszámok, apró réztárgyak kerültek ki minden rétegből, úgyszólván már a felszíntől kezdve, le egészen a környező talaj szintjéig. A színes cserépedények formái meg díszítőrajzai — köztük a Szúzában gyakori hegyi-juh ábrákkal — nagyon emlékeztettek a Brit-Makrán khalkolitikus telepein talált s a Nál-típust megelőző keramikára.

Ott, ahol a folyó elhagyja a dombokat, khalkolitikus temetők bőségesen szolgáltatnak érdekes leleteket, különösen finom, festett cserépedényeket. A helyi kultusz túlélésének bizonyosságául szolgál, hogy évezredekkel később ugyanitt temették el halottaikat a helybeli mohamedán lakók. De még fontosabb volt egy kő- és rézkorszakbeli telep temetőjének fel-

fedezése Khurábnál, a folyó balpartja mellett, Bampur fölött. Gondosan készült sírletétek hosszú sora került itt napvilágra : mindegyikben tucatszámra különféle formájú festett fazekasmunkák, napi használatra szánt kő- és réztárgyak. Jószerencsére épségben maradtak e letétek, senki sem bolygatta meg őket, pedig alig egy méter mélységben rejtőztek a föld alatt. A festett cserepek díszítőmotívumai itt is nagyon hasonlóak voltak az egyrészt Szúzában, másrészt Sáhi-tump-ban talált edényekhez. Úgy látszik, a részleges temetkezés volt a tájt szokásban, vagyis hogy a tetemetek előbb kitették a madaraknak és vadaknak, és csak azt temették el, ami kevés csontjaikból megmaradt.

Azon a ponton túl, ameddig a Bampur folyó vize mostanában még rendszeren eljut, nagykiterjedésű romhalom emelkedik a homokbuckák között, Csáh-Huszainí legelői közelében. A halom felszínéről felszedett, jól kidolgozott kovakőszerszámok sokasága, meg a próbaásatásaink során napvilágra került egyéb leletek is arra vallottak, hogy ez a történelem előtti telep — a legalsó a Bampur folyó mellékiek között — a khalkolitikus kultúra korábbi idejéből való. Ennek bizonyítékai közül itt csak azt említhetem, hogy a többi makráni lelőhelyeken oly gyakori stilizált állatmotívumok itt nem voltak találhatók a festett cserépedényeken, míg az ezeket díszítő geometrikus minták különösen finom rajzot és meglepő változatosságot mutatnak.

Semmiféle történelem előtti maradványra nem találtunk azon a sivatagi területen, amelyet ez után szeltünk át mintegy 250 kilométeres útunkban, innen kezdve addig a helyig, ahol a Kermán hegyei közül alászálló Halíl Rúd belevész a Dzsázmurián mocsarakba. Helyenként nagyritkán találtunk egy-egy kutat s ugyanott apró romhalmokat. Egytől-egyig oly történelmi korú telepektől származtak, melyek csak a kárézöntözésnek köszönhették létüket. Ezen öntözőcsatornák pedig később legnagyobb részben elpusztultak. Itt is világosan látható volt, hogy a kárézöntözés meghonosítása a kő és rézkor utáni időből való.

Rudbárban, a Halíl Rúd folyó végső szakasza mentén elterülő vidéken, már Kermán tartomány területén jártunk.

Ez a föld már jóval túl van az indo-iráni határszélen, és így kívül esik a bennünket ezúttal érdeklő területen. Ezért éppen csak futólag említem meg, hogy a Halíl Rúd felé vivő utunkon, mostanában sivatagos földön, megint csak mutatkozni kezdtek a történelem előtti telepek nyomai, a khalkolitikus korú festett cseréptörmelékkel borított térségek. Ugyanabból a korai időből eredő tekintélyes romhalmokat nyomoztunk ki feljebb a folyó mentén Dzsíruft termékeny teknőjében. Következő utazásomban is, 1932 őszén, a khalkolitikus műveltség emlékeivel találkoztam a Kermántól délre és délkeletre levő völgyekben.

Már csak rövid idő marad, hogy érintsem azt a kérdést: melyik a valószínű vonala a védai szanszkrit nyelvet beszélő árja-törzsek vándorlásának, amely törzsek a Kr. e. második évezredben meghódították a Pandzsábot és onnan elterjesztették indo-árja nyelvüket Észak-Indiában és műveltségi befolyásukat az egész indiai félszigeten. Azokra a védai istenségeknek hódoló és nyilván valamiféle szanszkrit nyelvet beszélő törzsekre gondolok, amelyekről a Kr. e. XIV. századból származó hittita ékírások nyomán tudjuk, hogy pásztor életet éltek a Mitanni területen — valahol a mostani Kurdisztánban.

Az árja hódítás nagy népmozgalmáról teljesen hiányoznak a történelmi feljegyzések. Csak feltevés ez idő szerint, hogy ez a népvándorlás a Közel-Kelet ama vidékét is érintette. A régészeti tudomány nem derített még világot erre a kérdésre. Bizonyos azonban, hogy a magukat árjáknak nevező indo-iráni törzsek — amelyeknek körében az indo-európai nyelvek legrégebbi irodalma, a *Rigvéda* himnuszai megszülettek — hódító útjukban nyugatról jutottak el az Indushoz és az «öt folyó földjére». Végleges bizonyosság erre a nyelv. Az Indus-völgy közvetlen szomszédságában nyugat felé a történelem hajnala óta olyan kelet-iráni nyelvet beszélő népesség élt, amely nyelvnek legrégebbi alakja, amiként az avesztai Gáthákban, Zoroaszter szent himnuszaiban fennmaradt, a védai szanszkrit nyelvnek csaknem dialektusául tekinthető.

Földrajzi megfontolások valószínűvé teszik azt a feltevést, hogy, ha az a népvándorlás, amely a hódító véda-tör-

zseket végül az Indus völgyébe vezette, valóságban valahonnan Anatólia felől indult ki, alighanem a közép-perzsa sivatagok széles zónájától délnek haladva jutott el Perzsa-Balucsisztán és a Helmand-medence északi részébe. Főként e medence legfelsőbb részéből — amely Arachóziának felel meg — és a szomszédos indo-iráni határszélen át terjeszkedhetett az árja hódítás az Indus völgyébe. A *Rigvéda* bizonyos himnuszaiban említett s a térképen könnyűszerrel azonosítható egyes folyónevek határozottan arra vallanak, hogy Vazírisztán és a szomszédos völgyek, le az Arghand-áb folyóhoz, az ősi Harahvatí-hoz — a görögök Arachótosz-ához — nagyon is ismeretes tájak voltak e himnuszok költői előtt.

E határvidékkel kapcsolatos még két másik érdekes dolgot kívánok néhány szóval érinteni, mielőtt bevégezem mondanivalómat. Mint már említettem, régészeti bizonyítékunk van rá, hogy ez a határvidék 4—5 évezreddel ezelőtt kevésbé volt száraz, mint ma. Ez talán hozzásegít, hogy megmagyarázzuk azt a határozott különbséget, amely a nyugati Pandzsáb és az Indus völgyének jelenlegi éghajlati viszonyai és a *Rigvéda* énekeiben folyton tárgyalt és rege-szerűen kifestett atmoszferikus tünemények között mutatkozik. Helybeli klimatikus változásra, vagyis kiszáradásra utal e különbség. Fölmerül a kérdés: vajjon nem az esőhordozó délnyugati monszun-szél irányának és kiterjedésének valamely változásával járt-e e kiszáradás az utolsó 3—4 évezred folyamán?

Másik érdekes kérdést vet fel az a tény, hogy az Alsó-Industól nyugatra talált kisszámú, kezdetleges bráhui nép dravida nyelvet beszél. Pedig ez a kopár hegyvidék óriási távolságra van Dél-India rokon dravida-nyelvű népeinek hazájától. Ez a zavarbaejtő megfigyelés talán magyarázatra lel, ha a ma még meg nem fejtett mohendzsodarói és harappai pecsétlenyomatokról bebizonyul, — ami eddig csak feltevés — hogy a dravida nyelvnek egyik ősi alakját őrzik. Ebben az esetben a bráhuikat bízvást olyanformán tekinthetjük, mint a széleken megmaradt szegény, félbarbár, nomád atyafiságát annak az Indus-völgyi ősi árja-kor előtti népnek, amely meghódolt az indo-iráni határszélelről betörő kevésbé művelt, de

életrevalóbb árja hódítóknak. Említésreméltó, hogy e nyelvről az első alapos tanulmányt magyar tudós írta, dr. Duka Tivadar, az Akadémia tagja, Görgei tábornoknak egykori hadsegéde, brit-indiai szolgálata letelte után.

A vedák-utáni szanszkrit irodalom s az indo-árja kultúra és vallásos gondolat fejlődése bőségesen igazolja, hogy az árja hódítók ugyanakkor, amikor uralmukat és nyelvüket rákényszerítették a belföldi, sokkal haladottabb népre, egyúttal igen-igen hamar sokat át is vettek ennek felsőbbes műveltségéből és vallási kultuszából. Ősrégi illusztrációját látjuk ebben annak a rendkívüli képességnek, amely mindig megvolt a hinduizmusban ősi idők óta, hogy tudniillik magába olvassza és megeméssze az idegen hódítókat.

Befejezésül fűzzük hozzá ehhez, hogy ilyesféle képességről — bár jelentékenyen módosított értelemben — ismét és ismét tanúságot tettek Ázsia és Európa történetében a török faj kicsiny, de szívós erejű néptörzsei. Hiszem, hogy ezek közé sorolhatjuk törzsökös részét azoknak is, akik Árpáddal együtt jöttek be ide magyar földre. Ahol csak fejlettebb műveltséggel érintkezésbe jutottak a meghódított tájakon, azt készséggel átvették. De azért értettek ahhoz is, hogy magukba olvasszák e föld korábbi lakóit és beléjük csepegtetvén öröklött politikai szervező érzéküket, új nemzeti egységet tudtak teremteni s megőrizni immár egy évezreden át.

STEIN AURÉL.

JÁNOSI BÉLA EMLÉKEZETE.

Jánosi Béla sorsát, munkás és összhangos életét gyakran emlegették a magyar tanári sors jellemzetes és elszomorító példajaként. Emelkedetten eszményi felfogású lelkének minden lángja a magyar kultúra oltárán lobogott el, egész életét ennek az eszménynek a szolgálatára szentelte s mégis, míg a toll ki nem esett kezéből, iskolai dolgozatokat kellett javítania, köztanárként jutott el pályája végére s élete alkonyán súlyos gondokkal kellett küzdenie. Ő maga bizonyára tiltakozott volna mindaz ellen, ami ebben a megállapításban vádként hangzik a sors ellen. Nem is elégedetlenkedett soha, és bár csalódások is érték pályáján, kötelességérzetében még ezek sem rendítették meg egy pillanatra sem. Dolgozott, de nem előmenetelért és kitüntetésekért, hanem magáért a jól végzett munka örömeért. Alakja, amint most emlékét idézzük, valóban a legférfiasabb erények fényében jelenik meg előttünk: puritán és nemes jellemű, megalkuvást nem ismerően kötelességtudó, önérzetesen szerény, minden szépet és nemeset forró vágyódással szerető s az élet minden vonatkozásában összhangot kereső ember volt.

Olyan nemzetről származott, melyet tömérdek megpróbáltatás edzett meg arra, hogy férfiasan és keményen tűrje a sors csapásait és az élet sanyarúságait. Székely vér folyt ereiben. Családja, a búzaházi Jánosi-család, marostordamegyei volt s a festői Nyárad-völgyből eredt. Atyja, László, ki 1820-ban született, katonatiszt volt s mikor a nemzet fegyverbe szólította dicső önvédelmi harcára fiait, ő is eleget tett a hívó szónak és mint huszárcapitány megszökött ezredétől s beállt honvédnek. Végigküzdötte a szabadságharcot s mikor a nemzeti ügy elbukott, őt is börtönbe hurcolták és elkobozták kis

birtokát. Háromesztendei várfogságot szenvedett Josefstadtban, majd kiszabadulása után az akkor létesített kataszterhez került Brassóba s feleségül vevén a marosvásárhelyi közjegyző leányát, Vitályos Amáliát, családot alapított. Brassóban született első fiuk, Béla, 1857. okt. 26-án. Házasságukból még egy gyermek született: László, ki mint pénzügyminiszteriumi miniszteri tanácsos végezte hivatalnoki pályáját. Az anya hamarosan elhalt, úgy hogy a két fiú nevelése az apára maradt, aki Brassóból Nagyszebenbe, majd innen Kolozsvárra került s a hivatalnoki ranglétrán a kataszteri igazgatóságig emelkedett. Nem közönséges ember lehetett, eszményi gondolkozású, minden művészetért lelkesedő természet. Nagyon szeretett utazni, ami akkor még eléggé ritka kedvtelés volt nálunk. A hetvenes években beutazta egész Európát s járt a Szentföldön is. Fiainak küldött leveleiben talpraesett megjegyzésekkel írta le azokat a képtárakat, amelyekben megfordult, s nem lehetetlen, hogy ezekhez a levelekhez nyúljon vissza egy gyökérszála annak az érdeklődésnek, amely fia lelkében a képzőművészetek iránt támadt. Szerette a zenét is, szívesen járt hangversenyekre s maga is kedvvel fuvolázott. Ezt a hajlamát is örökölték fiai. Béla mint fiatal aradi tanár ének- és zenekart szervezett diákjaiból s olyan eredményesen vezette őket, hogy nyilvános hangversenyeket is rendezett velük. De szűk családi körben is egyik legszebb kedvtelése volt a zene. Öccsével és két fiával négyesben rendszeresen játszottak kamarazene-darabokat. Nemcsak művészi, hanem politikai eszményeihez is hű volt apjuk. Nagy negyvennyolcas volt egész életében s talán ez a hűsége sietette halálát. Kolozsvárról felutazott Kossuth Lajos temetésére, meghűlt s a tüdőgyulladás hamarosan végzett vele itt Pesten. Abban a temetőben pihen, ahol fia is végső nyugalóhelyére talált.

Jánosi Béla elemi iskolai tanulmányait a nagyszebeni r. kath. Normal-Hauptschulében végezte, középiskolázását is a nagyszebeni állami gimnáziumban kezdte, amely akkor még német tannyelvű volt s csak a következő években tért át a magyarra. A középiskola III. osztályát már a kolozsvári r. kath. főgimn.-ban járta, érettségi vizsgálatát is itt tette

1875. júniusában. Gyermekkoráról nem tudunk többet, de ez boldog lehetett és kedves emlékű. Legalább is erre következtethetünk az egyáltalán nem érzelmes és nem lírai természetű Jánosi kevésszámú érzelmes nyilatkozatainak egyikéből: «Mindnyájunkat édes érzés hevít át, ha a távol aranyködében úszó boldog ifjúkorba szállhatunk. Jól esik a mindenünnen előtóduló emlékek hatása alatt a költővel legalább pillanatokra elfelednünk, hogy férfiakká lettünk, és szívesen éljük át újra magunkban az egykor átélteket.»

Főiskolai tanulmányai végzése céljából a kolozsvári egyetem bölcsészeti karára iratkozott be magyar-német szakos tanárjelöltnek. Imre Sándor, Meltzl Hugó, Szabó Károly, Szász Béla és Felméri Lajos voltak tanárai. Leckekönyveivel szorgalmának s kitűnő készütségének bizonyoságaival, mintegy teljes összhangban azzal a jellemzéssel, melyet később mond fölserdülése koráról: «Nemzeti műveltségünk fellendülésének, a megfeszített munkásságnak és alkotási vágyának kora, mely érdekes és hibáiban is tanulságos képet nyújt». 1880-ban megszerzi tanári diplomáját s bölcsészettudományi doktori oklevelet is szerez a német nyelv- és irodalomból mint fő s a magyar irodalomtörténetből és magyar nyelvészetből mint melléktantárgyakból. Közben katonai kötelezettségének is eleget tett.

Kitárult immár előtte az élet kapuja, ráléphet jövő életpályájának útjára. Siet is rátalálni erre az útra, sietteti a fiatal ember legmakacsabb ösztönzője: szerelmes szíve. Kolozsvárott a Kismester-utcai Hegedüs-házban laktak. Ott küzdötte a nagycsaládú szegény özvegyasszony életharcát magyar-zsákodi Hegedüs Sándor ügyvéd özvegye, kövendi Várady Anna, hat gyermekével. Az elhunyt családfő emlékét bizonyára rokonszenvenné tette Jánosi atyja előtt, hogy ő is a szabadságharc katonája volt hadbírói minőségben s vagyonát és ügyvédi gyakorlatát is feláldozta a szent ügyért. A család sora ekkor már jobban ment, a fiúk már elszálltak hazulról s közülök kettő fényes pálya küszöbén állott: Sándor, a későbbi miniszter, s István, a későbbi egyetemi tanár. Jánosi Bélát a család szemefénye, Anna, érdekelte, a fiatalok szívében gyöngéd vonzalom támadt s a kedves idillt az ifjú mennél

hamarabb szeretne volna boldog befejezésre juttatni. Atyja nem látta szívesen ezt a sietséget. Szerette volna, ha fia ismereteinek gyarapítására beiratkozott volna még valamelyik külföldi egyetemre s külföldi utazást tett volna. A szerelmes ifjú azonban igyekezett mennél hamarabb álláshoz jutni. Örömmel fogadta hát 1880. dec. 29-én helyettes tanári alkalmaztatását az aradi kir. kath. főgimnáziumnál s mivel rendes tanári kineveztetése késett, 1882. júl. 26-án, Anna napján, oltárhoz vezette szívének választottját. Boldog házasságukat három gyermekkel áldotta meg az ég.

Aradi évei nyugalmas eseménytelenségben telnek, egészen kis családjának és az iskolának él. Rendes tanárrá kineveztetése 1884-ben, véglegesítése 1887-ben történik meg.

Bármennyire jól érezte is magát Aradon, mégis önművelésére és tudományos munkásságra irányuló vágya s növekedő fiai iskoláztatásának gondja kívánatossá tette előtte, hogy fölkerüljön a fővárosba. 1893. szept. 25-én írta alá gr. Csáky Albin miniszter a budapesti II. ker. áll. főreáliskolához való áthelyezését. Ez a jónevű iskola, melyben akkor kitűnő erőket egyesítő tanári kar működött, lett Jánosi Béla több mint negyedszázados tanári tevékenységének színhelyévé.

Jánosi Béla tanári működése annyira hozzátartozik egyéniségének rajzához, annyira fontos tevékenysége volt életének, hogy nem intézhető el pár futó szóval. Ő valóban idealizmustól vezéreltetve lépett a tanári pályára s mintaképe volt az ideális tanárnak. Szinte önmaga tanári szolgálatát s a tanári hivatásról vallott felfogását jellemezte egyik tanártársát búcsúztató beszédében: «Igazi babérait a középiskolai tanári munka terén kifejtett munkásságával aratta. Hányszor láttuk gyönyörködve, hogy' kelti fel s tartja ébren a már felkeltett érdeklődést tanítványaiban, hogyan vezeti őket finom pedagógiai érzéssel a legegyszerűbb eszközök felhasználásával a legrövidebb úton az igazságok megismeréséhez s hogy' használja fel a nyert ismereteket, mint részleteket, egy nagy egész megszerkesztésére, egy világkép és életfelfogás megalapozására. Ő azon nem éppen nagyszámúak közül való volt, kiket szent hivatás hozott a mi pályánkra. A tanári munka rá nézve nem teher s rideg kötelességteljesítés számba

ment, hanem az örömeink és gyönyörűségnek állandó forrása volt.»

Nem tartozott az irodalommal vagy tudománnyal foglalkozó tanároknak ahhoz a nagyobbik csoportjához, amely magához méltatlan nyűgnek tekinti a tanítást és csalódott becsvággal, sebzett önérzettel végzi az iskolai munkát. Egyik tanártársa azzal jellemezte, hogy legelsősorban az iskoláé volt, ezt nem áldozta fel még a tudománynak sem. Páratlanul kötelességtudó és buzgó tanár volt, a föltétlen tisztesség és megbízhatóság, a becsületes, odaadó munkateljesítés példája. Legtöbbször azt az örömet becsülte, amely a kötelességteljesítés tudatából s a munka sikerének látásából fakad. Utolsó igazgatójának kifejezése szerint a tanári munkát nem lehet ideálisabban végezni, mint ő végezte. Összhangos életével, puritánul nemes életelveivel nemcsak tanítványait nevelte, hanem fiatalabb kartársait is. Egyik tanártársa úgy nyilatkozott róla, hogy klasszikusa volt a kollegialitásnak is. Teljes mértékben áll reá, amivel ő egyik tanártársát jellemezte: tanártársai megbízható, derék, önzetlen kartársukat becsülték benne. Nem hirtelen hevülő és érzéseit nyelvén hordozó természet volt, inkább zárkózottságra hajlott, de minden tartózkodás és merevség nélkül való, szíves és kollegiális érzéstől áthatott társ volt. Ha tanáccsal, tettel szolgálhatott, azonnal készen állott rá s nagy emberismeretével, józan, tárgyilagos életfelfogásával nem egynek volt hasznára. Tisztában volt a maga értékével s abban is biztos volt ítélete, kit mennyire engedhet közel magához, de idegen volt tőle minden nagyképűség és pöffeszkedés. Az volt a tanári szobában is, ami az életben: a legteljesebb mértékben tárgyilagos, korrekt és nobilis, de kissé hűvös és zárkózott ember. Abban az időben a korkülönbség bizonyos, a külsőségekben is mutatkozó határvonalat húzott idősebb és fiatalabb kartársak közé. Az érintkezésnek ez a finom és az idősebbek iránt a tiszteletet megadó módja az összeomlás után mintha megváltozott volna. Minden testületbe kerültek fiatalok, akik lármás és kíméletlen modorukkal megdöbentették a Jánosihoz hasonlóan finom és érzékeny lelkeket. Ő is többször panaszkodott: «Borzasztó ez a lármás tónus!» Egyébként nem zárkózott el

tanártársaitól, szívesen kapcsolódott bele beszélgetésükbe, akár komoly vita folyt, akár tréfálkozás. Sőt, ha iskolán kívül, fehér asztalnál gyültek össze, ott közlékenyebbé is vált s mélyebb bepillantást engedett lelkébe. Ha valamelyik társuk előlépett vagy kitüntetést nyert, rendszerint ő üdvözölte az ünnepeletet alkalmi versezettel, amely természetesen tele volt az iskolai élet köréből vett célzásokkal. Kissé elnyújtott verses köszöntők Jánosinak ezek az alkalmi versezetei, itt-ott egy pár jóízű fordulattal, sőt ilyen szép részlettel is :

Oh költői szép aranykor! Mért hagyál el minket?
Milyen üres lett ez a föld, hogy elszálltál innét.
Most csak — mint hervadt virágon illat maradványa
S futó ködnek szálfenyőhöz tapadó foszlánya —
A művész lelkében maradt valami belőled,
Hogy az embereknek hírt adjon felőled.

Innocent Ferenc tiszteletére írta ennek igazgatói címmel történt kitüntetése alkalmából ezt a versezetet, melynek tréfás címe : *Az álom*, azaz : *Nem jó igazgatónak lenni*. Elegiko-phantasztiko-epikum. Farsangból bőjtre maradt tréfa, melyben az alcímen kívül csak a felköszöntő komoly és igaz.

Szerették tanítványai is. Lelkiismeretes készüléssel, széleskörű olvasottsággal, ritka pedagógiai tapintattal, nemes emberszeretettel, kifogyhatatlan türelemmel és előkelő tárgyilagossággal nevelte őket. Szigorú volt, de érezték, hogy a szigor javukra szolgál s a ridegnek látszó külső alatt az ifjúságot szerető és jóakaró szív dobog.

Gyakran beszélt iskolai ünnepélyeken is mint kiváló, mindig tartalmas és formás szónok. Megírta iskolájának félszázados történetét s több ízben írt az iskola értesítőjében meleghangú méltatást az intézettől megvált tanártársairól, gyöngéd elismeréssel méltányolva emberi vagy tudós derekasságukat.

Iskolai munkásságának egyik jelentékenyebb s szélesebb körökre is kiható érdekességű mozzanata volt kísérlete a művészettörténet középiskolai tanítására. Az 1898/9. iskolai évben a vallás- és közokt. miniszter az esztétikai képzés tárgyában megindított mozgalommal kapcsolatban kísérletkép három budapesti középiskolában sorozatos előadások tar-

tását rendelte el, hogy ezeken szemléltető eszközök felhasználásával végigvezessék a két felső osztály tanulóifjúságát a képzőművészetek történetén. Jánosi Béla egyike volt azoknak a tanároknak, akik erre megbízatást nyertek. Nagyon érdekelte a kísérlet s tanulságos beszámolót is írt róla az intézeti értesítőben (*Műtörténeti előadások a középiskolában*). Beszámolva az előadott anyagról elismeréssel szól a tanfolyam értékéről, de ezt nem becsüli túl. Megállapítja, hogy az esztétikai érzék nevelésének ez nem egyetlen, sőt nem is legfőbb eszköze. Szerinte az ízlés igazi iskolája a rajztanítás, mely éveken át tartó gondos munkával vezeti a tanulót fokról-fokra előre, a technikai kézi ügyesség elsajátításán kívül élesíti a látást, megfigyelő képességet, felkölti a tisztaság, csinosság és a szép iránt való fogékonyságot s ezen az úton a természeti szépek élénk megérezéséhez, a művészi stílus felismeréséhez, valamint a műrecek megértéséhez és méltánylásához is eljuttat. A rajznak méltó társa a mintázás. Míg mások előkészítő és alapvető jellegűnek tekintették ezt a kurzust, Jánosi inkább összefoglaló és betetőző természetűnek tartotta. Konkrét tervet is ajánlott a tanfolyam célszerűbb megvalósítására. Egészében a dolgozat igen meggyőző bizonyága Jánosi pedagógiai érzékének, módszertani iskolázottságának és alapos elméleti képzettségének is.

Még egy pedagógiai állásfoglalása vonja magára figyelmünket. Az egységes jogosítású középiskola tárgyában Lukács György miniszter által 1906-ban összehívott értekezleten ő is felszólalt. Az értekezlet elé megvitatásra Fináczy Ernő javaslata került, mely egységes középiskolát ajánlott 13 kötelező (köztük a latinnal) s 6 fakultatív tárggyal. Jánosi Béla a reáliskola jogainak és érdekeinek szószólójaként a külön gimnázium és külön reáliskola fenntartása mellett szólalt fel, de úgy, hogy a reáliskola növendékei választhassanak a latin és francia között. Egészen természetesen következett ez az iskoláról vallott felfogásából: «Az iskola élő szerv, melyet a nemzeti szellem a maga szükségletei szerint teremt, formál és lát el tartalommal, hogy vele saját céljainak érdekében hasson, munkáljon. Az iskola tehát eredménye és egyúttal fontos tényezője a nemzeti fejlődésnek.»

Egész lelkével csüggött az iskolán és élt tanári hivatásának, de becsvágya és hivatásérzete ennél magasabb célt is tűzött eléje : a tudományos munkásságot. Írói pályája kissé bizonytalanul, tapogatózva indul. Mint irodalomtörténetíró teszi első jelentékenyebb kísérletét 1883-ban Abafi Lajos *Figyelőjében* egy XVII. századi magyar verselőről, Kolosi Török Istvánról írt dolgozatával. Igen rokonszenves és méltányos felfogásnak adja bizonyosságát azokra az írókra vonatkozólag, akik nem jutottak el a hírnév magaslatára : «Aki egy nemzet irodalomtörténetével behatóan akar foglalkozni, nem szabad figyelmét kizárólag az elsőrendű munkásokra irányozni . . . Ezek mellett hány szerényebb tehetség hozta meg ugyanazon lelkesedéssel áldozatát a nyelv- és irodalomnak, kiknek hatását nem jelölik századok s nevét nem vette szárnyaira hír s dicsőség.» E szerény munkások közé tartozott az az erdélyi unitárius pap vagy tanító vagy mindkettő egy személyben, akiről ír s akinek egypár fordított munkája mellett két eredeti versezetét ismerteti. Jánosi maga is bevallja, hogy hiába keresnénk költői tehetséget vagy a költői előadás iránti eleven érzéket ezekben a nyilatkozásaiban egy egyszerű léleknek, de korjellemző vonást lát abban, hogy szerzőjük eltalálta annak a kornak jellemzetesen oktató irányát. De jellemző a dolgozat magára Jánosira is, aki kisebb jelentőségű adalékot sem tart értéktelennek, ha föl lehet használni értékesebb gondolat megvilágítására.

Következő dolgozatában, némi bátortalansággal, irányt változtat s az irodalomtudománynak már az esztétikával határos területére tér át. Az aradi Kölcsey-Egyesületben mutatta be ezt az értekezését *Vig elem a magyar népköltészetben* címmel. Benne a népköltészetet mint a nép-pszichológiának elsőrendű forrását értékeli s a nép kedélyének egyik elemére, humorára akar költészetéből rávilágítani.

Ekkor már megvilágosodott a tapogatózó előtt tudományos hivatásának útja, fölmerült kereső tekintete előtt az a tárgy, melynek egész élete munkáját szenteli majd.

A Magyar Tudományos Akadémia 1885. május 27-én tartott nagygyűlésén a következő pályatételt tűzte ki : «Kívántatik az esztétika története az ó- és középkorban».

Az 1887. szept. 30-án lejárt pályázatra két pályamű érkezett, de a jutalom egyiknek sem volt odaítélhető. Hogy Jánosi Béla résztvett-e a pályázaton, nem állapítható meg, de nem valószínű. A pályakérdést 1889. szept. 30-i határnapkal másodszor is kitűzték. Egy pályamű érkezett, bírálói Beöthy Zsolt és Hunfalvy Pál voltak. A Beöthy Zsolttól fogalmazott pályázati jelentés szerint a pályamű tárgyát jól átértett, jól felfogott író műve, sima, egyszerű, jó nyelven írva. Nem beszél az érzés vagy lelkesedés hevével, de tárgyiasan és nyomatékosan fejteget. Ha hibája van, leginkább a rövidség az, hogy nem fejt ki némely tárgyat elég bőven s a filozófia történetében jártas olvasó lebeg szeme előtt. De így is nyeresége irodalmunknak. Mivel azonban a pályamű nem volt befejezve, az Akadémia úgy határozott, hogy ha az ismeretlen szerző egy év alatt munkáját befejezve benyújtja s azt a bírálat jutalomra érdemesnek találja, jelígis levelét felbontják s a jutalmat kiadják neki.

Így is történt. A bíráló jelentés szerint a pályázó örvedetesen igazolta a határozat helyességét: érdemes volt időt engedni neki s méltó volt a biztatásra. Olyan munkát nyújtott be, mely filozófiai tanulmányainkban hasznos szolgálót van hivatva tenni s tudományos irodalmunkban hézagot tölt be. A derék munkát különösen két érdeménél fogva mondja méltónak az elismerésre. Egyik, hogy anyagát lehető teljességben adja elő, másik, hogy megelégszik az ismertető magyarázó feladatával. Nem valamely rendszer szempontjából tárgyalja anyagát, hanem arra törekszik, hogy ennek mennél teljesebb és hívebb megértését segítse elő. Hunfalvy Pál ezt írta a munkáról: «Olvasgatván, örömmel teltem el, hogy magyar nyelven van írva e munka. Véleményem szerint írója nagyon érett ítéletű ember, nemcsak az esztétikai elméleteknek, hanem a görög klasszikus irodalomnak is, amennyire a kérdést illeti, derék ismerője. Szépirodalmunk igazán kérkedhetik ezzel a munkával, melynél jobbat, szükségesebbet alig nyújthat a tanulni akaró közönségnek». Az Akadémia odaítélte a száz aranyból álló Gorove-jutalmat a nagy elismeréssel méltányolt pályaműnek, melynek szerzője Jánosi Béla volt.

A pályázat szép eredményétől biztatva, másodszor is kitűzte esztétika-történeti pályakérdésre az Akadémia a Gorove-jutalmat, 1893. szept. 30-i lejáráttal. Egyetlen pályamű érkezett akkor is a pályatételre, mely így hangzott: «Az újkori esztétika története Kant fölléptéig». A pályamű tulajdonképpen csak vázlatos jegyzéke volt annak, amit a szerző meg akart írni. De a vázlatból s néhány kész fejezetből határozottan kiviláglott kiváló készsége s az általa gyűjtött anyagnak lehető teljessége. A bíráló jelentés szerint kész fejezetei tanulmányának minden irányú buzgóságáról, felfogásának és előadásának világosságáról és szabatosságáról tanúskodtak. Arra nézve is megnyugtatót nyújtottak ezek a fejezetek, hogy nem tudákoskodó, de annál hasznosabb munkát várhatni szerzőjüktől. Mindezek alapján az Akadémia újra meghirdette a pályakérdést 1896. szept. 30-i lejáráttal. Ismét csak egy pályamű érkezett, melynek szerzője a jelentés szerint terjedelmesen és behatón tárgyalta s világosan és az egész anyag kellő ismeretével fejtegette a kérdést. A különböző nézeteket igyekezett tárgyilagosan előadni s róluk higgadtan ítélni. Közvetlenül a forrásokból merített, ezeket jól ismeri és szakértelemmel tárgyalja. Fogyatozásául mondja azonban a jelentés, hogy nem mindenütt árul el elég érzéket a tudományos keret és a műveltség-történeti háttér iránt, de fejtegetéseiben mindenütt világos és biztos, kritikájában mértéktartó és józan, előadásában folyékony és egyenletes. Az elismerő bírálatra az Akadémia a jutalmat kiadta s a jelíges levélből a pályamű szerzőjéül ismét Jánosi Béla neve tűnt ki.

A két kitüntetett pályamű így már egy nagy munkának, egy magyar nyelvű teljes esztétika-történetnek a körvonalait jelezte és jogos várakozását keltette föl Jánosi Bélával szemben. Egész lelkével hozzálátott tehát a szép és gyümölcsözőnek ígérkező feladat megoldásához s 1899-ben megjelent az Akadémia kiadásában nagy esztétika-történetének I. kötete, melyet a következő két évben még két kötet követett.

Az első kötet saját szavaival szólva «tanulmányainak első gyümölcsét», a görögök esztétikáját tartalmazza. Egészen megváltozott alakban bocsátotta nyilvánosság elé tíz eszten-

dővel azelőtt jutalmat nyert pályaművét. Szükségét érezte mindenekelőtt annak, hogy munkáját «módosult ízlésével és felfogásával összhangba hozza». Az azóta megnövekedett irodalom tekintetbevétele mellett legfőbb változtatásul azt jelöli meg, hogy művét a művelt magyar olvasóközönség igényeihez óhajtotta alkalmazni. Erre valószínűleg inkább az akadémiai pártolói könyvtár előírása indította, mint saját elhatározása. Az új cél érdekében kivetkőztette művét szakmunka jellegéből, megnövelte művelődéstörténeti háttérét, mellőzte a kevésbé fontos részletkérdéseket, közülök sokat a jegyzetekbe sorolt, ezeket magukat megapasztotta s a könyv végére függesztette. Nem titkolja, hogy példaadó hatással volt rá a német tudomány s nagy elismeréssel szól ennek kiváló erényéről, az alaposágról, a gondos, a dolgok mélyébe hatoló búvárlatról. De viszont kifogásolja, hogy a németek az újabb kornak külföldi termékeire kelleténél kevesebb figyelemmel vannak s mindig határozott filozófiai rendszerek álláspontjáról bírálják az esztétikai elméleteket. Ezeket a hibákat ő igyekszik elkerülni. Tárgyának elhatárolásában is elhajlik legjelentékenyebb német mintaképeitől, Zimmermantól és Schaslertől, akik csak a bölcséleti eredményekre voltak tekintettel s kizárták nemcsak a technikai és történeti eredményeket, hanem az esztétikának s műelméletnek szisztematikusabb alkotórészeit is, ha nem tisztán bölcsészetiek s nem vonatkoznak kizárólag a szépre s a művészetnek fogalmára. Ő Vischer Frigyes Tivadar felé hajlik, ki már felismerte a műveltségtörténeti háttér értékét. Vele szemben viszont az adatok megbecsüléseért száll síkra Jánosi. «Módunkban áll — mondja — óvakodni az adatok tömegétől. Ha filozófiai magaslatról tekintünk végig az emberiség művelődésének egyes korain s a művészetten és irodalmon, természetes jogunk van arra, hogy száz meg száz jelentéktelen dolgot mellőzve, kiemeljük azt a keveset, amiben a fejlődés szembetűnő módon mutatkozik». A maga álláspontját abban jelöli meg, hogy nincs adathalmazra szükség, hanem a legfontosabb mozzanatoknak s uralkodó áramlatoknak ismeretére s mindig csak annyiban, amennyiben befolyással lehettek az elmélet irányítására. Ebben már

inkább Heinrich von Stein és Hermann Conrad volt a mintaképe.

Az esztétika történetének feladatát abban állapítja meg, hogy végig kell tekintenie a szépre s a művészetekre vonatkozó elméletnek fejlődési útján és eredményein. «Hosszú utat szándékozunk megtenni, — írja — midőn nyomon követjük az emberi gondolkozást mindazon küzdelmeken keresztül, melyeket kiolthatatlan vággyal a helyes belátás és tudás iránt, annyi sikertelen kísérlet után, százszor is elbukva, szívós kitartással újból meg újból megindított, hogy az esztétikai fogalmakat illetőleg is az igazságnak birtokába jusson». Nagyon meggyőzően fejti ki, hogy nem elszigetelten kell tekinteni az esztétika fejlődését, hanem fel kell használni általában a gondolkodás történetének tanulságait, amennyiben az esztétikára vonatkozólag felvilágosítást, útbaigazítást nyújthatnak. «Szélesebb körben ugyanis tisztábban tűnnek fel a korszellemet mozgató okok, az irányok, célok, törekvések, és bizonyára sok minden az esztétika fejlődési menetében világosabbá lesz, ha az embert foglalkoztató többi nagy kérdéssel hozzuk összeköttetésbe». Nem tagadja, hogy az esztétika történetének művelői közt nagy eltérések vannak abban a tekintetben, hogy felhasználhatja-e az esztétika története a művelődéstörténetnek s benne főként az ízlés történetének s a művészettörténetnek adatait. Ő teret enged ezeknek is, mert «kétségtelen, hogy az esztétikai elmélkedés irányítására kulturális tényezők is nagy mértékben befolytak s az emberi szellem nyilvánulásának két nagy tere, a műelmélet és műalkotás, szoros kapcsolatban állott és áll . . . Az esztétika története nem mellőzheti, kellő mérséklettel használva s a leglényegesebb adatokra szorítkozva, a műtörténeti jellemzéseket sem». Ezzel az állásponttal kapcsolatos, hogy míg egyes történetírók a tiszta tudományos jelleget hangsúlyozva kizárják tárgyalásukból az olyan összefüggés nélkül álló, kifejtést és indokolást nélkülöző, gyakorlati érdeklődésből származó, esetleg konkrét esetekre vonatkozó s bíráló természetű megjegyzéseket, melyeket költők, művészek és laikusok tettek, Jánosi befogadja ezeket is, hacsak nem vonatkoznak tisztán technikai kérdésekre vagy nem

tapadnak egyes jelenségekhez minden további távlat nélkül. «Az ilyen nyilatkozatok fokmérői a művészetek felé forduló elméleti érdeklődésnek s az esztétika térfoglalását jelzik, s ha nincs értékük a tudomány előhaladása szempontjából, van korfestő becsük».

Most figyelembe véve mindezeket a szempontokat, melyeket lehetőleg magának Jánosinak a szavaival ismertettünk, eljárását a következőképpen jellemzi. A képen, amelyet nyújtani akar, «a közvetlen érdeklődésnek előterében az esztétikai elmélet foglal helyet kellő részletességgel feltüntetve, e mögött a gondolkozás történetének szakaszai következnek, jelentősebb, jellemzetes alakjaikkal s leghátul a művelődés-történelemnek főbb irányai s áramlatai tűnnek fel vázlatosan, nagy vonalaikban. Így nemcsak az esztétikai rendszereket ismerjük meg, de a talajt is, amelyből kiemelkedtek».

A görög esztétika történetét a bölcsészeti reflexió felébredésén kezdi, az esztétikai gondolkodás legelső eredményeinek ismertetésével. Sokratesen keresztül Aristophanesnél állapodik meg, aki elsőnek gondolkozott a költészetről s elsőül hagyott ránk a költészet elméletére vonatkozó megjegyzéseket. Így jut el «a nagy esztétikai elméletek»-hez, mindenekelőtt Platonhoz. Nagy elmélyedéssel elemzi és méltatja esztétikáját s nemcsak esztétikai vonatkozásait fejtegeti így, hanem feltűnő vonzalommal időz Platon magas eszmevilágában, mintha nem tudna elválni «a természetnek ettől a szép csodájától». Még behatóbban tárgyalja Aristotelest, még pedig Platonnal egybevetve. Az Aristotelesre következő bölcsészeti iskolák esztétikai elméleteinek ismertetése után s részben ezekkel kapcsolatban áttér a rómaiakra, kiknél a görög művészet és tudomány új otthonra talált. Bezáróul pompás, tömör összefoglaló jellemzését adja a görög esztétikának és eredményeinek.

Ennyi az, ami a vaskos kötet anyagát szolgáltatja. A klasszikus kor hagyatéka az újkori esztétikához viszonyítva valóban szegényes, ezért a két nagy bölcselő bőséges tárgyalása mellett figyelemre méltatja a költőknek, szónokoknak és művészeknek elméleti és gyakorlati irányú poétikai

és művészetelméleti megjegyzéseit is. Az irodalom alapos ismeretével hordja mindezt össze, amiben nagy segítségére volt Walter Gyula königsbergi egyetemi tanárnak akkoriban megjelent munkája (*Geschichte der Aesthetik im Alterthum*, 1894). Walter példás szorgalommal búvárolta át az összes görög költők és bölcselők műveit s összeszedte mindazon nyilatkozataikat, amelyek a legtávolabbi kapcsolatba is hozhatók az esztétikával. De maga Jánosi is széleskörű tanulmányokat végzett. Előzetesen elmélyedt azokba a filozófiai rendszerekbe, melyekben az esztétikai nézetek helyet találtak, azokba a bölcséleti problémákba, melyekhez esztétikai elmélkedések kapcsolódtak. Nem párolja ki az ókori filozófiai rendszerekből esztétikai tartalmukat, hanem folyton érezteti a szoros kapcsolatot filozófiai és esztétikai gondolataik közt. Egy-egy írónak különféle munkáiban szétszórt esztétikai nézeteit és töredékes gondolatait oly lelkiismeretesen csoportosítja és fűzi egybe, hogy ezek szinte rendszeresen felépített gondolat-sor hatását teszik ránk.

Az ókori esztétikának ez a részletes tárgyalása, amelyről méltán mondta egyik jeles ismertetője, hogy «igazán klaszszikus befejezettséggel» adja a görögök esztétikáját, némileg elüt az esztétika-történetek tárgyalási módjától. Még inkább elmondható ez a második kötetről, mely az esztétika-történetekben megszokott terjedelemnél jóval bővebben tárgyalja anyagát. A középkortól Baumgarten fellépéséig terjed ez az anyag, tehát a könyv azokat az esztétikai törekvéseket ismerteti, amelyek a klasszikus világ lehanyatlásától az esztétikának mint rendszeres tudománynak megalapításáig merültek fel. Bevallja Jánosi, hogy ha tisztára bölcsészeti érdeklődés vezette volna, nem igen tartaná érdemesnek foglalkozni a középkorral. De a bölcsészeti eredményeken kívül őt az esztétikai érzék fejlődése is érdekelte, valamint az elméletben az új mellett a réginek a fennmaradása is. Meg volt róla győződve, hogy abból a szempontból, hogy milyen volt az embereknek félig-meddig öntudatlanul nyilatkozó ízlése és műérzéke s hogyan vélekedtek a korszellem hatása alatt állva a gondolkozók — a középkor is megérdemli a tanulmányozást.

Az egyházatyák gyér esztétikai nyilatkozatainak ismertetése után a renaissance poétikai elméleteit tárgyalja s a kor költőinek, művészeinek és elméletíróinak idevágó nézeteit állítja össze. Majd a francia klasszicizmusról és racionalizmusról szólva tulajdonképp a művészeteknek, első sorban a költészetnek elméletét nyújtja annak a kornak a megvilágításában, valójában tehát a XVII. és XVIII. század poétikai nézeteit tárgyalja. Ebbe az áramlatba kapcsolja bele először a magyar irodalmat, a francia szellemnek Bessenyeire gyakorolt hatása révén. A kötetnek a gerince az esztétikának bölcsészeti megalapítását tárgyalja, rámutat az újkori filozófia útjára, melyen a XVI—XVIII. század nagy gondolkodói — Bacon, Descartes, Hobbes, Locke, Hume — elindultak, s problémáira, melyek közt már esztétikai természetűek is felvillantak. Majd a XVIII. századnak főként azokat az angol filozófusait ismerteti, akiknek a figyelme már esztétikai kérdésekre irányult s ha még nem alkottak is rendszeres esztétikát, de már bölcséleti alapon, tudományosan magyarázták az esztétikai tetszés okait és formáit. Befejezőül ezektől az angol elmélkedőktől a kontinensen keltett mozgalmakat ismerteti, főként azt, hogy miként alkalmazták ezeknek elvont fejtegetéseit konkrét esetekre a gyakorlati érzékű franciák.

Látnivaló, hogy itt már jóval terjedelmesebb anyagot ölel fel, mint az első kötetben. A könyv anyagának első felét nagyon felduzzasztotta Jánosinak az az elve, hogy sok gyakorlati értékű s rendszerbe nem foglalt gondolatot is tárgyalása körébe vont, amelyeket általában mellőzni szoktak az esztétika történetének írói. A kötet második felében már filozófiai rendszerekből indul ki s ezek alapján fejtegeti azokat a problémákat, amelyeknek megoldása a gondolkodókat egyre közelebb juttatta az esztétikának mint önálló tudománynak kialakulásához. Itt már nemcsak egységesebb, hanem szervezettebb is kompozíciója. Éreztetni tudja az esztétikai elméletek kapcsolatát az általános bölcséleti gondolkodással, amelyből kisarjadtak, s egységbe tudja fogni a szétszórt gondolatokat. Míg előbb inkább csak krónikása volt az esztétikai törekvéseknek, itt már pragmatikus történetüket írja.

A harmadik kötet anyaga rendkívüli mértékben megnövekedett. Maga is panaszolja feladatának nehéz voltát. Az eddigiekhez arányítva nagyon szűk keretek közé azt az óriási anyagot kellett összezsúfolnia, amely azoknak a vizsgálódásoknak eredményeül halmozódott fel, amelyek Baumgarten óta a szép s a művészetek lényegének és törvényeinek kiderítésére irányultak. Másfél századnál hosszabb időnek sokfelé ágazó törekvéseit és eredményeit kellett egy kötetbe szorítania, olyan korét, mely szinte lázasan tevékeny, új szempontok kitűzésében s új eredményekben szinte kifoghatatlan, mélyreható részlettanulmányokban mérhetetlenül gazdag. S feladatát úgy kellett megoldania, hogy «necsak a fejlődés menete tűnjék szembe, de az általános vezető eszmék kiemelése mellett fény essék a részletes fejtegetésekre is s a nagy vonalaknak megvonása mellett lehetőleg kevés vesszen el a jellemzőbb és finomabb, talán színes részletekből, ha ezek fontosságra is kiválók». Megvallja, hogy ezt a tervet csak az anyagnak erős megszorításával lehetett megvalósítani, úgy hogy a legkiválóbb elméletek behatóbb és részletesebb ismertetése miatt a második sorban állók háttérbe kerültek s nem részesülhettek abban a figyelemben, amely őket sokszor műveik értékénél fogva különben megillette volna.

A kötet, röviden megjelölve, a XIX. század esztétikáját tárgyalja. Baumgarten esztétikájából indul ki, de elkerüli az esztétika német történetíróinak elfogultságát, akik szerint Baumgartenben a német szellem minden jelentősebb előzmény nélkül ajándékozta meg a világot egy új tudománnyal. Jánosi is elismeri Baumgarten jelentőségét, de nem feledkezik meg azokról a XVIII. századi angol és francia bölcselőkről sem, akik rendszerező kísérleteikkel megelőzték őt. Jelentékeny teret juttat a Kantot megelőző és követő populáris esztétikának, a történeti szempont mellett azért is, mert művelői közül több egyszersmind a német irodalomnak is elsőrangú nagysága. «Egy Winckelmann, Lessing, Herder, Schiller szelleme messzire bevilágít a következő időkbe és munkásságuk az esztétikai elméletben tényleg mély nyomokat hagyott». Méltó helyet juttat Kant esztétikájának is,

szoros kapcsolatban általános bölceleti eszméivel. A kötetnek legfontosabb része a metafizikai esztétika aranykorának ismertetése. Ilyen nevek szerepelnek itt : Fichte, Schelling, Hegel, Herbart, Schopenhauer és a spekulatív esztétikának Németországon kívüli képviselői. Esztétikájuk megértetése végett rá kellett világítani bölceleti rendszerükre s ebből vezetni le esztétikai nézeteiket. Az esztétika történetének legnehezebb fejezete ez és Jánosi nagy becsvággal és lelkiismeretességgel oldotta meg szép feladatát. Befejezőül az esztétikai vizsgálódásnak a pozitív tudomány alapján álló irányjaival, az empirizmus és pozitívizmus esztétikai törekvéseivel ismertet meg. Ezeknek már aránylag kevés teret juttat. Épp ily vázlatos a magyar esztétikai irodalom összefoglalása is. Ezeknek a részeknek bővebb megírását további bűvárkodásainak tárgyául szánta Jánosi.

Egészében műve igen nagy anyagot ölel föl : az elvont gondolkodás ébredésétől egészen Nietzscheig ismerteti a bölceleti esztétika történetét. Jelentékenyebb előmunkálatok nélkül ez a tudományág nálunk általa egyszerre teljes fegyverzetben lépett a többi tudomány sorába. Jelentékeny feladatot rótt rá mindjárt magának az anyagnak az összegyűjtése is. Az eredeti forrásokból merít mindig, ebben nagy segítségére van alapos filológiai és kitűnő filozófiai készsége. Minden állítása teljesen megbízható, mert egynél sem mulasztja el a forrásokra való hivatkozást. Nem akar minden áron eredetinek látszani, megelégszik a képzett ismertető és megbízható vezető szerepével. Ennek a szerepnek kitűnően meg is felel. Inkább magukat az ismertetett írókat beszélteni, ő maga háttérben marad. Nem a maga bölceleti álláspontjáról magyarázza a jelenségeket, — ezt még csak nem is jelzi — hanem teljes tárgyilagossággal ismerteti őket. De nem tér ki a bírálat elől sem, ahol fennforog ennek a szüksége és megvan a lehetősége. Példás elfogulatlanságot és higgadtságot tanúsít a kritikában s minden ítéletét lelkiismeretes módszerességgel indokolja.

Jánosi maga mondja, hogy művét a művelt magyar olvasóközönségnek szánta s ehhez a célhoz alkalmazkodott kidolgozásában is. Amilyen puritánul tárgyilagos a tárgya-

lásban, épp annyira óvakodik minden pedáns szárazságtól s minden cicomától előadásában. Munkája nem közönséges hivatottságról tanúskodik nehéz bölcséleti kérdéseknek népszerű és mégis alapos fejtegetésére. Beöthy Zsolt szavai szerint «nemcsak előadása módjában van valami magyarosan józan és értelmes, hanem a tárgynak egész felfogása, körének kiszabása és magyarázó módja tanúskodik róla, mennyire tisztában volt vele, mi és milyen a szüksége közönségünknek és irodalmunknak ezen a téren». Élvezetesen és ízléssel, szabatosan és világosan ír.

Természetesen ilyen nagy munka nem lehet meg a nélkül, hogy kifogások is ne merüljenek föl ellene. Ezeknek nagyrészt több-kevesebb joggal már az egykorú kritika is hangoztatta. Kétségtelenül van pl. bizonyos határozatlanság a mű célkitűzése tekintetében. Jánosi a művelt magyar közönségnek szánta, de ennek a közönségnek akkor még hiányzott s még ma is alighanem hiányzik a bölcséleti műveltsége ilyen nagy mértékben elvont mű megértéséhez. Az esztétika történetének nem is népszerűsítésére, hanem tudományos megírására volt akkor szükség, ebből a célból hirdette az Akadémia is pályázatait. Jánosi elszánhatta magát arra, hogy a tudományos követelményeket megpróbálja alárendelni a népszerűsítés kívánalmainak, de gondolkozásának fegyelmezettsége, alapossága és nagy lelkiismeretessége mégis tudományos munkát hozott létre. Tudományos használhatóságát még inkább biztosítja a kötetek végén a gazdag apparatus, a sok utalás az irodalomra és a forrásokra s ezeknek értelmezése és bírálata.

Mint tudományos munkában joggal kifogásolhatták az eredeti szempontok hiányát s a jelenségek összevetésében, különösen a régi esztétikai elméleteknek a mai felfogással való szembeállításában mutatkozó bátortalanságot; de az is bizonyos, hogy a munka szoliditása ezeknek nem látta kárát. Egyébként Jánosi mindent elkövetett, hogy ha már eredeti szempontokat nem tűzött ki, az ismeretes anyagot új oldalakról is igyekezzék megvilágítani, tárgyalásmódjával érdekesebbé tenni. Erre a célra szolgál a művelődéstörténeti háttér rajza, egy-egy korszak elején a kor törekvéseinek,

érzelemvilágának és gondolatkörének képe, hogy így az esztétikai törekvéseket ne elszigetelten, hanem a kor világnézetével kapcsolatban mutassa be. Ezekben a rajzokban tagadhatatlanul van valami következetlenség. Így mindjárt a görög esztétika történetében egészen Aristoteles epigonjaiig hiányzik, s amit rajzol, az csak a művészet hanyatlásának bemutatására szolgál. Pedig az általános görög világnézet erősen esztétikai jellemű volt s így rajza a tárgyra vonatkozólag is megvilágító hatású lett volna. Minél továbbra jut az időrendben a szerző, annál inkább elnagyolja ezeket a rajzokat s a művelődési viszonyok festésében nem szorítkozik következetesen mindig ugyanazokra a tényezőkre. Gyakran nem érezteti eléggé a korviszonyok s az esztétikai elméletek közt levő kapcsolatot, az előtér és a háttér nem forrnak össze egységessé. De viszont jó érzékkel választja ki a korfestő vonásokat, ezek mindig találók és élesek.

Végül a legjogosabb kifogás a mű aránytalan beosztása ellen hozható fel. Az esztétika újkori tudomány s mindaz, ami ezen a téren a XVIII. század előtt történt, próbálkozásnál, legjobb esetben alapvetésnél többnek nem tekinthető. Ezeknek a terjedelem kétharmadát feláldozni s az esztétika tulajdonképeni történetének csak egyharmadát juttatni, valóban nem mondható szerencsés beosztásnak. Még aránytalanabbá teszi magát a harmadik kötetet is, hogy négyötöd része a német spekulatív esztétikával foglalkozik s csak egyötöde marad a többi nemzetek spekulatív esztétikusainak s a pozitív irány képviselőinek ismertetésére. «Egy negyedik kötet szorult ide be 50 oldalra!» — kiált fel egyik ismertetője.

Ezeknek ellenére is Jánosi műve egyik dísze tudományos irodalmunknak: alapvető, nagyjelentőségű, maradandó értékű. Joggal mondta róla egyik méltatója: «Olyan dicsőségünk, mely a legnagyobb külföldi hasonló munkákkal is a legteljesebb mértékben kiállja az összehasonlítást, sőt tárgyilagosságával azok legtöbbjét felülmúlja».

A nagy mű létrejöttében jelentékeny része volt Akadémiánknak. Buzdítása és támogatása nélkül aligha kezdhetett volna hozzá a munkához a szükséges, nagy forrásanyag-

tól és segédeszközöktől távol, vidéken élő tanár. A mű megjelenése után a méltánylók sorában is első volt. 1902-ben már levelező tagjai sorába választja Riedl Frigyes ajánlására, aki kiemelte, hogy «nagy műve kutató szorgalom és áttekintő, összefoglaló szellem műve. E tárgyról írt munkák közül a legeslegnagyobbak egyike, mely egyszersmind világosságával és vonzó előadásával is kitűnik». Székét a következő év március 2-án foglalta el *Az esztétikai hatás tényezői*. Egy fejezet az esztétika legújabb történetéből című értekezésével.

Az alcím világosan utal arra, hogy Jánosi Béla az esztétika történetére vonatkozó kutatásait nem tekintette nagy műve harmadik kötetével befejezettnek. Ki akarta még egészíteni azzal, amit ott csak vázlatosan tekintett át: a legújabb irányok és törekvések ismertetésével s a magyar esztétikai irodalom történetével. Ebben a két irányban indul további tevékenysége, mindenekelőtt anyaggyűjtése. Az első körből csak erről az egy, székfoglalóul írt dolgozatról van tudomásunk. Egy nagyobb terjedelmű részlete a Budapesti Szemlében jelent meg *Az emberiesítés és együttérzés tana a mai esztétikában* címmel. Az újabb lélektani esztétikának azt a törekvését ismerteti, amely az esztétikai tetszésnek akarja magyarázatát adni, — tisztába hozni, melyek azok az elemek, amelyekre ez az egységesnek látszó jelleme mellett is nyilvánvalóan összetett folyamat szétbontható. Az erre irányuló elméletekből csak annak az egynek ismertetését szakítja ki, amely az asszociációs elmélettel többé-kevésbé bevallott közösségben az esztétikai hatás titkát bizonyos bonyolult, homályos és rejtélyes lelki működésekben, az érzékeink előtt álló tárggyal való együttérzésünkben, állapotába való behelyezkedésünkben, magunknak vele azonosításában, az élettelennek étellel való felruházásában, a mozdulatlanak erőnyilvánulás gyanánt való felfogásában látja. A lelki tevékenységnek mindezeket a formáit az emberiesítésben (anthropomorphisatio) és az együttérzésben vagy, a németeknél elfogadott elnevezést használva, a beleérzésben (Einfühlung) foglalhatjuk össze. Az értekezés ezeknek a fogalmaknak történetét kíséri végig az esztétika történetének folyamán.

És most tíz esztendeig Jánosi Bélának semmiféle eszté-

tika-történeti dolgozata nem lát napvilágot. Az anyaggyűjtés kora volt ez. Úgy látszik, előbbi tervét feladva, egészen a magyar esztétikai irodalom megírásába mélyedt. 1913-tól kezdve évenként egymásután olvassa fel az Akadémián s teszi közzé *Szerdahely György esztétikája*, *Henszlmann Imre és Erdélyi János esztétikai elmélete* és *Schedius Lajos esztétikai elmélete* című dolgozatait. Ezeket is Jánosi legszembetűnőbb írói erénye jellemzi elsősorban: az összes részletekre kiterjedő gondosság és lelkiismeretesség. Az esztétika egyetemes történetének alapos és aprólékos ismerete képessé teszi arra, hogy a magyar esztétikának ezeket az úttörőit belehelyezze koruk esztétikai törekvéseinek keretébe, rámutasson gondolataiknak eredő helyére s igazságos megvilágításban mutassa be munkásságuk értékét. De a hazai forrásokat is rendkívüli alapossággal búvárolta át, úgyhogy mindegyik tanulmány valóságos monográfiává szélesedik. Mintegy arra akart velük példát szolgáltatni, hogy csak ilyen aprólékos kutatásokra és pozitív adatokra támaszkodó előmunkálatok alapján írható meg a magyar esztétika története. Különösen a Szerdahelyt és Schediust ismertető dolgozatok fontosak, mert csak ezek alapján vált lehetővé a biztos ítéletmondás esztétikai munkásságuk értéke felől. Jánosi megállapítja viszonyukat forrásaikhoz, Szerdahelyről kimutatja, hogy kompilátornál egyébnek nem igen tekinthető, Schediust is belehelyezi a német populáris filozófusok, továbbá Schelling és követői gondolatvilágába. De érdemeiket és jelentőségüket is teljes alapossággal és méltánylással emeli ki.

Ezeknek a dolgozatainak alapján, amelyek egyre többet-ígérően sejtették, hogy biztatóan halad a magyar esztétika történetének megírása felé, 1915-ben akadémiai rendes tagnak ajánlotta Heinrich Gusztáv és Riedl Frigyes. Az ajánlás hivatkozik arra, hogy levelező taggá választatása óta is ernyedetlen és értékes munkásságot fejt ki, melynek középpontja a magyar esztétika története. E készülő művéből több igen becses, kizárólag önálló kutatáson alapuló részletet mutatott be, melyek nemcsak a szakkörökben, hanem a művelt közönségnél is élénk tetszésre találtak. Az ajánlás így végződik: «Az Akadémia egy csendesen dolgozó, a rek-

lám és feltűnési viszketeg országos betegségeitől ment komoly tudóst és jellemes férfiút tűntet ki jól kiérdemelt elismerésével, ha rendes tagjai sorába választja».

Megválasztatása csaknem teljes egyhangúsággal történt, s ő a következő év május 1-én *A lélektani aesthetika út-törői Magyarországon* című tanulmányával foglalta el székét. Brassai Sámuelről s egypár kevésbbé jelentékeny társáról szól. Brassairól írta utolsó nagyobb dolgozatát is, mely *Brassai a művészi hatás okairól* címmel a Budapesti Szemle 1917. évi folyamában jelent meg.

Kedves tervét, melyen másfél évtized munkásságával dolgozott, nem tudta valóra váltani. Nem tudta megírni sem az esztétika legújabb korának történetét, sem a magyar esztétikáét. De az utóbbiról egy rövidebb összefoglalást mégis nyújthatott. A Kisfaludy-Társaság lefordította az angol Knight esztétika-történetét s ennek a magyar esztétika történetével való kiegészítésére Jánosi Bélát kérte fel. Jánosi örömmel vállalta a megbízást s dolgozatában rövid terjedelme ellenére is alapos tájékoztatást nyújtott a kérdéstről. Természetesen nem alkalmazhatott olyan magas mértéket, mint Knight, s az anyagnak inkább teljességére, mint értékelésére törekedett s a teljesség kedvéért a legkiválóbbakról is aránytalanul röviden ír. Egészen külsőleges, csak az időrendhez igazodó beosztása miatt sem tartozik Jánosinak legsikerültebb dolgozatai közé. Knightnál helyénvalók az ilyen címek : Leibniztól Lessingig stb., de Jánosinál furcsán hatnak a többnyire jelentéktelen nevek mint korhatárolók.

1917. után nagyobb dolgozata nem jelent meg többé. Közeledett a munkás élet alkonya. A tudományos elismerés legmagasabb díszével, az akadémiai rendes tagsággal még mindig a középiskolában tanított, diákok dolgozatait javította s mellékesen volt tandíjkezelő, osztályfőnök, ifjúsági könyvtárnok és az önképzőkör vezetője. Nem panaszkodott ; önérzetes, puritán lelke sohasem gondolt arra sem, hogy előkelő családi összeköttetéseit felhasználja arra, hogy tudományos munkásságára kedvezőbb beosztást érjen el. Húzta továbbra is a terhes igát. Öreg igazgatójának és barátjának, Mayer Józsefnek utolsó éveiben ő igazgatta az iskolát, ter-

mészetesen teljes tanári elfoglaltságának megtartásával. Mikor Mayer távozásával mást neveztek ki igazgatónak, Jánosi nem érezte megbántottságát, sőt páratlan előzékenységgel támogatta szerencsésebb vetélytársát. Mikor ez 1918-ban nyugalomba vonult, végre Jánosi Bélát bízták meg az intézet vezetésével. Át is vette ezt, de nem sokáig tartotta kezében, mert amint elkövetkezett az összeomlás, Kunfi miniszter Surányi Károlyt, a Maró Gergely néven hírhedt naptárszerkesztőt állította az intézet élére. Jánosi keserűség nélkül állott félre s nem is gondolt többé arra, hogy lépéseket tegyen az igazgatói állás elnyerésére. Később szakfelügyelői megbízatást és igazgatói címet kapott. Ez volt minden, amit a tanári pályán elért.

De tudományos munkásságát még egy szép elismerés jutalmazta: a Kisfaludy-Társaság 1921. február 1-én tartott tagválasztó közülésén Beöthy Zsolt ajánlására rendes tagjává választotta az elhunyt Bayer József helyére.

S az ereje és munkakedve teljességében levő Jánosi Bélát, a Magyar Tudományos Akadémia és Kisfaludy-Társaság rendes tagját, 1921. augusztus végén, közvetlenül az új tanév megnyitása előtt, a minisztérium váratlanul végleges nyugalomba helyezte. Más viszonyok közt ezt természet rendje szerint valónak találta volna Jánosi, de az akkori bizonytalanságban rendkívül fájdalmasan érintette. Úgy érezte, hogy önzetlenségeért és szerénységeért eddig is csak mellőzés jutott osztályrészeül s ezt most pályája végén hálátlanság tetőzte be. Lehangelő volt, hogy mikor tanártársai búcsúztatták, ő, ki egész életében az ideáloknak élt, kénytelen volt azt a vallomást tenni, hogy «keserűség nélkül, de gondok között» fogadja a nyugdíjaztatás elrendelését. «Post equitem sedet atra cura» — tette hozzá szomorúan. Úgy látszik, azt érezte ő is, amit régebben egyik tanártársáról írt: «Amikor tanári székéről lelépett és nyugalomba vonult, élete elvesztette tartalmának egy részét».

Bármily fájdalmasan is érintette ez a fordulat, mégis be-bejárt az iskolába vagy vejének hűvösvölgyi telkén foglalatoskodott. Szeptember 12-én este idősebbik fiát behívta dolgozószobájába s mintha valamit akart volna mondani

neki, egyideig küszködött magával, aztán egy restelkedő mosollyal és kézlegyintéssel egy angol szöveg lefordítására kérte. Mi volt ez? Halálsejtemen? Ki tudná megmondani? Nyugodtan lefeküdt s reggelre már halott volt, egyetlen jajszó nélkül szenderült örök álmokra. Nem juttatta osztályrészeül a sors, hogy Horatius vágyának megfelelően élhesse a nyugalom éveit :

et mihi vivam,

Quod superest aevi, si quid superesse volunt di . . .

Pedig megérdemelte volna, hogy életalkonya hosszúra nyúl-
jék, mint egy szelíd, csendes, békét lehelő nyári est. Nem ki-
fáradtan, hanem az alkotó vágy teljességében, munkatervek
közepett érte a halál.

Munkásságának ismeretében immár könnyen megrajzol-
hatjuk Jánosi Bélának, a tudósnak képét. Legfeltűnőbb
vonása, hogy egész lelki alkotottsága történeti irányúvá tette
tudós munkásságát. Ő nem gondolt arra, amit az esztétika
történetének német művelőinél látott, hogy önálló esztétikai
rendszer alkotására törekedjék s ennek csak mintegy beveze-
téseül írja meg az esztétika egyetemes történetét. Adatokban
való pontossága, teljes elfogulatlansággal mérlegelő kritikai
érzéke tartózkodóvá tette minden elmélettel szemben. Ő min-
dent történeti szempontból vizsgált. Mikor egyik könyvkiadó-
vállalat az esztétikai érzelmek pszichológiájának megírásá-
val bízta meg, ő a kérdés történetét állította össze igen ki-
tűnően, de a kiadó ezt nem használhatta népszerűsítő gyűjte-
ményes vállalatában. Bölcséletileg fegyelmezett gondolkozás
és lelkiismeretes módszeresség volt legfőbb tudós erénye.
Nagyon rendszeresen és tervszerűen dolgozott ; egész életre
szóló munkaprogramja volt. Az esztétika történetének há-
rom kötete után az esztétika legújabb történetének anyagát
gyűjtötte, majd egészen a magyar esztétika történetének
megírására összpontosította munkásságát. Tudós munkájá-
ban is épp olyan tárgyilagos volt, mint az életben. Irtózott az
egyéni természetű színezésnek minden módjától, nem árulta
el tárgyáért való lelkesedését ; de annak, hogy szereti és meg-
becsüli tárgyát, mégis meggyőző bizonyosság adta azzal,

hogy minden mondatából kiérzik a lelkiismeretes odaadás és mûgond.

Ha emberi képének rajzához keressük a vonásokat, úgy látjuk, hogy bizonyos mértékig «láthatatlan ember» volt még a hozzá legközelebb állókkal szemben is. Nem volt ez komor elzárkózás a világtól, de kétségtelenül megvolt benne az érzékenyebb lelkek zárkózottsága. Erős önfegyelemmel minden körülmény közt meg tudta őrizni nyugodtságát és higgadságát. Sok olyan vonása volt lelkének, mely Arany Jánosra emlékeztet, aki egyébként, talán ennél a lélekrokonságnál fogva is, legkedvesebb költője volt. Konzervatív gondolkodású volt, szilárd erkölcsi alapon állt s értékeléseiben, akár emberekről, akár eszmékről volt szó, a morális szempontot sohasem hagyta figyelmen kívül. Nemesen önérzetes, finom-érzésű lélek volt. Egyik tanártársa szerint fájdalmas érzékenysége nem egyszer külsőleg is megnyilatkozott szája szögletének sajátos vibrálásában. Megvolt benne Aranynak tépelődése és befelé vérző érzékenysége is. Megtörtént többször, hogy otthon szenvedő arccal járt-kelt, látszott rajta, hogy valami nyugtalanítja, de nem szólt, kérdezni is hasztalan lett volna, míg aztán kerülő úton megtudták hozzátartozói, hogy valamelyik kedvesebb tanártársát érte valami családi kellemetlenség s résztvevő érzése az ő lelkét is egészen felzaklatta.

Egyik elhunyt tanártársáról ezt írta Jánosi Béla: «Nem hiába élt s nem mindenestől halt meg. Non omnis moriar — mondhatta el magáról, mikor utolsó útjára gondolt. A magyar tudományosság és kulturális törekvések történetírója megállapítja majd érdemeit s elkönyveli szellemi hagyatékát».

Gondolt-e ilyen mérlegeléssel a maga életének eredményeire s alkotásainak jövőjére? Úgy látszik, igen; egyéniségéhez méltó módon. Egyik iskolai ünnepi beszédében azt a vallomást teszi, hogy mikor intézetük történetét írta, a régi iratok fakuló lapjait forgatva, «az elmúlás szomorú gondolata lopódzott lelkébe», s fölvetette a kérdést: «Hol van annyi munkában töltött élet pozitív eredménye, hol van a mű, melyen annyi szeretettel dolgoztak, hol van nyoma annak a tudásnak, erőnek, lelkesedésnek, mely a mult embereiben élt,

annak a fáradozásnak, mellyel hivatásukat teljesítették?» A feleletet is megadja. «Koszorús költőnk, Vörösmarty, a *Cserhalom*hoz írt Utóhangban borongó lélekkel kérdezi, vajjon lesz-e, ki egykor a jeltelen sírban nyugvó énekesről megemlékezzék. „Ne is legyen, — teszi lemondó megnyugvással hozzá — csak az ősi dicsőség híre maradjon fent és legyen, ki szabad lélekkel zengje utánunk :

Cserhalom, a te tetőd diadalnak büszke tetője!»

Hasonlót kívánunk mi is . . . Az örökké alkotó és örökké romboló természet törvényeit követve, hadd enyesszék el az ember, az egyén, halványuljon el és tűnjék el idővel emlékünkhöz is, de álljon a ház, melynek építésében segédkeztünk : a magyar művelődés temploma, és haladjon a nemzet a megerősödés, a jólét és nagyság útján. Érezzük, tudjuk, hogy az erőben, mely ezt az emelkedést táplálja, ható, élő tényezőként ott van és ott lehet derék elődeinknek, az elköltözötteknek szelleme mellett a miénk is, hogy túlélve minket, hasson és munkáljon tovább örökön örökök.»

Azzal a hittel veszünk búcsút Jánosi Bélának férfias, komoly és munkás egyéniségétől, hogy tevékeny szellemének alkotásai túléljék őt s tovább hatnak és munkálnak örökön örökök.

KÉKY LAJOS.

ARANY JÁNOS

A MAGYAR KÉPZŐMŰVÉSZET

TÜKRÉBEN.

A világirodalom kiváltságos szellemeinek hatását a velük foglalkozó irodalom gazdagsága önmagában is érzékelteheti. Arany Jánost e tekintetben is a világirodalom nagyjai közé kell sorolnunk.

Értékes Arany-irodalmunk hű tükörképe a költő géniuszának. Erőteljesen világítja meg Arany János életkörülményeit, meggyőzően, finom lélektani körültekintéssel tárja fel költői pályája ívelését és tudatosan mutat rá a hatásra, melyet *Toldi* írójának kivételes egyénisége és páratlan művészete váltott ki az Arany-olvasó nemzet lelkéből.

De költőnknek éppen az utókorra tett hatása megítélésében fontos az a kérdés is, hogy Arany János személye, egyénisége mennyiben foglalkoztatta és lelkesítette a nekilendülő magyar képzőművészetet és mit köszönhet ez a művészet Arany klasszikus elképzelésének és gazdag tárgykörének.

Hogy különösen az első kérdésre késett a válasz, annak magyarázata, hogy Aranynek mérhetetlenül szerény és visszahúzódo természete kerülte a nyilvánosságot és ennek megfelelően képzőművészetünk is sokkal ritkábban ábrázolta, mint a fiatal, tüzes temperamentumú és halálával legendává nőtt Petőfit, vagy a *Szózat* költőjét, Vörösmartyt.

Figyelmes szemlélődés azonban rávezet, hogy képzőművészetünk is kereste és meg is találta a nagy szellemben azt, amit csak a művész avatott szeme lát meg a leghivatottabban: a varázst, az egyénit, a jellegzetest, s így jönnek létre a fejlődő magyar művészet Arany-képmásai: rajzok, festmények, szoborművek. Ha számuk nem nagy is, mind-megannyi beszédes adat, néhány mestermű, de életrajzi

szempontból érdekes még abban az esetben is, ha a kivitel nem a legsikerültebb.

A festői vagy szobor-képmások tekintetéből kiolvassuk a nagy költő kivételes szellemét és lelkének fejlődését. A fiatalabbkoriak még derűsebb tekintetűek, a késeiek redős homloka, mélytüzű szeme dacosan tükrözi a gondokból kibontakozó törhetetlen akaratot, tudást, a lángészt jellemző meg nem állást, bár a lassú fáradás nyomai ott rejtőznek a homlok redői mögött.

S ha így áll a dolog Arany képmásai tekintetében, még sokkal természetesebb, hogy képzőművészetünk meleg érdeklődése gyönyörűséggel fordul Arany költészetének tárgyai felé. Művészeink — akár a lelkes olvasóközönség — feloldódnak Arany műveiben s igyekeznek, hogy az átélés művészi élményét és forró örömét rajzban vagy plasztikában megörökítsék, vagyis Arany ragyogó képzeletsorát híven tükrözzék.

A XIX. század derekán erősödő és öntudatosabbá váló magyar képzőművészet csak népszerűsítheti magát az irodalom-nyújtotta témákkal. És kutatva sem találhatott vonzóbb költői témát, mint Arany Jánoséit, hisz Arany János költészete *Toldi* megjelenése óta az érdeklődés központjában állott.

Így kerül Arany János szoros kapcsolatba az izmosodó magyar képzőművészetrel, akár őt magát ábrázolja a művész ecsetje vagy vésője, akár érdekes tárgyait örökíti meg.

I.

Kik, mikor, milyen felfogással és milyen alkalomból ábrázolták Aranyt? E kérdésre válaszolva szoros kapcsolatba kerülünk Barabás Miklóssal. Az ő működéséhez érünk el, akár időrendben haladunk, akár jelentőségét tekintjük. Sokoldalú tevékenységének középpontjában az arcképfestés áll. Barabás korszakalkotó jelentősége az, hogy az irodalmi értékű almanachot közkedvelté tette, az irodalmon keresztül a festést, rajzot és a kettőnek kapcsolatát népszerűsítette. Mint dr. Hoffmann Edith Barabásról szóló tanulmányában

kifejti, a litográfia, mely hazánkban igen kezdetleges volt, nagy szerepre jut Barabás munkásságában. Ez egyik nagy művelődéstörténeti értéke, mely festői jelentőségét erősen túlhaladja, s ilyenek első kapcsolatai Arany Jánossal is.

És vajjon nem megkapóan érdekes irodalomtörténeti vonatkozás-e, hogy Barabás első Arany-litografiáját Petőfi-nek, Arany legmeghittebb barátjának köszönjük?

Mikor Arany 1848. májusában felutazott Pestre, Petőfiék vendége volt. Petőfi Barabáshoz is elvitte a vonakodó Aranyt, hogy lerajzoltassa az *Életképek* számára. Ennek szerkesztősége ugyancsak felszólította Barabást a kép elkészítésére. Barabás le is rajzolta a költőt, könyomatú kiadás céljából, közönséges quarto-nagyságú mellkép formájában. Ez arcképen csak bajusza van, szakálla nincs; nyakán akkori divat szerint többször körülcsavart fekete selyem nyakkendő, csokor nélkül; öltönye kihajlított, széles gallérú, bő szabású atilla.¹ A Történelmi Arcképcsarnok őriz belőle egy becses példányt. A Barabás-féle első rajz népszerűségét legjobban az bizonyítja, hogy nemcsak a 48-i rajz után készült litográfia nyerte meg a közönség tetszését, hanem később is többször másolták fametszetben különféle folyóiratok számára. Az első arckép ifjúnak mutatja a költőt és bepillantást enged akkor még derűs lelkivilágába.

A Barabás emlékirataiban említett 1852-i kőrajzot illusztráció céljaira nem használták fel.

Az 1854-i esztendőben két fametszettel találkozunk. Mindkettő Barabás 1848-i rajza után készült.

Az első keretes fametszet a *Népbarát* számára, melynek szerkesztésében ekkor Vas Gerebenen kívül Arany János is résztvett. Az 1854-i másik fametszet kapcsolatban áll a költő pályájának egyik fontos eseményével. A *Vasárnapi Ujság* 1854-i, tehát első évfolyamában jelent meg abból az alkalomból, hogy Arany belépett ez újság dolgozótársai sorába *Toldi estéje* első énekével.

Nem érdektelen adat az sem, hogy mikor a lap 1879-ben 25 éves munkásságára visszapillant, megemlékezik az érdekes

¹ Ráth-kiadás 1889. II. k. 529. l.

képről s arról, hogy a lap azután is dicsekedett Arany állandó barátságával és közreműködésével.¹

Az 1855-i esztendő újabb állomást jelent az Arany-képmások életében. A *Hölgyfutár* szerkesztősége 1855-ben külön arcképalbumot adott ki, mely Vachott Sándor szerkesztésében *Magyar írók arcképcsarnoka* címmel jelent meg. Ennek első lapján szerepel Barabás újabb arcképe, melyet Rohn rajzolt kőre. Ez is mellkép. Öltözete fekete kabát, nyakkendője nincs, fehér inggalléra puhán kihajtva. Bajuszán kívül körszakálla is van, oly módon borotválva, mint azt az ötvenes években általában viselték. A nevezett lapon még Arany nagy tisztelője, báró Eötvös József, Lauka Gusztáv, Berecz Károly arcképei is láthatók.

Barabásnak ez az 1855-i rajza, mely Aranyt nagykőrösi tanár korában ábrázolja, nem az élő modell után készült. Arany nem szívesen ült modellt, hiszen később még a fényképeztetéstől is vonakodott. E mellett Barabástól is távol volt, de a legfőbb érv, mely a rokonszenves kép idealizált voltára vall, az, hogy Aranyt szakállasnak ábrázolja. Arany Jánosnak Lévay Józseffel való 1853-i levélváltásából kitűnik, hogy a hatóság Nagykőrösön is beleszólt a bajusz- és szakállviselésbe, az utóbbit el is tiltotta.²

Lévay Józsefnek ezirányú érdeklődésére Arany azt válaszolja, hogy szakállát lenyíratta, sőt bajuszát is rövidebbre vette. Tehát a kép készítése idején Arany már nem viselt szakállt.

Hogy a képet Arany maga is jónak találta, azt abból következtethetjük, hogy hivatkozik a képre, mikor Szemere Miklósnak első, szellemes és barátságtól áthatott levelére válaszképpen bemutatkozik: «Képzeld a főt, mely Barabás után ismeretes, kócos, szürke hajjal, sárgásbarna arccal, kalmuk szemekkel, tömpe orral, semmitmondó fizimiskával, nyakkendő nélkül, cinikus öltözetben s előtted áll tisztelt barátod Arany János.»³

¹ *Vasárnapi Ujság*, 1879. III. 16.

² *Lev.* Lévay József Arany Jánoshoz 1853. V. 19. Arany János Lévay Józsefnek 1853. V. 28.

³ *Lev.* Szemere Miklóshoz 1855. VIII. 7.

Ugyanezen okból nem készülhetett élő modell után az a Barabástól szignált és 1856-ról keltezett tussrajz sem, mely az Ernst-gyűjtemény egyik érdekessége. Erről készült Axmann acélmetszete, mely a Heckenast kiadásában megjelent *Kisebb költeményekben* látott napvilágot. Az arckép egészen hasonló az 1855-ihez, csak hogy az ábrázolt itt atillát visel, nyakkendője itt sincs, puha inggallérja kifelé hajlított. Abból, hogy ezen a vonzó, meleg tekintetű, még friss erőtől duzzadó képen körszakálla megvan, még biztosabban következtethetjük, hogy idealizált, mert hiszen az ugyanebben az esztendőben modell után készült Barabás-féle olajfestmény — a valóságnak megfelelően — szakáll nélkül ábrázolja Aranyt. Arany kisebb költeményeinek ez a Heckenast-féle kiadása igen komoly irodalmi esemény számba ment és a gyorsan fogyó példányok egyszersmind Barabás hírét is növelték.

1856-ban festi Barabás első olajképét Arany Jánosról. Mezey Ferenc szalontai főbíró levelet intézett Arany Jánoshoz. Kérte, hogy képét megfestethessék a szalontai értelmiség számára. A szalontai múzeum őrzi Arany válaszát, melyben a kérésbe beleegyezik. A költő 1856-i vakációján fel is jött Pestre és 4 napig ült Barabásnak.¹

Az 1856-i nagy olajfestmény életnagyságú térkép, mely Aranyt nyugodt, határozott, erőteljes külsővel ábrázolja. Szembetűnő, hogy a körszakáll már hiányzik, a bajusz sem oly borzas, mint az 1855-i rajzon. Nyakkendője csokorra kötött fekete selyem nyakkendő, öltözete fehér mellény és atilla, melynek felálló gallérja bársonnyal van bélelve. Arany maga jónak találta a képet: «A kép, azt hiszem jó lesz, — írja Arany — de félek, hogy kissé vörösebbnek fogják találni, mint aminőnek engem rendszeren ismernek. Barabás ennek nem oka, mert én Pesten a sok lótás-futástól többnyire oly vörös vagyok, mint a rák, úgy hogy azon tökmag színű pesti urak nem győznek bámulni eléggé, hogy mily egészséges kinézésem van. A kép térdig, de ülő helyzetben van. Barabás hihetőleg kímélni akart, hogy ne álljak annyit, aztán meg a

¹ Debreczeni István: *Az Arany-Múzeum története.* 33. l.

katonai állás illik hősi személyhez, de magunkfajta tollragó embernek jobb ülni.»¹

A kép eredetileg a nagyszalontai városháza tanács-termében állt ; itt egyszer valami bottal garázdálkodó részeg ember a vásznat két helyen átdöfte ; amennyire lehetett, Barabás ismét rendbehozta és most a szalontai Arany emlékszobában őrzik.²

A kép nemcsak mint jellegzetes Arany János-képmás, hanem mint Barabás egyik legsikerültebb munkája is figyelemreméltó.

1857-ben Barabás, valószínűleg megrendelésre, erről a képeről egy másodpéldányt készített, mely legfeljebb csak kéztartásában különbözik az elsőtől. Jelenleg az Ernst-gyűjtemény egyik becses darabja.

Az 1863-i dátumot viselő kőrajz felfogásban, stílusban nem mond újat az előző litográfiákhoz képest, csak a költő tekintete komolyabb kissé.

Annál művészibb, erőteljesebb és kifejezőbb Barabásnak 1865-ből való krétarajza, az Ernst-gyűjtemény pompás darabja, mely Aranyt gondolatokba mélyedve, de derűs arccal állítja elénk, ami annál jólesőbb, mivel a későbbi ábrázolások — Arany testi erejének gyengülésével párhuzamosan — a megtörtebb, szomorúbb Aranyt mutatják.

Barabás utolsó munkája Aranyról a Magyar Tudományos Akadémia I. emeletének belső folyosóján függő olajfestmény, mely a költőt álló helyzetben mutatja be. Térdkép, a költő íróasztal mellett áll, balkezeben Ilosvai Selymes Péter Toldijának Lőcsén nyomtatott példányával, jobbkezeben ceruza és papiros, mellette szalmafonatos karosszék, balfelől a kép szélén a sima, barna háttéren vörös kárpit, jelzése Barabás.³ Kifüggesztését az 1883. évi akadémiai nagygyűlés rendelte el.⁴ Aranynak ez a képmása a szalontai 1856-i festmény után készült s a hajlottkorú művésznak utolsó Arany-ábrázolása.

¹ Voinovich Géza : *Arany János életrajza*. II. k. 361. l.

² *Arany összes művei*. Ráth-kiadás, 1889. II. k. 530. l.

³ Divald : *A Magyar Tudományos Akadémia palotája és gyűjteményei*. 61. l.

⁴ *Akadémiai Értesítő*. XVI. kötet, 208. l.

Nyilvánvaló tehát, hogy a Barabás-féle arcképek dátumai 1848 és 1883 közé tehetőek. Sajnálatos, hogy Barabásnak *Emlékirataiban* az Arany Jánossal való érintkezéséről semmi megjegyezni valója nem volt. Barabás rajzainak jelentősége abban is kifejezésre jut, hogy a később készült arcképek nagyrésze az ő ábrázolásainak hatása alatt készült, sőt még az egykorú művészek között is akadnak, kik Barabás rajzaira támaszkodnak.

Így Arany egyik tanítványa, Szojtka Emil, is készít róla rajzot, Barabás első, 1848-i műve alapján. A rajz érdekessége, hogy Arany sajátkezű aláírásával látta el és hogy Benkó Imre könyvében fametszetben meg is jelent.

Pecz Henrik Barabásnak 1855-i litográfiája hatása alatt szintén rajzolta Aranyt. Ezt a rajzot is Rohn metszette kőbe. A hatás annál nyilvánvalóbb, mivel 1858-ban még mindig szakállasan ábrázolja. Az orrban van csak lényeges eltérés, amennyiben Barabás tömpe orra helyében kissé hajlott, sasorrt találunk.

A mai mesterek közül Éder Gyula Arany-képmása szintén Barabás hatását mutatja.

Az érdekes festmény, mely Szalonta városának megbízásából 1907-ben készült, most is ott függ a városháza nagytermében a megrongált Barabás-kép egykori helyén. Hatalmas fa árnyékában, jobbkezelével falromhoz támaszkodva áll a költő. Messze a háttérben Nagyszalonta városa a Csonkatoronnyal. Jobbkezelében könyvet tart, csípőjére támasztott baljában kalapját fogja. Arca teljesen Barabás első festményéé, valamint teljesen azonos a keménygallér, fekete csokor-nyakkendő és a négysoros, mélykivágású fehér mellény is. Éder tudatosan választotta a részéről kitűnőnek tartott Barabás-képmást, mely művészi felfogásának teljesen megfelelt.¹ A sikerült kép kompozíciójában azonban egyéni ízlését követi. Romantikus háttérbe helyezte a költőt, alakját is a kor divatos körgallérjával övezte.

Ha már most az Arany-képmások további sorsát kísérjük figyelemmel, okvetetlenül ki kell térnünk Arany János jel-

¹ Éder Gyula úr szíves közlése.

legzetes fényképeire, melyek részint a későbbi festmények, részint későbbi kiadásokhoz készült litográfiák és metszetek alapjául szolgáltak. Hogy Arany János fényképeinek száma meglepően kevés, az önként következik Arany János természetéből. Nem szerette, ha vele a nyilvánosság foglalkozik, s mint Arany László írja, a maga jószántából sohasem készítettett arcképet; valami nógató alkalomnak kellett lenni, hogy elszánja magát reá.¹

Időrendben elsőnek kell tartanunk a nagykőrösi tanári szobában függő csoportképen szereplő fényképét 1850—1860 közt, melyet Arany László nem említ feljegyzései közt.

1863-ban fényképeztette magát leánya menyasszonyi napjaiban együttes képen egész családjával, Ország Antal fényképésznél. E felvételen egész alakja látható, bár igen kicsiny méretben. Öltönye magyaros szabású, de kényelmes zeke, magyar nadrág és csizma, haja választék nélkül, hátulról a homlok fölé fésülve, szakálla nincs, csak bajusza.²

A Magyar Tudományos Akadémia palotájának megnyitási ünnepélyére 1865-ben Schrecker Ignác fényképész az Akadémia összes tagjainak arcképalbumát adván ki, e célra Arany is lefényképeztette magát. E felvételen haja ismét kétfelé van választva, szakálla nincs, öltözete atilla. Mellkép, vizitkártya-nagyságban.

Arany összes műveinek Ráth Mór-féle első kiadása alkalmából 1867-ben a kiadó óhajta folytán Simonyi fényképésznél vétette le magát. Haja, bajusza, öltözéke olyan, mint az előbbin, arca azonban fájdalmas és szenvedő. Mellkép közönséges quarto-nagyságban.

Ellinger Ede budapesti fényképész 1880-ban új akadémiai albumot adott ki, az Akadémia elnökének felszólítására Arany beleegyezett, hogy lefényképezzék, de kikötötte, hogy a kép forgalomba ne kerüljön. Végül is valami ártatlan cselhez folyamodtak, hogy a nagyközönség is hozzájusson. Jótékony célra, a magyar írók segélyegyletére ajánlottak jelentékeny összeget a kép sokszorosítási jogáért, így aztán

¹ *Arany összes művei.* Ráth-kiadás. 1889. IV. kötet, 282. l.

² *Arany összes művei.* Ráth-kiadás. 1889. II. kötet, 531. l.

Arany engedett.¹ E felvételen haja, bajusza, körszakálla már egészen fehér, öltözete fekete kabát és sávós barna nadrág. Ez alkalommal négy felvétel készült, ú. n. kabinet-nagyságban. Ű. m.:

a) Talpig látható egész alak, balkeze könyvesállványon nyugszik, jobbkeze egy székhöz támaszkodik. Arca csaknem egészen en face látható.

b) Talpig látható ülő alak, arca félig profilban.

c) Az a) felvételhez hasonló állású térdkép, de az arc kissé jobbrafordulva. E felvétel quarto-nagyságban is elkészült.

d) Térdkép, jobbkezeben bot, balkezeben kalap, balrafordult arc. Ez utóbbira vonatkozik a költőnek *Melyik talál?* című költeménye, melynek bizonyossága szerint az utóbbit tartotta legjobbnak.

Ha a felsorolt fényképek alapján keressük a képmások folytonosságát, a következőket állapíthatjuk meg.

A *Regélő* 1866-ból való acélmetszete az említett első, nagykörösi tanár korából való fényképére vezethető vissza.

Jelentőségében igen nagy súlya van az 1863-i családi fénykép után készült festménynek. A mű az arcképfestés mesterének, a Párizst és Oroszországot megjárt Horovicz Lipótnak 1887-ben készült munkája. Életnagyságú mellkép. Horovicz művészi felfogásának lényege a lélekbe való mély betekintés, s ugyanezt észlelhetjük a mesteri Arany-képmáson is, mely Aranyban a jellegzetes magyar típust találta meg, azt, mely a magyar anyaföld vonzó közelében és csendjében leli meg igazán önmagát. Az értékes Arany-arckép Voinovich Gézáné birtokában van. Ennek a festménynek alapján készült az 1891-i Ráth-kiadás egyik metszete és ugyanez a jellegzetes festmény szolgál alapjául az 1932-ben kiadásra került két filléres, Aranyt ábrázoló postabélyegnek.

Mint említettük, az 1865 és 1867-i fénykép csak annyiban különbözik egymástól, hogy utóbbin az arc fájdalmasabb, szenvedőbb. Érdekes, hogy ez a kép mennyire belemarkolt a művészek lelkébe.

A Kisfaludy-Társaságnak az Akadémia épületében lévő

¹ *Vasárnapi Ujság*, 1882. 44. szám.

szobájában függő Arany-képmás is erre a fényképre vezethető vissza. A festmény jelzetlen, de igen érdekes nyomok vezetnek a mű szerzőjének megállapítására. A Tudományos Akadémia Értesítőjéből kitűnik, hogy Fraknói Vilmos 1891-ben öt, Kovács Mihálytól festett képmást ajándékozott az Akadémiának, köztük Aranyét és a sajátját is. Minthogy Kovács Mihály jellegzetes festési modorát, színeit és hátterét a jelzetlen Arany-képmáson is felleljük, és minthogy e képmás stíluskritikai szempontból teljes azonosságot mutat az ugyancsak 1869-ben készült Fraknói-arcképpel, ezt is Kovács Mihály képének kell tartanunk. Kovács Mihály nem modell után festett képei gyakrabban nem szignáltak.¹ A festmény, a felhasznált fényképnek megfelelően, ősz fejével fáradt, gondterhes kifejezést árul el. Eltérés csak annyiban van, hogy az arc kissé megnyúlt és még idősebbnek látszik, mint a fényképen. Szokatlanul hat, hogy Kovács Mihály fájdalmas arcúnak festi Arany Jánost. Juliska halála után ugyan érthető ez a szomorú arc, de a magyar köztudat az utókor számára másképp alkotta meg Arany képét.

Ugyanez a fájdalmas tekintet, az 1867-i fénykép vonzotta Radóné Hirsch Nelli képzeletét, ki a *Magyar Remekírók* arckép-sorozatához tussrajzot készített Arany Jánosról.

A Nemzeti Múzeum 1932-i Ernst-kiállításában szemlélhetünk egy Székely Bertalan neve alatt szereplő Arany-képmást, mely láthatólag ugyanerre a fényképre megy vissza. Bármily jól esnék is az a gondolat, hogy Székely Bertalan festette ezt az arcképet, megállapítható, hogy a kép nem az ő műve. Elképzelhetetlen is, hogy Székely Bertalan élő nagy ember képmását fénykép után fesse. De nemcsak ez az egyszerű feltevés, hanem a kép festési modora, lapos háttere, túlságos simasága sem vall Székely kezére. Híjával van Székely Bertalan erőteljes ecsetkezelésének és jellegzetes ábrázolómódjának. De a személyes kapcsolatok hiánya is kizárja Székely Bertalan szerzőségét. Megerősíti ezt néh. Székely Ágoston

¹ Dr. Biró Béla: *Kovács Mihály élete és művészete*. Budapest. 1930. 65. 1.

elbeszélése, ki szerint apja szerette volna Arany Jánost lefesteni, de Arany János a terv elől kitért.¹ A nevezett képmás tehát ez alapon sem tekinthető Székely Bertalan művének.

Eredeti jelenség, hogy az Arany János halálának fél-százados fordulója alkalmából készült, tehát legújabb keletű festmény, mely jelenleg az evangélikus gimnázium dísztermének falát ékesíti és mely eredetileg a Pesti Hirlap megbízásából reprodukció céljára készült, ugyancsak az 1867-i fényképet vette műve alapjául. A parlamenti múzeumban őrzött eredeti fényképet tanulmányozta a mű mestere, Szánthó Mária.² A kép arcvonásai teljesen azonosak a fényképpel, de az arcot erősen fiatalította és a gondterhes, fájdalmas redőket is elsimította. Jobbkezeben papirost és tollat tart. Az erősen felhős háttérrel jobboldalt alul gémeskút körül gyülekező gulya egészíti ki.

Elérkeztünk az Arany életének alkonyát jelentő, utolsó, tehát 1880-i fényképhez. A négy fénykép közül az egyik térdkép: Arany könyvei között, kissé jobbrafordított tekintettel, érdekelte legjobban a szélsőséges temperamentumú, sokat nélkülözött Szontágh Diegót, ki 1873—1885. tartózkodott Pesten.³ Gyakran élvezte Lehr Albert vendégszeretetét, ez úgy akart nyomorán segíteni, hogy többször látta el munkával s 1884-ben rábízta Arany arcképének megfestését. A jelzetlen kép jelenleg a Petőfi-ház egyik dísze s Lehr Albert hagyatékából 1926-ban került a Petőfi-ház birtokába.⁴ A kép Arany Jánost jobbkezeben íróttal ábrázolja, a mellette lévő könyvesomó fölött a *Tetemrehívás* kéziratával. Gyulai Pálnak, ki Lehr Alberttel igen jó viszonyban volt, nagyon tetszett a kép. Oly élethűnek találta, hogy elhatározta, hogy festőjét a Magyar Tudományos Akadémia Arany-arcképének megfestésére is ajánlani fogja. Így készítette el Szontágh

¹ Székely Erzsébet úrnő szíves közlése.

² Szánthó Mária úrnő szíves közlése.

³ Lyka Károly úr szíves közlése.

⁴ Dr. Lehr József úr szíves közlése.

Diego azt a festményt, mely jelenleg az Akadémia főtitkári szobájában, Arany János főtitkári működése egykori helyén és íróasztala fölött függ. Térdkép, álló helyzetben, balkeze könyves állványon nyugszik, jobbkeze székhez támaszkodik, arca kissé jobbra fordul.

Ez a kép sokkal erőtlenebb, tompább, mint a Petőfi-házé, melynek élethűsége mellett igen értékes bizonyíték a kemény kritikájú Gyulai Pálnak, Arany testi-lelki jóbarátjának nyilatkozata. Az 1896-i millenniumi kiállítás új Aranyképmással gazdagította az ékes sort. Biczó Géza ugyancsak az 1880-i fényképfelvétel, de az Aranynak legjobban tetsző botos és kalapos kép felhasználásával készítette el Arany János képmását, mely az öreg, megbékélő Arany Jánost a Margitsziget háttérébe, kedves tölgyei közé helyezte. A kép Voinovich Gézáné birtokában van.

Ugyanez a felvétel szolgált alapjául a Ráth-féle 1889-es kiadás II. kötetéhez csatolt acélmetszetnek is, mely az öreg költőről való kedves elképzelést még élénkebben vitte át az Arany-olvasó és Arany-rajongó lelkes magyar közönség köz-tudatába.

Áttekintettük azon festői alkotásokat, melyeknek hivatása az volt, hogy Arany képmását hatóságok, testületek, intézmények, magánosok számára megörökítsék. Sajnálattal kell megállapítanunk, hogy kevés köztük az igazi, művészi becsű képmás. Legtöbbje a mult század vége felé divatba-jött ú. n. : «Fénykép után készült kitűnő olajfestésű arckép».

S ha most rátérünk arra a kérdésre, hogy a plasztika nagy költőnket milyen felfogásban és kivitelben ábrázolja, meg kell állapítanunk azt a tényt, hogy szobrászművészeink helyzete sokkal kedvezőbb volt, mint festőinké, mert gyakrabban kínálkozott alkalom művészi becsű alkotások létrehozására.

Aranyról nemcsak arcképszobrok készültek életében és röviddel halála után, hanem az emlékművek egész sora is megőrizte nemes emlékét. Mindazon városok, melyek Arany életének és működésének szemtanúi voltak, siettek a nagy költővel való közeli kapcsolatukat az utókor számára is

megörökíteni. Nagyszabású művészi feladatok elé állították szobrászművészeinket és így készültek Arany János budapesti, nagykőrösi, nagyszalontai, margitszigeti emlékszobrai.

A jubiláris évfordulók alkalmat adtak a kis-plasztikának is, hogy hódoljon Arany géniuszának s a költő képmását a tömegek számára népszerűsítse.

Arany János első kitűnő arcképszobra a lángeszű, úttörő magyar mesternek, Izsó Miklósnak, remeke. Jelentőségét nemcsak abban kell keresnünk, hogy az egyetlen élő modell után készült Arany-szobrunk, hanem abban is, hogy Izsó kisszámú arcképszobrai sorában is előkelő helyet foglal el.

Izsó 1862-ben felkérte Aranyt, hogy mellszobrát elkészíthesse; a költő beleegyezett. A mintázás a költő lakásán történt és eltartott pár hétig. Az élete közepén túl levő, de még erőteljes férfit ábrázolja magyar viseletben, atillában, rojtos magyar nyakkendővel, lelógó bajusszal és választék nélküli dús, göndör hajjal.

Az újító Izsó Miklós a természet erős megfigyelője s éles, kutató megfigyelései tükröződnek arcképszobrain. A művész márványban érez és márványba vés, mert a márvány szerinte jobban fejezi ki az érzelmeket, mint az érc. Arcképszobrai élnek, beszélnek, így Aranyé is.¹

Szobrán érzik, hogy nemcsak részletező alaposággal mélyedt bele a költő tanulmányozásába, hanem sikerült is megformálnia azt a jellegzetes magyar arcot, mely a kortársak szemében épp oly hűnek tűnt föl, mint amennyire kielégíti mai elképzelésünket.

Az 1862-ben készült szobor gipszöntvényei a Nemzeti Múzeumban, a szalontai Arany-múzeumban, az Ernst-gyűjteményben és Voinovich Gézáné birtokában vannak (itt egy márvány is). Egyik példányát az 1870-i képzőművészeti játékon sorsolták ki 25 forint értékben. A mesteri kivitelű márvány mellszobor 1876-ban került a Nemzeti Múzeum birtokába. Arany János nagyon értékelte Izsó Miklóst. Aka-

¹ Szana Tamás: *Izsó Miklós*, Bp., 1807. 135. l.

démiai főtitkár korában fel is kérte, nyilatkozzék Ferenczy István Kazinczy mellszobrának műbecse felől.¹

Amilyen nagyjelentőségű Izsó képmása az arcképszobrok sorában, olyan nagyjelentőségű Strobl Alajos működése az emlékszobrok terén.

Arany halála olyan megdöbbenést váltott ki az egész magyar nemzet lelkéből, hogy mindjárt halála után emléke méltó megörökítésére gondoltak. Jólesik tudnunk, hogy éppen az a hivatott intézmény vetette fel az emlékszobor gondolatát, melyhez Aranyt olyan benső kapcsok fűzték: a Magyar Tudományos Akadémia. A neves testület kezdeményezésére 1882. november 25-én gróf Lónyay Menyhért akadémiai elnök vezetése és Beöthy Zsolt jegyzősége mellett megalakult az Arany-szoborbizottság, meghatározta a szoborra indítandó gyűjtés körülményeit, aláírási íveket bocsátott ki. Az Akadémia 1000 forinttal indította meg a gyűjtést. A szobor helyül a Nemzeti Múzeum előtti teret jelölték ki s a pályázatot 1887. október 1-i lejárattal kiírták. Az 1885-i év közepéig százezer forint gyűlt össze a szoborra.

A pályázaton szobrászművészeink színe-java: Tóth István, Keszler Antal, Szécsy Antal, Bezeredy Gyula, Kiss György, Szász Gyula, Strobl Alajos, Róna József és Zala György két vázlattal vettek részt. A bíráló bizottság Trefort miniszter elnöklete alatt 1887. december 21-én döntött a pályamunkák felett. Az első díjat, azaz a szobor kivitelét, Strobl Alajosnak, a második és harmadik díjat Zala György két pályaművének, a negyedik díjat Róna Józsefnek ítélte oda. A nagybizottság azonban nem fogadta el a bíráló bizottság döntését, hanem Strobl Alajos és Zala György között újabb pályázatot kívánt. Az újabb pályázat 1888. október 1-én járt le. A bíráló bizottság mind a hét tagja Strobl mintája mellett nyilatkozott, aki a megbízást megkapta, Zala Györgyöt pedig 1000 forinttal jutalmazták.

Mielőtt Strobl szobrát ismertetnők, kitérünk Róna és Zala érdekes vázlataira, melyek sok értékes művészi gondolatot rejtenek magukban.

¹ Kézirat. Ernst-gyűjtemény. Pest, 1873. VII. 2.

Róna József művében a költő nehéz alapon görnyedve ül. A vázlat előoldalán egy géniusz babért nyujt feléje. A szobor talapzatának két oldalát a *Buda halálából* és *Toldi*-ből vett művészi felfogású reliefek díszítik.¹

Zala György két vázlattal szerepelt a pályázaton. Egyik vázlatának érdekes felfogása, hogy a magas talapzaton nem Arany ül, hanem géniusza lebeg, ki megkoszorúzza az alant ülő költőt. Az Aranyt megkoszorúzó géniusz mellé még két éneklő alakot is helyezett. A talapzat hátsó oldalán a *Toldi szerelméből* vett relief gazdagítja a művész szép vázlatát. Zala másik pályaművén a költő magas alapzaton ül s az alkotás ihletében van ábrázolva. Kétoldalt a lírai és hősköltészet női és férfialakjai foglalnak helyet. A költőre tekintető, bájos női alak, kifejező arcával, finoman könnyed mozdulatával, ruhájának lágy és melegen omló redőzetével, figyelmet érdemlő munka. Méltó párja a férfialak, amint fegyverzetét félreteresi, hogy daloljon. A talapzaton köröskörül a költő műveiből vett domborműveket alkalmazott Zala. Az eredeti modellt Zala 1934-ben Nagykovács Arany-szobájának adományozta, s ez ennek egyik legfőbb ékesége.

Strobl pályanyertes műve az első alkotás, mely újonnan berendezett műterméből kikerült. Strobl sohasem látta Aranyt, arcképek és családtagok előadása nyomán mintázta meg a költő arcát és alakját, szemmel láthatólag Izsó hatása alatt. Az idős Aranyt alkotó ereje teljességében ábrázolja. Kezében könyvet tart. Egyszerű, magyar ruhában, kissé hajlott testtartással, gondolatokba mélyedve ül. Mesteri érzékére vall Stroblnak, hogy Aranyt két kedves költői alakja: Piroska és Toldi Miklós társaságába helyezi és ezeket úgy örökíti meg, amint alkotójuk elképzelésében éltek.

A nagy erőtől duzzadó Toldi kemény lelkitusát vív önmagával, és a hatalmas ellentét a hős acélos külseje és forrongó benseje között még vonzóbbá teszi daliás alakját. A *Toldi szerelme* felfogása szerint igazi tragikus hős. A női önérzetében megsebzett Piroska érzelmei a lélek mélyén

¹ *Vasárnapi Ujság*, 1887. november 27.

rejtve maradnak. Átszellemült tekintettel, finoman beszédes hajlással fordul a költő felé, mintha megszólalására várna, és tölgykoszorút nyujt feléje. Toldiban az eposzi hőst, Piroskában a népköltészet múzsáját ábrázolja Strobl. A vonzóan bájos női alak mintázásához Széchenyi Alice grófnőnek akkor készített mellszobrát vette mintául, Toldiéhoz Müller Dávid, a Magyar Testgyakorlók Körének robusztus alkatú tornász-bajnoka ült a művésznek, innen a szobor nagy plaszticitása. Az emlékmű kiegészítő része elől a turulmadár, mely lanton áll és hátul két álarc, mely Aranynak Shakespeare- és Arisztophanes-fordításaira vonatkozik. A szobrot a Beschorner-féle budapesti ércöntő műhelyben öntötték bronzból, a talapzat haraszi kőből készült, Schickedanz Albert tanár tervei szerint renaissance-stílusban.¹ A szobor ünnepélyes leleplezése 1893. májusában folyt le s azóta a Múzeum-kertben lévő Arany-szobor nemzeti közkinccsé vált.

Strobl még két ízben örökítette meg Arany emlékét.

Nagykőrös városának megbízásából 1910-ben készítette el újabb művét. A bronz mellszobor négyszögletű márvány-lapból nő ki és márvány tölgylevelek hajlanak az ércre. Költőnk kemény, szinte dacos tekintettel révedez a multba, elmereng, mintha most is az ősi hún-magyar mondákat kutatná, melyek bonyolult szálaít nagykőrösi tartózkodásának egész ideje alatt fonogatta, szövögette, tervezett hún eposza számára. Arany nagykőrösi tartózkodására utal a *Vén gulyás*nak, Nagykőrös híres Marci bácsijának a szobor talapzatán ülő alakja, melyet Áprily János faragott kőbe. A száztíz éves gulyás megtörten ül a karosszékben és balkezét botján nyugtatja, melybe szögekkel ez van kiverve: «A becsület olyan erős, mint az oroszán.» A talapzat körülfutó domborműve — Arany költeményéhez híven — azt a jelenetet ábrázolja, midőn a 36 pár címeres ökör a vén gulyást utolsó útjára kíséri.

Strobl művei között időrendben a margitszigeti emlék az utolsó, melyet a művész József főherceg kívánságára készített, ki a híres tölgyek alatt többször kereste fel az ősz

¹ *Vasárnapi Ujság*. 1893. május 14.

költőt. Készülő Arany-szobrának gondolatát Strobl a következőképpen mondta el: Mellszobrot szán à Margitszigetre, mely kissé stilizáltan homerosi egyszerűségben és kifejezésben ábrázolja Aranyt idős korában, a szobor alján tölgyfakoszorúval. Ruskicai márványból, egészen új megoldást tervez magas piedesztálon.¹

Kedves adatot közöl Theywrek István, mikor elmondja, hogy József főhercegtől mint hallotta a szobor keletkezésének ötletét. A főherceg egyszer megpillantotta Aranyt a fák alatt ülve, kezében papírral, írónnal. Gondolatokba mélyedve ült. *A tölgyek alatt* című versét írta, mire a herceg szeretetreméltóan jegyezte meg, hogy úgy látszik, nem nagy botanikus, hisz nem is tölgyek, hanem hársak alatt ül.² Azon a helyen akarta megörökíteni a Margitsziget nagy rajongóját, hol ezt a finom rezignációjú költeményét írta. Strobl szobrát 1911-ben állították fel.

Arany János szalontai emlékszobra szintén Strobl nevéhez fűződik, noha a kivitel tanítványának, Kolozsvári Szeszák Ferencnek műve. A szobor tervezgetése 1896-ban indult meg, 1903-ban erőteljesebb formában jelentkezett és az április 14-i választmányi ülés már el is határozta, hogy Arany János mellszobra elkészíttessék. E terv Szalay Imre védnök útján oda módosult, hogy életnagyságú ülőszobrot készíttetnek és ezt a Csonkatorony bejárata fölé helyezik.

Strobl helyeselte a szándékot, sőt készséggel vállalkozott a mű tervezésére is. 1904. őszén már dolgozott rajta és tervét november 6-án maga Szalay vitte Szalontára, hogy bemutassa a választmánynak. A választmány a tervet elfogadta, csak azt kérte, hogy a szobron a fej az Izsó által készített mellszobor után mintáztassék és ennek megfelelően a budapestinél fiatalabb, erőteljesebb alakban mutassa a költőt. A megrendelés után 1905. elején Strobl felügyelete és vezetése mellett tanítványa, Szeszák Ferenc megkezdte a Csonkatorony falába helyezendő szobor mintázását, míg a környező kapurész elkészítését ugyancsak Strobl terve szerint Behr

¹ *Az Ujság*. 1910. augusztus 12.

² *Alkotmány*. 1910. augusztus 26. *Magyar Anekdótakincs*, IV. 21.

Lajos diszítószobrász végezte. Ünnepélyes keretek között 1907. szeptember 15-én folyt le a leleplezési ünnepély.¹ A szobron Arany János egész ülőalakja látható. A költőt széken ülve, mélázó tekintettel ábrázolja, balkezét könyvére támasztja, jobbja a szék hátán nyugszik. Tartása kissé merev. Ruházata nyitott atilla, gallér és nyakkendő nélkül.

A szalontai Arany-szobrok során meg kell emlékeznünk az ottani múzeumban őrzött kis ülőszoborról. A szobrot Voinovich Gézáné adományozta Ercsey Rózsikának, tőle jutott a múzeum birtokába. Nyilvánvaló, hogy a budapesti Arany-szoborpályázaton szereplő Róna-féle vázlat hatása alatt készülhetett. Tóth András debreceni szobrász alkotása. Az erősen vázlatos szobornak két ötvénye van meg özv. Ercsey Ernőné és özv. Szikszay Lajosné tulajdonában.

A Magyar Tudományos Akadémia Széchenyi-múzeumában láthatjuk a Sennyei Károly készítette igen kisméretű, jól sikerült bronz mellszobrot, melyen Izsó hatása látszik.

Még egy Arany-mellszoborról kell megemlékeznünk s ez a tehetséges Kiss György műve, mely a Múcsarnok 1883-i tárlatán került kiállításra. Az egykorú kritika nagy elismeréssel nyilatkozott a műről. Annál sajnálatosabb, hogy egyelőre nyomaveszett s így róla közelebbi adatot nem közölhetünk.

Ami a kisplasztika Arany-ábrázolásait illeti, mondhatjuk, hogy késve jelentkezett, távolról sem követte a festés és szobrászat útjait és csak a centenáriumok kínálkozó alkalomszerűsége bírta megszólalásra.

A kisplasztika első terméke Strobl Alajosnak Toldi-émléke. Az emlékmű — mely a Tudományos Akadémia könyvtára olvasótermének díszé — Lehr Albert hagyatékából került oda. Tanítványai 1899-ben lepték meg vele Toldi-magyarázó, búcsúzó nagy tanárukat. Az emlékmű márvány háttérébe illesztett bronzplaketten Arany jobbraforduló portréja látható, a budapesti Arany-szobor arcvonásaival. Egyetlen példányban készült s így az emlékérem tulajdon-

¹ Debreczeni István: *A nagyszalontai Arany-émlékegyesület története.*

képpeni célját, a költő portréjának népszerűsítését nem szolgálhatta.

Ezt a feladatot a Magyar Fém- és Lámpaárugyár vállalta, mikor 1910-ben Magyarország nagyjairól készült emléksorozatában többek között Erzsébet királyné, Ybl, Deák, Petőfi, Jókai, Arany képmását is elkészíttette. Az öntött vasból készült $7\frac{1}{2}$ cm átmérőjű kerek érmek kétféle kivitelben készültek: tányéralakú, díszes fémkeretben és keret nélkül, a hátlapon pozsonyi, debreceni, kolozsvári emlék felirattal, a gyár megfelelő fiókjai számára, a budapesti központból terjesztett érmeken hátlapi felírás nincs. A plakett erősen domború, jobbranéző feje Izsó ismeretes szobra után készült. Ruhája atilla csokornyakkendővel. A képmás élethű, de kivitele épp oly primitív, mint az egész sorozaté. Szerzője Kis Péter nevű szobrász, ki 1910-ben több modelljét mutatta be a Lámpagyárnak.

Arany születésének századik évfordulója ajándékozott meg bennünket az első művészi Arany-plakettel. A nagyszalontai Arany-emlékegyesület megrendelésére Beck Ö. Fülöp 1917-ben készített kétoldalas emlékérmét. $6\frac{1}{2}$ cm átmérőjű, öntött plakett bronzból. Előlapján Arany balranéző képmása, mely az 1863-i magyaros stílusú fényképre emlékeztet. Körirata: Arany János századik születésnapjának ünnepére. Az érme hátsó lapja Toldi Miklóst ábrázolja talpig vaspáncélban, jobbjában buzogány, balkeze pajzsot tart. Körirata: A nagyszalontai Arany-egyesület Toldi költőjének. Az érme elsőrendű művészi alkotás. Beck Ö. Fülöp tehetsége legjavával járult hozzá a centenárium méltó megünnepléséhez.

Egy másik, kiválóan sikerült plakettet Szántó Gergelynek köszönhetünk, ki irodalmi emlékérméi sorozatában Arany János képmását is megörökítette. A 8 cm átmérőjű öntött érme előlapján Arany jobbranéző fejét találjuk sikerült művészi kivitelben. Ugyancsak az 1863-i családi fényképet használja fel mintájául, s noha a hasonlatosságot csak kis mértékben sikerült elérnie, azért nem hat idegenszerűen. A hátlapon a nagyfalusi Toldit pillantjuk meg, a daliás parasztlegényt, ki dacosan néz a messzeségbe. Körirata:

«Mintha pásztortűz ég őszi éjtszakákon.» Az ábrázolás erőteljes. Szántó Gergely többi öt plakettjével együtt a nagyszámú Toldi-feldolgozás sorában jelentékeny helyet foglal el.

Ugyancsak Arany születése százados évfordulójának köszönhetünk egy kis formájú, 3 cm átmérőjű vert emlékérmét, melynek előlapján: «Nagyfalusi Arany, szalontai hajdu» körfelirat van, hátlapján pedig Arany ifjúkori képmását ábrázolja, nyilvánvalóan Kolozsvári Szeszák szalontai szobrának hatása alatt. Viselete nyitott atilla, nyakkendő nélkül, a háttérben a szalontai csonka-torony felülnézetben. Születésének századik évfordulójára 1917. III. 2. körirattal. Szerzőjét nem sikerült megállapítanunk.

A plasztikai alkotások sorában kell végül megemlítenünk azt a domborművű emlékművet, melyet az Erkel-utca és Üllői-út sarkán levő ház tulajdonosa készíttetett annak emlékére, hogy Arany János 1860—1864 között abban a házban lakott. A relief az 1863-i családi fénykép után igen sikerült képmását adja a költőnek. Az alatta elhelyezett márványtábla felirata: E házban lakott Arany János, nemzetünk koszorús költője, 1860—1864. Készítője Martinelli Jenő szobrászművész, ki az emléket 1923-ban alkotta.

II.

A következő kérdés, amelyre válaszolnunk kell, kik a festő- és szobrászművészet azon jelesei, kiket Arany János művészien gazdag tárgyköre és plasztikus előadásmódja alkotásra ihletett. Ha nem is akadtak oly sokan, mint azt Arany értékes költészete kívánatossá tenné, mégis örömmel állapíthatjuk meg, hogy a mindjobban fejlődő magyar művészet legkiválóbbjai fordulnak Arany tárgyai felé.

Ha az Arany-illusztrációk történeti rendjét követjük, időrendben az első jelentősebb Orlai Petrich Soma *Zách Feliciánja*. A kép Arany balladájának hatására vall, noha, mint címe is mutatja, nem Klára, hanem Felicián a főszereplője, tehát Arany balladájának második felét fogja meg. A visegrádi királyi palotában azt a mozgalmas jelenetet ábrázolja, amikor Zách Felicián Klára gyalázatát meg akarja

bosszulni s ráront az ebédelő királyi családra. Előtérben Zách Felicián, ki jobbkezeiben véres kardot tart és baljával zokogó leányát, Klárát karolja át. A tragikus vég előtti helyzet. A merénylőt az asztalnok, Cselényi, csákányával üti le.

Tekintve, hogy Arany balladája 1855-ben készült, a kép keletkezési dátuma 1860, továbbá hogy Orlai Petrich Soma figyelme mindenképpen ébren volt Arany iránt, elgondolható, hogy a ballada szelleme volt rá mély hatással.

A nagy magyar történeti festő, Madarász Viktor, ugyancsak Zách Klárát festi meg, szintén 1860-ban. A jelenet Klárának apjával való megrendítő találkozását hangsúlyozza és sejteti a készülő bosszút. A mű 1861-ben Párizsban volt kiállítva és az aranyérmét nyerte el. Jelenleg magántulajdonban van. A nagy mester képén nem mutatható ki Arany közvetlen hatása. Nem lehetetlen a feltevés, hogy Madarász, ki a nemzet vértanúinak egész sorát festi, ilyen kapcsolatban látja maga előtt Zách Felicián és Klára történetét is.

Zách Feliciánról s előtte térdelő leányáról festette első történeti compositióját László Fülöp, mely műlapon is kiadatott.

Az előzőknél sokkal nagyobb a jelentősége Székely Bertalannak, Arany-illusztrátoraink egyik legkiválóbbjának.

A kitűnő művész, ki Arany Jánossal igen sok lelki rokonságot mutat, a magyar történelmi multnak hivatott festője. Egyik legkomolyabb művészi törekvése a freskó-stílus kialakítása volt és ehhez a magyar tárgyak kitűnő alkalmat kínáltak. Ifjúkori emlékei, mélyreható tanulmányai és az irodalom hatása táplálják benne a magyar mult emlékét, melynek oly méltó megszólaltatója a magyar történeti festésben, mint Arany János a költészetben. Beható, részletező tanulmányok vezérlik mindkettőjük odaadó, történeti érdeklődését. Innen Aranynak sok tervrajza és Székely Bertalan számtalan vázlata. Ennek az érdeklődésnek fonala elvezet a távoli őshazába is, hogy a mondák halvány körvonalalaiból kiemelje és teljes erővel domborítsa ki a hún-magyar mondák megelevenedő világát.

A tündöklő fényben ragyogó magyar lovagkor, Arany

János tanulmányainak kedvelt tárgya, a Toldi-trilógiában kristályosodik ki. A trilogia három részének megfelelően Székely Bertalan kompozíciója is triptychon. Szürke kis olajvázlat bár, de a maga sötét alapszínében is kitűnően emeli ki a cselekmény fő mozzanatait.

Az első a *Toldi* ifjú hősét hozza elénk :

Egy, csak egy legény van talpon a vidéken,
Meddig a szem ellát puszta földön, égen,
Szörnyű vendégoldal reng araszos vállán.

A második kép a *Toldi szerelmének* bajnok hősét festi teljes lovagi fegyverzetben : «Sisakot . . . páncélt, ragyogóat, ékest, s egész lovagöltőt, mást is ahhoz képest.» A harmadik rész a *Toldi estjének* öreg, sírját ásó Toldiját mutatja be, amikor «Másra figyelmeztet : egy lóhátásra, ki éppen most érkezett.» Ez a kép a legmozgalmasabb és megkapóan festi a sírba vágyó vén hős lelki változását, mikor a Budáról érkező Pósa-falvi János visszahívja dicsőségének színhelyére, a királyi udvarba.

E hármas vázlaton kívül még egy szürke temperavázlata ábrázolja Toldit a cseh bajnokkal való viaskodása közben. Mind a hármas vázlat, mind az utóbbi Ernst gyűjteményébe került.

Hasonlóan mély hatást tett Székely Bertalan lelkére Arany remek balladája, *Ágnes asszony*, mely szinte kínálkozik képzőművészeti formába. Három képben rajzolta meg a drámai cselekményt, majd később kőre is átvitte sokszorosítás céljából. A Múcsarnok ezt választotta 1865-i társulati műlapjául.

Az első kép a véres tett utáni helyzet megdöbbentő feltárása. Ágnes asszony görcsösen markolja a véres lepedőt és riadt tekintettel mered a nyitott ajtó felé, melyen át bűntársa éppen eltüntetni iparkodik a véres tetemet. A második kép romantikus háttéréből finom ívelésű körvonalakban emelkedik ki Ágnes asszonynak még töretlenül szép és friss alakja. Csak a véres leplet markoló kézmozdulata és szemének réveteg tekintete árulja el küzdelmes lelki viaskodását. A harmadik képen a már deresedő Ágnes asszony futna bűne elől, de

ólmos lábai alig vonszolják ; ág, tüske épp úgy sebzi vánnyadt testét, mint kínozó önvádja. A kopár, télbecsavarodott táj komoly hangulatába nagyszerűen illik Ágnes asszony megtört, önmaga-tudatlan alakja, kezében bűne eltörölhetetlen nyomával, a foszlánnyá mosott lepedővel.

Arany balladájának ezt a művészi ábrázolását azonban jelentőségben túlszárnyalja a már előbb említett hún-magyar vonatkozású koncepció. A *Csodaszarvas*ról szóló rege kapta meg különösen Székely Bertalan lelkét. Érdeklí nemcsak mint historikum, hanem mint nagyszabású freskótéma is, mely érdekes és változatos kompozíciót, újszerű megoldást ígér. A restaurált Vajdahunyad lovagterme számára szánta Székely Bertalan *A csodaszarvas* történetét megelevenítő freskókat. A freskók ugyan nem kerültek kivitelre, de a vázlatok és fennmaradt kartonok (Szépművészeti Múzeum : Wolfner-gyűjtemény) úgyszólván kész mű benyomását keltik. Épp oly kitűnően átgondoltak és festőiek, mint maga a költemény. Székely nagyszerű kompozíciója, lendületes formakészsége és vonalritmusa szembeszökő rajtuk. Értékmérői lehetnek annak a mély hatásnak, melyet Arany János nagy epikai műve Székely Bertalan lelkére tett.

A Vajdahunyad számára készült *Csodaszarvas* első színes vázlat-sora teljes hűséggel követi a rege részleteit, melyek alá Arany János verseit írta a művész. Mint később készült, színes és fekete nagy kartonjaiból kitűnik, Székely Bertalan változtatott ugyan később tervein, hogy a művek freskószerűségét még jobban hangsúlyozza, de a lényegét, a kompozíciót megőrizte annak jeléül, hogy az őstörténet felfogásában a művész elképzelése mennyire összevág Arany képzeletvilágával.

Székely Bertalannak ehhez a tárgyhoz való ragaszkodását mutatja, hogy a Schulek Frigyes által épített Halászbástyára és a budai királyi palota számára szintén készített freskóterveket. (Vázlatkönyv a Szépművészeti Múzeumban.) Az Ernst-gyűjteményben őrzött tempera színváltozatok között igen jelentős az a kettő, melyek egyike a csodaszarvas üldözése, másika a nőrablás. Mindkettő a budai királyi vár számára készült, kivitelében már Tardos Krenner Viktor,

Székely tanítványa is résztvett. Látszik, hogy az öregedő mestert évtizedeken át, úgyszólván élte alkonyáig foglalkoztatják ezek a tervek. Nem Arany János jut-e eszünkbe, kit a Csaba-trilógia terve ugyancsak élete végéig kísért?

Századok históriája vonul fel Székely Bertalan nagyszámú és monumentális hatású műveiben. Forrásai mélyből fakadnak, mint Arany Jánosé is, gondolataiknak találkozniok kellett.

1868-ban Arany János összes műveinek kiadásához jelenik meg az Arany-album. Arany válogatott költeményeihez Than Mór és Lotz Károly készítettek illusztrációkat. A két mester tudvalévően többször dolgozott együtt nagyszabású művészi feladatok megoldásán (Nemzeti Múzeum, Vigadó), ezt a feladatot is együtt vállalták. Vérbeli freskófestő mindkettő, de ezúttal dekoratív feladatra vállalkoztak.

Than Mór az album számára a *Családi kör*, *Ráchel*, *Rozgonyiné*, *Rege a csodaszarvasról* egy-egy jelenetét ábrázolta. Megfigyelhető, hogy a tárgyak választásában — *Rozgonyiné* kivételével — inkább az elbeszélés vagy leírás vonzotta.

A *Családi kör* meleg, idilli hangulata megkapja és a költeménynek azt a főmotívumát szemeli ki, mikor Sára a vendégszerető magyar hajlékban üdvözli a béna harcot, aki vőlegénye felől is hírt hoz. *Ráchel* kompozíciója kevésbé egységes ugyan, de a meggyötört anya fájdalma mély és kifejező. *Rozgonyiné*ban minden hősi vállalkozása mellett a nőt is érzékelteti, kinek finom arca, szép mozdulata, lényének bája azt árulja el, hogy férfias tette vállalkozott ugyan, de meleg, érző szív dobog a kemény páncél alatt. A *Csodaszarvas* kompozíciója, kivitele is mesteri. Finom könnyedséggel érzékelteti azt a jelenetet, mikor a vitézek az elrablott tündérszép lányokat lovukra kapják és mint édes tulajdonukkal száguldanak a messzeségbe.

Lotz Károly illusztrációi — *Szent László* kivételével — inkább balladai tárgy felé fordulnak. *Mátyás anyjának* éles, figyelő tekintete és teste egész hajlása odatapad az ablakra, melyen keresztül végre is megjelenik a holló az örömfakasztó levéllel. *Az egrí leány* kedvese halálát akarja megbosszulni, hatalmas erővel sujt ellenségeire. Mozdulatában megdöbbenő

lendület érezhető, még ruhájának hullámozása is engedelmesen követi a drámai feszültséget. A walesi bárdok Edward királya hiába hallgatja a zene hangjait, túlharsogja azt az ötszáz vértanú hangos dala. Kegyetlenül vergődik párnáin, jobbkarjával fülét fedi be, balkarjával is szinte elhárítani igyekszik a látott rémeket. Szent László hatalmas és lovával összeforrt lovagi alakja fölött a Boldogságos Szűz lebeg, napsugárból való koronával, hogy Szent László küzdelmét diadalra segítse.

Thán teljesen beleélte magát a vállalt feladat stílszerű megoldásába, bár történeti érzékének és a freskó megoldásához szokott ecsetjének inkább felelt meg a Priskosból merített *Attila lakomája*, amelyet Arany is leír a *Buda halálában* (Fővárosi Vígadó). Lotz könnyedebb, csiszolt előadása ruganyosabban simul az adott témához és így illusztrációi igen jól mélyítik el a költemény főmotívumait.

Időrendben és jelentőségben ahhoz a mesterhez érkezünk, ki vérbeli illusztrátor és Arany balladáinak is legtökéletesebb tolmácsa: ez Zichy Mihály.

A művész Párizsban is, Oroszországban is az élet éles megfigyelője lett, de a szemével látottaknál meg nem állott. A dolgok mikéntje mellett azok miértjét is kereste, a cselekvések, bűnök legfőbb mozgató erőit. Ismerte a lélek egész skáláját, rejtelmét, feszültségét, forrongását, kitöréseit és talán még inkább hangtalan, lassú halódását. Nemcsak ismerte mindezeket, hanem páratlanul álló rajzkészségével ki is tudta fejezni. Mint Lándor Tivadar tanulmánya kifejti, Zichyben jellegzetes a formalitásnak és a látás reprodukálásának közvetlen kapcsolata. Nagy formaképzete ki tudja fejezni gondolatait, ez utalta őt a grafika, az illusztráció terére.¹

Ha tehát maga az illusztráció egyik főerőssége Zichy Mihálynak, érthető, hogy Arany balladáit éppenséggel vonzották. Tárgyuk érdekes, formájuk mesteri, de nem megkötött, lehetővé teszi a képzelet formáinak megtestesítését, a külső és belső örökös mozgásnak rajzban való fürge köve-

¹ Lándor Tivadar: *Zichy Mihály és az illusztráció*. Művészet. 1902.

tését. E mellett mindig hű marad az alaptémához, melyből a pompás részletek sarjadzanak.

Zichy Aranynak huszonnégy balladáját érezte át, gondolta át és szólaltatta meg, mert rajzai is megszólalnak, akár maguk a balladák. Mint Voinovich Géza mondja, egy-egy ballada jeleneteit előbb egy-egy lapon csoportosította és elküldte Arany Lászlóhoz, észrevételeit kérve. A történeti hűségre vonatkozólag leveleiben és a rajzok alján is tett fel kérdéseket.¹ E vázlatok, melyek Voinovich Géza birtokában vannak, érték dolgában vetekednek a kidolgozott rajzokkal, melyek a Szépművészeti Múzeum nagy kincsei.

E balladák illusztrációi általában ismereteseek, kiváló méltatóik is akadtak, külön tanulmányt igényelhetne részletezésük, azért csak néhány sajtóságukra hívjuk fel a figyelmet.

Mintha Zichy Mihály is hódolna az Aranytól annyira tiszteletben tartott történeti hűség elvének, nagyszámú történeti balladájában teljes hűséggel és részletességgel követi.

Szándékosan hivatkozunk Aranynak egyik legsűrűbben illusztrált balladájára, a *Zách Klárára*. Ha Zichy Mihály 1894-ben készített illusztrációját egybevetjük a költemény szövegével, annak szövegét a Bécsi Képes Krónika megfelelő szakaszával, megállapíthatjuk, hogy a Zách Felicián büntetettére vonatkozó rész teljesen hű marad a történelmi forráshoz. Zichy Mihály hét képben tárja fel a Zách-család tragikus történetét.

Zichy Mihály 1893—1897 közt illusztrálta a balladákat, a történeti tárgyú balladák közül *Endre királyfit*, *Török Bálintot* a klasszikus képek feltűnő nagy számával, de Arany történeti balladáit általában gazdagabban, mint a többi.

Ahol már a tárgy nem köti annyira, egész eseménysort tömörít néhány képben. Legerőteljesebbek e nemből az Arany költészetének másodvirágzás-korából származó balladák illusztrációi. Mint tudjuk, a visszavonuló Arany János életének ebben a megnyugvó korában fölényes nyugalommal figyelte a körülötte zajló városi életet és izgalmas jelenségeit. Nem egyszer hasonlította össze a vidéknek helyenként szín-

¹ Voinovich Géza: *Arany János életrajza*. II. kötet, 353. l.

tén megromlott életével, hova lassan-lassan belopódzott a város zajosabb, hivalkodóbb szelleme. Ezeket a megfigyeléseit két mesteri balladája, a *Híd-avatás* és *Az ünneprontók*, mutatja be. Zichy Mihály kitűnő kompozíciója mindkét balladát négy-négy művészi képbe sűriti. A *Híd-avatás* megírása és ábrázolása között tíz rohanó esztendő telt el. Zichy Mihály is igen jól ismerte a városi életet, sok súlyos, gyakran megoldhatatlan problémájával, melyből sokan csak az öngyilkosság árán menekülhetnek, tehát annál jobban beleélhette magát Arany gondolataiba.

A *Híd-avatás* négy képe közül a művészi harmadik tömöríti a végső emberi elhatározás szomorú osztályosait. A folyó pompásan érzékelhető mélye egymás után fogadja be áldozatait. Amint a szerencsétlenek a hídról levetik magukat, még érzik rajtuk az élettől való elszakadás bizonytalan mozdulata — majd akarat nélkül, báb módjára lebegnek lefelé, hogy fel-feltűnő árnyékuk, visszakívánkozó morajuk magához vonja a csábító mélység utolsó áldozatát, a hídon álló, réveteg tekintetű kártyavesztes ifjat.

Az ünneprontók pompás négy képe erőteljes kifejezése a templomjárás helyett mulató falusi nép súlyos büntetésének. Itt is egy kép tömöríti a cselekményt. A templom közelében vigadók a dudás dallamaira táncolnak, majd örvényszerűen nyílik meg alattuk a föld, hogy kétségbeesett, abba nem hagyható táncukkal keringjenek a föld mélye felé. A kitűnő csoportosítás klasszikus alakja maga az ördög, dudás képében. Minden arcon ott ül a tehetetlen kétségbeesés, minden mozdulat fáradt és segítségért esdő.

Arany késői balladáinak közül a *Tetemrehívás* a legismertebb és legmélyebb hatású. Ezt a megrázó drámát egységes mesteri kompozícióban, hat felejthetetlen képbe foglalja Zichy Mihály és a lélek rajzainak kivételes finomságát festi.

Arany balladáinak illusztrációjával nagyszabású művészi feladatot vállalt Zichy Mihály és a lehető legjobban oldotta meg, különösen azokban a kompozíciókban, melyekben saját képzelete is ezernyi változatosságban működhetett. A rendelkezésére álló művészi eszközök mindannyiát kiaknázták, tökéletes jellemzést adott. A mozgásnak mérhe-

tetlen mennyiségét követve, hol biztos, merész hajlású, némelykor lehelletszerűen finommá halkuló vonalaival, szokatlanul érdekes fényhatásaival.

Nem hagyhatjuk figyelmen kívül Zichynek másik két kompozícióját sem, *Attila lakomáját* és *Csaba útját*. Ezek arra vallanak, hogy Zichy és Arany congenialisak.

A *Jó könyvek* népies vállalat füzetének címlapján Vágó Pál rajzolta meg Toldit a nyomórúddal s a farkasokkal.

Arany illusztrátorai sorában ki kell emelnünk a tehetséges Gyárfás Jenőt, ki a *Tetemrehívást* Arany balladájának közvetlen hatása alatt festette, mit az a körülmény is bizonyít, hogy nagy elismeréssel fogadott műve már 1881-ben készen volt, míg Zichy Mihály illusztrációja csak 1897-ben készült el. Finom lélektani megoldással a költemény szomorú végét, vagyis azt a jelenetet választja, mikor a megtévelyodott leány az utcára rohan és mindenki riadt tekintetét magára vonja (Szépművészeti Múzeum).

Greguss Imre *Zách Klárája* 1886-ban Grácban és Bécsben került bemutatásra. A művész egyik legjobb figurális képe. Fiumében magántulajdonban van Vutskits birtokában, egyik vázlata 1901-ben került Kacsóh Pongrác birtokába.¹

Azok között a későbbi festők között, kik Arany költészetébe igazán elmélyedtek és ez elmélyedésüket értékes művészi megoldás formájában mutatták be, méltó helyen kell említenünk Körösfői Kriesch Aladárt, ki művészete javát tempera- és freskóképein adta. Arany műveinek ábrázolásai is ilyen megoldásúak. Balladái közül őt is a *Zách Klára* érdekli legjobban. A Szépművészeti Múzeumban őrzött két temperaképe híven tükrözi a ballada szellemének elmélyítését, melyhez az ábrázolt képen is hű maradt. Mint műveiben általában, e művén is szembeötlő a jól és egyenletesen megoldott szerkezet és a mozdulatoknak meggyőző kifejező ereje.

Első képén Arany balladájának kezdetével találkozunk: Kázmér herceg a királynéval beszélget, Klára és társai a

¹ *Művészet*. IX. évfolyam, 328. l.

templomba készülnek. A második kép a Záchok és Klára tragikus végét mutatja be.

Ami annyira jellemző az elvonuló és munkájába mélyedő művészre: az alapos tanulmány, erre a művére is vonatkozik, mert az Ernst-gyűjteményben hat darab pastellt és vízfestményt találunk ugyanebből a tárgykörből. Föllelhető a királyné és Zách Klára arcképe, Kázmér herceg találkozása Klarával, a leány tragikus vége és két tanulmány az egyes alakokhoz.

De kapcsolatba jutott Körösfői Kriesch művészete Arany nagyobb epikai munkájával is, mikor az újonnan épült parlament számára freskót készített. A nagyszabású művészi feladat *Buda halálának* egy részlete, a bőlényvadászat, melynek megoldásában kiforrott freskó-technikája érvényesül. A nagyméretű, kevés színezésű falkép kompozíciójának tulajdonképpeni központja Attila, mögötte viaskodásra kész vitézei. A mind izgalmasabb helyzetnek megfelelően az alakok is hevesen mozognak, de a mozgások vonalai mégis harmóniát mutatnak, stilizáltak. Főleg a nagy lendületes vonalak, éles színfoltok hatnak festőileg. Szinte érezzük, hogy a művész díszíteni akarja a falat és nem illusztrálni, innen a freskó nyugodt hatása. A freskóhoz szolgáló olajtanulmány — a művész ajánló soraival — Ernst gyűjteményében található.

Arany balladáinak illusztrálói sorában olyan is akad, kit *Rozgonyiné* érdekel. Kollarz Ferenc két tussrajza az Ernst-gyűjteményben azt a jelenetet ábrázolja, mikor Rozgonyi Cecilia Zsigmond királyt megmenti.

Iványi-Grünwald Béláig is elér Arany költészetének hatása. *Buda halálának* egy mondai részlete, az *Isten kardja*, érdekli (Szépművészeti Múzeum). Az egyszerű előadású kép a művésznek ugyancsak korai munkái között, 1889-ben szerepel, már tárgyánál fogva is ritka jelenség és így annál szembetűnőbben érzékelteti a költő hatását.

Gyulay László, a jőnevű rajzoló, is szerepel Arany költészetének illusztrátorai közt. Róla érdekes kapcsolatban kell megemlékeznünk, ő ugyanis Arany János dalait illusztrálta. Mikor a dalok 1884-ben Bartalus kiadásában meg-

jelentek, Gyulay László készített hozzájuk illusztrációkat, s így jelentőssé vált Arany dalainak népszerűsítésében is. Ötletes illusztrációival kísérte Amadé *Toborzóját*, Petőfi *Tintás üvegének*, *Csokonaijának*, *Éji dalának* dallamait, hasonlóképpen Arany költeményei közül *Zách Klára*, *A tudós macskája*, *A hegedű száraz fája*, *Igyunk biz azt egy-egy kicsit*, *Kondorosi csárda mellett* című költeményeket, helyesebben itt nem is a költemények, hanem a zene hangzatának visszaadása a fontosabb, ami Gyulay Lászlónak sikerült. Zách Klárának apjával való drámai találkozását, a haragra gyuló Zách Felicián heves mozdulatát, az előtte térdeplő Klárát eltakart arccal, tehát a drámai tárgyat, épp úgy megragadja, mint pl. a komikusát *A tudós macskájában*. A szegény, zörgőcsontú, megkopott jószág a könyveibe mélyedt tudós válláról bölcös közönnyel szemléli a világot.

Nem hagyhatjuk figyelmen kívül Gyulaynak azt az érdemét sem, hogy teljesen átértette Arany népdalainak jelentőségét s a szöveggel teljesen egybeforrott dallam hangulatát és a népdalok jellegzetes sírvavigadó magyar típusait megkapó drámai egyszerűséggel formázza.

Csodálatos jelenség, hogy a Toldi-trilógia legnagyobb festőink egyikét sem ihlette meg, holott a romantikus cselekmény egyenesen kívánczik a toll és ecset számára. Székely Bertalan az egyetlen, kit a terv élénken foglalkoztatott, de négy említett érdekes vázlata nem érzékeltetheti a trilógia gazdag cselekménysorát és szerkezeti egységét. Ezenfelül Réthy Lajos ceglédi polgári iskolai rajztanár készített rajzokat a trilógiához, melyeket özvegye 1934. júniusában ajándékozott a nagykőrösi gimnázium Arany-szobájának, és legújabban Simkovits László rézkarca örökíti meg Toldi cselekményének azon részletét, mikor a felindult dalia követ hajít György emberei felé és egyiküket agyonsujtja.

A legmodernebb Arany-illusztrátorok sorába tartozik Fáy Dezső, ki *A nagyidai cigányokat* 1928-ban öt nagy és tíz kis szövegközi fametszettel illusztrálta. Az eposz komikumát a megszólalásig sikerült érzékeltetnie.

Végül 1933-ban jelentek meg az Erdélyi Szépműves Céh kiadásában Arany balladái Buday György fametszetű illusz-

trációival, bibliofil kiadásban. Egyike a legszebb magyar könyveknek. A fekete-fehér vonalak és a fametszés darabos technikája kiválóan alkalmasak a balladák komor levegőjének érzékeltetésére. A nagyszámú kitűnő rajz közül legjobban talán *Vörös Rébék* fogja meg az olvasót. A vén és rosszindulatú Rébékét boszorkány képében ábrázolja, amint a keskeny pallón általmegy, hogy varjává válva, elrepüljön. Az 1934-es könyvnap alkalmából egyszerű kiadásban is megjelent e könyv.

Kitűnt az elmondottakból, hogy Arany műfajai közül első sorban balladaköltészete vonzotta festőinket és grafikusainkat s a balladák közül is *Zách Klára* formálódott ki jellegzetes feldolgozási, anyaggá. Nagy epikai alkotásai közül viszont a *Buda halála* hatott sugallóan.

Ezek mellett a művészi alkotások mellett nem feledkezhetünk meg azokról a művekről sem, melyek Arany János életével valamelyes vonatkozásban voltak és így az irodalomtörténet mellőzhetetlen adalékai.

Méltó helyen és külön hangsúllyal kell megemlékeznünk Petőfi Sándor rajzairól: Arany arcképéről és a szalontai Csonka-toronyról, a Nemzeti Múzeumban őrzött egy lapra rajzolt ereklyéről. Mindkettő Petőfi boldog szalontai tartózkodásának megkapó emléke, barátságuk beszédes záloga. Az első rajz, a költő arcképe alá írta Arany ugyancsak ceruzával azt a kedves négysoros versecskét, melyben a kép hűségét humoros előzékenységgel elismeri, csak a képzeletre bízta a hibás részek kiigazítását. A másik rajzon a nagy-szalontai Csonka-torony látható. Magának a toronynak rajza árnyékolást mutat, míg az alatta látható kerítés, házak, háztetők csak körvonalas rajzok.

*

Lássuk ezek után, hogyan hatott Arany költészete szobrászainkra.

Azt az érdekes tényt állapíthatjuk meg, hogy míg festőink és grafikusaink csak elvétve fordultak Toldi alakjához, szobrászaink érthető módon, örömmel formálták Toldi plasztikus alakját.

Arany emlékszobrai közül, mint láttuk, csak Strobl

budapesti szobra eleveníti meg a trilógia két legvonzóbb alakját, Piroskát és Miklóst. Szobrászaink szívesen mélyednek Toldi ideális alakjába, mert alkalmat ad nekik arra, hogy a bátor hős képében egy férfierőtől duzzadó testet mintázzanak. Különösen az a jelenet kínálkozott a szobrász vésőjére, mikor a megfojtott nőstényfarkassal agyonsujtja a hímet:

Akkor fogja Toldi, jót kanyarít véle
És a kanhoz vágja, mely rohan feléje.

Toldi duzzadó, hatalmas lendületű izomerejének leg-hivatottabb tolmácsa Fadrusz János. A kitűnő mester műhész felfogásának igen jól megfelelt ez a téma, mert szerette, va szenvedélyes, heves érzést erőteljes formába önthetett. Klasszikus bronz-Toldija, feszülő izomereje teljében, a farkast lábánál ragadja meg, hogy a kar hatalmas lendületét még jobban kiemelje. A szobor meztelen volta ugyancsak arra hivatott, hogy Toldi feszülő izmait még inkább szemléltesse. A remekbe formált alkotás a Budai Tornaegylet vándordíjával készült és másodpéldánya Szépművészeti Múzeumunk szoborgyűjteményében található.

Leghívebben, szinte szószerint ragaszkodik a költő felfogásához Holló Barnabásnak a Stefánia-úton 1928-ban felállított szobra. Ez a Toldi-szobrok sorában a legnagyobb méretű alkotás, melynek talapzatára a fent idézett első sort fel is véste. A milánói kiállításon aranyérmét nyert szobor Toldit magyar legénynek ábrázolja, amint a nyakánál megragadott farkastetemmel párjára lecsapni készül. Mozdulataiban erő és öntudat van.

Pásztor Jánosnak Toldit ábrázoló márványszobra a Testnevelési Főiskola birtokában van. Arany költeményétől eltér a művész, mert Toldit olyan helyzetben ábrázolja, midőn a földön fetregő farkast agyontapossa.

Beszédes László is megmintázta 1914-ben a farkas-jelenetet *Miklós gyerek* címmel. Az erőteljes ifjú parasztlegény a már megfojtott és agyoncsapott két vadat nyakánál fogva viszi, hogy bátyja küszöbére fektesse.

Horvai János neve sem hiányzik a Toldi-ábrázolások sorában. A művész 1917-ben öt érdekes féldomborművel

ékesíti a Bajza-utcai polgári leányiskola homlokzatát. A magyar vitézséget jelképező sorozat egyik jelentős féldomborműve: Toldi Miklós erőteljes alakja, kit a farkasok legyőzésének pillanatában ábrázol. Nekilendült jobbja még mutatja az izgalmas küzdelem nyomait, de tekintete már nem a legyőzött farkasokat kutatja, hanem saját sorsa, konok bátyja jár eszében. Tépelődő gondolatait érdekesen tükrözi a farkasoktól elfordult tekintet.

Strobl Arany-szobrának Toldiját már részletesen ismertettük, de újra vissza kell térnünk reá, mert az Arany-émlék-szobron ábrázolt Toldin kívül még két ízben találkozunk a bajnoknak ugyanily felfogású megjelenítésével.

Az egyik a már említett emlék. Ez Lehr Albert jubileumára készült s rajta a hőst némileg változtatott helyzetben látjuk (Strobl a hős pajzsát baloldalra helyezi); a másik a Szépművészeti Múzeum egy kis gipszszobra, mely az 1887-i szoborpályázat Toldijának vázlata. Daliás alakja ülő helyzetben látható, kihívó tartással, buzogányára támaszkodik.

Ugyancsak a Szépművészeti Múzeum birtokában van Stroblnak az a kis gipszmásolata is, mely Szondinak elárvult, egymáshoz simuló két apródját magas domborműben mutatja.

Kisplasztikusaink közül csak Beck Ö. Fülöp és Szántó Gergely fordultak Arany költészetéhez. Beck Fülöp már ismertetett Arany centenáris plakettjének hátlapja a lovag Toldit ábrázolja talpig vasban, buzogánnyal kezében, viadatra készen. Bátorság és az erő öntudata ömlik el lényén. Szántó Gergely sikerült Arany-plakettje ugyancsak a mozdulatlan, öntudatos Toldit mutatja nekünk; nagyszerű Toldi-sorozatán azonban már hatalmas lendülettel tárja eléink életének öt jellemző, mozgalmas fordulását.

Az első azt a jelenetet ábrázolja, mikor Laczfi nádornak szálfával az utat mutatja: «Mintha vassá volna karja, maga válva, még csak meg se rezzen a kinyujtott szálfa». A másodikban a malomkódarabot emeli vállalai fölé, hogy bátyja ugrató népe közé röpítse: «S melyen ült, a malomkódarabot fogta, Toldi György bosszantó népe közé dobta». A harmadik érmen a farkasjelenetet Hollóhoz hasonlóan, teljesen Arany szellemében adja vissza, nyakánál fogva a megfojtott nőstény-

farkast, a reáugró dühös hímet lesujtani készül. A negyedikén megfékezi a megvadult bikát : «E fogással visszahökkenté a marhát, s azon pillanatban megragadta szarvát». Az utolsón a cseh bajnokkal való viaskodását ábrázolja, azt a mozzanatot, mikor a földön heverő ellenfelét megöli : «S amely kardot ő az álnok csehtől elvett, avval adott néki örökös kegyelmet».

Szántó Gergelynek ez az öntött éremsorozata e nemben egészen kiváló, megkapó a lendület, a mozgalmasság, mely valamennyi darabon kifejezésre jut. Valósággal az erő apoteozisa.

III.

Eddig annak a kérdésnek vizsgálatára szorítkoztunk, hogy képzőművészeink közül kik és miképpen ábrázolták Arany Jánost, mit merítettek festőink és szobrászaink Arany művészetéből. Vessük fel végül azt a kérdést, hogy Arany-nak magának volt-e művészi készsége és mennyire érdekelték a képzőművészet kérdései.

Ferenczy hatása alatt forrongó fiatal lélekkel arra gondolt a debreceni diák, hogy a szobrászat lesz igazi hivatása (*Bolond Istók*, II. ének, 53. szakasz). Diáktársaitól bizonyos rajzbeli ügyességet is szerzett, de mint *Önéletrajzában* mondja, ha nem lehetett szobrász Ferenczy mellett, felcsapott színésznek. Színészkedése után ifjúkori hajlamai más irányba terelődnek s nem vezetnek művészi kettősséghez, mint a világ-irodalom annyi érdekes költőjénél, így különösen Hugo Victor-nál, vagy Gerhart Hauptmannnál, ki a *Germanen und Römer* című drámájának főhősét, Sigvint, meg is mintázta, vagy a mi Kisfaludy Károlyunknál, aki romantikus felfogását nemcsak költészetébe, hanem festményeibe is belevitte.

Fiatalkori forrongásai után Arany-nak igazi őstehetsége költészet formájában bontakozott ki s ekkor már a rajzolgatás csak ritkább jelenség nála, derűs időtöltés, de nem művészi alkotás. Bár szalontai korrektor korában és nagykőrösi tanársága idején is rajzolgatott, rajzait maga sem vette komolyan, sőt Szemere Miklóshoz írt első levelében nagy közvetlenséggel ki is gúnyolja : «Mindig mondom én, hogy force-om a festészet, csak a rossz világ nem akarja elismerni az érdemet».

Irodalomtörténeti szempontból Arany rajzai közül *A nagyidai cigányok* illusztrációja a legérdekesebb. A mű kéziratát a nagykőrösi Arany János-gimnázium őrzi. Különös élmény végigtekintenünk a kevés javítású, gyönyörű betűkkel rótt kézíraton, melynek lapjain találjuk az eposz főhősének és a komikus helyzeteknek erősen kifigurázott, pár vonással megrajzolt alakjait.

Benkó Imre könyvéhez (*Arany János tanársága Nagy-kőrösön*) Arany János tanártársa, Szilágyi Sándor írt bevezetést. Kitér Arany rajzaira, mit annál is inkább megtehet, mert ő maga őrizte Aranynak néhány tréfás rajzát. Említi, hogy mikor az egyik professzor, Mentovich Ferenc, gúnyos rajzokat készített tanártársairól, Arany viszont Mentovichot tréfálta meg rajzaiban.

Szemere Miklós is egy ilyen humoros rajzon keresztül ismeri meg Arany egyéniségét. Tompánál, Keleméren látta azt a rajzot, — mint Szemere levelében mondja, «tenticuprumot» — melyben Arany Jankó a földre terült Tompa Miskát egy hatalmas furkósbottal páholja. Szemere Miklós Aranyt addig csak költészetéből ismerte. Meglepi, de meg is kapja Arany nem sejtett humora. Erre jegyzi meg levelében, hogy a nagyokban, így Napoleonban is, tetteik, alkotásaik mögött első sorban az embert, a kedélyt keresi és azért örült meg annyira Arany kedélyes rajzának is.¹ Erre a pontra Arany humorosan azt válaszolja: «Azt hiszem, éppen festői nagyságomat mérted Napoleonhoz, mert más tekintetben rólam ővele ugyanazon sententiában alig szólhatnál».²

Arany László említi Arany János önéletrajzához írt jegyzeteiben, hogy apja élete utolsó éveiben gyakran csinált bohókás rébuszt, betűjátékot.

Ezek közül az egyik szellemes képrejtvényt a szalontai Arany-emlékegyesület őrzi. Hasonlóképpen a szalontai Arany-emlékegyesület kincse a költőnek egy másik rajza is, melyet kutatásai közben Debreczeni István Aranynak a szalontai múzeumban lévő könyvei között fedezett fel. A nevezetes rajzot egy összekötött térképcsomóban, a *Generalkarte der*

¹ Lev. Szemere Miklós Arany Jánoshoz 1855. július 26.

² Arany János Szemeréhez 1855. augusztus 7.

Europäischen Türkei című, vászondarabkákkal összeragasztott mappa hátsó lapján találta meg. A pontos kivitelű részletező rajz a Margit-sziget vázlata és minden valószínűség szerint úgy került a térképre, hogy Arany János tanulmányozhatta az aktuális világhistóriai eseményeket, melyek színhelye a Kelet volt.

Arany rajzai jellemzőek és a koraiak különösen jólesők abból a szempontból, hogy Aranyt derűs vonatkozásban, felfelsillanó humorával mutatják be. Az említett utolsó pedig annál jellegzetesebb kegyeletes emlékünck, mivel Arany kedves tartózkodási helyét, a Margitszigetet rajzolja le élte utolsó szakaszában. A miniatürszerű finom vázlat nemcsak arra mutat, hogy Arany türelemmel, szeretettel rajzolgatta, hanem azt is elárulja, hogy a 77—78-as évben még teljes érdeklődéssel, tanulmányszerűen foglalkozott az európai világeseményekkel.¹

A rajz, az illusztráció érdekelte Aranyt. Ezt barátai is tudták. Gyulai egyik levelében közli Arannyal, hogy Kaulbach híres *Hunnenschlacht*-jának acélmásolatát meghozatja számára Berlinből. Egy más alkalommal Arany megkeresi a feledékeny Gyulainak adott és előkerülni nem akaró Shakespeare-példányát. Mikor végre is előkerül egy példány, amelyet Arany a sajátjának tart, azzal érvel barátjának, hogy ez csakis az ő elvesztett példánya lehet, mert «ugyanazon acélmetszetekkel van megspékelve, melyeket én egy német fordításból sajátkezűleg csirizeltem belé».²

Ezek az apró jelek Aranynak a rajz iránti érdeklődését árulják el, de vannak olyan komolyabb bizonyítékok is, melyek a mellett szólnak, hogy Aranynak határozott érdeklődése volt az egyetemes és fejlődő magyar képzőművészet kérdései iránt.

Arany lapjának, a *Szépirodalmi Figyelő*nek 1860-i első számában a lap gyakorlati céljának megjelölésében azt olvaszuk, hogy Arany gyakorlatilag szükségesnek tartja a képző- és hangzóművészetek segítségének felhasználását. Mint látjuk, Arany lapja révén is tudomást szerez a művészet állásáról.

¹ Debreczeni Ferenc: *A rajzoló Arany*. Vasárnapi Ujság 1917.

² *Levelezés*: Arany Gyulainak. 1858. XII. 22.

Mikor 1860-ban Reményi Ede elnöklete alatt megalakult a Petőfi-szoborbizottság, a kitűnő férfiakból álló bizottságnak Arany is tagja, de lapja rövidesen rámutat az országos bizottság szükséges voltára, mely 1867-ben meg is alakult.¹

A *Koszorú* bevezető cikke 1863-ban arról panaszodik, hogy művészeink, önfeláldozó szorgalmuk mellett is a nagy részvétlenségtől nyomatva, csak néha képesek oly műveket kiállítani, melyek tehetségeiknek megfelelnek «és így az ítéseknek is méltó tárgyai lehetnek». Aki ismeri Arany megbízhatóságát, az tudja, hogy az ilyen kijelentéseknek súlya van, Arany tehát szerkesztői minőségében kritikával és érdeklődéssel kísérte a fejlődő magyar képzőművészetet.

1865-ben — tehát Arany János akadémiai titkárrá választásának évében — történt, hogy Esterházy Pál herceg világhírű képtára, kézirajz- és rézmetszetgyűjteményével együtt Pestre, a Magyar Tudományos Akadémia palotájába került. Képzeltető, hogy Aranynek titkári minőségében, tehát hivatalosan is behatóan kellett foglalkoznia a művészet kérdéseivel. Mint fentebb említettük, 1873-ban, tehát már főtitkári megbízatásában, kérte fel Izsó Miklóst, «nyilatkozzék Ferenczy Kazinczy szobrának műbecse felől».

*

Végére jutottunk az Arannyal vonatkozásban álló művészeti alkotások felsorolásának. Lehetséges, sőt valószínű, hogy e sorozat nem teljes, hiányozhatnak belőle olyan alkotások, melyek magántulajdonban rejtőznek, vagy amelyeknek egyelőre nyoma veszett. Bizonyára kerülnek még felszínre ilyen alkotások s a jövőben is mindig lesznek művészeink, kik továbbra is ihletet merítenek Arany sokoldalú, ecsetre, vésőre önmagától kínálkozó művészetéből, és főleg *Toldi* teljes illusztrálása sem késhet soká.

SOLTÉSZNÉ SZILÁRD KATÓ.

¹ Szana Tamás : *Izsó Miklós*, Bp., 1897. 106.

THEODOR DÄUBLER.

Nemrég rövid újsághír tudatta, hogy Theodor Däubler német író és költő meghalt. A szűkszavú jelentésre fel sem figyeltek azok, akiknek ez a név nem sokat, sőt úgyszólván semmit sem mondott. Pedig Däubler, aki aránylag fiatalon, 58 éves korában költözött el az élők sorából, egyike volt az újabb német líra legkiválóbb képviselőinek. Költészete kozmikus kicsengéseivel, ősi nagy kultúrákat magához ölelő kapcsolataival túlnőtt a német szellemiség határain s mint Goethe vagy George műve, az egyetemes kultúremberiség közkincsévé vált.

Mataja osztrák államférfi írta egy igen érdekes cikkében, hogy a német szellemiség igazi képviselője ma nem is a birodalmi, hanem az osztrák németiség. Ha csak a költészetet tekintjük, ebben úgyszólván igazat is kell neki adnunk. Az újabb német költészet élén sokkal nagyobb számban találunk jelentős súlyú osztrák költőket, mint birodalmi németeket. A nemrég elhunyt Rainer Maria Rilke, világirodalmi viszonylatban is egyike a legnagyobb és legegyénibb költőknek, prágai osztrák volt. Hugo von Hofmannsthal költészetében csodálatos fényel éledt újjá az osztrák grillparzeri hagyomány. Szintén prágai származású az a költő, akit ma méltán a legnagyobb német élő lírikusnak nevezhetünk: Franz Werfel. És osztrák volt, bár Ausztrián kívül élt, Theodor Däubler is.

Az osztrák költőben a tiszta germán alap mellett rendszeren egy más idegen kultúra íze is átüt. Az erős nemzetiségi keveredés, amely az ausztriai németiséget át- meg átdolgozta, szellemi fáklyatartóiban is szerencsésen keveredett kultúráknak egymást fokozó fényét csillantja meg. Däublernél szintén így volt ez. Triesztben született német szülőktől és ott nevel-

kedett a tengerparton az Adria és az olasz ég tündéri kék ragyogásában. Lelkében két nemzet és két kultúra örökségét hordozta, s ez a kettős örökség bizonyos ellentéteket is jelent költői egyéniségében. Megvan benne a román vér ösztönös vonzódása a derűshöz, a nyílt és kézzelfogható realitásokhoz, de ugyanakkor magában hordozza a német lélek álmatag romanticizmusát. A sugaras, derűs csodatenger partján építi álmotornyait, mint maga írja egyik költeményében:

Hol mind révedő a szem s csak álma korlát,
Kék tenger, csodapart volt bölcsőm, ringatóm,
Mély völgy ölen, mely napját rejti tikkadón,
Ott rakta meg első nézéseim talánytornját.

Nagy mythikus költeményének, az *Északi fénynek* bevezető sorai elé ezt a megjegyzést írta: «Kezdtém a Vezuv lábánál német nyelven», ami annyit jelent, hogy éppen úgy írhatta volna olaszul is, mert ennek a zengő nyelvnek éppen úgy teljes birtokában volt, mint a németnek. Ez a kétnyelvűség két nagy és sokban ellentétes kultúra hozzátartozójává s ezzel igazában félig-meddig hontalanná tette. Talán ez magyarázza Däubler nyugtalan, nomád természetét. Sehol sem érezte magát otthon. Egyformán vonzotta a tájak szélsőséges változatossága, s éppen úgy magához ragadta új, születő irányok vonzása, mint régi, holt kultúrák hatalmas temetője.

Párizs, Berlin, Róma, az új szellemi mozgalmak hatalmas gócpontjai, szólították. Az olasz futuristákat megelőzve írta zsúfolt asszociációk kavargó képeitől remegő modern verseit. A legelsőik közt szállt síkra Picasso, Henri Rousseau, Munch, Chagal és az expresszionisták művészetéért s a modern zenéért. *Az új álláspont (Der Neue Standpunkt)* című művében ír az új művészek új képeiről, amelyek sokszor mint döbbenetes meglepetések hatottak a naturalizmushoz szokott szemekre. Däubler megértő volt ezekkel az új törekvésekkel szemben, tudta, hogy itt új stílus, a mai ember lelkével, világszemléletével összhangban álló kifejezési forma megtalálásáért folyik a küzdelem. E mellett azonban nem tudott elszakadni a klasszikus stílus tiszta és fenséges nyugalma-

tól sem. Nyugtalan szelleme fáradhatatlanul kutatott századok kultúrkincsei közt. Szakadatlanul képezte magát és mérhetetlen műveltségre tett szert. A Louvre keleti gyűjteményeit bújta. Csodálatos odaadással mélyedt el halott kultúrák, ősi keleti mythosok és bölcsesetek tanulmányozásába.

Először mint szellemi vándor könyveken, műemlékeken keresztül kalandozta be a földnek és visszafelé hatolva az időben, a multnak végtelen tájait. De kőszavágyú lelke, kiélégíthetetlen ismeretszomja szüntelen valóságos utazásokra is sarkalta. Sokszor a legnagyobb nélkülözések közt, testi szenvedésektől, betegségekétől kínozva barangolt távoli, exotikus országokban. Egyideig Olaszországban élt. Aztán bejárta egész Egyiptomot és Elő-Ázsiát, majd Görögországot barangolta keresztül-kasul. Itt élt a fehér mészsziplák közt, egy régi nagy kultúra romjainak kísértő vázai között. Egészen beleélte magát a hellén szellembe. Mindjobban elmerült homályos mythosainak titkába. A görög művészetet szerette legjobban s a hellén szellemvilágban nemcsak a pogányságot látta, hanem egyre-másra felfedezte már a kereszténység bimbózó csíráit is. Íme egyik költeménye, amely ennek a hellén szellemvilágnak és pogány természetkultusznak ihletéből fakadt.

Bacchus.

A tavasz, a fény és az izzás vad árja
Mint érő vetés reng a dombok körül,
A vért serkentő hév dagálya tárja
S öröklét kútjain bódultan örül.

De elömlik ősszel a venyigék vére,
És Flórának tékozló túlke üres.
Faunsípok füttye hull béréről a fenyérre,
Tarlók tere torzsás, túskefűves.

Lomb nem gát a zajnak, harsány a rivalgás,
Visszhangot a völgyön vadászhad előz,
Robajló táncütem sírba lágy dalt ás,
Taps dörög s Bacchusnak szilaj heve gyöz.

Körül már kandin a faunsereg ébred,
Vagy másutt kőszált csak dévaj haduk?

Víg manók kacaja bizsergeti véred
S hallja szavad bármily távol a zug.

Hív a nagy Ősz örömkergető álma,
Venyige vérzik, mert lángot eped,
A Vezuvra kúszik, így napoz a pálma
S Ariadne, kit ringat párduckerevet.

Kering az ősz szilaj, bacchusi tánca,
Tombol az erdőn asszonyi kar,
Rézcsillogással hull levelek lánca
Száradó galy csörög halk dobjaival.

Mint támolygón megkövült Titánok ölelnek
Erdőket a bércek s zúgó patakot,
S a szirtzugon, hol most vízkigyók szökелnek,
Egykor a lernai hydra lakott.

A falakon óriás kaktusz tenyészik,
A bérctűket vadszőlő kússza körül,
Rovátkák élein ujja kivérzik
S a kövön szakállnak zöld moh gyöpösül.

Hintákká fonódnak egybe az indák,
Vén pudvák tövében varangy kuporog,
Sütköző viperán villannak a minták
S lenn egy ledér füttyű szatir bódorog.

Piniák s meredek ciprusok ormán
Aranyló fátylakká szövődik a fény,
S ha nappal várára est hull le mogorván
Bíbor szikráz csipkés bástyái övén.

Most Bacchus jön velünk szembe az erdőn,
A kedve szeszélyes, mint az idő.
Mi gondja másra, kacag a kesergőn,
Zöldelő thyrusszal közelít ő.

Szekere küllőit lombdíszt koszorúzza,
Párducok viszik a pázsíton át,
Loppal lép lábuk, míg kocsiját húzza,
S borostyán veri fel kereke nyomát.

A Boristennek egy Nymppha vizet nyújt,
S rá pillantása tán percre ha forr,
Hat már a varázs s a serlegbe felgyúlt
Nemes nedv habja kel. Vérzik a bor.

Egész művét át- meg áthatotta ennek a görögségnek a szelleme. Sőt mintha egész külsejére is rányomta volna bélyegét. Hatalmas termete torzonborz fejével olyan volt, mint valami tengerből kiemelkedő Nereus. A görög templomok óriás istenszobraira emlékeztetett, a feje mint Zeusé vagy Jupiter tonansé. Volt benne valami atlétai és egyben valami lágyság is, mint a görög atlétákban általában. Mintha Hans von Marées róla mintázta volna híres *Zászlótartóját*.

Ilyen hatalmas méretű, monumentális Däubler egész költészete. Nincs ebben a költészetben semmi korszerű, semmi alkalmi. Minden sorát az örökkévalóság jegyében írja. Az embert és a földi létet a végtelen, kozmikus szférák egyetemes zengésébe kapcsolja be. Mint régi, nagystílusú rapszodosz énekel, még egészen könnyed, dalszerű hangulatú költeményeiben is. Az *Alkony* című rövid versében az Úr előtt szorongó szív s a fehér tajtékos habokkal fodrozódó tenger nagy hatásaiban oldódik meg a mélabú szorítása. Íme a költemény :

Alkony.

Az első csillag égre jött,
Szív szól sejtőn az Úr előtt.
Sajkák futnak ki szótlánul
És nálam már a lámpa gyul.

Fehér tajták habszéleken.
Most minden olyan szent nekem.
S egy szótól oszlik a boru :
Mért volnál mindig szomorú?

A nagyvárosi, ívfényes este különös világításába messzé-
égitetek sugárzása villan bele és távoli titokzatos létek sejt-
telme súg kozmikus álmokat a *Diadém* című költeményében.

Diadém.

A napszállatokat ívlámpák koronázzák.
Lilás világuk ám átél az éjtszakába,
Lelkedző fényüket lármás nyüzsgésre rázzák,
Gyümölcskristályt himbál így távol titkok világa.

Nem fénypermetüktől csitul a zaj zavarva?
 E lámpák fénye rám oly kába súllyal árad.
 Bölcs a csillagsütés, hold hamar gyúl haragra.
 E csillagdiadém alatt mért vagy oly sápadt?

Amint ezekből a versekből is kiérezhető, Däubler költészetete leíró, kifejező költészet. Däubler egymás mellé zsúfolódó, egymásba fonódó képek sokaságában látja a környező világot. Ezeket a képeket azonban víziókká sugározza át valami töprengő, álmodozó, titkos összefüggések mágikus vonzását érző szellem. A képek sokasága a végtelen felé sodródik és világképpé szélesül. A föld a nap és a csillagok forgatagába kerül és sorsa a határtalan ür homályába lobogó mythosok fantasztikumának fáklyáját gyújtja ki. Így születik meg Däubler óriási mythikus eposza, a 30,000 verssorból álló *Északi fény (Nordlicht)* című óriási rapszódia.

Az *Északi fény* gondolatának első csirája még a gyermeklélek fogékonyságában fogamzott meg. Däubler nagy eposzához írt önéletrajzi feljegyzései szerint valaki még gyermekkorában azt mondta neki egyszer, hogy a nap és a föld valaha egy test voltak. És a gyermeklélek tovább töprengett, tovább spekulált talán a következőképpen: ma Nap és Föld el vannak választva egymástól; mielőtt azonban a kettészakadás megtörtént, ezeknek, a ma értelmünk és gondolkodásunk szerint uralkodó erőknek a föld alatt kellett feszülniök, míg végre győztek. De a nap erejével és sugárzó fényével még egyre hatalmában tartja a földet. S a föld is szűl a saját központi vonzásának nehézkedési erejével szemben ellentétes erőket, amelyek visszakíváncoznak a napba. A lét tulajdonképpen nem más, mint honvágy a nap felé. A testünkben buzgó hő, elektromosság, magnetizmus, kifürkészett és még kifürkészetlen erők nap-, hold- és csillagtartalmakat testesítenek meg bennünk.

Däubler költői, kozmikus miszticizmusa úgy érzi, hogy földünk még sok ősi napörökséget rejt magában. Mindenütt. Még ott is, ahol örökös hó és jég kényszeríti páncélkéregbe. Sőt éppen itt, a sarkokon, ahol az éjtszaka a leghosszabb és kiváltképpen hatalmas. S e vágy végtelen sóvárgásának s az elszabadult naplángolásnak titokzatos csókjából születik a

sarkok hónapokig tartó éjszakájában az egymásra találásnak lángoló ígérete : a sarki fény.

Ez a gondolat nem hagyja többé nyugodni Däublert. Az északi fény a fantázia csodálatos színeivel lobog tovább benne s lassankint szimbolumává lesz minden földi, minden emberi vágynak, minden nagy emberi kultusz-tettnek és misztikus sóvárgásnak s így adja nagy eposzának is ezt a címet, s az egész fölött ott lebeg, mint minden remény ígérete, szabadulás záloga, mint igazi lényünknek, a szellemiségnek és szeretetnek napból szakadt jelképe, a sarkok tündérkoronája, az

Északi fény.

Északi fény, aranyba alvadt álom,
Lángrózsa, himpor-árt remegsz te szét,
Hogy benned nap s föld vágya csókba váljon,
Őrizdszent napsóvárgásunk tüzét.

Intó jelként hintsd ránk védő világot.
Bár csak fagyos fénynek lát most a szem,
Hol rég a népek vad csatája lángolt,
Bizalmunk benned nem szűnt sohasem.

Ma már megértjük teljesen valódat,
Te sarkok körül habzó tűzpatak,
Két összefont kéz, gúzsuk nem oldódhat,
Erődre épülnek világfalak.

Fénnyé feltornyosult, szűz életromok,
Vágy, áhitat, szent dac, mint tölgy kemény.
Sátrad alatt nyüvek nyüzsgése fortyog
S kövült koloncban őrlő lázremény.

Északi s déli fény, ég nagy csodája,
Adj a népeknek vigaszt és erőt,
S ha üszkös rom lesz a föld minden tája,
Lobogj megváltást a kétség előtt.

Ez a költemény már sejteti is, miféle mű az *Északi fény*. Lényegében hatalmas tanító költemény, didaktikus eposz, amelyet át- meg átszönek a lírai, ódai és himnikus elemek. Az emberi kultúrák gigászi eposza ez rapszodikus stílusban

írva. Az egész költemény három hatalmas ciklusra szakad. Az első ciklus azokból az álmokból született, amelyeket a költő ott szövögetett a csodatenger kék partjain, ahol a szellem először formálta a világot. A középkor története elevenedik meg ebben a ciklusban. Szárnyaló himnuszok zengnek Itália büszke központjairól, Däubler kedves városairól: Velencéről, Rómáról, Firenzéről, Nápolyról. Ősi latin táj pogány szépsége szólal meg a Rómához énekelt óda-ciklus bevezető himnuszaiban:

Óda Rómához.

A Campagnáról be a tiszta napba
Zöld élettől üdén ragyog a domb,
Majd ellebeg pinia-szárnytól ragadva,
Amint pengőn oldja láncát a lomb.

S új lanka tárul már elem öelve,
Pinia-pompa dagasztja falát,
S zengi zöld kandeláberek lombnyelve
Róma földarany dicsérő dalát.

Tüzelve szent vágytól, hogy jó lehessen,
A fákkal együtt mondok én imát.
A némaság urnái már üresek
S fennköltté minden habként foszlik át.

És a kies part bontja, ontja szárny át,
A völgy túlhabzó, bő zöldje kicsap,
Élőn sűg, zűg piniákon az árny át
S az egész táj harsogó karba kap.

Ébredjünk a hajnalszép Campagnával!
Titkos pogányság minden fa körül.
A szél együtt kacag patak zajával
S mint gyermekálom egyszerűn örül.

Szerelmet intnek a domb piniái,
Lelkemben sejtéslankák rémlenek,
A Campagnán arany kezd átszítálni
S a csöndben Pán panasza felremeg.

Pán összekötő kapcsa az eposz második ciklusának, amelynek ez a címe: *Orfikus intermezzo, Pán*. A történelmi

képek sorát itt a természet és világ szépségeinek mámoros átérzése szakítja meg a görögség dionizoszi szellemében. A földből szinte bacchikus izzás csap ki. Állatokban és növényekben régi csillagnevek öröksége tüzel. Ez a rész az *Ararat*-ciklusban csúcsosodik ki. Az óriási hegykúp szintén szimbólum: az élet és halál krátere, a szellem sírja és bölcsője egyben, az örökös és egyetemes újjászületés jelképe. Olyan megragadó és monumentális vízió, hogy önkéntelenül Michel-Angelóra kell gondolnunk. De nekünk magyaroknak egy másik hatalmas alkotót is eszünkbe juttat, és ez Madách Imre. Ha az *Északi fényt* áttekintjük, lehetetlen észre nem vennünk a rokonságot. Itt is végigszáguldunk az emberiség egész sorsán. A mult kultúráinak képei kápráznak el szemünk előtt. Csakhogy ami Madáchnál cselekmény s a filozófiában is szemléltető realitás, az itt vízióvá és sokszor ködös elvontsággá válik. Természetes, hogy Madách drámai tömörségét Däublernél epikus szélesség váltja fel. De egyébként lehetetlen nem érezni a sokszor még hangban is jelentkező hasonlóságot, mint az *Ararat*-ciklusnak ebben a költeményében:

Nem piramis a sírom.

Nem törpe piramis a sírom,
 A sírom egy vulkán.
 Dalomba az északi fényt beírom
 S uralkodom az éjtszakán,
 De békéjét soká nem bírom,
 Szabad vágó fűt, vad, karakán!
 Míves mérték körém nem rak karámot,
 Izzásom szétveti az Ararátot.

Az Ádámra hant borul lassan
 S itt marad világösztone,
 Mely ezer márvány mondavárba harsan,
 Én árny vagyok, hajt munka, ösztöke
 S jussom csak, hogy az őüket sirassam,
 De mély aknák mérgét vajh győzöm-e?
 Míg sírt rak így, amely hitének váza,
 Hogy ősképét soha a múlás ne prédázza.

Föld, büszke ősatyja, én érzem
 A kint, melytől törvény reped,

A drámát, mely megnő merészen
 Benned s betölti színtered.
 Szabadságot lehelve égész fenn
 S a kráter mind szűkebb neked :
 Ne őrizd síri békéd hát örökre,
 S szívcsillagod világot tündököl be.

Magam vagyok szabadságszikra,
 Az egyensúlyt nem tűröm én.
 Fontoltság unt lom. Ki a sikra,
 Sír ne ásson sáncot körém!
 Őstűz italján malasztszikra
 Gyöngyöz a lét bőségövéen.
 De lét telje, én árnyammal takarlak.
 S álmodlak ti szabadult földhatalmak.

Nem törpe piramis a sírom,
 A sírom egy vulkán,
 Agyszikrákat kovácsol kínom
 S a mű fordul üllöm fokán.
 Dalomba a békét nem írom.
 A vágyam vad virágorkán.
 Ziháljam hát fényformák napkarát ott,
 Mely villan s már szétvet egy Ararátot.

Az *Északi fény* harmadik része pedig éppen erősen emlékeztet a *Tragédiára*. Ez azoknak a távolabbi kultúráknak színes és kozmikus eszméktől átítatott szemléje, amelyek a középtengeri kultúra kialakításában közreműködtek. A keleti kultúrák felsorakozása az indiai és iráni szimfóniával kezdődik. Majd Alexandria új egyiptomi civilizációja bontja ki sokrétű ragyogását. Innen a kereszténység ível át Európába s a középkori lovagi eszmény és Roland legendája teremti meg a kapcsolatot a jelen és a jövő felé. S a látomások szivárványos kavargása mögött ott kísért a nap tündökléséből való kiszakadás s a fény után való honvágy, mint egy elveszett paradicsom álma s a küzdés egy új földi paradicsom megteremtéséért. Ez az alapgondolat állandóan ott lappang Däubler egész költészetében. *Hesperien* című kötetében, amely ujongó, himnikus szimfónia az olasz föld varázsától megbűvölve, az olajfát úgy aposztrofálja, mint világokat gyújtót, amelynek gyümölcséből fényfolyam árad a föld sötét átragyogására.

Sötét gyümölcsöt hord már az olajfa,
 Mely hosszú éjtszakákon dús husúra érik,
 Fanyarságán az ősz édes permete rajta,
 Tétován nyúl ujjam a gyöngye galy selyméig.

Az arany olajár áttör majd ezer házon,
 Este szűz félelem nagy csöppjeit kigyujtva,
 Templomban mécsvilágos imádságfa csirázzon,
 Hirdessék gyümölcs lángok : ez a jámborság útja.

Már szöknek a Campagna kéklő órái lassan,
 Sok kusza ágbogu útjával kigyúl Róma.
 A roppant városból vonatok röpte harsan,
 A tűzhíruket szomjan issza az éji róna.

Önálló, nem szimfónikus, vagy rapszódikus sorozatokat alkotó költeményeit a *Csillagfényes út* című kötetében gyűjtötte össze Däubler. Romantikus látomások, misztikus végtelenbe révedések spiritualizmusától átítatott természeti képek, a személyes tulajdonságokkal felruházott holdhoz és csillagokhoz epedő himnuszok, ködös és ezüstös csillámlások szimfóniái, sőt olykor könnyed, egészen egyszerű, népdal ízű hangulatvillanások váltakoznak ebben a kötetben. De a hang egységes ebben a kötetében is, és ez valami panteisztikus életérzéstől fűtött végtelen epedés zsúfolt, fülledt, barokk dallamossága.

Külön kell szólni Däubler verseinek zenéjéről és költői nyelvéről. Ezeket a verseket nem az értelem kormányozza, hanem valami határtalan sóvárgás elragadtatott önkívületében szinte magának a szónak mámorából születnek. A nyelv és a képzelet egymás kölcsönös ígérétéből felfokozott bacchusi csapongása ez. Lenyűgöző hatalommal, bűgő orgonazengéssel, dübörgő zúgással gördülnek, hullámszerűen ezek a szélesen hömpölygő ütemek. A szó önmegtermékenyítéséből születnek új szavak és új képek. És nem is annyira az értelemmel, mint inkább a szem látomásokra beállított érzékenységgel s a fül fokozott zenei fogékonyságával kell ezekhez a strófákhoz közelíteni. Szemléltetőn mutatja ezt a *Csillagvilágos út* egyik színpompás verse, a

Lángoló hajó.

Parázsló kárpitok iramlanak égre,
Szél szabadul most. Im indulj hajó,
Bimbózó vitorlák boruljatok vérbe,
Szóljon a szirmokban szilaj riadó.

Én volnék Tavasztok, ősveszedelmek?
Szárnyat a kedv bont s hozzád visz: Öröm,
Félelmes virág, csak feléd terelnek,
Melleme muszáj mar: tüzes köröm.

Telkek tengere! Szárnyalni készen
Szórja a Szellem szirmát pazarul,
Ha vágy gyúl, hogy lényünk gyönyörbe enyésszen.
A fényburok napodon szilánkokba hull.

Hajók, öblötök aranyteherrel
Vérezzen szirteken e nászuton át,
S ha roncsba repedve árnyfüstbe remeg fel.
Villantsa valótok a lángkoronát.

Kasimir Edschmid, Däubler egyik legmegértőbb kritikusa, szerint, a költő nyelve olyan, mint a havazás. Néhány ritkán szállongó nagy pihéből hirtelen sűrűn rajzó hóviharrá kavarodik, látomás opalizál látomásba. Egymásban tükröződő színek szivárványlanak. A lélek fantasztikus tájai egyre új meg új szó-víziókban csillannak meg. A látomásszerűségnek valami mindent egymásba mosó tengere ömlik szét az összes kontinenseken. Hihetetlenül magas hőfokú érzés lobog át mindenben. A gomolygó ködökben trópusi tájak tündökölnék fel, Moszkva misztikus kupolái, Theba orfikus labirintusai rémlenek át az irizáló fátylakon, a dzsungelek, a Bois de Boulogne és a Luna-park vagy Peking felkunkorodó tetői és gótikus tornyok csipkéi szikráznak el holdszivárványokon. A világtörténelem nagy összefüggéseinek valami hatalmas megsejtése dobog itt, s ez a mindent összeölelő roppant szétáradás nem zűrzavar, nem chaosz, hanem lángoló legyőzése kegyetlen és kicsinyes emberi megkötöttségeknek.

Ennek a lobogó képzeletnek s óriássá dagasztott szim-

fónikus zenekarának nem volt elég a rendelkezésére álló szókincs. Däubler nem is érte be vele. Új kozmikus, mythikus fogalmak megjelölésére szóképzéssel, összetételekkel alkotott új szavakat. S eddig ismeretlen, eredeti vonzatoknak és kifejezéseknek egész gazdag kincstárával gyarapodott a német nyelv, s az új képeknek olyan káprázatos galériáját csatolta a beszéd tovább élő metafóra-készletéhez, hogy ez magában is maradandó becsű és bámulatos teljesítmény. De Däubler egész költészetében olyan emberi végességeken túlfeszülő akarat lendülete, olyan eszményi szárnyalás, a legnemesebb emberi alkotásoknak, a szellemi fönségnek olyan himnikus felmagasztosultsága van, hogy ezek ennek a nagy költőnek emlékét a halhatatlanságnak azzal a csillagkoszorújával övezik, amelyben ő elszakadt, tűzlelkű világok fényes testvériségét sejtette.

KÁLLAY MIKLÓS.

A BENNET-CSALÁD.

(Pride and Prejudice.)

— Tizenkettedik közlemény.¹ —

XXXII.

Eliza másnap reggel egymagában ült és levelet írt Jane-nek, míg Collinsnének és Máriának dolguk akadt a faluban, amikor egyszerre felriasztotta őt a kapucsengő, ami csak vendéget jelenthetett. Minthogy kocsizajt nem hallott, Lady Catherine-re gondolt, szorongó érzéssel félretette a félig megírt levelet, hogy minden nevetlen kérdésnek elejét vegye, amikor megnyílt az ajtó és igen nagy meglepetésére Darcy lépett be a szobába, csak ő egyedül.

Darcyt is meglepte, hogy egyedül találja Elizát, s bocsánatot kért a betörésért, de neki azt mondták, hogy a hölgyek mind itthon vannak.

Aztán leültek, s miután túlestek a Rosingsra vonatkozó kérdéseken, az a veszély fenyegetett, hogy teljes némaságba merülnek. Okvetlenül szükséges volt, hogy eszükbe jusson valami, s ebben a vergődésben Eliza visszaemlékezett, hogy mikor látta utoljára Darcyt Hertfordshire-ben, kíváncsi is volt arra, mit mondhat hirtelen elutazásukról és ezzel a kérdéssel fordult hozzá :

— Hogy mindnyájan oly váratlanul utaztak el Netherfieldről, mult novemberben! Kellemes meglepetés lehetett Bingley úrra nézve, hogy rögtön utánasiettek Londonba ; mert, ha jól emlékszem, ő is csak egy nappal előbb utazott el. Remélem, Bingley úr és nővérei jól érzik magukat Londonban.

¹ Az előbbi közleményeket lásd a *Budapesti Szemle* 1934. évi 675., 676., 677., 678., 679., 680., 681., 682., 683., 684. és 685. számában.

— Köszönöm, kitűnően.

Úgy látta, hogy Darcy nem fog bővebben felelni s rövid szünet után hozzátette :

— Mintha azt hallottam volna, hogy Bingley úr nem nagyon akar visszatérni Netherfieldbe.

— Nekem sohasem mondott ilyet. De valószínű, hogy a jövőben csak nagyon kis időt fog tölteni a birtokán. Sok a barátja, s most van abban a korban, amikor az embernek baráti köre és ismeretsége folyton bővül.

— Ha csak kis időt szándékozik tölteni Netherfieldben, a szomszédságra jobb volna, ha teljesen lemondana a birtokról, mert akkor talán egy új család költöznék oda. De Bingley úr valószínűleg nem a szomszédok, hanem a saját kedvéért bérelte ki a kastélyt, tehát el fog menni, vagy ott fog maradni, ahogy neki jól esik.

— Nem lepne meg, — mondotta Darcy — ha rövid időn belül megválnék tőle, föltéve, hogy akad rá jó vevő.

Eliza nem felelt. Nem mert Bingleyről többet beszélni. És minthogy egyéb mondanivalója nem volt, rábízta Darcyra, hadd fáradjon ő az új beszédtemával.

Darcy felfogta a helyzetet és csakhamar így szólt :

— Ez a ház nagyon kényelmes. Azt hiszem, Lady Catherine nagyon rendbehozatta, amikor Collins Hunsfordba jött.

— Magam is azt hiszem, és jóságát igazán nem pazarolhatta volna hálásabb emberre.

— Úgy látszik, Mr. Collins nagyon szerencsésen választotta meg a feleségét.

— Ez igaz ; barátai örülhetnek, mert alig van még egy okos nő, aki hozzáment volna, s miután hozzáment, boldoggá is tenné. Charlotte igazán eszes teremtés — bár nem vagyok benne bizonyos, hogy ezzel a házasságával okos dolgot művelt. De nagyon boldognak látszik, és ha az érdekeket mérlegeljük, okvetlenül jó pártit csinált.

— Nagyon kellemes lehet ránézve, hogy olyan közel élhet családjához és jó barátjaihoz.

— Ön ezt közelségnek nevezi? Majdnem ötven mérföld.

— Jó utakon igazán nem távolság. Alig több félnapi kocsikázásnál. Igen, én azt mondom, hogy közel van.

— Soha eszembe nem jutott volna, hogy a közelség a házasság előnyeihez tartozik — kiáltott fel Eliza. — Én sohasem mondtam volna, hogy Collinsné közel él a családjához.

— Ez csak azt bizonyítja, mennyire ragaszkodik Hertfordshire-hez. Azt hiszem, a kegyed szemében minden messze van, ami kívül esik a longbourni szomszédságon.

S amíg beszélt, különösen mosolygott. Eliza úgy képzelte, hogy érti ezt a mosolyt. Darcy csakis arra célozhatott, hogy ő Jane-re meg Netherfieldre gondol. És Eliza elpirult, amikor a következőket mondta:

— Nem azt akartam mondani, hogy egy asszony nem lehet *túlközel* is a családjához. Hogy közel van-e vagy messze, ez változó és a körülményeken múlik. Ha van elég pénzünk, s az útiköltség nem számít, akkor nincs baj a távolsággal. De itt nem ez az eset. Collinséknak szép jövedelmük van, de nincs annyijok, hogy ide-oda utazhassanak, és én meg vagyok győződve, hogy Charlotte csak akkor érezné magát közel a családjához, ha mindössze három óra járásnyira volna tőlük.

Darcy úr kissé közelebb húzta székét és így szólt: *Kegyednek* nincs joga ahhoz, hogy olyan nagyon ragaszkodjék a szülőföldjéhez. *Kegyed* nem élhetett mindig Longbournban.

Eliza meglepetve nézett rá. A fiatalemberben valami változás ment végbe. Visszahúzta székét, egy újságot vett föl az asztalról, belepillantott, aztán hidegebb hangon folytatta:

— Kent tetszik *kegyednek*?

Beszélgettek egy keveset a vidékről, mind a ketten nyugodtan és határozottan, s a beszélgetésnek véget vetett Charlotte, aki hugával együtt visszajött sétájáról. Darcy elmondta, minő tévedés folytán tolakodott be Miss Bennet-hez, ott ült még egypár percig, de alig szólt valakihez és aztán elment.

— Mit jelenthet ez? — mondta Charlotte, alighogy Darcy eltávozott. — Kedves Elizám, ez okvetlenül szerel-

mes beléd, különben sohasem jött volna hozzánk látogatóba egyedül.

De miután Eliza elmondta, hogy Darcy alig beszélt, ez a föltevés nem látszott hihetőnek, akárhogy óhajtotta is Charlotte, s végül nem gondolhattak egyebet, mint hogy azért jött el hozzájuk, mert nem tudta, mivel üsse agyon az idejét, ami az évszakot tekintve is valószínű volt. Vadászni nem lehetett, a kastélyban pedig nem volt más, mint Lady Catherine, a könyvtár és a tekeasztal. De férfiak nem ülhetnek örökké a szobában, és minthogy a lelkészház közel volt, a séta kellemes odáig, vagy talán a lakók is kellemesek voltak, ettől fogva a két unokatestvér majdnem mindennap engedett a kísértésnek és átsétált hozzájuk. Különböző délelőtti órákban jöttek, néha külön, néha együtt, néha pedig a nagynénjük kíséretében. Mindenki előtt világos volt, hogy Fitzwilliam ezredes azért jön, mert jól érzi magát a társaságukban, s ez természetesen csak újabb ajánlólevél volt számára; Eliza szívesen látta, az ezredes pedig olyan bámulója volt, hogy Elizának mindig vissza kellett gondolnia előbbi kedvencére, George Wickhamre. És bár az összehasonlításból az tűnt ki, hogy Fitzwilliamnek nincs olyan megvesztegetően sima modora, viszont sokkal tanultabb és tapasztaltabb.

Nehezebb volt megérteni, miért jön Darcy oly sűrűn a paplakba. A társaság aligha vonzotta, mert néha tíz percig is ült és ki sem nyitotta a száját, és ha már beszélt is, inkább kénytelenségből, mint jószántából tette — áldozatot hozott az illemnek és nem magának szerzett örömet vele. Nagyon ritkán volt vidám. Collinsné nem tudott kiokosodni belőle. Fitzwilliam ezredes néha mulatott Darcy érzéketlenségén, ami arra vallott, hogy ő maga nem ilyen, s amit Charlotte maga nem tapasztalhatott ki. De minthogy szerette volna azt hinni, hogy ezt a változást a szerelem okozta és hogy ez a szerelem Elizának szól, komolyan hozzálátott a dolog kinyomozásához. Valahányszor csak Rosingsban voltak és valahányszor Darcy jött Hunsfordba, mindig megfigyelhette őt, de nem sok eredménnyel. Darcy mindenesetre sokat nézte Elizát, de arckifejezése kérdéses maradt. Komoly és merev volt a tekintete, s Collinsné gyakran kétségbevonta,

hogy ez bámulat lehetne, néha meg éppen úgy rémlett neki, hogy nincs egyéb a szemében, mint szórakozottság.

Egyszer vagy kétszer fölvetette Eliza előtt, hogy Darcy talán mégis szerelmes beléje, de Eliza kinevette őt ezért a föltevéséért. Charlotte nem tartotta helyesnek, hogy erőltesse a témát: attól félt, hogy olyan várakozásokat kelthet föl, amelyek csalódással fognának végződni, mert viszont Elizát illetőleg egy pillanatig sem volt kétsége aziránt, hogy minden ellenszenve elpárologna, mihelyt azt remélhetné, hogy meghódította Darcyt.

Jólelkű tervezgetései közben néha arra is gondolt, hogy Elizának az ezredeshez kellene hozzámennie. Vitán fölül ő volt a legkedvesebb ember, Eliza nagyon tetszett neki és társadalmi állása is megfelelő volt, csakhogy ezeket az előnyöket ellensúlyozta, hogy Darcy földesúr volt és kegyúr, unokatestvérének pedig semmije sem volt a világon.

XXXIII.

A parkban való kószálásai közben Eliza nem egyszer találkozott véletlenül Darcyval. A gonosz véletlen játékát érezte abban, hogy Darcy éppen odacseppent, ahol senki más nem jár, s hogy ez többé meg ne történjék, mindjárt első ízben céltudatosan tudtára adta, hogy ő mindig ezen az úton szokott sétálni. Így hát nagyon furcsa volt, hogy a dolog másodszor, sőt mi több, harmadszor is megesett. Mintha szándékos rosszakarat vagy önkéntes sanyargatás lett volna, mert Darcy ilyenkor nem szorítkozott néhány szokványos kérdésre, félszeg hallgatásra, hogy aztán elmenjen, hanem szükségesnek tartotta, hogy visszaforduljon az ő kedvéért és sétáljon vele. Sohasem beszélt sokat, és Eliza sem vett annyi fáradságot, hogy szóval tartsa őt vagy nagyon figyeljen arra, amit hall tőle; de nagyon feltűnt neki, hogy harmadik találkozásuk során Darcy néhány különös és össze nem függő kérdést intézett hozzá, — jól érzi-e magát Hunsfordban, szereti-e a magányos sétákat s mit tart Collins és Collinsné családi boldogságáról; s hogy amikor Rosingsról beszéltek és Eliza azt mondta, hogy nem

egészen érti ott a viszonyokat, Darcy olyasformát mondott, ha Eliza valaha megint Kentbe jön, szintén ott fog lakni a kastélyban.

Ez világlott ki a szavaiból. Vajjon Fitzwilliam ezredes járt az eszében? Ha egyáltalában gondolt valamire, csakis arra célozhatott, hogy Eliza és Fitzwilliam között fog történni valami a közel jövőben. Eliza egy kissé zavarba jött és nagyon örült, hogy a kerítés kapujához értek, amely szemközt volt a lelkészlakkal.

Egy nap, sétaközben újra átolvasta Jane utolsó levelét és eltűnődött egyik bekezdésén, amelyet Jane nem jókedvében írhatott, s mikor föltekintett, az a meglepetés érte, hogy Darcy helyett Fitzwilliam ezredest látta maga előtt. Rögtön eltette a levelet s erőltetett mosollyal mondta Fitzwilliamnek :

— Nem tudtam, hogy ön is erre szokott sétálni.

— Körüljártam a parkot, — felelte az ezredes — ami szokásom minden esztendőben, s aztán be akartam nézni a lelkészekhez. Kegyed tovább akar sétálni?

— Nem, már éppen vissza akartam fordulni.

Meg is fordult rögtön s együtt haladtak a paplak felé.

— Csakugyan már szombaton elutazik Kentből? — kérdezte Eliza.

— El, ha ugyan Darcy megint el nem halasztja az utazást. Én azt teszem, amit ő akar. Ő pedig azt csinálja, ami jólesik neki.

— És ha már neki nem esik is jól, amit csinál, megvan legalább az az öröme, hogy ő akarta. Nincs még egy ismerősöm, aki úgy élvezné, mint Darcy úr, hogy mindig módjában van azt tenni, amit akar.

— Ő azt akarja, hogy minden a kedve szerint történjék, — felelte Fitzwilliam ezredes — de hát mindnyájan ilyenek vagyunk. Csak neki erre több lehetősége van, mert gazdag ember, mi pedig többnyire szegények vagyunk. Az érzékenység beszél belőlem. Hiszen tudja, a második fiúnak önmegtagadás és függés a sorsa.

— Véleményem szerint egy gróf második fia egyiket sem ismerheti igazán. Komolyan szólva, miben állt az ön függése vagy önmegtagadása? Bárhova akart menni, sohasem

hiányzott a pénze, s mindent megszerezhetett, amihez kedve volt.

— Ezek pusztán családi kérdések — és talán nem is mondhatom, hogy sok ilyen megpróbáltatáson mentem keresztül. De fontosabb dolgokban igen is szenvedek a pénztelenségtől. A második fiú nem házasodhatik hajlama szerint.

— Hacsak gazdag leányba nem szeret bele, amit, azt hiszem, nagyon gyakran meg is tesznek.

— Megszoktuk a költekezést, ami függő helyzetbe hoz bennünket, és az én rangombéliek közt nem sokan vannak, akik pénzre való tekintet nélkül házasodhatnak.

— Nekem szól ez? — gondolta magában Eliza s elpirult a gondolatra. De aztán erőt vett magán és vidáman mondotta: És mi a rendes ára egy gróf második fiának? Hacsak a bátyja nem nagyon beteges, azt hiszem, beérné ötvenezer fonttal.

Fitzwilliam hasonló hangon felelt és elejtették a tárgyat. Hogy megtörje a némaságot, amely az ezredesben azt a hitet kelthette volna, hogy ő szívére vette a dolgot, kis szünet után Eliza így szólt:

— Már gondolom, unokatestvére főképp azért hozta önt magával, hogy legyen valakije, akivel rendelkezik. Csodálkozom, hogy nem házasodik meg, mert akkor állandóan megvolna ez a valakije. De talán a huga is jó erre, mert hiszen ő az egyetlen gyámja, s csakugyan azt teheti vele, amit akar.

— Oh nem, — mondotta Fitzwilliam — ezt a tisztet kénytelen velem megosztani. Darcy kisasszonynak én is gyámja vagyok.

— Igazán, ön is? És hogyan teljesíti gyámi kötelességeit? Sok vesződséggel jár ez a hivatala. Ilyen ifjú hölgyeket nem könnyű vezetni, és ha ő is igazi Darcy, bizonyosan saját feje után indul mindenben.

Beszédközben erősen figyelte az ezredest, aki komolyan nézett rá, és a mód, ahogy Fitzwilliam rögtön megkérdezte tőle, miből következett; hogy Miss Darcy gondot ad nekik, meggyőzte Elizát arról, hogy így vagy amúgy rátapintott az igazságra. Rögtön ráfelelte:

— Ne ijedjen meg azért. Sohasem hallottam róla semmi rosszat. Bizonyosan a legkezelhetőbb teremtés a világon. Néhány ismerősömnek, Hurstnének és Bingley kisasszonynak valósággal kedvencük. Azt hiszem, ön említette is, hogy ismeri őket.

— Futólagosan. A bátyjuk nagyon úri modorú, kellemes ember. Testi-lelki jóbarátja Darcynak.

— Oh igen, — mondotta Eliza szárazon — Darcy úr szokatlanul jó Bingley úrhoz és hihetetlen gonddal vigyáz rája.

— Vigyáz rája! Igen, magam is azt hiszem, hogy Darcy vigyáz rája olyan ügyekben, amikor nagy szükség van erre. Idejövet, az úton, Darcy olyasmit mondott, amiből azt kell következtetnem, hogy nagy hálaára kötelezte Bingleyt. De tocsánatot kellene kérnem Darcytól, mert nincs jogom föl-benni, hogy ő Bingleyre gondolta. Részemről ez csak föl-tevés.

— Ön most mire gondol?

— Darcy természetesen nem szeretné, ha nyilvánosságra jutna a dolog, mert ha az illető kisasszony családja is megtudná, nagy kellemetlenség lenne belőle.

— Elhiheti, hogy nem adom tovább.

— És ne feledje el, én nem is állíthatom, hogy Bingleyről van szó. Darcy mindössze ennyit mondott: Gratulálok saját magamnak, mert legutóbb megmentettem jóbarátomat egy esztelen házasság kellemetlenségeitől. De se neveket, se részleteket nem árult el, és én csak azért gondoltam Bingleyre, mert ő csakugyan az a fajta fiatalember, aki könnyen kerülhet ilyen csávába, és mert tudtam, hogy egész nyáron át együtt voltak Darcyval.

— És Darcy úr nem mondta, hogy miért lépett közbe?

— Úgy tudom, hogy alapos kifogások merültek föl a fiatal hölgyel szemben.

— És milyen fortélyal választotta el őket egymástól?

— A fortélyairól nem beszélt — mondotta Fitzwilliam mosolyogva. — Csak annyit mondott, amennyit én most kegyednek elmondtam.

Eliza nem felelt, csak ment tovább és a szíve feszült a

felháborodástól. Fitzwilliam nézte egy darabig, aztán megkérdezte tőle, min töprenkedik.

— Arra gondolok, amit az imént mondott. Nem tudom helyeselni az ön unokatestvérének a viselkedését. Miért volt ő ítélőbíró?

— Szóval, kegyed az ő közbelépését inkább tolakodásnak nevezné?

— Nem látom be, mi joggon döntötte el Mr. Darcy, hogy barátjának vonzalma helyes-e vagy nem, és miért határozhatja meg ő, csakis a saját ítélete alapján, hogy barátja hol keresse a boldogságát? De, — folytatta, miután erőt vett magán — minthogy nem ismerjük a részleteket, nem volna méltányos, ha pálcát törnénk fölette. A baráti szeretetnek nem sok része lehetett a dologban.

— Ez a föltevés nem valószínűtlen, — mondotta Fitzwilliam — csak nagyon sokat elvesz unokafivérem győzelmének a tisztességéből.

Tréfából mondta, de Eliza Darcynak olyan igaz képét látta benne, hogy nem is mert felelni rája, épp azért hirtelen más tárgyra tért át s közömbös dolgokról beszélgettek, míg elérték a paplakot. Mihelyt a vendég elment, Eliza bezárkózott szobájába, ahol zavartalanul gondolhatott át mindent, amit hallott. Nem lehetett föltenni, hogy itt más emberekről volt szó, mint az ő ismerőseiről. Nem lehetett a világon még valaki, akire Darcynak ilyen korlátlan befolyása volna. Eliza soha azelőtt sem kételkedett abban, hogy Bingley és Jane szétválasztásában Darcy is közreműködött, de a kezdeményezést és az egész lebonyolítást ő mindig Miss Bingleynek tulajdonította. De ha a saját hiúsága nem vezette is félre, ő volt az oka, az ő gőgje és szeszélye volt oka annak, amit Jane átszenvedett, és ami miatt még most is szenved. Egy időre tönkretette egy melegen érző és széplelkű leány minden reménységét és boldogságát, és senki sem tudhatta, meddig fog tartani a szörnyűség, amelyet földézett.

— Nagyon súlyos kifogások merültek föl az ifjú hölgy ellen — ezek voltak Fitzwilliam szavai; és ezek a súlyos kifogások valószínűleg arra vonatkoztak, hogy az egyik nagybátyjuk vidéki ügyvéd, a másik pedig londoni kereskedő.

— Jane ellen — kiáltott fel Eliza — nem lehetett semmi kifogásuk. Jane csupa jóság és kedvesség! Nyílteszű, művelt, a modora megvesztegető. Apám ellen sem hozhatnak fel semmit, igaz, hogy megvannak a maga bogarai, de olyan eszes ember, hogy Darcy maga is megirigyelhetné, s olyan tiszteletreméltó, amilyen Darcy valószínűleg sohasem lesz. Amikor eszébe jutott az anyja, önbizalma kissé alábbhagyott, de viszont nem tudta elhinni, hogy Darcy kifogásai e részben is indokoltak lehetnének, mert Darcynak semmi-estre sem az fájt, hogy anyja nem okos asszony, hanem sértette gőgjét, hogy a család nem elég előkelő, és Eliza végül is arra a meggyőződésre jutott, hogy Darcyt egyrészt ez a legalsóbbrendű gőg irányította, másfelől az az óhaja, hogy megszerezze Bingleyt a saját huga számára.

Izgalom fogta el, könnyek gyűltek szemébe, végül, belefájdult a feje; mire este lett, olyan rosszul érezte magát hogy nem akart Rosingsba menni a többiekkel, ahova teára voltak hivatalosak, és Darcyval sem akart találkozni. Collinsné látta, hogy csakugyan rosszul van, nem is beszélte rá, hogy **menjen** velük és férjét is visszatartotta minden rábeszéléstől, már amennyire lehetett; de Mr. Collins nem titkolta el abbéli félelmét, hogy Lady Catherine-t nagyon kellemetlenül fogja érinteni Eliza elmaradása.

Austen Jane után, angolból

HEVESI SÁNDOR.

A LEGRÉGIBB ÉRINTKEZÉS ANGLIA ÉS MAGYARORSZÁG KÖZÖTT.

Eadmund és Eduard angol-szász hercegeknek Szent István királyunkhoz való menekülését tartja a közhit legelső mozzanatnak két egymástól igen távolos ország — Angliának és Magyarországnak — érintkezése történetében. Ez a nevezetes esemény a maga következményeivel tudvalevőleg nyomot hagyott Anglia és Skócia történetében is, és bár a tudomány egyes részletkérdéseket eddig még nem tisztázott teljesen, az angol-szász herceg sorsát, Margit skót királyné származását az angol történelmi irodalom minden kétséget kizáróan Magyarországhoz kapcsolja. Bármilyen ősrégi és — alapvonásaiban — hiteles is ez az emlékezetes menekülés az első magyar király udvarába, mégsem az angol-szász hercegek története a legelső kapcsolat Anglia és hazánk között. Van még régebbi, bár egészen más-jellegű érintkezésről tudomásunk, még pedig ugyancsak Szent István király korából. Szabatosabban szólva ugyan inkább ir-magyarországi vonatkozásnak mondhatjuk.

Amíg őseink pogányok voltak és hírük rémületet jelentett Nyugat népeinél, keresztény embernek nem sok bátorsága lehetett hazánkba jönni vagy Magyarországon átutazni. Akik a Szentföldre zarándokoltak, inkább megkerülték a pogány vezérek nyugtalan, vad-erkölcsű Magyarországot, ha szárazföldön utaztak, vagy pedig hajón igyekeztek Kelet felé, bár a hajózás ebben a korban ezer veszedelemmel járt. Amikor azonban Szent István korában a keresztény hit az egész országban győzedelmeskedett, megváltozott a zarándoklás útiránya is a Szentföld felé. A legrövidebb és aránylag legkényelmesebb út Nyugat felől Németországon, magyar földön át vitt, a zarándoklónak most már nem kellett hazánkban pogányok bántalmazásától tartania és ennek a változott helyzetnek volt tulajdonítható, hogy Szent István uralkodása óta a zarándoklás útiránya esik Magyarország. Van adatunk igen előkelő francia zarándok-társaságról is, melyet Szent István rendkívüli vendégszeretettel fogadott, gazdagon megajándékozott (Vilmos francia gróf 1026-ban), de jóval régebben,

közeledett hazánk határához a távol Irországból Colman, a vértanú-zarándok.

1012-ben történt. Már Ausztriában járt, a Duna mentén, — a mai Stockerau környékén — amidőn tudatlan, felbőszült emberek a Jeruzsálembé igyekvő zarándokot, ki magát nem tudta velük nyelvükön megértetni, elfogták. Cseh vagy magyar kémnek nézték. (Ne felejtjük, hogy szomszédainkat még mindig rettegésben tartotta a magyar rablóhadjáratok emléke!) Az ártatlan zarándokot vallátták, megkínozták, míg végre a bíró két rablóval együtt felakasztatta. És — most itt kezdődik a legenda! A két rabló holtteste ott rothadt az akasztófán, madarak, vadállatok tartottak rajtuk borzalmas lakmározást, Colman teste azonban épségben maradt, haja, körme kinőtt, még a fa is kizöldült, amelyre felakasztották. Híre futott a csodának. Colmanból egyszerre vértanú lett, nagy ünnepéellyel temették el, sőt I. Henrik osztrák örgróf maga is elkísérte a holttestet utolsó nyugvóhelyére, Melkbe, mely, mint tudjuk, még rövid néhány évtizeddel azelőtt magyar határvár volt. Ott a templomban temették el Colmant, akit most már általában szentnek tartottak. A sírjánál egyre ismétlődő csodáknak mind nagyobb lett a hírük, többen és mind többen zarándokoltak a csodatevő helyhez.

A hír eljutott Szent István magyar királyhoz is. Országán ugyanabban az időben utazott át Poppo, trieri érsek, I. Henrik osztrák örgróf testvére. A magyar király nagyon szeretné a szent ereklyét országába hozatni és ezért gazdag ajándékokkal akarja az érseket rávenni, hogy közvetítse az örgrófnál kérését. A magyar küldöttek is dús ajándékokat visznek Henrikhez és amikor látják, hogy húzódozik Colman koporsójának kiadásától, meg is fenyegetik («*ausi sunt etiam minas addere*»). Az ereklye tehát Magyarországra kerül. — de nem hoz áldást. Ellenkezőleg. Nagy szárazság, terméketlenség, járványok bizonyítják a magyar királynak, hogy bűn volt a holttestet helyéről elmozdítani, mire a jámbor szívű, vallásos király Colman koporsóját — ismét nagyszerű ajándékokkal — visszaküldi Ausztriába, a melki templomnak. A csodák itt megismétlődnek, Ausztriának egyik védszentje lesz Colman, akinek emlékét századokon keresztül meg szokták ünnepelni október 13-án, első temetése napján.

A legenda egy másik verziója szerint Magyarországon, mégpedig Székesfehérvárott maradt Colman koponyája. Stockerau mellett pedig még sokáig mutogatták azt a követ, amelyen a későbbi Szent Colman ült, amikor a tudatlan parasztok rácsaptak.

Eddig tart a legenda, emléke egy csodákra áhító kornak, — de bennünket a valóság érdekel, annak eldöntése, ki volt eredetileg

ez a Szent Colman, mikor és hogyan került volna holtteste Magyarországra.

Colman esetét, vértanúságát, melynek történelmi alapja kétségtelen, a legenda már az első századokban is rendkívüli módon színezte ki. Ki volt, honnan jött a szent zarándok? A közhit nem elégszik meg azzal, hogy Irországból vagy Skóciából jött (skótnak mondja több forrás, de itt nincsen semmiféle következetlenség, hisz Irországot e korban, körülbelül a XII. századig, sokszor Scotiának, később pedig Magna Scotiának szokás nevezni), azonban előkelő, sőt királyi származást költ hozzá. A XIV. század óta irországi királyfinak mondják, Colman ezen verzió szerint II. Malachias irországi királynak leszármazottja, ki a királyi bíbort a zarándok csuhájával felcserélve, a királyi udvart otthagyja, hogy a Szentföldre zarándokoljon. Szájhagyományra hivatkozik Dapifer osztrák krónikás, aki elsőnek hozta hírbe Colman királyi származását — mint említettük, a XIV. században — és most már ez a meggyőződés a vértanú királyi eredetéről megmarad. A mi Fesslerünk (*Die Geschichte der Ungern*, 1815. I. 704 l.) már Malcolm skót király fiát sejt benne.

A királyi származásról való hír azonban épp úgy a legenda birodalmába tartozik, mint a Colman halála után megesett csodák. Egy Aloldus de Peklarn, «III. Adalbert osztrák örgróf káplánja», jóformán kortársa volt Colmannak, 1034 óta állott állítólag szolgálatában az osztrák örgrófnak, kinek bátyja a már említett I. Henrik örgróf. Ennek az állítólagos Aloldusnak feljegyzései egy sokat vitatott krónikában (*Notulae Anecdota*) maradtak fenn. Igaz, hogy magáról Aloldusról semmit sem tudunk, hogy a feljegyzések szavahihetőségéhez ilyenképpen sok kétség fér, hogy ezt a «krónikát» általában hamisítványnak tartják, de bármint legyen is, bármily hitelt vagy kételkedést érdemeljen is ez a krónika, az az egy bizonyos, hogy a Colman-legenda történelmi alapját sokkal tisztábban látjuk a *Notulaek*ben, mint a legenda későbbi, tarkán kiszínezett változataiban. Bizonyos józanságra ismerünk az egyszerű előadásban, mely szerint Colman zarándok az 1012-i esztendőben Irországból jött. Királyi eredetről, Skóciáról semmit sem említ. Ezt kell történelmi valónak elfogadnunk. Colman egyszerű irországi zarándok — «pius peregrinus ex Hibernia», amire a neve is mutat. Irországból ez a név gyakori volt, az ország története is több Szent Colmant ismert (az egyik 678-ban halt meg). Az e korban sűrűn használt ir névnek meggyezése «Aloldus» (?) egyszerű előadásával pedig megerősít bennünket abban a nézetünkben, hogy semmi okunk sincsen kételkedni a mi Szent Colmanunk irországi származásában. Onnan vette zarándok-

dokútját a Szentföld felé. Vértanúsága Ausztriában, Stockerau mellett, szintén történeti tény.

Jóval bonyolultabb a magyar király szerepének tisztázása a Colmanról szóló legendakörben. Valamennyi változat tud arról, hogy a magyarok királya a szent ereklyét megszerezte, azt azonban rövid idő múlva visszaadni kényszerült. Az országra nehezedett csapások bírták rá Colman holttestének visszaszármasztására. De általában Péter magyar királyt említik a középkori források. A nagytudományú, magyar származású Kollár Ádám (*Analecta monumentorum Vindobonensia*, Bécs, 1761) is ezen a nyomon indulva, színes bőbeszédűséggel részletezi Péter király kívánságát, kérését, Poppo trieri érsek megesketését, hogy bátyjánál, Henrik örgrófnál Szent Colman holtteste kiadásában közbejárjon.

Melyik magyar király hozatta tehát Colman holttestét Magyarországra, Szent István-e, vagy Péter? A melki bencések történetét három vaskos kötetben Keiblinger I. F., a melki kolostor tudós levéltárnoka írta meg (*Geschichte des Benedictiner-Stiftes Melk in Niederösterreich*, Wien, 1868). Szerinte a legenda összes kéziratai Péter király nevét említik, az osztrák örgróf pedig I. Henrik. A Colman-legenda számottevő változatai szerint ettől az I. Henrik örgróftól öccse, Poppo trieri érsek útján kérte a magyar király a holttestet.

Ha ennek a királyi megkeresésnek volna történeti alapja s ha Colman holtteste — bizonyára gazdag ajándékok árán — csakugyan Magyarországra került volna, akkor az csak 1018-ig történhetett, mert ebben az esztendőben halt meg I. Henrik osztrák örgróf. A legenda ilyen értelmezése szerint a kegyes Szent István szerezte volna meg — bár csak rövid időre — a melki templom híres ereklyéjét az 1018-i esztendő előtt.

Szent Colman tisztelete már a XI—XII. században nagyon általános lett. Sok áhítatos zarándok vándorolt évenként a melki templom kriptájához. Lassanként védszent lett az irországi vértanúból, kinek híre, népszerűsége messze terjedt Alsó-Ausztria határain túl. Neve ismert mindenfelé. És hogy szívesen vették fel ezt a népszerű nevet keresztnévnek, bizonyítja a sok Colomann, Cholo név a XI—XII. században. Tán van valami alapja annak a feltevésnek, hogy a mi Könyves Kálmánunk is az irországi vértanú után kapta nevét, kinek holtteste, mint láttuk, — a legenda szerint — Magyarország földjében is pihent.

FEST SÁNDOR.

IRODALOM.

A világirodalom kis tükre.

Babits Mihály: *Az európai irodalom története.* Hely és év nélkül (Budapest, 1934), Nyugat kiadása, 8-r. 355 l.

Megvallom, aggodalommal vettem kezembe Babits világirodalomtörténetét. (Babits a címben ugyan az európai irodalom történetét ígéri, de könyvében ismételtén világirodalomtörténetről beszél.) Még ha a *világirodalomtörténetet* elkülönítjük is, amint tudományos alapon el is kell különíteni, az *egyetemes irodalomtörténettől*, a nemzeti irodalmak ismertetésének pusztá egymás mögé sorakoztatásától, megrajzolása akkor is olyan föladatot ró az íróra, hogy azzal még az olyan művelt és sokat olvasott ember sem tud megbirkózni, mint Babits. Egyrészt nem ismerhet mindent, ami a nemzeti irodalmak multjában érték, másrészt vagy 15 nyelvet kellene úgy bírnia, hogy a bennük kifejezett gondolatokat és érzéseket minden finomságukkal megértse és élvezze — e nélkül pedig, a legszigorúbb értelemben vett «autopsia» nélkül, tudományos munkát adni nem lehet, — nem lenne az más, mint jó részében másod-, harmad- vagy nem tudom hanyadkézből vett kompiláció. S ha a tudósok köréből kiemelkednék egy olyan nyelvtehetség, mint Mezzofanti, és egy olyan mindent átfogó elme, mint Leibniz, az elé is a tárgyi nehézségeken kívül egy másik, az előbbivel vetekedő meredne: a kompozíció nehézsége.

Mi ugyanis a világirodalom? Mellőzve a fogalomnak Goethétől és Goethe óta adott filozófiai koncepcióit, gyakorlati jelentőségű meghatározását két irányból kell megadnunk. A világirodalom jelenti egy szempontból nézve az egyes nemzeti irodalmaknak azokat a termékeit, amelyek kiemelkedve a maguk irodalmából, nagy esztétikai értéküknél fogva vagy egyetemes hatásuk következtében, az egész művelt emberiség közkinccsei lettek, amelyeket minden művelt ember ismer vagy legalább tud róluk, amelyek mindenütt élnek és hatnak vagy éppen megtermékenyítik más nemzetek irodalmát. De a világirodalom körébe nemcsak művek tartoznak, hanem azok a nagy szellemi áramlatok is, amelyek végighullámozva

népeken és nemzeteken, elterjesztik a kor uralkodó eszméit és fölfogását a nemzeti irodalmakba, s mindenfelé értékben ugyan különböző, de jellemben rokon jelenségeket és irányokat keltenek életre. A világirodalomtörténet tehát egy egységes kép; hivatása bemutatni a világirodalom életét azok szerint az egyetemes jellegű törekvések szerint, amelyek a művelt nemzetek összeségét az egyes korszakokban mozgásba hozták, s ebben a keretben kell adnia azoknak az irodalmi alkotásoknak jellemzését, amelyek, széttörve a tér és az idő korlátait, megtartották értéküket mindmáig, vagy hatásuk által, legalább egyidőre, szellemi közbirtokká lettek.¹ Ehhez a föladathoz az irodalomtörténetnek is olyan lángelmére volna szüksége, mint volt az államéletben egykor Caesar és most Mussolini.

Aggodalmam egyik felét szerencsére eloszlatta Babits előszavának két határozott kijelentése. Nyíltan bevallja először azt, hogy nem kívánja számba venni mindazt a világirodalmi értéket, amit az emberi szellem vagy három évezred óta magából kitermelt: «Nekem csöpp kedvem sincs olyasmiről írni, amit nem ismerek közvetlen átélésből, s ami nem érdekel». Azután bevallja azt is, hogy könyvét szándékosan gyorsan írta meg, nem engedett magának időt tanulmányra és elmélkedésre, hanem úgy adta a világirodalom történetét, ahogyan benne élt, azt kérdezve: mi hatott rá, mi maradt meg lelkében belőle.²

Ez az őszinte, becsületos beszéd megnyugtató. Kétségtelen, hogy Babits nagyarányú szintézise minden ízében eredeti alkotás lesz, a világirodalom történetét a maga és nem mások gondolataiból összeszerkesztve, eleven, friss, egyénien színezett képben mutatja be. Várakozásomat a könyv ebből a szempontból teljesen kielégítette — sőt felül is múlta. Babits beváltotta ígérését, műve nem kompiláció, a nemzeti irodalomtörténetek jellemzéseinek összeszerkesztése és átírása; minden megállapítása a maga lelkében szűrődött le, a világirodalom remekeinek közvetlen hatására — művének bátran adhatta volna ezt a címet: *A világirodalom, amint én látom*. Hogy nem minden jellemzésével értünk egyet, hogy egyik-másik író értékét és jelentőségét másban keressük, mint ő, az nem von le könyve érdeméből, sőt éppen ez a személyes jelleg teszi rendkívül érdekessé. Valósággal vonzó olvasmány, mohón futunk végig lapjain, a világirodalomnak

¹ A világirodalomnak és világirodalomtörténetnek ezt a koncepcióját 1931-ben adtam.

² Az előszónak ezt a második kijelentését kiegészítettem a befejezés hasonló értelmű szavaiból.

ezen a képeskönyvén, amelyhez a kísérő szöveget egy szellemes ember és elsőrangú stilisztá írta. Érdeklődésünket megfoglalták már az első sorok, s az nem lankad az utolsóig.

Nem altatta el azonban másik aggodalmamat az előszó, s inaga a könyv igazolta balsejtelmemet: Babits fölfogásával, az ő elvi álláspontjáról nem lehet igazi tudományos művet adni. Nem, mert először az ő rendszerezése nem lesz teljes, a világirodalomnak sok jelentős, nagyértékű alkotása kiszorul belőle, azok, amelyeket nem olvashatott vagy amelyek nem érdekelték őt. Nem méltatja a könyv p. ó. Calderont és nincs szó benne a *Luziádokról*, mert Babits nem tud spanyolul és portugálul; de nincs szó a *Messiásról* és Richardsonról sem, mert az «unalmas» német eposzt nem olvasta el, Richardson egyik regényébe belepillantott ugyan, de «képtelenül unalmasnak» találva félredobta s nem volt kíváncsi a többire sem; mostohán bánik Aristotelesszel (csak egy fél lapon beszél róla, Platonról hét lapon!) és Goldonival, mert műfaja, a vígjáték nem érdekli őt; nem foglalkozik az újabb (Luthert követő) német irodalommal — nyilván mert nem szereti. Ezen a ponton meg kell egy pillanatra állnunk. Már a könyv utolsó lapjait forgatjuk, és még mindig nem került a sor Lessingre és Herderre, Schillerre és Goethére. Ekkor, a könyv végén, nagy csodálkozásunkra, megtudjuk, hogy Babits ezúttal a világirodalom fejlődését csak a XVIII. század végéig akarta bemutatni s a XIX. századot egy II. kötetre hagyta. Való, hogy Goethe írói munkásságának vagy a fele a XIX. században folyik le, de el lehet-e gondolni a XVIII. század irodalmát Goethe nélkül, lehet-e Herdert és Schillert (amaz 1803-ban, ez 1805-ben halt meg) a XIX. századba áttenni, s mi köze az új századhoz az 1781-ben meghalt Lessingnek? Ekkora és ilyen hézagokat, bár tudatosan kerültek a könyvbe, ennyire egyéni álláspontot tudományos mű nem bír meg.

Nem lehet igazán tudományos jelentősége Babits könyvének másfelől azért, mert beható tanulmányok és tárgyába való elmélyedés nélkül pusztán azt viszi benne olvasói elé, ami lelkében az irodalmi művekből és — tegyük hozzá — művekről megmaradt. Ez kétségkívül igen gazdag anyag; Babits irodalomtörténeti ismeretei széleskörűek és mélyek, lelke élénken és egyforma erővel reagál a tudományos és költői művek illetésére, mégis az ilyen parthenogenesisre emlékeztető szellemi teremtés óhatatlanul fogyatékos szülöttet hoz világra. Egyfelől igen sok pozitív ismeret marad ki a munkából, fontos dolgok, amelyekre a közönségnek szüksége volna, másfelől bizonyára tel-

jesebb és megnyugtatóbb képet kapna az olvasó az egyes művekről, ha a szerző összevetve a maga ismereteit, fölfogását, értékelését másokéval, komoly tudóshoz illően kiegészítette és megigazította volna azokat a «benyomásokat», amelyek benne az európai irodalomról «közvetlenül és mintegy hirtelen víziókban éltek». A látomásokat hagyjuk a prófétáknak és a költőknek, a tudósok számára nagyobb érték az igazság.

Csak hogy Babits a tudós vértetében sem tudja megtagadni azt, «mi lényege»: költő voltát. Mint igazi költő stilizál, a hatás kedvéért az igazság rovására is. Nem meglepő, nem hatásos-e ez: «Homeróban bizonyos kultúrcsömör van»? (17. l.) Az, de komolyan venni nem szabad. Költői, de tudományosan meg nem okolt, s meg sem okolható szövegek a következők is: Az Odyszeiának «fantasztikus és lírai íze valami feminin jelleget ad» (25. l.); Platon műfaja, a dialógus «félíg a gondolaté. A filozófiáé. De nagyobb felében a költészeté» (64. l. bántó itt a «style coupé» keresettsége is); «fordításban — Platonról van még mindig szó — még a Péterfy Jenőében is, csak naív fontoskodás marad» (67. l. nem «fontoskodás» maga ez a kijelentés is?); «a görög irodalom — az alexandriai korszakban — világirodalom lett» (72. l.); ebben az időben — ugyanakkor — «már nincs 'görög' irodalom és még nincs római. Csak világirodalom van» (79. l.); «Cicero híg mondanivalója» (83. l. hát a *Verrinák*, a *Catilinariák*, a *Philippicák*?); Lucretius versének stílusa «sokkal primitívebb, sokkal szárazabb és sokkal költőibb, mint Ciceróé» (85. l., ez nem afféle 'nagymondás', mint a többi, ellenkezőleg: hiszen csak természetes, hogy egy költemény stílusa költőibb, mint a szónoki műveké — csak azt nem értem, hogy' lehet költői, ha száraz?); «Livius nemesen korlátolt, mint Macaulay» (104. l.); az olasz nyelv Tasso korában «már nem is érett, hanem túlrett». (227. l.). Mindez valóban új és eredeti, azt sem bánom, ha valaki szellemességet fődöz föl bennük — csak az igazság hiányzik belőlük. Azt a megállapítást végül, hogy «minden költészet erotika», (77. l.) ritnikus, rímekben összezsengő sorok talán megbírnák, a próza nem; bármilyen nagyra becsüli Babits az erotikumot mint költői ihletet, tudományos meggyőződés-ként nem volna szabad árulnia ennek az ihletnek egyetlen voltát.

Mindennek nem tulajdonítunk jelentőséget. Vannak azonban a könyvben olyan kijelentések, amelyek leírása előtt nem ártott volna jobban végiggondolni, mi rejlik bennük, s jó lett volna előbb más tudósok munkáit is forgatni — szóval «időt engedni» önmagának «tanulmányra és elmélyedésre». Ekkor nem kerültek volna ilyen téves tanítások a könyvbe: Aristoteles «Sophoklesből

vonja le a 'hármasság' törvényeit» (46. l.). Először is csak törvénye van a hármasság, nem törvényei, másodszer ezt a törvényt nem Aristoteles vonta le, hanem a francia új-klasszikusok, félreértve Aristoteles *Poétikáját* — a 259. lapon maga Babits is így tudja! Platonnal kapcsolatban azt mondja, hogy «az eszmék világát csupán a művész tudja ábrázolni» (67.). Ezt Platon nem mondta, de nem is illik gondolatvilágába, ellenkezőleg! Ő a művészt alábbvalónak tartotta, filozófiai szempontból nézve, a kézművesnél: ez az ideát másolja, tökéletlenül, a művész meg a tökéletlen másolatot! «Római királyok talán nem is léteztek» (104. l.) — a kételkedésnek nincs a legkisebb jogosultsága sem. A 126. lapon «logaoedikus anapaestusokról» beszél — a jelző, amint etimológiája is mutatja (*beszéd és ének*), nem verslábba, hanem különböző jellemű (emelkedő és ereszkedő) verslábakból összefűzött sorra utal. Az «*Aithiopia* a modern regény kezdeteire, a XVII. századi regényre is nagy hatással volt» (128. l.) — ellenkezőleg, akkor indul meg a modern regény, amikor az *Aithiopia* — közvetett — hatása megszűnt. «Mondják, hogy Balassa bujdosásában eljutott Angliáig» (249. l.). Ezt a sajtóhibára épített legendát még a XIX. században megcáfolta a tudomány. «A görög színelőadásoknál a forgószínpadok lehetővé tettek egy-egy színváltást» (259. l.) — forgószínpad a görög színházban nem volt, csak, de inkább a rómaiaknál, forgatható díszletek. «Swift volt a század egyetlen nagy írója» (287. l.) — ezt nyilván maga Babits sem hiszi, mert ő jól tudja, hogy — csak a németeknél maradva — az ímént felsorolt német írók nagyok voltak és nagyok voltak már a XVIII. században is. Ám tessék eljelleme őket át egy nagyúri, de önkényes mozdulattal a XIX. századba, de megfosztani tőlük a XVIII. századot nincs joga.

*

Annál inkább sajnáljuk ezeket az apró foltokat, mert Babits irodalomelméleti álláspontja egészen tudományos s a mi szemünkben kétszeresen értékes, mert, amint maga az író megállapítja, korunk modern irodalomelméletével szemben erősen konzervatív. Két irányban az. Az irodalomban, s ez nála rendszerint egyjelentésű a költészettel, nem szociális jelenséget vagy éppen viszonyt lát, hanem művészi jelenséget — ez az egyik; a másik: nemcsak az érdeklődő, s nem is elsősorban, *ami* az irodalomban kifejezésre jut, hanem *ahogyan* kifejezésre jut. E kettős állásfoglalás eredménye egy újabb, ugyancsak kettős tétel: az irodalom fogalmától elválaszthatatlan az érték fogalma, és az irodalom anyaga a nagy írók művei. Nemrég

többé-kevésbé elfogadott, ma sokat támadott tanítás — mi egész szívvel Babits pártjára állunk.

Erre az elméleti meggondolásra építi föl Babits a világirodalom történetét, tudatosan és tervszerűen. Először az egy ember erejével össze nem tartható határtalan anyagot korlátozza végessé: térbeli és időbeli keretet konstruál. Megáll Európa szélén és a XVIII. század végén, s ami a világirodalomból e kettős kereten kívül marad, azt félreveti. Merész, sőt erőszakos eljárás, de indokolható, bár, hogy csak egy példát idézzünk sok helyett, a Kelet mesekincsének mellőzésével nagy üres foltok támadnak a Nyugat irodalmának képén. Az így megkurtított anyag még jobban összezsugorodik Babitsnak már ismertetett egyéni álláspontja következtében: kimarad belőle mindaz, ami nem érdekli, vagy amit nem ismer. A mi nem hullt keresztül a sok szűrőjű rostán, az is tekintélyes mennyiség — a görög és latin irodalom javarésze, a középkor költészetének és az újkor irodalmának remekei — de már megmunkálható, s Babitsnak valóban volt is ereje a gyakran igen heterogén elemekből némileg szerves egységet alkotni. Az egyes irodalmi termékek nem mozaikszerűen vannak egymás mellé illesztve, tud Babits kapcsolatot teremteni mind az egyes fejezeteken belül, mind az egyes fejezetek között; fölfogásuk, indítékaik, tendenciájuk vagy művészetük alapján fűzi össze az európai irodalmaknak különféle nyelvi formákban megjelent, de egy korba tartozó vagy időben egymásra következő alkotásait.

*

Babits könyve, azt hiszem, sikerült meggyőzőnöm az olvasót, érdekes is, hasznos is — de csak azoknak, akik ismerik az «európai irodalom» történetét, azokat a világirodalmi remekeket, amelyeket a könyv jellemez. Az ilyen olvasó bizonyára szívesen kalauzoltatja magát Babits-csal a világirodalom rengetegében. Meg tudja ítélni, mit fogadjon el az írónak sokszor újszerű és mindig eredeti megállapításaiból, hol szállhat vele jogosan vitába — mind a két esetben szellemi munkára kényszeríti ez a gondolatokban gazdag és gondolatébresztő könyv. Aki azonban ismereteket akar szerezni a könyvből, aki kimerítő, megbízható, egy század tudományos gondolkodásán leszűrt eredményeket keres benne, az csalódik — de ez a csalódás az ő hibája, nem az íróé, hiszen az előre tájékoztatta arról, mivel akar szolgálni. Annál inkább meglep, mikor az író, fejtegetései végére érve olyannak gondolja könyvét, hogy «belőle az olvasó kellő terjedelemben és megbízhatóan megszerezhesse azt a tájékozódást amit kíván».

Nem, ezt nem adja a könyv, legalábbis nem olyan mértékben, ahogyan megvárhatná az olvasója, ha tanulni akarna belőle. De nem adja *Az európai irodalom története* azt sem, amit Babits, szintén utólag, ígér: «az európai irodalom összefüggő, egységes történetét.» Műve nem a világirodalom fejlődésének, ennek a szellemi folyamatnak rajza; nem is lehet az, mert Babitsot a remekek önmagukban, mint megvalósult műalkotások érdeklik, nem az a szellemvilág, amelyből életrekeltek, az az irodalmi áramlat, amelynek sodra fölvetette őket, azok a belső és külső tényezők, amelyeknek hatása bennük tükröződik. Bár, láttuk, talál szálakat, hogy velük egymáshoz fűzze az európai irodalmak termékeit, célja s egyben könyvének lényege mégsem a fejlődés rajza, hanem az egyes irodalmi alkotások jellemzése.

Ez a megállapítás értékítélet is. Ha az író úgy tudja megvalósítani a lelkében előre kirajzolódott tervét, hogy kész művének szelleme és valója összhangban van vezető gondolatával, akkor derék munkát végzett. Babits bízást alkalmazhatja magára Vörösmarty mondását: «Jó multság» volt számára megírni ezt a könyvet — de «jó multság» volt nekünk is elolvasni.

r. r.

Románia szerepe a világháborúban.

Kiritzesco Konstantin: *La Roumanie dans la guerre mondiale, 1916—1919.* Előszóval ellátta Tardieu André. Párizs, 1934. Payot. 498. l.

Ma már a háborúban résztvett nemzetek mindegyike megíratta saját küzdelmének történetét és a monográfiák tarka sorozatából lassanként szabatosabb képe alakul ki a háborúnak, mint ha valaki az egész anyagot maga vagy másokkal együtt kívánja feldolgozni.

Románia harcáról a franciák Kiritzesco Konstantin professzornak, a román felső oktatás igazgatójának művét választották ki mint olyant, amely a nyugat előtt legméltóbban képviseli hazája ügyét. Feltehetőleg ezért mondotta róla bevezető soraiban Tardieu André francia miniszter a következő lapidáris ajánlást: «Íme az, ami történt — egy mesteri kéztől megírva».

Nem akarunk ünnepontók lenni azzal a megállapítással, hogy a történetírás a legjobb művekkel szemben is megköveteli a maga jogait. Talán a pártatlanság és tárgyilagosság határait sem lépjük túl azzal a kétkedéssel, hogy a román állam Trajanus római császár alapításaként jött létre, mert eddig senki sem volt tudatában annak,

hogy a honfoglaló magyarok a Duna-medencében egy már fennálló román államot semmisítették meg. A feudális és katonailag szervezett támadásokat kovácsoló magyar állammal szemben a szerző szerint a békés román pásztorok, akik Európa békéjét és nyugalmaát képviselték, a hegyek közé menekültek, hogy el ne pusztuljanak. A történetírás már eddig is kimutatta, hogy a magyarok földművelő nép voltak, akik a maguk biztonságát nem támadó, hanem védekező háborúkban keresték olyan támadásokkal szemben, amelyeket a Magyarország birtokára vágyó német és bizánci hatalmak minden kihívás nélkül indítottak ellenük. Ez a védekezés a folytonos támadások folytán elgyengítette őket és végül is azoké lett a föld, akiknek menekülésük idején otthont adott és menedéket biztosított, akik közé a románok maguk is tartoznak.

Milyen érdekes és megható az a merész elmélet, hogy amikor a hódító török magyart és románt egyformán leigázott, akkor valamennyi román török uralom alá került, és ez azt jelentette, hogy a román állam területi épségét helyreállították, amely területi integritást azután az osztrákok és a magyarok sértették meg akkor, amikor Erdélyt, a Bánátot és Bukovinát a török uralom alól felszabadították. Így még Bratianu sem tudta elpanaszolni a párizsi békekonferencián, hogy a felszabadítás mily nagy gonosztett volt az emberiség ellen és milyen bűnös volt Európa, hogy a magyarokat a török uralom ellen vívott szabadságküzdelmükben segítette. Mert a magyarok ezt a segítséget azzal hálálták meg, hogy felszabadított és visszaszerzett területeiket nem ajándékozták Romániának, amely akkor meg sem volt, csak két aldunai oláh fejedelemség létezett, amelyeknek sem Erdély, sem a Bánát soha semmi formában tartozéka nem volt.

Miután a könyv a háború történetével foglalkozik, mellőzzük a magyar államról nyújtott hamis képet, de aggodalmunknak adunk kifejezést a fölött, hogy tudományos védőirodalmunk elalvása folytán nyugaton harc nélkül lépésről-lépésre tért veszítünk. Így lesz a tudományos nemzetvédelem hiánya folytán felelős Magyarország Básta «magyar tábornok» tetteiért, mert abban senki sem fog kételkedni, hogy Vitéz Mihályt magyar tábornoknak kellett megölnie. Holott az igazság az volt, hogy a bécsi udvar a magyarok közreműködése nélkül tette el láb alól. Ugyanígy tagadta meg a szerző szerint Kossuth Lajos a románoktól azt a szabadságot, melyet a magyaroknak megadott, holott éppen Kossuth volt az, aki politikáját részben a románokra építette. Erre vonatkozólag vaskos kötetre való dokumentum látott napvilágot. Nem tételezhetjük fel a szerzőről azt, hogy a kérdéstről tájékozva van, mert a román támadást azzal indo-

kolja, hogy a véleménye szerint 1867-ben megalapított magyar királyság továbbfolytatta irtó politikáját a románok ellen, akik azért fogtak fegyvert, hogy végleges kiirtásukat elkerüljék. Ebben a beállításban valóban indokolt lett volna, hogy Románia hadat üzenjen, csupán az előzmények elmondását kell odamódosítani, hogy annak éppen az ellenkezője volt igaz. Ami pedig Románia hadbavonulását illeti, azt nem a meg nem történt irtópolitikával, hanem elsősorban azzal a kétmillió aranyrubellel látjuk indokolva, mit Bratianu miniszterelnöknek mindenestre hiteles becslése szerint a bukaresti orosz követ 1914 tavaszán szétosztott, hogy megédesítse Romániának azt a kíméletlen eljárást, amellyel Oroszország őt a háborúba kényszerítette. Miután ez okmányszerűleg bizonyítható, a szerzőnek összes vonatkozó érvei elesnek. Az csak mélyebb aláfestést ad az eseményeknek, hogy a szerző bevallása szerint Bratianu csak 1916. augusztus 27-én mondotta fel a szövetségi szerződést Ausztria-Magyarországnak, miután szövetségesének háta mögött már 1914. október 3-án szövetségesének ellenségével arra szövetkezett, hogy a szövetségi szerződés fel nem mondásával áztatott és bizonytalanságban hagyott szövetségesét annak ellenségétől fedezve megtámadja.

Ilyen bonyolult helyzetért kellett Romániának a felelősséget magára vállalnia, hogy mindössze negyvennapos hadjáratban ne csak az erdélyi átlom összeomlásának, hanem annak is tanúja lehessen, hogy az oroszok cserbenhagyják. Ezt Ausztria-Magyarország sohasem tette volna meg, mert Romániát mindig a legmesszebbmenő határig kész volt támogatni.

A dáciai álmok szétfoszlását azonban nyomon követte Dobruđa elvesztése is, mert alig került ki a román hadsereg véresen az erdélyi szorosokból, máris szemben találta magát a bolgárokkal, akik Dobruđsára vetették magukat. Nem kis örömeikre az oroszoknak, akik nem akadályozták meg azt, hogy a szláv Bulgária éppen azt a területet el ne vegye a nem-szláv románoktól, amely területtel 1878-ban a szlávokat megrövidítették. Bjeladsev orosz tábornok a helyzetet látva, Bukarest feladását javasolta, Berthelot francia tábornok egyedül követelvén a szövetségesek közül azt, hogy Romániát meg kell menteni.

Kívánsága nem teljesült, mert Bukarest 1916. december 6-án elesett és ezzel a háború — szerző szerint az orosz szövetséges árulása folytán — diestelen véget ért.

Az oroszokat Románia sorsa valóban kevésbé látszott érdekelni, mert azok Moldva kiürítését követelték, ahol a király, az udvar, a kormány és a parlament megvonták magukat. Moldva kiürítése

tehát egész Románia feladását jelentette volna. Románia ekkor «az egyik oldalon az orosz hadsereg hadtápvonala volt és semmi más; a másik oldalon egy országnélküli kormány állott; Románia elveszíteni készült azt a jogot, hogy sorsa fölött maga rendelkezék; összekötött kezekkel és lábakkal adta volna oda magát Oroszországnak» (288. l.). Ebben a nehéz helyzetben, amely szokatlanul éles világot vet arra, hogy milyen sors várt volna Romániára orosz uralom alatt, Bratianu kétízben is Oroszországba utazott, hogy Pétervárott új támadás megindítását követelje, de támadás helyett az orosz forradalom kitörése és az orosz háború beszüntetése következett el. A további védekezés tehát Romániára hárult, reahárulván a támadás is, ha szabadulni akart attól a veszedelemtől, amelyet a Moldvát félkörben körülvevő német, bolgár és osztrák-magyar csapatok, Mackensen és József főherceg seregei jelentettek. A több, mint ezer főből (köztük 300 tiszt) álló francia misszió vezetőjének, Berthelot francia tábornoknak érdeme volt az, hogy Románia 1917-ben támadásra határozza el magát. Ekkor szerepeltek elsőízben a román katonai kötelékekben az oroszországi hadifoglyok között toborzott erdélyi román katonák (374 tiszt és 8261 ember) és azokkal együtt indult meg 1917. július 22-én, Avarescu tábornok vezérlete alatt, az a támadás, amely Marasesti körül nagyobb ütközethez vezetett. A vezetése alatt álló második hadsereg a támadás folytán tért nyert ugyan, de a további előnyomulást már nem tudta biztosítani és a románoktól kiszínezett győzelem természetét mi sem jellemezte jobban, mint hogy az augusztus 3-án tartott koronatanácson Scserbacsov orosz tábornok a román főhadiszállásnak Odesszába való áthelyezését javasolta. Bár ajánlatát nem fogadták el, a román nemzeti bank aranykészletét és az állami levéltárt Moszkvába szállították. A várt ellentámadás Mackensen részéről augusztus 6-án valóban megindult és rövid szünettel, szeptember 2-án ért véget. Marasesti július 22 és szeptember 2 között a románoknak egy 30 kilométer szélességű és 10 kilométer mélységű területnyereséget, 1000 tiszt és 50,000 katonavesztését jelentette, tehát korántsem lehetett olyan győzelem, amely 50 oldalas tárgyalás mellett a világháborúban lefolyt egyéb nagy győzelmekkel összemérhető lett volna.

Románia katonai helyzetét éppen akkor nehezítette meg az orosz forradalom kitörése, az orosz front összeomlása és az orosz kommunisták azon elhatározása, hogy a román szövetséget felbontják. Románia Marasesti ellenére is tehetetlenül állott szemben a szövetségesekkel. Világosan mutatta ezt a december 4-én tartott román koronatanács azon határozata, hogy fegyverszünetet kér. A dolog

annyira sürgősnek mutatkozott, hogy már 7-én Focsaniban kezdetűket vették a vonatkozó tárgyalások Morgen német és Lupescu román tábornokok között, 9-én pedig a szerződés is létrejött és ezzel Románia kilépése a háborúból a közeli eshetőségek sorába került.

A román kormány ügyesen kihasználta új helyzetét, mert a szerződés által nyugat felől fedezve, az orosz szövetséges ellen fordult és csapatait Besszarábia orosz tartomány megszállására indította. Sejtvén azt, hogy Erdély és Bukovina megszerzéséről örökre le kell mondania, és attól tartván, hogy az 1878-ban és 1913-ban Bulgáriától elvett dobrudsai területeket vissza kell térítenie, orosz területen igyekezett magát kárpótolni. Bratianu miniszterelnök ezzel tulajdonképpen az 1914-i osztrák-magyar ajánlatra tért vissza, tehát nagy áldozatok után érkezett el oda, ahonnan a világháború kitörésekor elindult. A besszarábiai hadjárat azonban Pétervárott leírhatlan izgalmat keltett, amelyet Racovski bolgár származású román szocialistavezér szervezett, kit 1917 május 1-én a román börtönből az orosz forradalmárok szabadítottak ki és aki most Románia megtámadását készítette elő. 1918. január 13-án a pétervári román követséget orosz csapatok szállották meg, Diamandi követet pedig a Péter Pál-erődbe zárták, 26-án az orosz kormány Romániát a szövetség felbontásáról értesítette és ezzel a szövetségesek karjaiba dobta.

Semmi különös nem volt tehát abban, hogy Bratianut február 8-án Marasesti győztes tábornoka, Avarescu váltotta fel és hogy Mackensen ultimátumban kérte az új tárgyalások megindítását, amelyeknek a háborúból való kikapesolódáshoz kellett vezetniök. Abban sem volt semmi különös, hogy a minisztertanácsok és koronatanácsok egymást követték és hogy amikor Avarescu a Bukarestben rekedt román politikusok közreműködését kérte, azok kereken elutasították, tehát nem helyeselték azt a politikát, amelyet Jassy folytatott. Értethető volt tehát, hogy amikor Avarescu tábornok február 18-án Mackensen tábornaggal való találkozásakor arról értesült, hogy a békefeltételek enyhék lesznek, nem idegenkedett a további tárgyalások felvételétől. Hallván azt, hogy a német uralkodóház annak ellenére, hogy a román király német hazája ellen fegyvert fogott, nem gondol bosszúra, a hadsereg lefegyverzés helyett mozgósított állapotban megmaradhat, Ausztria-Magyarország pedig csak Orsova, Predeál és Dorna körül kíván kisebb határkiigazítást, «kellemes benyomásokkal hagyta el a találkozást» (417. l.). Öt nappal azután ő maga jelent meg Bukarestben, hogy Kühlmann német és Czernin gróf osztrák-magyar delegátussal a béketárgyalásokat megindítsák, 27-én már Ferdinánd király is bekapcsolódott és egy kis vasútállomáson maga találkozott

Czernin gróffal. Így történt, hogy a március 2-i koronatanácson csak Bratianu és Take Jonescu szólaltak fel a békejavaslat ellen, amely a 4-én tartott harmadik koronatanácson keresztülment és 5-én Buftében aláírásra került. Avarescu helyét erre a konzervatívok élén álló Marghiloman Sándor. Bratianu és Take Jonescu személyes ellensége foglalta el, ami azt a feltevést engedi meg, hogy az új politika intézésére Marghiloman mutatkozott alkalmasnak.

Marghiloman feladata a végleges békeszerződés megalkotása és Romániának a központi hatalmak államrendjében való elhelyezkedése volt. Alighogy március 19-én a kormányt átvette, 22-én a Cotroceni-palotában már megkezdődtek a béketárgyalások, amelyekben Románia új elnököket ért el. A monarchia lemondott a Turn-Szeverin és Targu-Okna megszerzéséről és mindössze 5600 km² területet igényelt. Az egyetlen súlyos feltételt Dobruđa elvesztése alkotta, melyet a központi hatalmak egyetemesen vettek át, hogy a román-bolgár ellentét később elsimítható legyen. Románia kikapcsolódott a háborúból és a francia misszió március 12-én elutazott. Május 7-én Bukarestben aláírták a békeszerződést és ezzel az 1916 augusztus 17-i bukaresti titkos szerződés, amelyben az entente-hatalmak Erdélyt Romániának odaengedték, hatályát veszítette.

Hogy a békeszerződés mennyit ért, arra vonatkozólag eltérők voltak a vélemények. Szerző azt állítja, hogy a román kormánynak Jassyban maradt elemei, amelyek között elsősorban Bratianura kell gondolnunk, titkos érintkezést tartottak fenn a Szalonikiban álló elleneséges parancsnoksággal, tehát a valóságban két román kormány volt; az egyik Bukarestben, a másik Jassyban működött. Ez a feltevés azért állja meg helyét, mert a Szalonikival fenntartott összeköttetés rendszeres postajárat útján bonyolódott le és intézményes alakot nyert azáltal, hogy annak intézésére a párizsi román követség embereit delegálták.

A békeszerződés tragédiáját a bolgár front összeomlása hozta meg. A központi hatalmak szeptember 25-én Berlinben hozott megállapodásukkal Dobruđsát egész terjedelmében Bulgáriának engedték át, de mire a szerződés Szófiába érkezett, 29-én a bolgár kormány már fegyverszünetre lépett és az egész területről lemondott.

Amikor november 3-án Ausztria-Magyarország fegyverszüneti szerződése is létrejött, Mackensennek meg kellett kezdenie a visszavonulást. Ezzel kapcsolatban több kérdést nem látunk tisztán. Az egyik az, hogy Mackensen Romániát azzal akarta — a szerző szerint — megnyerni, hogy a bolgárokat és magyarokat leszólta; hogy Marghilo-

man Mackensemél aziránt igyekezett megegyezni, hogy a németek támogatása útján Besszarábián kívül Erdély és Bukovina birtokát is megszerezze; hogy Mackensen visszavonulását biztosítandó, Szebent és Brassót elfoglalta (434—35. l.). Nem tudjuk ugyanis elhinni, hogy Mackensen a románok mellé állva, Magyarország ellen fordult; hogy Szebent és Brassót a magyaroktól valóban elfoglalta; hogy rajta lett volna azon, hogy Erdély és Bukovina Németország útján Románia birtokába menjen át. Lehet, hogy mindez csak misztifikáció és inkább azt engedte sejteni, hogy mit tehetett volna Marghiloman a németekkel együtt.

Mikor azonban Berthelot francia tábornok november 10-én átlépte a Dunát, Mackensemél együtt Marghiloman sorsa is meg volt pecsételve. Szerző szerint nem volt rá többé szükség. «Marghiloman nem intézhette többé az ország sorsát . . . A központi hatalmak bukásával Marghiloman szerepe is véget ért. A bukaresti béke fekete időszak, melyért a felelősség őt terhelte, elmúlt. A mór megtette kötelességét, a mór elmehetett.» Helyébe másik mór jött, akinek új kötelességet kellett teljesítenie, hogy az oroszok helyett a franciák élére állva, újra meginduljon Erdély felé. Berthelot megjelenésekor, november 10-én, Ferdinánd király elrendelte a mozgósítást és a szerző akként tünteti fel a dolgot (437. l.), hogy miután a fegyverszüneti szerződés Németországgal csak 11-én jött létre, a mozgósítás semmiféle jogi akadályba nem ütközött. Erről mindenestre szó lehetne akkor, ha a mozgósított román hadsereg pusztán a német haderőnek Romániából való eltávolítása végett vétetett volna igénybe. Miután azonban új hadműveletekbe fogott, amelyek Magyarország ellen irányultak, ez pedig már november 3-án fegyverszünetre lépett és a hadműveleteket megszüntette, a kérdés nemzetközi jogi szempontból más elbírálás alá esik, vagy legalább is közelebbi vizsgálatot igényel. Szerző maga is akként állítja be a dolgot, hogy Magyarországot a román hadsereg 1918—19-ben meghódította (443—96. l.). Még pedig akként, hogy valamennyi szövetséges között Románia volt az egyetlen állam, amely az ellenséges állam fővárosát el tudta foglalni (483. l.). Budapest elfoglalása ugyanis a kommunisták, de nem a magyarok ellenére történt és ez tette lehetővé azt, hogy a románok sikereikben az összes nagyhatalmakat felülmúlták. A románok egyébként a szerző szerint az egész országot megszállották és csak nyugaton hagytak egy kis «szögletet», ahol Horthy Miklós magyar hadsereget kezdett szervezni, hogy a románok elvonulása után az elhagyott területeket birtokba vegye. Szerinte Holban román parancs-

nok érdeme volt, hogy a polgároknak szabadságukat visszaadta; a magyarok hálásak voltak e humánus eljárásért, csak a hatalmak voltak hálátlanok Románia iránt, hogy 1919 őszén hadait visszaparancsolták (485. l.).

Hasonló hálátlanság fogadta — a szerző szerint — Romániát a békekonferencián, ahol Amerikának rosszul informált elnöke, Wilson akadékoskodott és nem fogadta el azokat a felvilágosításokat, melyeket Bratianu készséggel bocsátott rendelkezésére. Különösen a kisebbségi kérdésben fejt ki a szerző bővebb panaszkodást, mert arra szerinte Romániában, ahol mindenkinek egyenlő joga és szabadsága van, semmi szükség sincsen. Az elnök merev elméleti felfogásával szemben csupán az volt a vígasztaló, hogy egyoldalú nézeteit Amerikában sem helyeselték (490. l.). Bratianu méltatlankodva hagyta el a békekonferenciát, hol a hatalmaktól méltatlan elbánásban részesült és a kisebbségi szerződést csak utóda fogadta el. Pedig a háború Romániának a 240,000 halotton kívül még 31 milliárd aranylelei anyagi kárt is okozott, két milliárdra rugott a megszállás ideje alatt kibocsátott papírpénz, egy milliárdra a Moszkvába szállított aranyalap, két milliárdra a szövetségesektől felvett kölcsönök. Szerző mindehhez hozzáteszi a magyar területen átvett alkalmazottak nyugdíját és fizetését, a szabadságnak és az igazságnak azt a nagy diadalát, melyet Románia a hatalmaknak kivívni segített és a végén fel sem teszi a kérdést, hogy ezek után miért hozott Románia ekkora áldozatot. Valóban, az utókor méltán elgondolkozhat e kérdés fölött és a számok erdői fölött elmélkedve, még nagyobb csodálkozással állapíthatjuk meg, hogy mi minden lett abból a két millió rubelből, amelyet az orosz kormány 1914 elején Romániában szétosztott és ezzel a szövetséges hatalmakat a vereségtől megmentette.

H. J.

Rajzok az Árpádok és Anjouk korából.

Kerekesházy-Kerekes József: *Rajzok az Árpádok és Anjouk korából.* — *A Gutkeled Amadék a mohácsi vészig.* Kir. Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1934. 8-r., 125 l. Számos képpel, képmelléklettel és táblázattal.

Az Amade-család, amely a XVIII. században két költőt is adott nemzetünk irodalmának, Antalt és Lászlót, legrégebbi családjaink egyike. Történetének kezdete az első Árpád-királyok korában vész el. A Gutkeled-nemzetséget, amelyből több családdal, a Báthoryakkal és az alsólindvai Bánffyakkal együtt okiratok tanú-

sága szerint kiágazott (a Báthoryakéval egyforma a címerük is), Karácsonyi János ősi magyar nemzetségnek tartja, Wertner Mór és mások Kézaival a Hohenstaufok szülőföldjéről származtatják: véleményük szerint a Péter király segítségére siető Henrik császárral jöttek hazánkba. Egészen eltérő, de családi hagyományokra épített fölfogás emléke egy Esterházy Miklós herceg kiállította, kezemben levő okirat (1705), amely az Amade-család római eredetét hirdeti. E szerint egy Amade Lőrinc «ex vetusta Romanorum Consulum progenie» II. Endre királynak keresztes hadjáratához jött el hazánkba a maga költségén kiállított száz lovassal, s a Szentföldön vívott harcaiért kapta 1220-ban Várkonyt. Ezt a származást fogadta el utóbb Toldy Ferenc (*Handbuch*, 1828. I. 197.); de már Amade László is hitt benne és buzgón kereste az olasz Amadey-családdal való rokonságot.

Kerekes József könyve nem foglal állást az eredet kérdésében. Őt inkább az a nagyszerű szerep érdekli, amely hazánk történetében előbb a Gutkeled-nemzetségnek, majd a belőle fakadt Amade-családnak kijutott. Hiszen ebből az Árpádokkal is rokon nemzetségből való volt már krónikáink tanúsága szerint a «gonosz» Vid ispán, Salamon királyunk tanácsosa, IV. Béla, V. István és Kún László korában pedig a szintén Gutkeled-nemzetségbeli Pektáry István, majd Joákim szlavóniai bánt és családját uralta majdnem az egész nemzet. Ugyanekkor Amade Lothard ispán, a család névadó ősének legifjabb fia is hatalmas birtokos. IV. Béla korából már vannak a családnak okleveles följegyzései Böös és Árpás birtokáról. Lothard az «ifjú királynak», V. Istvánnak volt híve s ennek trónrakerülte még növelte hatalmát és tekintélyét. Az 1518 : 39. t.-c. meghozatalában ott szerepel a Corpus Jurisban Amade István alországbíró és budai várnagy, még három Amade volt vele egyidőben várparancsnok, amiként Muhinál, Mohácsnál is vérezett a család, amelynek egy sarja a XVI. században megint alországbíró lesz. Ekkoriban kerülnek a Zrínyiekkal is rokonságba: a költő Amade László — aki Orczy Lőrincnek sógora volt — a szigetvári hős apjáig egyenes ágon vihette föl származását. A genealógiát egy a család bakonypölöskei kastélyában találtam írásban maga jegyezte föl ékes betűivel. Az Esterházyakhoz, Viczayakhoz, Nyáryakhoz többszörös szál fűzte az Amadékat, akik a Bethlen Gábor ellen vívott harcokban is kitűntek és 1622-ben (s nem, mint Kerekes írja, 1628-ban) vitézségükért kapták a báróságot.

Kerekes József nagy szorgalommal jegyezte ki a családi oklevelek nevezetesebb adatait és könyvében érdekes, színes képet fest az Amadékról, különösen az Árpádok korából. Ez legnagyobb érdeme is. A szerény cím is vallja, hogy nem törekedett teljességre,

nem igyekezett forrásjellegű munkát adni. Képzettebb műkedvelő módjára dolgozik, a nagyközönségnek szól és nem merül el részletekben. Idézetei, hivatkozásai is műkedvelőre vallanak. Könyvének külön értékei az illusztrációk. A pompás kiállítású kötetet egy csomó leszármazási táblán kívül 25 szövegkép és 13 szép képmelléklet díszíti. Ez utóbbiak közül a legérdekesebb Amade Lászlónak, a költőnek egyetlen hiteles képe; eredetije az Üchtritz-Amade grófok birtokában, a budai Bánhidypalotában van. A genealógiai táblázatokat kevésbé dicsérhetjük: sok hiány és hiba van rajtuk. Pl. éppen a két költő ágán: Antal nem 1698-ban, hanem 1674-ben született (ez a tévedés már Nagy István hibája), felesége, Simoncsics-Horváth Rozália, élete végén zárdát akart alapítani, de húsz évvel halála után nem alapíthatott árvaházat. Antal testvérei közül kimaradt József, a katona. László nem 1703-ban, hanem 1704-ben született; második felesége nem Wetzl Anna-Mária, hanem Wetzl Mária Paulina, egy olmützi törvényszéki bíró árvája volt.

Gálos Rezső.

SZÉCHENYI ÁLLAMFÉRFIÚI MUNKÁSSÁGÁNAK HÉT ÉVE.¹

Abban a nagyszabású sorozatban, amelyben a Történelmi Társulat gróf Széchenyi István összes munkáit kívánja közzétenni s amelynek utóbbi kötetei már a Hegedüs Loránt buzgólkodása folytán összegyűlt összeg felhasználásával és a M. Tud. Akadémia hozzájárulásával voltak kiadhatók, néhány héttel ezelőtt került ki a sajtó alól a Legnagyobb Magyar *Napló*nak IV. kötete, amelyet szintén Viszota Gyula szerkesztett és látott el bevezetéssel.

Mindenekelőtt elismeréssel kell kiemelni, hogy a *Bevezetés* az előző kötetekhez képest ismét rövidebb lett, de felfogásom szerint még mindig túlságosan terjedelmes (72 nyomtatott oldal).

Bármily őszintén vallom azt, hogy e kötetek minden olvasóját Viszota Gyula nagy hálaára kötelezte azzal a rendkívüli buzgalommal, odaadással, kifogyhatatlan türelemmel és éveken át kifejtett fáradozással, amellyel a *Naplókra* vonatkozó adatokat összegyűjtötte, a *Naplókban* említett neveket magyarázta, részletes név- és tárgymutatót készített stb., mégis nem tudom elégszer figyelmébe ajánlani a kitűnő szerkesztőnek azt a kérésünket, amelyet bizonyára sokak nevében terjesztek elő, — hogyha nagyrabecsüljük is az ő irodalmi munkásságát, amikor ezeket a *Napló*-köteteket kezünkbe vesszük, első sorban (sőt részemről mondhatom kizárólagosan) Széchenyit akarjuk olvasni. Közelebb

¹ Magyarország Újabbkori Történetének Forrásai. Gróf Széchenyi István összes munkái. XIII. kötet. Gr. Sz. I. *Napló* IV. kötet. Kiadja a Magyar Történelmi Társulat.

óhajtunk jutni a Naplók tanulmányozása révén is ahhoz a páratlan lángészhez, aki, mikor feljegyzéseit, sokszor csapongó ötleteit, máskor mély értelmű bölcsességét tanulmányozzuk — magával ragad, néha megdöbben, sokszor megszorít, de mindig érdekel, s akinek lelki gyötrődései részvétre, szenvedései, mardosó önvádjai útján előhaladása pedig a fiatalkori tévelygésektől megtisztult nagyság iránti hódolatra indítanak.

Kérnünk kell tehát a még hátralevő két kötetnél is minél rövidebb bevezetést és minél kevesebb függelék, különösen pedig másoknak, Széchenyi kortársainak egyéb, másutt már megjelent műveiből vagy leveleiből csak annyit, amennyi a Naplóknak megértéséhez szükséges. Mert bármily kiváló legyen egyik-másik bevezetés, az nem pótolhatja magának Széchenyinek írását: a Napló szövegét. Aki a *Bevezetést* vagy a Naplók alapján összeállított vázlatot elolvassa is, akár történetírói munkát, akár lélektani vizsgálódást, akár orvostudományi kutatást, akár más irodalmi tevékenységet akar végezni, mégis a *Naplók* eredeti szövegét lesz köteles átnézni, sőt sokszor újból tanulmányozni, az eredeti német vagy francia sorokat, ha azokat idézni akarja, Viszota Gyula helyett önmaga fogja lefordítani, illetőleg értelmezni és gyakran fog más következtetésre jutni, mint amit a *Bevezetésben* talál.

Jelenleg senki sem tudta volna Széchenyinek a M. Tud. Akadémiában őrzött, sokszor rendkívül nehezen olvasható kéziratát oly kitűnően másolni, senki sem tudott volna annyi magyarázó jegyzetet oly lelkiismeretességgel megírni, mint éppen Viszota Gyula, de már ha egyes, a *Naplókkal* összefüggő vagy kapcsolatban levő és a *Bevezetésbe* felvett következtetésről van szó, akkor a kitűnő szerkesztő is csak ugyanazt a szerepet tölti be, amelyet minden közíró, aki Széchenyi-problémákkal foglalkozik. Utalnom kell például arra a tudományos vitára, amelyet a Legnagyobb Magyar idegbetegsége kérdésében Schaffer Károly egyetemi tanár, a külföldön is nagyrabecsült és évtizedek óta a természettudományok legkomolyabb módszereivel agyszövetani kutatásokat végzett orvostudós folytatott Viszota Gyulával. Aki

valaha, habár csak néhány évre is, foglalkozott orvostudományokkal, sajnálni fogja, hogy ezekben a kérdésekben a *Napló*knak kitűnő kiadója, aki sohasem volt orvos, perbeszállt a szakférfival.

Ugyanez áll több más kérdésben is. Mert hisz' a Legnagyobb Magyar éppen géniuszának nagyságánál fogva annyira gigantikusan csodálatos egyéniség és annyira sokoldalú, hogy ha a lélektan művelője, az államférfi, a technikai tudományok munkása, a közjogász, a jogtudós, a közgazda, az orvos, a politikus, sőt még egyes részletkérdések kutatója is kezd vele foglalkozni, mihelyt mélyebben vizsgálódik, meg fog látni olyan újabb mozzanatokat, amelyek kérdés gyanánt merednek a kutató elé, vagy amelyeknek behatóbb tárgyalása csak szakembertől remélhető, s amelyek felderítése a tudomány, főleg a természettudományok haladásával később inkább lesz lehetséges, mint a *Napló*k sajtó alá rendezésekor. Ezen kívül vannak a *Napló*k szövegével összefüggő problémák, amelyek azért sem valók a Bevezetésbe, mert azokat beható kutatással kell majd tárgyalni.

Igazságosan senki sem fogja elvitathatni Viszotának azt a maradandó, sőt elsőrendű érdemét, hogy az eddig a kézírás nehézségei miatt szinte hozzáférhetetlen *Napló*kat megfejtette, mindenkinek hozzáférhetővé tette, az adatok ezreit felderítette és közölte, ellenben mihelyt következtetésről vagy a szerkesztő állításáról, esetleg feltevéséről van szó — ezeket nem a *Napló*-kötetbe kellene kinyomatni, mert ezekre nézve bírálat, más eltérő felfogás kifejtése lehetséges, sőt esetleg tévedés is kimutatható lesz.

I. A *Napló*k jelentőségét kettősnek látom. Egyfelől ezek a feljegyzések — sokszor torzítva, különösen Széchenyivel szemben túlszigorúan — visszatükrözik azt, amit ő 1814—1860 közt átélt, beszámolnak tetteinek, kis részben korszakos munkásságának is indító okairól.

Másfelől becses anyagot adnak a *Széchenyi-problémák* kutatóinak. Ilyenek pedig évszázad múlva is akadni fognak.

Az a tömérdek adat, amelynek révén Széchenyinek közéleti szereplése összefügg Magyarország politikai történetével — a *Napló*-kötetekben a következőleg oszlik meg :

Az I. kötet anyaga : a forrongás és a közéletre előkészülés évei.

A II. kötetben foglalt feljegyzések az 1820. január 20-tól 1825. végéig terjedő években keletkeztek. Tartalmuk : Széchenyi újabb, behatóbb tanulmányai, katonai szolgálatra vonatkozó részletek, bécsi és cenki életmódja, 1822. március havában megkezdett franciaországi és angliai útja, majd 1825. májusában újabb franciaországi útja, a lóversenyek szervezése és a Nemzeti Casino alapítása érdekében kifejtett munkásság.

Ezek után, 1825. november 3-án következik be Széchenynek történelmi jelentőségű fellépése. Az erre vonatkozó naplófeljegyzés élénken bizonyítja, hogy míg Széchenyi az önmagára vonatkozó minden kedvezőtlen vagy bírálatra alkalmat adó adatot könyörtelenül feljegyez, addig igazi jelentős cselekedeteinek csak úgy adja naplójában nyomát, hogy azt az, aki a történeteket más forrásból nem ismeri, kellően nem is értékelheti.

Azt az ő nagyhatású, a magyar nyelv további művelésére és a magyar tudományosság fejlesztésére olyan korszakos cselekedetét, amellyel Széchenyi a «Magyar Tudós Társaságot» megalapította és egy évi jövedelmének felajánlásával a többi alapítónak, valamint a törvényhozásnak elhatározásukra példát adott, ő maga csak így veti papírra : «A kerületi ülésen beszéltem és összevesztem minden honfitársammal».¹ Amíg tehát a kerületi ülésen jelenvoltaknak túlnyomó nagy többsége, s ezenfelül az ország egész művelt közvéleménye és minden, hazájának jövője és haladása iránt érdeklődő magyar élénk lelkesedéssel gondolt akkor az áldozatkész és hazafias elhatározásra, — addig maga Széchenyi csak azokra a főrendekre utalt, akik nem szívesen vették ezt az áldozatkészséget, amely őket is hasonló önzetlenségre és utánzásra készítette, és valószínűleg magánérintkezés közben szemrehányásokat tettek neki. Ez utób-

¹ A német eredetiben : «1825 nov. 3. In der Zirkular Sitzung gesprochen ; und mich mit *allen* meinen Landleuten verfeindet.» (Naplók II. kötet, 642. l.)

biakat valamennyi honfitársára («mit allen meinen Land-leuten») terjeszti ki.

Széchenyi akkor a Felsőbüki Nagy Pál követ ajkairól elhangzott ama szemrehányás után, hogy «az ország nagyjai» nem hoznak áldozatokat a nemzet javáért és díszeért, — ennek a panasznak csattanós megcáfolása céljából, de nem annak következtében, hanem már sokkal korábban «eltökélt szándékához képest» és «nem rögtönzéseként», hanem amint önmaga bizonyítja, «előre kiszámlált, messzeható tervének kivitele végett» (*Kelet Népe* 1841-i kiadás, 26. lap) példát mutató tetteivel néhány perc alatt módot adott a Magyar Tudományos Akadémia megalapítására, mert lángeszével felismerte, hogy a nemzeti nyelvnek és a tudományoknak művelése fokozni fogja a magyarság erejét és a haladást. És míg annyi száz más naplóíró ömlengő öndícsérettel emlékeznék meg ilyen korszakos alkotásról, Széchenyi önbírálata és önmagával szemben nem egyszer igazságtalan szigora a történelmi eseménynek csak egy egészen mellékes hatását: egyeseknek, nem is a többségnek, nem is a jelentékenyebb főrendeknek ellenzését emeli ki a *Napló* hasábjain.

Igaz ugyan az, hogy a közíró, aki Széchenyi életével és közéleti működésével foglalkozik, amióta a *Naplók* egyes kötetei megjelentek, nem nélkülözheti ezeket a sokszor rapszódikus, sokszor túlrészletező, sokszor hirtelen támadt ötleteket vagy csapongó fejtegetést tartalmazó köteteket, de viszont ezek tartalmát gondosan ki kell egészítenie első sorban természetesen Széchenyi egyéb munkáiban kifejtett nézeteinek, de egyúttal a magyar történelem minden idevágó egyéb adatának feldolgozásával is.

Az Akadémia alapításának története és indokai erre megint csattanó példát adnak.

Azt vitatom, hogy ebben a kérdésben a *Bevezetés* kiváló írója igazságtalan Széchenyivel szemben és tévedést is követ el.

Viszota a *Naplók* III. kötetéhez írt *Bevezetésnek* LVII. lapján perbe száll magával Széchenyivel és annak a felfogásának ad kifejezést, hogy Nagy Pálnak előbb említett

beszéde volt az Akadémia megalapításának igazi indoka, továbbá, hogy Széchenyit erre az «áldozatkészségre leginkább Crescencia iránti szerelme készítette». (Ugyanott LVIII. lap.) Íme, példa arra, amit fennebb már érintettem.

Viszotával szemben magának Széchenyinek adok igazat, aki 1830. január 30-ról Nagy Pálhoz intézett levelében is (*Levelei* I. kötet [1889] 142—143. lap) és a *Kelet Népe* című munkájának 26. lapján is a leghatározottabban kijelentette, hogy már az 1825-i országgyűlés összehívása előtt «eltökélt szándéka volt magyar tudós társaságot javasolni» továbbá, hogy «semmit sem tett rögtönzéseként vagy pillanatnyi felhevülés következtében» és valóban «gyermeki agyvelőt tétel fel benne az, aki azt hiszi, hogy harminchárom éves korában annyi tapasztalat után egy beszéd hatása alatt egyszerre hatvanezer pengő forintot, több évi tiszta jövedelmét» ajánlott volna fel olyan célra, amelyet Felsőbüki Nagy Pálnak ez a felszólalása nem is jelölt meg teljes határozottsággal. Lehetetlen feltételeznem azt, hogy Széchenyi, aki száz és száz kérdésben önmagával szemben túlszigorú, itt olyan érdemet tulajdonítana (két nyilatkozatban is) önmagának, amely őt nem illeti. Azt, hogy mi volt 1825. előtt Széchenyi elhatározása, csak ő tudta, sem Nagy Pál, sem Viszota. Mindez ismét annak a bizonyítéka, hogy amilyen nélkülözhetetlen a Viszota Gyula fáradozásával összehordott rendkívüli anyagnak egybeillesztése, mihelyt ez anyagnak értékeléséről, ebből vonható következtetésekről van szó, minden közírónak megvan a teljes joga arra, hogy Viszotának hálával fogadott adatgyűjtését úgy értékelhesse és szükség esetén úgy cáfolhassa, amint azt igazolhatónak tartja.

A *Naplók* III. kötete Széchenyi életét 1826. január 1-től 1829. december 31-ig tárgyalja. Ehhez csatlakozik a most megjelent IV. kötet.

Ez Széchenyinek 1830. január 2-től 1836. május 7-ig papírra vetett feljegyzéseit (658 lap), továbbá egyes besugóknak és egy-két hatóságnak Széchenyiről a bécsi rendőrmiszterhez tett jelentéseit közli.

Ez utóbbiak közé sorolja a kiadó ifj. báró Wesselényi Miklós kegyelmi kérvényét, arra nézve Széchenyi folyamod-

ványtervezetét (675—683. lap), valamint Széchenyi védekező iratát (684—694. lap) és gróf Reviczky Ádám magyar főkancellárnak, valamint József főherceg nádornak ez utóbira vonatkozó megjegyzéseit is.

Egyáltalán nem tartozik a «besugó-jelentések» felirata alá, de ezek között nyomatott ki Széchenyi előterjesztése Metternichhez a híd ügyében, a kettőjük közt 1836. január 21-én és 23-án folytatott beszélgetés és gróf Mailáth Antalnak erről a memorandumról tett jelentése (696—703. lap), végre (710—713. lap) Széchenyinek angol nyelven szerkesztett «hirdetménye az aldunai gőzhajózás tárgyában».

A Legnagyobb Magyarnek a most tárgyalt hét esztendő alatt végzett munkássága ismert óriási méreteinél és sokoldalúságánál fogva is hódolatot kelt.

1832. augusztustól novemberig és 1833. decembertől 1834. áprilisig két tanulmányutat tett Angliában.

1830-tól 1834-ig négy aldunai útján készíti elő azokat a munkálatokat, amelyek nevét ezen a téren is halhatatlanná tették.

Ezenfelül ugyanezekben az években írta meg és tette közzé a *Hitel*, *Világ* és *Stádium*, írta meg (de nem közölhette) a *Pesti por és sár* és *Hunnia* című műveit, kiadta a *Magyar Játékszín*rül írt 94 oldalas füzetét; nagy tevékenységet fejtett ki az országgyűlésen az állandó híd ügyében, a Magyar Tudományos Akadémia működésének megkezdése, a Nemzeti Casino és a lóversenyek érdekében, a gőzhajózás fejlesztésére nézve stb.

II. A IV. kötetben közöltek is feltárják Széchenyinek nehéz helyzetét a bécsi kormánnyal és honfitársainak jelentékeny részével szemben, valamint politikai küzdelmeit. Pedig ekkor már a kész államférfi, az áll előttünk, akiről Kemény Zsigmond, aki még látta a Nagy-ot, *Tanulmányai*-ban (I. kötet 155. l.) azt írta: «Halhatatlan szemek néznek . . . agyam idegszövedékeibe».

Széchenyi mély értelme, az a sok tapasztalat és az az alapos tudás, amelyet nemcsak könyvekből, hanem különösen több külföldi tanulmányútján szerzett, jól átgondolt és ekkor már gondosan előkészített tervei, az az elhatározása, «hogyan

véglehelletéig hazájának szenteli életét» — mind, mind hivatottá tették volna őt a vezetésre és mégis a bécsi kormány nagy bizalmatlansággal tekinti őt és mind közéleti munkáját, mind magánéletét állandóan kémekkel, besugókkal veszi körül, akik minden lépését figyelik, még azt is, kikkel találkozik, kiket látogat meg, kikkel ebédel, a bécsi rendőrminiszternek besugják. Lett volna olyan terve is: az Aldunának hajózhatóvá tétele, amelynek nemcsak az osztrák örökös tartományok, hanem a német birodalom is hasznát látja, még ennek megvalósítása is hosszú évek küzdelmei útján kezdhető meg.

Sajnos, Széchenyi életében Magyarország államjogi viszonya az osztrák örökös tartományokkal, a bécsi kormány magatartása, nemzetiségi állapotok stb. megannyi nehézség, amely sokszorosán gátolja a nagy államférfi terveinek valóra váltását. Fájó szívvel kell gondolnunk arra, mennyi mindent másként válósíthatott volna meg akkor, ha az 1867-i kiegyezésnek megfelelő államjogi helyzetet használhatott volna fel. A XIX. század legelején azonban a török hódoltság kora óta létszámában annyira meggyengített magyarság, a telepítések folytán éppen az osztrák kormány öngyilkos politikájából idesereglett nagyszámú idegenajkú népesség, a szláv népeknek Magyarországot körülvevő nagy tömege és az ezekből hazánkra hárulható veszedelmek, mind arra utalták Széchenyit is, hogy ne küzdjön az osztrák tartományokkal szemben fennálló kapcsolat ellen, habár azt valójában szerencsétlenségnek tartotta, de teljesen különálló Magyarországot, akkori viszonyok között éppen úgy nem képzelhetett el, mint előtte a nagy nádor, herceg Esterházy sem. Viszont akármit kezdett, bármennyire világos volt, hogy nemzete elmaradt a nyugati államok haladásától, és hogy a rendi alkotmány nem tartható fenn, beleütközött vagy a bécsi kormány bizalmatlanságába vagy az erőszakos központosító törekvésekbe. Széchenyi hasztalanul fejtette ki a *Hitel* és a *Világ* hasábjain azt, hogy minden elmaradottságnak, bajnak, szegénységnek oka: maga a nemzet, illetőleg maguk a kiváltságos osztályok, mert nem akarnak haladni

és az alkotmányt önzésük leplezésére használják fel; hiábavaló volt az az óvatos és államférfúi szempontból böles magatartás, hogy Széchenyi nem a kancellárt vagy a kormányt támadta: hazafias céljait Bécsben sanda szemmel nézték és népszerűségét is, amely akkor még virágjában volt, rossz néven vették. Tudta ezt maga Széchenyi is, aki éppen a IV. *Napló*-kötetnek utolsó lapjain tett feljegyzésében még az olyan külsőségeket is, mint azt, hogy 1836. május 7-én este Pesten fáklyás zenét rendeztek részére, ezekkel a szavakkal kíséri: «Bécsben ezt nagyon zokon fogják venni.»

Az akkor nagyhatalmú kancellár, herceg Metternich, a maga önhittségében csak a saját politikáját tartja egyedül helyesnek. Átveszi ugyan Széchenyi emlékiratát, kihallgatáson szóba is áll vele és iparkodik őt más elhatározásra bírni, sőt 1826. február 13-án (*Naplók* III. k. 17. lap) azt is mondja, — mintegy leereszkedően és védelmezőleg neki — hogy «reszketek Önért». Széchenyi nyugodtan válaszolhatja neki, hogy ő «nem fél, mert tudja, hogy mindent, amit tesz, nyilvánosan teszi és semmit sem titkon», de a bécsi körök ellenséges érzületét nem tudja eloszlatni.

A IV. kötet új adatokat tartalmaz a Széchenyi és Wesselényi közti viszony fejlődésére nézve is. Mind a két nagytehetségű férfi nemzetének előbbrevitelére törekedett. Széchenyi 1821. július 13-án (*Naplók* II. 175. lap) látogatta meg Sibón, erdélyi birtokán Wesselényit, aki erőteljes magyarságával, fényes testi és szellemi tulajdonságaival erősen hatott rá, s akivel 1822. március 1-én indult egyik franciaországi és angliai útjára (*Naplók* II. 250. és következő lapok). Visszatértük után Wesselényi az országgyűlés főrendiházi ellenzékének egyik vezérférfia lesz és útjaik 11 év múlva szétváltak. Széchenyi nemeslelkűségét és baráti hűségét bizonyítja azonban, hogy amikor ifj. báró Wesselényi Miklóst egyrésztől a pesti kir. tábla az országgyűlési tárgyalások kinyomatása miatt, másrésztől az erdélyi kir. tábla Szatmár vármegye közgyűlésén az örökváltság tárgyában mondott beszéde miatt bűnperbe fogja és később börtönre ítéli — Széchenyi bátran

és nemesen barátja mellé állt és ítélethozatal után 1835-ben azonnal Bécsbe sietett, megkísérelt Wesselényi érdekében kegyelmet kieszközölni és, amint a IV. kötet 675—677. lapjain közölt folyamodványtervezet bizonyítja, Wesselényi érdekében a királyhoz kegyelmi kérvényt is szerkesztett. Ezt azonban a kormány megint Széchenyi ellen újabb bizalmatlanságra használta fel ürügyül.

III. Az a teljes lelki átalakulás, amellyel az 1814-ben a naplóírást megkezdett daliás huszárcapitány, akkor még csélcsep, könnyelmű gondolkodású 23 éves katonatiszt, komoly, munkás államférfivá fejlődött — a *Naplók* IV. kötetének megkezdésekor már be volt fejezve.

Külön tanulmányban bizonyára évszázadok mulva is foglalkoznak majd ennek az átalakulásnak egyéni, etikai, vallási, társadalmi, idegéleti okaival és tényezőivel.

Imponáló az a lelki nagyság, amellyel Széchenyi ifjúkori gyengeségeit leküzdeni törekszik és megrázó az a sok önvád és lelki mardosás, amellyel elkövetett hibáiért vezekel.

A sok közül csak egy jellemzőt ragadok ki. 1814. augusztus 9-én (*Naplók* I. kötet. 17. l.) ezt veti papírra: «Életemnek egyik legemlékezetesebb napja». Ugyanennek a *Naplónak* egy másik kötetében ugyanerre a napra nézve, nyilván sokkal később azt jegyzi fel: «Ez volt az első lépés a szerencsétlenség felé, a bűn kezdete, a későbbi kétségbeesés oka.»

Az egész esemény az volt, hogy Cenkről egy fiatal, szép asszonnyal kocsin Bécsbe utazott, nyilván e hosszú út alatt a férjes nőnek szenvedélyesen udvarolt és később azzal a váddal gyötörte magát, hogy a néhány év mulva tüdővészben elhalt nőnek lelkinyugalmát feldúlta és halálát is ő okozta. Évtizedeken át sokszor kínozza önmagát ezzel a visszaemlékezéssel.

Így akkor, amikor ennek a részvételre méltó, szegény nőnek leveleit 1830. áprilisában újra olvasta és az időközben elhalt, bizonyára exaltált fiatal hölgynek kedves, gyengéd kifejezéseit ismét maga előtt látta. 1830. július 29-én aldunai útján lázas betegen (*Napló* IV. 88—91.) megírt pokoli lelki kínokat él át és szemrehányásokkal gyöttri magát.

1832. augusztus 30-án és 31-én (*Naplók* IV. kötet 294—295. lap) nyugati útja közben visszaemlékezve érzi a nemezis hatását.

1832. szeptember 4-én (IV. 296. l.) kiemeli, hogy nincs igazán boldog órája, úgy tűnik fel előtte, mintha ő volna a világ leggonoszabb embere, aki önmagát utálja és a halált kívánja; Magyarországért végzett fáradozása is csak a hiúság jele, könyvei bírálaton alul valók, sőt veszélyesek... Miért is született? Önmagának és másoknak szerencsétlenségére. Még imádkozni sem tud stb.

Jellemző példa ez arra, hogy a Széchenyi-problémákat többféle szaktudomány művelői, más-más közíró mily különböző szempontból fogják megvilágíthatni.

Az orvos majd visszavezeti ezeket a gyötrődéseket Széchenyi idegbetegségére, esetleg valamely testi bajára; a lélektan művelője lelki izgalmakra; a teológus fájdalommal fogja megállapítani, hogy ennek a nagy és egyébként hívő embernek nem volt meg az erős hite a Mindenható könyörületességében és bűnbocsátó irgalmában. A jogász vagy a beszámítás tanának egyéb vizsgálója megdöbbenve fogja megállapítani, hogy Széchenyi egyes tetteinél az elkövetés pillanatában a legcsekélyebb szemrehányást sem tette magának, könnyelmű és gyors elhatározással, semmi visszatartóztató mozzanatot figyelembe nem véve, követett el fiatalkori hibákat, azután évtizedek múlva a lelkiismeretfurdalás kígyói, mint az ókori furiák mardosták lelkét, annyi túlzott önváddal és gyötrődéssel, amely valóban szörnyű tanulságokat nyújt a jogi beszámítás terén is.

Több hasonló tételt lehet bizonyítékul felhozni arra, hogy a *Széchenyi-problémáknak* ezeket a részleteit nem Bevezetésben vagy a *Naplókhoz* fűzött megjegyzésekben, hanem ezekkel a részletkérdésekkel foglalkozó külön tanulmányban kell tüzetesen és sikerrel vizsgálni.

Aki a nagyság iránti hódolattal vele együtt gondolatban végigszenvedte ennek a lángeszű és lánglelkű férfinak évtizedeken keresztül átélt gyötreimét, a megkönnyebbülés érzésével észlelheti, hogy a szenvedések után végre a boldogság-

nak nemes, egyszerű, igazi emberi hangjai csendülnek meg a *Napló* IV. kötetének hasábjain (639. és köv. l.).

1836. február 4-én — több mint egy évi gyászév leteltével — Széchenyi végre oltárhoz vezethette özv. gróf Zichy Károlynét gróf Seilern Crescentiát, s ettől fogva az ő magánéletét is — habár csak átmeneti időre — fénysugár aranyozta be és a közélet későbbi küzdelmei, bajai és gondjai közt mindvégig oldala mellett maradt az a nemes gondolkozású, — mint Széchenyi írja — «kedves, nagyon kedves nő», akinek Magyarország megreformálására és a Legnagyobb Magyar-nak lelki átalakulására oly nagy hatása volt.

BALOGH JENŐ.

A MAGYAR HUMANIZMUS ELSŐ NYOMAI.¹

Nagy Lajos uralkodása kétségkívül úttörő volt, ha nem egyenest és tudatosan a renaissance-, de mindenesetre az olasz hatások számára. Ő maga a mozgalom némely kezdeményeiről olasz földön szerzett tudomást, értesült európai kihatásai kezdetéről is, de egészben véve megmaradt egy korábbi állomás, a lovagvilág kitűnő képviselőjének. Nem vette körül magát idegen, olasz jövevényekkel, az ő korabeli főnemesség és nagybirtokos köznemesség zöme a régi nagy magyar nemzetségek ivadékaiból került ki. Már pedig a humanizmus fejedelmi támogatás vagy éppen kezdeményezés híján, az uralkodónak magának az új szellemhez való idomulása nélkül sehol sem vert egyszerre gyökeret.

Azok a korábbi állítások, mintha Petrarccal valaha is találkozott, érintkezett volna, tévesnek bizonyultak. Petrarca megdöbbenéssel értesült Lajos öccsének, Endrének meggyilkolásáról (1345. szept. 18); egy utóbb írt levelében az «Aversa vera aversa» szójátékkal fejezte ki ítéletét, megbélyegezte a gáztettet s célzott Lajos várható bosszújára; *Argus* c. pásztorkölteménye is erre vonatkozik képlegesen. De mikor Lajos 1347 őszén elindult nápolyi hadjáratára, Petrarca a pápától, VI. Kelemtől, Lajos átvonulásának megakadályozását kérő levéllel volt útban Verona urához: későn, mert Lajos már akkor Vicenzában járt. Ő tudott Lajosról, de az nem ő róla. A személyes találkozásukat állító egyetlen adat, hogy t. i. az olasz költő 1356-ban a velencei köztársaság követeivel a magyar udvarban járt

¹ Egy nemsokára megjelenendő könyvből, a jegyzetek elhagyásával.

s ott a királyhoz beszédet intézett volna, megdőlt: a neki tulajdonított beszédet (melynek szövege fent is maradt) Benintendi kancellár tartotta.

Igenis találkozott azonban Nagy Lajos királyunk a rajongó néptribun Cola di Rienzóval, kinek szerepét és a renaissance-mozgalomban kezdeti jelentőségét könyvem bevezetésében ismertetem. Éppen Rienzo római forradalma évében, 1347-ben indította meg bosszúhadjáratát Lajos. E hadjárata során követséget küldött hozzá Rómába, melyet Rienzo nagy hűhóval fogadott a Capitoliumon, úgy tekintve a magyarokat, mint akik ítéletet jönnek kérni tőle s erősen bizonykodva, fog is ő ítélni elevenek és holtak felett. Lajossal ugyan, a pápára való tekintetből, nem kötött szövetséget, de elfogadott tőle néhány száz lovasnyi segédcsapatot. Fel is kereste Lajost Nápolyban, hogy megbeszéljék az esetleges szövetség feltételeit; e szerint Lajos támogatta volna őt néptribunágában, ő viszont Lajost abban, hogy a két Szicilia a magyar koronához csatoltassék. A szövetségből semmi sem lett. A király novemberben hazaindult s még olasz földön járt, mikor Rienzo pütkösdi királysága véget ért.

Második nápolyi hadjárata végén, 1350. szeptemberében ismét találkoztak. Rienzo ekkor rövid időre visszanyerte hatalmát, Lajos pedig hazaindulóban Rómába látogatott el, hogy résztvegyen a jubileumi év ájtatosságaiban. Életírója, Küküllei János, így beszéli el ekkori fogadtatását:

«Itt a város tribunusa a külön erre az alkalomra készült, egyforma piros bársony ruhákban pompázó, bíborszínű szövegekbe burkolt római nemesekkel és ünnepi köntösökbe szép egyformán felöltözött, mintegy száz főnyi, trombitákon és más hangszereken játszó zenésszel négy francia mérföldre ment elébe és úgy fogadta őt ünnepélyesen. Azután bevezették Róma városába, melynek utcái szőnyegekkel voltak beterítve és feldíszítve és itt a rómaiak uroknak fogadták őt. Ezt a címet azonban a király nem akarta elfogadni. A pápa úr palotájába szállásolták el őt és a tribunus minden nap udvarlott és tisztelgett nála az előkelő rómaiakkal, akik nagy örömmel hívták meg házaikhoz és vendégségeikre». Hogy Lajos a «Róma ura» címet nem fogadta el, érthető.

Kerülni kívánta a pápasággal s IV. Károly császárral való ellenségeskedést.

Aki Rienzóhoz követséget. küldött, vele szövetségről tárgyalt, annak tudnia kellett, miféle eszmék fanatizálták ezt a különös embert. Lajos előtt már csak ennél fogva sem maradhatott ismeretlen az olasz újjászületés kialakulni kezdő gondolatvilága. Mint vélekedett felőle, nem tudhatni. De alighanem igaza van Arany Jánosnak, aki a Toldi Szerelme IX. énekében a két férfi találkozását két világ és két típus ellentétében tünteti fel, s Lajost oly értelemben beszélgeti, hogy Cato helyett inkább Cid akarna lenni: régi rómainak mai mása helyett a maga korának képviselője: lovag. Ott állt az olasz renaissance-nak még zavaros forrásánál, de éppen zavarossága és fanatizmusa miatt nem nyerhette meg az ő helyeslését. Politikai becsvágya már lehiggadt; lemondott Nápoly birtokbavételéről s «Róma ura» sem óhajtott lenni. Éppen nápolyi hadjárata érlelte meg benne a józanabb, számítóbb réalpolitikust. Olasz hatalmi érdekek, vagy a «Róma urát» is jelenthető császári korona hajszolása nélkül viszont nem sok ösztöne lehetett az olaszos új műveltség időelőtti meghonosítására.

Egyébként nemcsak két nápolyi hadjárata: családi és politikai kapcsolatai is állandó érintkezésben tartották őt Olaszországgal és az olasz műveltséggel. Olaszok, bár nem túlnyomó számmal, környezetében is voltak. Ezek közül udvari orvos, Conversino de Fignano, azelőtt szienai tanár, érdemel az olasz kapcsolatok szempontjából figyelmet, ő is inkább Itáliába visszaszármazott fia, mintsem önnön személye miatt. Fiát, Giovannit, u. i. Ravennába küldte testvéréhez; a fiú ott tanult, utóbb baráti viszonyba került Petrarccal, Boccaccióval, s ő lett, Giovanni da Ravenna néven, tanítója a renaissance nagy nevelőinek, Guarino da Veronának és Vittorino da Feltrének. Ez a Giovanni mennyiben s kikkel tartott fent érintkezést Magyarországon: nem ismeretes. Zsigmond király utóbb szívesen látta volna őt udvarában, de családi viszonyai miatt nem jöhetett.

Lajos alatt az építészetben a francia és olasz befolyás megerősödött, szintúgy a könyv-festésben a nápolyi. Fent-

maradt könyvei — a Bécsi Képes Krónika, meg az Aristotelesnek tulajdonított *Secreta Secretorum* oxfordi kódexe — itthon készültek, de teljesen olasz, nápolyi stílusú miniatúrákkal. Bizonytalan, vajjon magyar ember festette-e azokat, vagy valamely, az udvarnál dolgozó nápolyi művész. Abból, hogy a Képes Krónika miniátora az előkelő osztálytól nemzeti viseletnek tartott keleti jellegű ruhákat többnyire tökéletlenül rajzolta, arra következtetnek, hogy nem élt együtt olyanokkal, kik ily szabású ruhát viseltek, tehát vagy idegen volt, vagy pedig ha magyarországi volt, más nyelvterületről, talán egy németajkú város polgárságából származott. Arról azonban tanúskodik, hogy Nagy Lajos korában már az olaszos viselet is el lehetett terjedve.

A magyar humanizmus előkészítői közt különös figyelmet érdemlő jelenség az olasz egyetemeknek magyar tanulók részéről egyre fokozódó látogatottsága. A páduai egyetemen már 1321-ben járt magyar tanuló, az Anjouk alatt összesen 16 magyar ifjú; de jártak magyarok a bolognai és vicenzai főiskolán is. Az Olaszországban tanulók legnagyobb része a délvidékről, különösen a zágrábi egyházmegye növendékei közül került ki. Tudva, hogy a magyar humanizmus első kimagasló képviselői, Vitéz János és Janus Pannonius, s rajtuk kívül többen, annak az országrésznek a szülöttei, e körülménynek mindenesetre nagy figyelmet kell szentelnünk. Szent Istvántól fogva a délvidéken vezetett hozzánk az európai műveltség legközvetlenebb országútja. Ez az az út, melyen Szent Gellért hozzánk érkezett, melyet a pápai Rómával való szüntelen kapcsolatok mintegy jó karban tartottak s Dalmáciának Kálmán király által történt elfoglalása még szabadabbá tett. A boszniai bogumil vagy patarénus eretnekség irtásával, Dalmácia birtokának az 1358-i békében hosszabb időre (1420-ig) újból biztosításával ezt az utat szélesbítette és tette járhatóbbá Lajos, 1353 óta Bosznia urának, Kotromanics Istvánnak veje. Az olasz befolyás politikailag is itt érvényesült erősebben: délvidéki urak voltak az Anjouház első hívei, s majd Nagy Lajos halála után, leányával szemben, ismét azok jelöltje volt Durazzói Károly. A török ellen meginduló küzdelmekben is a déli részek voltak leg-

közvetlenebbül érdekelve, az ottani nagybirtokosok családi érdeke esett össze első sorban a nemzetivel, az ő vállukra nehezedett a nemzeti védelem súlypontja. Boszniából jöttek az obszerváns ferencesek, első magyar nyelvű kódexünk alap-szövegének a szerzői, s gyökereztek meg és gyarapodtak Lajos király, s majd különösen a déli hatalmas családok támogatásával. A Délvidék hatalmas, egymással versengő főnemesei sorában találja meg újabb történetírásunk a lovagi eszménytől eltávolodó, már-már renaissance-ba átmenő, de délszláv, balkáni életstílussal keveredett arisztokrata-típus első képviselőit Garai Miklósban és Horváti Jánosban. Ezek vérbeli politikusok voltak, a nagybirtok öncélú hatalmi politikáját űzték, s a társadalmi egyensúlyt felborítással fenyegető családi ligákba álltak össze. Újszerű vonásaik főképp Lajos halála után, a nőuralom idején bontakoztak ki.

Ez a délvidék, különösen az olasz műveltséggel leg-regebben s legközelebbről érintkező zágrábi egyházmegye területe lett arra hivatva, hogy az olasz humanizmusnak is majdan közvetítő, váltó-állomása legyen a budai udvar felé. Ez a terület régi magyar kultúra hagyományait őrizte s azok a családok, a délszláv származásúak is, kik e földről kiindulva a humanizmus nagy, déli áramlását a magyar központba voltak eljuttatandók, nem Mátyás korában «magyarosodtak el», hanem mint a magyar kultúra régi részesei kapcsolódtak bele az őket legközelebb érő új műveltségbe. A Vitéz, Szilágyi, Garázda-család, a szintén délvidéki Hunyadiakkal rokonságba kerülve, a Hunyadi-család politikai hatalmának növekedésével mintegy méhkasai lettek a magyar humanizmusnak s akkor az úttörő Lajos király egykori nápolyi aspirációi a «Róma ura» kísértő ábrándjával együtt indokoltabbul éledhettek újra egy hatalmas uralkodói egyéniség becsvágyában.

Egyelőre más szedte le a Lajostól még érintetlen hagyott déli gyümölcsöket.: Lajos első, 1349-ben szinte még gyermekül elhalt feleségének, Margitnak az apja, a Prágában székelő IV. Károly, a francia Luxemburg-család sarja. Ez a francia udvarban nevelkedett, s apja, János halála után 1346-ban foglalta el a cseh királyi trónt. Még ez évben királlyá válasz-

tották Bajor Lajos ellenében a német fejedelmek, s 1355-ben elnyerte a császári koronát. Ő alapította 1348-ban a prágai egyetemet. Összeköttetésben állott olasz humanistákkal. 1350-ben megjelent udvarában a bujdosó Rienzo, s mint említém, a német irodalomtörténetek innen számítják a német renaissance első korszakát. 1356-ban maga Petrarca is megfordult udvarában. Humanizmusa az avignoni francia-olasz korai renaissance-hoz kapcsolódott, de mindinkább az olasz túlsúlyával. Az említettek nyomán más olasz humanisták is felkeresték udvarát, csehországi tanulók az olasz egyetemeiket. Latin vágáns dalokban hamarosan jelentkezett is a humanizmus hatása. Johann von Neumarkt (Noviforensis), Károly kancellárja, ki vele Olaszországban is megfordult s mint olasz püspök halt meg 1380-ban, lett az új szellem főképviselője és mozgatója. Munkatársai, a kancelláriai jegyzők terjesztették azt tovább morva és osztrák városi és hercegi kancelláriákba, de tartósabb hatás nélkül, úgyhogy a német humanizmus majd csak a következő században. Aeneas Sylvius személyes hatására éledt fel újból. A prágai egyetem a skolasztikában ragadt meg, s a csehországi humanizmus képviselői egészen a XVI. század közepéig meglehetősen távol álltak az egyetemi élettől.

A prágai udvar közelsége, Lajosnak azzal a rokonság révén is élénkebb kapcsolatai, Neumarktnak Lajossal, Lajos anyjával és második feleségével, Erzsébettel folytatott levelezése, 1353-i budai tartózkodása : méltán indították a német humanizmus egy jeles tanulmányozóját arra a feltevésre, hogy IV. Károly humanizmusa nem maradhatott hatás nélkül a magyar udvarra. Mindamellett úgy látszik, hogy Lajos király, aki nem óhajtott meríteni az első forrásból, bár megismerkedett vele, e másodlagos, közvetett példaadástól sem igen befolyásoltatta magát. Nem is volt mindig jó viszonyban apósával; Margit halála után viszonyuk elhidegült — 1362-ben majdnem harcra került köztük a sor — s igazában csak a hetvenes években állt egészen helyre. A miniatürafestészet azonban (melyre az említett feltevés szintén hivatkozott) csakugyan mutat a kapcsolat bizonyítására alkalmas nyomot. Az ú. n. Esztergomi Missalénak u. i., melyet Imrefia

János, pozsonyi örkanonok készítettett 1377-ben, s mely a gyulafehérvári Batthyány-könyvtárban őriztetik, szalagfonatos díszítése meglepő egyezéseket tüntet fel éppen Neumarkt Missaléjával. Közvetlenebb humanista nyomokat leginkább Nagy Lajos kancelláriájában kereshetnénk. Oklevéltörténetünk azonban még ezideig nem mutatott ki olyanokat. A kancelláriai ügymenet reformja már Károly Róbert alatt megindult; fejlesztése — a kancelláriai jegyzetek és a registrum-vezetés behozatala — Thatamér alkancellár (1331—1351) nevéhez fűződik: határozottabb cseh hatást azonban e kérdés közelebbi vizsgálata sem derített ki, sőt inkább francia ösztönzések lehetőségére mutatott rá. Hogy utóbb Lajos, majd pedig Zsigmond neve alatt a levélmintagyűjtemények mintaleveleket közöltek, az figyelemreméltó adat ugyan, de nem vall hitelesen Lajos kancelláriájának s magának Lajosnak humanista készültsége mellett. Űgyszintén a pécsi egyetem megalapítása sem (1367), miben IV. Károly prágai (1348), Kázmér krakkói (1364) és IV. Rudolf bécsi (1365) egyetem-alapításai lehettek rá ösztönző hatással. Irodalmi természetű érintkezések köréből a szakirodalomban a szászországi lírai költő, Műgeln Henrik budai tartózkodására s a neki tulajdonított verses magyar krónikára történt utalás, de minden magyarázat s az általa állítólag közvetített humanizmus mibenlétének megjelölése nélkül.

A prágai hatásokat további kutatások talán jelentékenyebbnek fogják feltüntetni a ma ismertnél. Művészeti téren azonban aligha fognak valaha azzal felérőt megállapíthatni, amit IV. Károly Prágája az anjoukori magyar művészetől kapott. Értem a kolozsvári művész-testvéreknek, Mártonnak és Györgynek Prágában 1373-ban felállított, lovas Szent György-szobrát, mely mint építménytől független, olasz protorenaissance-hatásokat igen korán átvett, s már renaissance szobrászati megoldásokat előkészítő lovasszobor az egyetemes művészettörténet szempontjából is figyelemreméltó alkotás. Megrendeléséhez sem Nagy Lajosnak, sem IV. Károlynak nem igen lehetett köze, de bizonyára a gyermekeik (Mária és Zsigmond) eljegyzéséről 1472—73-ban foly-

tatott tárgyalások adtak alkalmat ismeretlen prágai megrendelőjének, hogy a két kiváló szobrasszal érintkezésbe lépjen. Azok u. i. már ekkor hírneves művészek voltak. Vagy tíz évvel azelőtt készítették Szent István, Imre és László nagyváradi álló szobrait, bizonyára Meszesi Demeter püspök (1345—72) megbízásából. Ezek voltak hazánkban az első, bronzból készült, építményhez nem kötött, álló emlékszobrok; közülök Szent Lászlóénak, melyre egy másolat-töredékből következtethetünk, igen hamar jelentkezett a hatása a prágai székesegyháznak ugyancsak 1473-ban, bizonyára a testvérek ott tartózkodásakor felállított Szent Vencel-szobrán. Utolsó nagy alkotásuk, Szent László nagyváradi lovasszobra, melyet Zudar János püspök emeltetett már Zsigmond és Mária uralkodása idején, 1390-ben: mint szabad térben felállított bronz lovas-szobor s mint egy történeti személy eszményített arcképszobra első és még vagy hatvan éven át egyedüli volt Európában Justinianus császár VI. századbéli bronz lovaszobra óta. Minden alkotásukat már a renaissance-ba átmenő stíl-sajátságok jellemzik, összeolvadva a gótika s a magyar hagyományok elemeivel. Olasz hatásokat már itthon is felszívhattak az Anjouk alatt gyökeret verő olaszos művészi ízlésből: Károly Róbert aurifaberének, a szienai Pietro da Simonének pecsétei és domborművei kétségkívül hatottak rájuk; de járniok kellett Olaszországban, s látniok az orvietói bronzszobrokat, a firenzei Battistero bronzkapuját, a firenzei és pistojai ezüstoltárokat, mert a XIV. századi toszkán szobrászat ez újszerű alkotásai az ő igazi előzményeik. Udvari szolgálatban is álltak-e életük valamely szakában: nem tudjuk; de talán nemcsak Nagyvárad, hanem Lajos király Szent László-kultuszának is volt valamelyes része szobor-hőseik megválasztásában. Pusztá létezésük elegendő azonban annak tanúsítására, hogy az olasz trecento előrenaissance-a az Anjouk alatt nemcsak késedelem nélkül megkezdte átterjeszkedését hozzánk, hanem itt genialis továbbfejlesztőkre s észak — Prága — felé továbbszármaztatókra talált.

Nagy Lajos körüli latin nyelvű irodalmunkban van egy mű, melyet a humanizmus szellője már megérintett: Küküllei

Jánosnak Nagy Lajos viselt dolgairól írt történelmi műve. Fentebb abból idéztem a király római fogadtatására vonatkozó részletet. Romlott szövegben maradt reánk, beiktatva a Budai-, Dubnici- s legteljesebben a Thuróczy-féle krónikába. Szerzője, Tótsolymosi Apród János, küküllei főesperes, Lajos trónralépte után, legkésőbb 1347-ben került be a kancelláriába s ott főnöke, Vásári Miklós esztergomi érsek, csakhamar megkedvelte. 1352 táján aradi, majd egri káptalani lector lett (ezzel a káptalan hiteleshelyi működésének is vezetője) s elhagyta a kancelláriát; utóbb a helyhez nem kötő főesperességre neveztetvén ki, ismét visszatérhetett oda s valószínűleg ugyanekkor (1355) lett érseki vicarius s nem sokkal utóbb a király «speciális káplánja». Egy ízben Toldi Miklóssal szerepelt együtt békebíróként némely biharmegyei birtokosok közt. 1394 felé halt meg.

Műve irodalmunkban új történelmi műfajt képvisel, az életrajz-típust s e körülményben már humanista hatást gyaníthatni. Nem egyszerre írta s nem egységes modorban. Első 25 fejezetét, mely az 1342—52 közötti eseményeket adja elő, talán még kancelláriai hivataloskodása idején, de mindenesetre 1364 előtt dolgozta ki, időrendben, szemtanúk és oklevelek adatainak felhasználásával s gyakori, pontos keltezésekkel. Eredetileg talán nem is tervezett többet. Újból visszatérvén az udvarhoz, némi hézag átugrásával továbbfolytatta művét, de csak igen későn, Lajos halála után, 1387—88-ban fejezte be. E részt már emlékirat-modorban írta meg, anyagát — többnyire köztudomású dolgokat — tárgyi szempontok szerint rendezve el s pontosságra is kevésbé törekedve.

Műfaji mintája nincsen felkutatva. Mint király-életrajz, párhuzamba volna állítható IV. Károly Önéletrajzával (*Vita Caroli IV.*, 1346), de eltekintve attól, hogy ez önéletrajz, modora is csak második részében egyezik ennek egészbenvéve emlékiratszerű jellegével. Mikor — 52. fejezetében — alkalma nyílnék IV. Károlyról bővebben nyilatkoznia, «a császári méltóság dícsfényén» kívül semmit sem mond róla, mintha mitsem tudna udvara új szelleméről. Hogy Neumarktöt ismerhette, az nincs kizárva, de bizonyítva sincs. Nincs kizárva

azon feltevés valószínűsége sem, hogy írónk 1343-ban ott lett volna Erzsébet anyakirályné kíséretében, mikor az Endre dolgainak rendezése végett majdnem esztendeig Nápolyban tartózkodott; ezt idevágó fejezetének feltűnő részletessége és jól értesültsége bizonyítná. Hiteles, okleveles adat azonban, hogy Lajost «a tengerentúli úton», vagyis szicíliai hadjárataiban mindenütt követte. Így tehát közvetlen olasz tapasztalatok is sugalmazhatták.

Műve egyébként inkább a lovagkor, mintsem a renaissance szellemét sugározza, nyelve meg éppen középkori latin-ságú. Mindamellett feltűnik előszavában a dicsvágynak juttatott rendkívüli szerep; egyenest Isten oltja azt — úgy mond — a fejedelmek keblébe, hogy nevük és dicső tetteik híre szétterjedjen a föld kerekéségén s az egekig szárnyaljon; Vegetiusból igazolja, hogy a rómaiaknak is a katonaelet, hadi mesterség s a népek meghódítása volt legfőbb becsvágyuk. A fejedelmek tetteinek feljegyzésével a történetíró sem tesz egyebet szerinte, mint hogy előmozdítja a harcvágyat, hőstettekre tüzel, ősök példájával buzdít utódokat. Erre készül ő is, a magát a középkorban szokatlan alapossággal megnevező «János, aki jelenleg az erdélyi egyházban kükkülei főesperes és a lelki ügyekben esztergomi általános helytartó, akkoriban pedig titkos jegyző volt». Művét pedig az utókor figyelmébe ajánlja. Az előbb fejtegetett dicsvágyat, de hazaszeretettől áthatva, tulajdonítja Lajosnak is, amint hozzá-kezd életrajza elbeszéléséhez. Mihelyt — úgy mond — Lajos elfoglalja trónját, «emlékébe idézte azt a sok derék vitézt, akik előtte ajánlották fel életüket a hazának, és hogy az utódok szemében haláluk után dicsőség jusson osztályrészül nekik, nem tétováztak, véreket ontották, ha kellett. S mindez nagyon emelte dicséretreméltó buzgóságát». Művének e vázlatosan érintett jellemvonásai, ha nem egyenest humanista személyesség, becsvágy és hazaszeretet bizonyosságai, mindenesetre határjelenségek lovagság és humanizmus között; valamint talán az is, hogy Lajos erényei közt tudományosságát említvén, az asztrológia iránti szenvedélyét külön is kiemeli, arcképét — szálas termet, duzzadt ajak, göndör haj és szakáll — egyénítő vonásokból állítja össze,

sőt a félszegséggel egyénítőt — hogy t. i. «kissé félvállú volt» — sem hallgatja el; végül hogy Capuáról szólva, érdekesnek látja felhívni a figyelmet kapujának nagyon magas, «művésziiesen díszített» tornyára. Mindez azonban legeljebb bizonyos átmeneti műveltség részesének tüntetheti fel őt, de korántsem tudatos szószólójának. Középkorias latinsága nagy súllyal esik a latba, bár előadása a csinosabbak, nem terjengősek közé tartozik.

Még egy szót magáról Lajosról, Kükülleitől említett, vitézségre ösztönöző hazaszeretetével, a mi szempontunkból: magyarságával kapcsolatban. Az Anjouk, e legelső idegen uralkodó család magyarsága más megítélés alá esik, mint az Árpádok magától értetődő nemzeti itthonossága. Nekik a vérszerinti leszármazás jogcímén kívül a lelki idomulás, a teljes elmagyarosodás bizonyítványát is mielőbb ki kellett állítaniuk magukról, magyarságuknak ha nem is tüntetőbbé, de gáncsolhatatlanul tudatosabbá, észrevehetőbbé kellett válnia. Már Károly Róbert megkívánta nemcsak fiaitól, hanem leendő menyétől is a magyar nyelv tudását, gondoskodott amazoknak magyar szellemben való neveléséről s a lovag-király, Szent László példájának követésére buzdította őket. Lajos is kikötötte, hogy jegyesét, Margitot, Magyarországon neveljék; második neje, Erzsébet, a magyar királyi udvarban nevelkedett; leendő vejét, Zsigmondot és Habsburg Vilmost, szüleik idegenkedése ellenére idehozatta, hogy magyarokká váljanak. Külföldi tudós papoknak, ha itt akartak maradni, meg kellett tanulniok magyarul. Apjától örökölt László-kultusza már egyenest az Árpád-család legnemzetibb hagyományaiban való gyökérverés szándékával látszik egyértelműnek. Koronázása után első dolga lett elzarándokolni a dicső magyar király váradi sírjához s nagy adományt ajánlani fel a hamvait őrző székesegyháznak. Aachenben Szent László-kápolnát alapított, aranypénzeire Szent László képét verette. Gondoskodott mindjárt uralkodása első évtizedében arról, hogy az Árpádkori gesták alapján új magyar krónika írássék meg, még pedig a különféle változatok oly megválogatásával, hogy abban a Szent László személyes varázsának hatása alatt még a XI. század végén

kialakult magyar király-eszmény — az Árpád- és Attila-ideált elhomályosítva — teljes fényében elevenedjék fel. Így következett el épp az ő korában László-mondakörünk legteljesebb kialakulása. Ugyane krónika a francia Trója- és Sicambria-monda teljesebb felhasználásával a magyarok és az Anjou-dinasztiát adó franciák közös eredetét igyekezett kimutatni, s Attila-városának (Ó-Budának) a francia monda Sicambriájával való azonosságát. Ezen a Cronica Hungarorum-on alapult minden későbbi krónikánk, első sorban a Kálti Márk-féle 1358-ban megkezdett Képes Krónika, mely azt — kétségkívül Lajos szellemében — némileg átdolgozta s továbbfejlesztette.

A magyar multtal való történeti egyetértésnek e vérszerződés-szerű vállalása, a magyar történet egy dicső korszakának új fénybe öltöztetése, e korszak nagy magyar királyának eszményképül kiválasztása: mintha a nemzeti «újjászületésnek» az olaszéhoz némiképp hasonló jelensége lenne, de még a lovagkor szellemében s az olasz példát nem utánozva szolgálilag.

*

A halálát követő nőuralom alatt (1382—87) újabb zavarok szakították meg a nyugodt fejlődés menetét, s a kijelölt utódnak még sok küzdelmébe került, hogy trónját megszilárdítva saját új egyénisége és kapcsolatai szellemében folytathassa azt. Zsigmond az 1378-ban meghalt IV. Károly cseh király és németrómai császár fia, Máriának, Lajos leányának kiszemelt jegyese, már 11 éves korától, 1379-től fogva a magyar udvarban nevelkedett. Mint gyermek még semmiféle új szellemet nem hozhatott magával, legfeljebb az apai nagy hagyományok emlékét s becsvágyösztönző öntudatát; viszont Lajos mellett már sokkal rövidebb időt tölthetett, semhogy az maradandólag befolyásolhatta volna jellemét. Ha valaki, ő lett volna hivatva arra, hogy a prágai renaissance-kezdeményeket átplántálja, de sem gyermekora, sem az elkövetkező nyugtalan évtizedek nem kedveztek ily lehetőségnek. Bátyja, IV. Vencel, tovább folytatta és fejlesztette az apai kezdeményeket; nagy könyvbarát

volt s halála (1419) után könyvtárát Zsigmond örökölte. Zsigmondnak azonban, míg testvére élt, nagyobb gondja volt őt félretolni a maga útjából, mintsem könyv-szerelmét utánozni. Így aztán ami, most már világosan igazolható humanista jelenséggel találkozunk hosszú uralkodása (1387—1437) folyamán, az — talán az egy római császári koronára irányuló törekvésen kívül — független az ő apai tűzhelyének sugalmazásától s egészen új idők, új kapcsolatok szülötte.

Uralkodása első fele csupa zürzavar és bizonytalanság; küzdelem a nyakába szakadt feladatokkal s új bajok előidézése könnyelműségből, indulatosságból, hatalomvágyból. Maga családi élete s azzal kapcsolatban dinasztiaja és az örökösödés kérdése hosszú ideig nem jutott nyugvópontra. Mária halála (1395) után 1401-ben Cillei Borbálát jegyezte el, attól született leányát, Erzsébetet Habsburg Albertnek szánta s 1421-ben hozzáadta nőül, Magyarország, Ausztria és Csehország közös Habsburg-birtoklásához vetve ezzel meg az alapot, meghosszabbítva az idegen dinasztizmus kilátásait, s az azt megszakítandó Mátyás számára előre is elvetve a szelet. Az Anjou-család kísértő szellemétől csak Nápolyi László halálával (1414) szabadult meg egészen.

A már egészen magyarnak tekinthető Nagy Lajos után vele ismét jövevény-szellem kerekedett felül. Csehországból magával hozott kegyencekkel, német, olasz, lengyel földről udvarába sereglett pártfogoltakkal vette körül magát, kivált Mária halála után s azok befolyása háttérbe szorította a magyar főurakét. Pazarlásait, pénzügyi zavarait idegen környezete rovására írták; birtokadományaival nagyrészt azok vagyonát gyarapította. E miatt vált könnyűvé összeküvések szervezése ellene. Az 1397-i temesvári országgyűlés hasztalan rendelte el, hogy a környezetében levő külföldiek karácsonyig elhagyják az országot; 1401-ben legjobb magyar hívei is ellene fordultak, őrizetbe vették Visegrádon, kegyenceit fegyverrel kényszerítették menekülésre, majd pedig a királytól adományozott váraik visszaadására. Sok ballépést követett el, megtorló intézkedéseivel kegyetlen, vérszomjas zsarnokul bélyegezte meg magát, királyi tekin-

télyén sok csorbát ejtett, mielőtt beilleszkedett valódi lét-feltételei közé s belátta, hogy csak Magyarországra támaszkodva remélheti távolabbi becsvágyai megvalósulását. Onnan fogva válhatott éppen idegen származása s attól nem független külpolitikai törekvései által a Nagy Lajosétól különböző műveltség-típus úttörőjévé. Az Árpádok és Anjouk Balkán-felé irányított külpolitikáját a török terjeszkedés miatt sem folytathatta tovább, de aránylag igen korán, önként, atyja példájától sugalmazva elindult a német-római császári korona — e valóságos humanista délibáb — megszerzésére, azzal első ízben adva a magyar külpolitikának határozott nyugati, német fordulatot s a politikájában résztvevő magyar uraknak nagyarányú alkalmakat, hogy az olaszföldin kívül a nyugati műveltségnek is mélyebb ismeretére tegyenek szert.

Egész egyénisége, némi maradék lovagi tulajdonságok mellett oly ösztönök és jellemvonások keveréke, melyek a renaissance-uralkodónak még nyers, kiképzetlen, tiszta céltudattal és akaraterővel meg nem fegyelmezett, kezdetleges típusára engednek következtetni. Erkölcsei szabadossága; jellembeli következetlensége, sőt gyöngesége; fantáziától vezetett, de indulattól gyakran megzavart nagyarányú koncepciói és diplomáciai ügyessége; kegyetlen, zsarnoki hajlama, szeszélyes könnyelműsége és pompa kedvelése: oly anyag, melyből Macchiavelli iskolája, vagy még előbb a Mátyásé, talán szervesebb egészlet formálhatott volna. Így is sok tekintetben Mátyásnak egy kevésbé következetes, de nálánál később hatalommal rendelkező előfutáraként tűnik ő fel, kivált a cseh koronán keresztül a császárnak a megszerzésére irányított törekvésében s az azzal együtt járó műveltségi légkör tágításában, az idegen környezetnek kedvező — bár azt műveltségintézőleg tudatosan még nem értékesítő — magatartásában. Egyebek közt azonban hiányzott belőle Mátyás katonai lángelméje s nyugati törekvései mellett ez lett egyik oka annak, hogy az ő uralkodása alatt már komolyabban felsötétlő török kérdést — a Hunyadiak humanizmusának e majdani központi tárgyát — sokat ígérő kezdet után könnyelműen elhanyagolta.

Nagy Lajos, bár ő még nem láthatta egész nagyságában a török veszedelmet, óvintézkedéseket tett, szorosabban kapcsolván birodalmához a balkáni fejedelemségeket. Halála óta megadta a vészjelt a rigómezei vereség (1389). Zsigmond ekkor meglepő eréllyel sürgette a keresztyén hatalmak egyesülését a török ellen; IX. Bonifác segítségével sikerült is neki egy nagy, nemzetközi hadsereg felvonultatása, melyben résztvettek Velence, Franciaország, a cseh király, a morva őrgróf, az osztrák hercegek csapatai. Egy pillanatra Buda, hol a szövetséges hadak gyülekeztek, a keresztyén világ központjául tűnt fel: nemzeti érdek, pápaság és nyugati műveltség törökellenes szövetkezésének oly tűzhelyéül, mintha a Hunyadiak majdani magyar humanizmusa, a török «finalis destructiójának» nagy gondolata szivárványozott volna feljött első ízben. A nikápolyi vereség (1396), majd Zsigmond buzgalmának ellankadása, személyes hatalmi gondjainak másfelé térülése, a Nápolyi Lászlót támogató pápával szembe fordulása, mi az 1404-i országgyűlés pápaellenes határozataiban nyert kifejezést: szétfoslatták a szivárványt. Azt a visszavonhatatlan időt, melyben belháborúi miatt a törökkel legbiztosabban végezhetett volna, elmulasztotta s a török megerősödése után békekötésekkel, fegyverszünetekkel igyekezett mind messzebbre halasztani a leszámolást. Közben a déli hűbéres tartományok belviszályokban emésztették erejüket s nem egyszer török segítséggel pusztították egymást. Rájuk Magyarország többé alig számíthatott. Zsigmond az egész veszedelmet utódaira hagyta s csak az önzetlen hazaszeretet és vallásosság nagy férfja, Hunyadi János tudott utóbb új fordulatot adni a dolgok menetének.

Csehország kormányának megragadására, mi említett mulasztásait vont maga után, bátyjának, Vencelnek a római királyi címtől való megfosztása után, 1400-tól fogva tett kísérletet. Miután Vencellel Csehország kormányzójává sikerült magát kineveztetnie, elfogatta őt, szökése után pedig sikertelen harcot folytatott ellene. A Vencel helyére egy töredéktől megválasztott Ruprecht halála után kibékült XXIII. János pápával s ennek támogatása 1410-ben, véglegesen 1411-ben megszerezte neki a római királyi koronát.

Budán fogadta a német fejedelmek és városok hódoló követeket, a magyar rendekét pedig a csakhamar megnyílt pozsonyi országgyűlésen. Új méltóságában való igazi bemutatkozása azonban a következő év pünkösdjén történt meg, Budán, a lengyel királyi párnak, számos német fejedelemnek, gróf és lovagnak, a pápa, az angol, a francia király s több uralkodó követeinek, a magyar főuraknak s a magyar király hűbéres fejedelmeinek fényes, nagy gyülekezetében. Koronázása Aachenben ment végbe 1414 novemberében.

Akkorára megnyílt a konstanzi zsinat, melyet az említett pápával ő készített elő kiváló tapintattal. A három pápa — XXIII. János, XII. Gergely, XIII. Benedek — lemondásával, V. Mártonnak 1417-ben egyedüli pápává megválasztásával a zsinat megszüntette a nyugati egyházszakadást s e nagy eredmény Zsigmond római koronája fényét s tekintélyét is emelte. Maga magyar ruhában, s főképp világi magyar urak kíséretében vonult fel 1414 karácsonyán Konstanzba, sohasem szorítva vissza magyar királyi méltóságát a római alatt. A tudós érintkezések szempontjából nem jelentéktelen körülmény, hogy e zsinatra az általa alapított óbudai egyetem tanári kara testületileg elkísérte őt. 1415 nyarától fogva másfél évig távol volt a zsinattól. Ez idő alatt, a francia és angol király közt békeközvetítő szerepre kéretvén fel, hosszasabban tartózkodott Párizsban, Londonban, s 1417 elején Luxemburgon, ősei földjén át tért vissza Konstanzba. Hosszú utazásán is vele voltak magyar főurai, köztük sógora, Garai Miklós nádor, tanácskozásainak és diplomáciai műveleteinek legfőbb intézője. Királyuk megnövekedett tekintélye büszkeséggel töltötte el a magyar urakat s a nemzeti önérzet ez emelkedése lett, a nyugateurópai műveltséggel való huzamosabb érintkezés mellett Zsigmond római királyságának egyik közvetett eredménye. Nevezetes, nemzeti fontosságú sikere volt Zsigmondnak az is, hogy a zsinat elismerte a magyar királynak a főpapok kinevezésére vonatkozó, legfőbb kegyúri állásából folyó jogát. A korábban idegeneket kegyelő király most már mindinkább magyarjaira támaszkodott. Római királlyá választása után Kanizsai János esztergomi érseket nevezte ki a római szent birodalom főkancel-

lárjává. Az 1428-i cseh betörés után idegent nem emelt többé magasabb udvari méltóságra, rokonain, a Cilleieken és Medveieken kívül. 1429 decemberében Pozsonyban tartotta meg a birodalmi gyűlést. Magyar vonzalmai csak növekedtek, mikor 1433 pünkösdvásárnapján Rómában végre fejére tehetette, magyar királyok közt elsőül, a császári koronát. Oda is magyarokkal kísértette magát. Holtában magyar földön óhajtott pihenni s végső akarata szerint Nagyváradon temették el Szent László sírja közelében, hol első felesége, Mária hamvai is nyugodtak.

Fényes méltóságához s világtörténeti távlatú új szerepéhez mindvégig magyar királysága szolgáltatta az igazi alapot. Nemzeti szempontból a magyar királynak e felmagasztaltatása: humanista uralkodói eszmény megvalósításával volt egyértelmű még a humanizmus igazi meghonosodása előtt s egyik legfőbb forrása lett öntudatos humanizmus kifejlődésének Magyarországon. Varázsereje majdan Mátyásra is hatott, s hasonlókra törekedvén, az is kénytelen lett Zsigmond útján járva, beleszövődni az olasz államoknak egymással s a pápasággal folytatott viszályaiba, ami viszont az olasz humanizmussal való érintkezéseket sokasította meg.

Sok fontos magyar érdek megsínylette azonban Zsigmond császári becsvágyát. Római királysága első tíz évében vesztette el Dalmáciát, ismételt harcok, hosszú fegyverszünet s Velence döntő támadása után, mert akkor már mint a keresztyénység világi feje s az 1419-ben elhalt Vencel cseh trónjának örököse kötelességének érezte a husszita eretnekiség letörését. A törökkel is ezért kötött békét.

A konstanzi zsinat u. i. visszaállította az egyház egységét, de elmulasztotta rég várt megreformálását. Husz János, majd Prágai Jeromos megégetése (1415, 1416) nem oldotta meg a kérdést. A prágai országgyűlés Zsigmond trónfoglalásához a szabad vallásgyakorlat biztosítását szabta feltételül. Ellenkező szándéka őt hosszú, véres harcokba bonyolította cseheivel, rablóbetöréseiket vonta maga után s a török elleni védelem helyett itt volt kénytelen latba vetni Magyarország hadseregét. A humanizmus szétterjesztése szempontjából oly fontos bázeli zsinat (1431—37), melynek tanácskozásait

Zsigmond egy időben minden áron Budára szerette volna áthelyeztetni, hosszas alkudozások és őszinte erőfeszítések után végre megegyezést tudott létesíteni a husszitákkal. Zsigmond is kiverhette a betörőket felsőmagyarországi fészkeikből, de csak élete utolsóelőtti esztendejében, 1436-ban vonulhatott be atyja székvárosába, akkor is nagy engedmények árán. A husszitizmussal való elkerülhetetlen érintkezéseknek nem várt eredménye lett ez eretnecség gyors elharpózása a magyarság között, mit Marchiai Jakab erélyes inkvizíciója (1437) sem tudott egészen megfékezni. Tudvalevő, hogy az első magyar bibliafordítási kísérlet a szerémségi husszita mozgalmak terméke. Azokba az alsó papság igen tekintélyes része is bele volt keveredve, ami a katolicizmus ellenállóképességének ez időben jelentékeny csökkenését bizonyítja.

Fény és árny, nyereségek és meddő küzdelmek, kudarcok és dicsőség e változatos képében, mely Zsigmond pályáját jellemzi, felismerhetni mégis a lelki meghonosodás, a magyarsággal összehangolódás haladó irányát. Személyes becsvágya támaszra talált a magyarságban, az viszont nemzeti önértét emelő eredményeket ismert fel az ő családi hagyománytól sugalmazott hatalmi politikájában. S mikor Zsigmond ebbeli sikerei tetőpontján is a nemzethez tartozónak érezte és vallotta magát, újból adva volt az a Nagy Lajos halála óta nélkülözött érzelmi összhang, mely egyedül képes a műveltség új szerzeményeit a szó mélyebb értelmében meghonosítani. A humanizmus némely ösztönzései már rég vártak erre a kedvezőbb légkörre.

Az Olaszországban tanuló magyarok száma egyre szaporodott. Mértékül szolgálhat a páduai egyetem látogatottsága, melyen az Anjouk korabeli 16-tal szemben 53-ra emelkedett a Zsigmond trónraléptétől Mátyásig ott tanulók száma.

Olasz családok betelepülése s nyomukban olasz művészek beszivárgása a másik figyelemre méltó tünet. A firenzei származású Ozorai Pípo (Filippo Scolari) volt a kezdeményező. Korán elkerült hazulról; 13 éves korában (1382) Németországgal kereskedő kalmárok vitték magukkal s Németországból egy magyar úr ügynökével jött Magyarországra. 1387/88

körül Zsigmond szolgálatába lépett s az idegenek között csakhamar egyik legkedveltebb kegyence, hadaiban legkitűnőbb vitéze lett s később olasz ügyekben nevezetes diplomáciai tárgyalásokat is ő folytatott. Egyetlen idegen-ellenes mozgalom sem tudta megtörni befolyását. Kont és társai kegyetlen kivégzését állítólag ő tanácsolta Zsigmondnak; a királlyal elégedetlen urak őt is gyűlölték s 1401 áprilisában vele együtt fogságba vetették. Kiszabadulásuk után Zsigmond még jobban kedvezett neki. Legkésőbb 1407-ben a délvidék katonai védelmével bízott meg, mint onnan fogva haláláig szörényi bán s temesi gróf és főispán; főispánja volt a mellett Csanád, Arad, Csongrád, Krassó és Keve vármegyének; ezért nevezgetik olasz források Pípo Spanonak. Ő kezdte az alsó végvárak, Temesvár, Orsova, Belgrád megerősítését, mit majd Hunyadi János fejezett be. Egy olasz életrajza szerint különben Hunyadi János a hadviselésben egyenest az ő tanítványa lett volna, amennyiben ifjú korától fogva számos esetben harcolt az ő vezetése alatt. Felesége Ozorai Borbála volt; birtokai egy részét ő utána bírta, a legtöbbet azonban Zsigmond adományából. Négy fia volt, mind meghalt ő előtte. Utolsó győzelmét Galambóc közelében aratta a törökön, 1426-ban. Még ez év végén meghalt. Székesfehérvárt temették az általa építtetett sírkápolnába, Zsigmond jelenlétében. Hat nyelven beszélt: az olaszon és magyaron kívül németül, lengyelül, csehül és oláhul.

Egész olasz uszályt vont maga után új hazájába. Utána jött apja s itt maradt mindvégig. Jöttek rokonai s magas méltóságokra emelkedtek, mint Buondelmonte János pécsváradai püspök, majd 1424-től fogva haláláig, 1448-ig kalocsai érsek; meg a mecénási tevékenységével különösen kitűnt Andrea Scolari, elébb zágrábi, majd váradi püspök. Ennek az udvara valóságos firenzei telep volt, orvostól borbélyig egész személyzete olasz. Váradon, 1426-ban kelt végrendeletét, mellyel minden vagyonát Pípóra hagyta, csupa olasz tanú írta alá, valamint ugyancsak Váradon lakó, Matteo Scolari nevű rokonáét. Rokonságán kívül is számos földije, katona, bankár, kereskedő tódult Pípó után: Lamberteschi Miklós és János, De Colle Gáspár, Di Vanni Cavalcanti Gia-

nozzo, Rucellai Ferenc, Del Bene Fülöp, Di Nofri Leonard, Milanesi Simon és mások. Jöttek művészek is: Masolino da Panicale firenzei festő, ki 1425 körül Píponak dolgozott Ozorán és Székesfehérvárott, meg Manetto Ammanati (=il grosso Legnaiuolo) építész, ki Pípo halála után Zsigmond szolgálatába állt.

Pípo építkezései közül a székesfehérvári sírkápolnáról, ozorai palotájáról s a lippai kórházzal van tudomásunk. Andrea Scolari inkább szülővárosát, Firenzét gazdagította alkotásaival, de Várad művészi hagyományait is tovább fejlesztette. Még a XIV. században építtette Báthory András püspök a székesegyházat, öntette Meszesi Demeter püspök a bronz királyszobrokat, emeltette Zudar János püspök a kolozsvári testvérekkel Szent László lovassobrát, Zsigmond a székesegyház főoltárát. Andrea Scolari alkotásairól aránylag kevés az adatunk; tudjuk azonban, hogy ő építtette 1422-ben a pálos kápolnát Várad mellett. Ismeretes szép kivitelű pecsétje, melynek Szent Lászlója a Kolozsvári-testvérek László-szobortípusának a hatását mutatja, — meg egy ezüst kannája még zágrábi püspök korából; fentmaradt síremléke Váradon. Mindenesetre nem volt méltatlan láncszem említett elődei meg Várad nagy renaissance-püspökei: Vitéz János, Filipec János, Kálmáncsehi Domokos, Thurzó Zsigmond és Perényi Ferenc között.

A Scolariak példája nem maradt hatástalan Zsigmondra sem. Budai vára, az ú. n. «friss palota» nagy lovagtermét a páduai városháza nagytermének, a Salonénak mintájára építtette. Általában az említett művészeti törekvések jobbára csak a renaissance-t előkészítő áramlat jelenségei. Andrea Scolari műemlékei gót stílusúak, Masolino modora még a trecento felé hajlik, Zsigmond az olasz gótikus építészet emlékeit vette mintaképül.

Ez előkészítő értékű olasz beszivárgásnál közvetlenebbül érinti a magyar humanizmus történetét az olasz-magyar diplomáciai érintkezések szakadatlan folyamata. Zsigmond uralkodása alatt követségben már jeles olasz humanisták is megfordultak nálunk: Ambrogio Traversari, Antonio Loschi, a Janus Pannoniustól is igen tisztelt velencei Francesco Bar-

baro, a Konstantinápolyban hosszú időt töltött, görögül is tudós azért elbizakodott Francesco Filelfo, Poggio Bracciolini, Jacopo Angelo, Ciriaco (Kyriako) da Ancona. Legnevezetesebb azonban Pier Paolo Vergerio megtelepedése hazánkban (1417), mert mai tudomásunk szerint a magyar humanizmus igazi megalapítója, Vitéz János, főképp az ő közvetítésével, példájára és hatására vált azzá. Vergerio elébb Firenzében tanított történetet, Páduában pedig a Carrarák kancellárja volt. Egyike a korai humanizmus érdekesebb képviselőinek. Fordított görög auctorokat latinra, volt levélíró, historikus, szónok, filozófus, s verselt latinul, olaszul. Zsigmond a konstanzi zsinaton ismerkedett meg vele, onnan hozta el udvarába 1417-ben s Vergerio attól fogva némi megszakításokkal haláláig (1444-ig) Magyarországon maradt. Ő az első jelentékenyebb olasz humanista, — a Galeottók, Bonfinik őse — ki huzamosabb időre megtelepedett Magyarországon.

Más, a humanizmus szempontjából szintén figyelmet érdemlő vendégek is megfordultak Budán, Zsigmondnak úgyszólván birodalmi székvárosában. Az 1424-ben nagy pompával ünnepelt, ú. n. «európai» úrnapi körmeneten egyebek közt Paleologus János bizánci császár is részt vett, s előkelő kíséretével, melyben minden valószínűség szerint több görög tudós is ottvolt, két hónapig vendégeskedett Zsigmondnál. A bázeli zsinat nemcsak a helyszínen megjelent magyarok — Hunyadi, Vitéz János és mások — számára volt hozzáférhető élmény; mert bár a zsinatnak Budára áthelyezését Zsigmond nem valósíthatta meg, az abban résztvevőknek egy tekintélyes része — pápai követ, külföldi főpapok, humanista diplomaták, jogászok — Budán, Zsigmond udvarában szorgoskodott.

Kezdték már Zsigmondot is körülzongani könyvajánlásaikkal az olasz humanisták: az említett követek közül Poggio Bracciolini, Jac. Angelo, meg Ciriaco; rajtuk kívül Antonio Beccadelli, Maffeo Vegio, Francesco Barbaro. Innen van, hogy könyvei jegyzékében leginkább oratiókat találunk, miket diplomaták tartottak előtte. Érdekes kivétel az említett Ant. Beccadelli (Panormita) híres Hermaphrodi-

tus-a (1425/26-ból), mely utóbb a mi Janus Pannoniusunkra is jelentékenyen hatott. Szerzőjét, a páratlan sikert aratott obszcén író, e műve alapján koronázta költővé Zsigmond, 1433-i római koronázási útja alkalmával. Fentmaradt könyvei különben: imádságos könyve, a *Legenda Aurea*nak Szent István és László legendáját is tartalmazó kézírata, Guido da Columna Trójai története (mindhárom a bécsi Nemzeti Könyvtár tulajdona): középkori szellem termékei. Nem bizonyos, hogy az övé lett volna a M. Tud. Akadémia könyvtárában őrzött *Liber de septem signis*, mely a naprendszer bolygóit ábrázolja, a napot Zsigmond, a Vénuszt gyaníthatólag Cillei Borbála képében. Az egri érseki könyvtárban található a Serravalle-féle Dante-fordításnak egy 1417-i kézírata, Zsigmondhoz intézett két ajánlással, miniaturák nélkül; s a bécsi Nemzeti Könyvtárban a hét bűnbánó zsoltárnak (de nem a Petrarca-félének!) 1411 előtt írt kézírata: valószínűleg csak másolata egy Zsigmond számára készült kódexnek.

Kétségtelen, hogy ő még korántsem renaissance-uralgó, de egész pályája, a maga egyéni átmenetiségével együtt, mindinkább az új műveltség irányában halad. Tetőpontjára bizonyára élete utolsó évtizede: olaszországi útja s császárrá koronáztatása juttatta el. Ez alkalommal csaknem két esztendőt töltött olasz földön. 1431 novemberében már Milánóban volt, hol longobárd királlyá koronáztatott; 1432 elején Piacenzába, júliusában Sziénába ért és ottrekedt mindaddig, míg Rómába küldött követeinek nem sikerült IV. Jenő pápával a koronázás ügyében megegyezniük — oly feltétellel, hogy Zsigmond kibékül Velencével s Dalmáciára vonatkozó igényeit felfüggeszti. Követei egyikének, Schlick Gáspár birodalmi alkancellárnak sziénai szerelmi kalandját dolgozta fel 1444-ben humanista novellává Aeneas Sylvius, ki Schlick kancelláriájában szolgálva, a német humanizmus újra-alapítója lett. Zsigmondot már Sziénától fogva kísérte a követei közt fentebb említett Ciriaco, tudós anconai kereskedő, műgyűjtő és kézirat-, kivált görög kézirat-kutató. Az volt Ciceronéja Rómában. Felkérte a császárt az antik maradványok őriztetésére, hogy ne hordják szét — mint addig — építkezésekhez. Zsigmond meg is ígérte gondoskodását. Ró-

mába 1433 máj. 1-én érkezett meg s aug. közepéig maradt ottan. Kíséretében ott volt Hunyadi János is, de úgy látszik, csak Milánóig ; ott visszamaradt, Milánó urának a szolgálatába állt s két esztendei ott-tartózkodása a magyar humanizmus szempontjából is nevezetes következményekkel járt.

Zsigmond kancelláriájában már bizonyos a humanista szellem megérkezése. Onnan indult Vitéz János nagyszerű pályája, ki Hunyadi Jánossal s majd Mátyással karöltve megteremtette a magyar humanizmus történetének első korszakát.

HORVÁTH JÁNOS.

BÜNTETŐ TÖRVÉNY ÉS KULTÚRA.

Minden törekvésnek, amely a kultúra fokozására, az emberiség tökéletesbítésére pozitív cselekvésben nyilvánul, számolnia kell kisebb-nagyobb akadályokkal. Ezek között az akadályok között gyakran jelentékeny szerephez jutnak oly magatartások, melyeket röviden büncselekmény elnevezés alá szoktunk vonni. Mint árny a fényt, úgy követi az államok, társadalmak és egyének cselekvéseiben megtestesülő elhatározásokat a bűnözés, amely csodálatos leleményességgel fürkészi ki a helyzet adta lehetőségeket. Minden államban kiapadhatatlan gyűjtőmedencéjük van a büntetteknek, egy heterogén embercsoportnak, amely külső hasonlóság ellenére is a különböző egyéniségek sokaságából tevődik össze.

Büntettesről, ennek szorosabb értelemben vett fogalmáról csak azóta lehet szó, amióta az emberi együttélés rendjét egy, a közületek által létesített magasabb hatalom kötelezően meghatározván, megalkották azokat a szabályokat is, amelyek az egyes érdekeltek magatartását irányítani hivatottak. Míg a cselekvés-szabadság korlátozása és ezzel együtt a jogszabályok megteremtése oly szükségszerűség, amelyet az emberi természet követel, addig éppen annyira az emberi természetből következik a hajlandóság e jogszabályoknak figyelmen kívül hagyására, kijátszására és megsértésére. Amily régi tehát a jogi szabályok első nyilvánulása, oly régi ezeknek küzdelme az emberi szabadságnak velük összeférhetetlen nyilvánulásaival szemben is. Végül pedig amennyire megbízható fokmérője egy adott korszak kultúr-állapotának a jogrend biztosítására hivatott jogszabályok tartalma, annyira jellemző méreteit adják a kultúraellenes

törekvésnek azok a számbeli adatok, amelyek e jogrenddel szembehelyezkedők tevékenységéről szólnak. A jogrend és a kultúra között így már külsőleg is szembetűnik a kapcsolat. A rendezett együttélés biztosítása érdekében a jogszabályok körülhatárolják az egyéni hatalmi területeket, de egyszerűsmind biztosítják a társadalmi lét alapfeltételeit és a kulturális fejlődés lehetőségét is. Helyesen mondja tehát Hoppel, a német büntetőjogász, hogy szociális, kulturális élet «in rechtsleerem Raum ist ebenso unmöglich, wie ein Leben des Einzelnen im luftleeren Raum.»

A jog azonban nem elégedhetik meg azokkal az enyhe eszközökkel, amelyeket az erkölcs és túlnyomó részben a vallás szabályai juttatnak kifejezésre, t. i., hogy intenek a helyes magatartásra és óvnak attól, hogy helytelen utakra tévedjünk. A jogrend, ha fennmaradására mindenkor fenntartója súlyt vet, nem mellőzheti annak intézményes biztosítását, hogy az általánosan kötelező erejével szembekerülő magatartás oly hátrányos következményeket vonjon maga után, amely következmények ellensúlyozni alkalmasak az egyéni akaratkifejtést tiltott irányba terelő ingereket. Ennek az intézményes biztosításnak szolgálatába kellett állítani a jogrendnek egy külön ágazatát, a büntetőjogot.

Noha ez alkalommal csupán az anyagi jogszabályoknak, tehát a szorosán vett büntető törvényeknek a kultúrával való kapcsolatáról kívánok szólni, nem mulaszthatom el, hogy néhány szóval ne utaljak arra a kulturális jelentőségre is, amely az eljárási alapelvekben, valamint a büntetésvégrehajtásban nyilvánul.

A kulturális fejlődésnek kétségtelen tanujelét adják a gyanuba fogott egyén kezelésében mutatkozó azon eltérések, amelyeknek kezdőpontja a kínvallatás és végpontja az a parancs, hogy a gyanúsítottat fel kell világosítani, hogy vallomást csak önszántából tegyen. Ugyanennek a fejlődésnek vívmánya a szokványos bizonyítási szabályoknak félretételével érvényre juttatott szabad bírói ítélkezés, amely feljogosítja a bírót, hogy felelősséggel egyedül lelkiismeretének adózva, állapítsa meg azokat a bizonyítékokat, amelyekre döntését alapítani kívánja.

Hasonló módon csalhatatlan képét adják az általános kulturális fejlődésnek azok a szabályok, amelyek a bűnben talált egyénnel való elbánást szabályozzák és amelyek a testcsontkítás válogatott fajtáit rendszerező parancsokból finomultak az erkölcsi javításra törekvő, egyéniesített eljárási móddá. Az elítéltekről büntetésük végrehajtása után való gondoskodás, ezeknek a társadalomba újból leendő elhelyezkedésükről való intézkedések ugyancsak egy oly fejlődési foknak velejárói, amely öntudattal tekinthet vissza azokra az időkre, amidőn a bitófát elkerült büntettek a gályákon és a gyilkoslevegőjű tömlőcökben vezekeltek gonosz tetteikért.

De térjünk vissza tulajdonképpeni tárgyunkra, vagyis azokra a szabályokra, amelyekben a törvényhozó megállapítja, hogy mely magatartásokat tekint olyanoknak, hogy azok miatt büntetést kíván alkalmazni és hogy melyek azok a büntetések, amelyek az egyes tiltott magatartások nyomán alkalmazásba veendők.

E szabályokat két fő szempontból kívánom most vizsgálat tárgyává tenni. Az első szempont az, hogy milyen kapcsolat van e szabályok, tehát a büntető törvények és a kulturális fejlődés között; a második szempont az, hogy milyen szerepük van a kulturális fejlődés megítélése szempontjából azoknak, akik e törvényekkel ellentétbe helyezkedtek, vagyis a büntetteknek.

A büntető jogszabályok természetesen két részből állanak. Az első rész megállapítja azt a magatartást, amelyet a jogszabály alkotója tilalmaz, míg a másik rész megállapítja azokat a jogkövetkezményeket, amelyekkel a tilalom áthágóját büntetni kívánja.

Lássuk most már a törvény első részét, a tiltott cselekmény megállapítását: a normát. Csak természetes, hogy a tilalmazott magatartások megállapításában, azok meghatározásában visszatükröződik annak a kornak erkölcsi felfogása, kulturális színvonala, amely korban a jogszabályokat alkották. E visszatükröződés pozitív és negatív tulajdonságok útján történik. Mert egyrészt abból, hogy mit kíván a törvényhozó büntetés súlya alatt megtiltani, kitűnik első sorban elvi álláspontja abban az irányban, hogy mily mérték-

ben kívánja az egyéni szabadságot a köz és egyesek érdekében korlátozni. Kitűnik továbbá a társadalom jelentékeny rétegének kulturális színvonala annyiban, hogy megismerjük azokat a cselekményeket, amelyek elkövetésének meggátolása végett az államhatalomnak az egyénnel szemben alkalmazható legerélyesebb eszközt kellett igénybe venni. Így kétségtelen, hogy azokban az országokban, amelyekben a rabszolgakereskedést a törvény büntetés terhével tiltja, a kulturális színvonal bár már elhagyta azt a mélypontot, amelyen embertársaknak áruként való forgalombahozása az általános felfogással összeegyeztethető volt, de a korábbi színvonalra való visszaeséssel még számolni kell. Megállapíthatjuk továbbá azt is, hogy egyes büntető rendelkezések hiánya vagy azt jelenti, hogy a törvényhozó felfogása az, hogy az általános kulturális fejlődés feleslegessé teszi már bizonyos magatartásoknak büntetendőkké nyilvánítását, így például már nincs szükség annak hangoztatására, hogy boszorkányság miatt senkit se szabad felelősségre vonni. De másrészt jelentheti a törvényhozó hallgatása azt is, hogy az általános kulturális fejlődés adott fokán még nem tartja a kérdést büntetőjogi szempontból rendezhetőnek. Példa erre, hogy a kábítószeres forgalombahozásával elkövetett bűncselekmények csupán a legújabb törvénykönyvekben találnak jelentőségüknek megfelelő szabályozást. És nem valószínű, hogy az sem, hogy egyes jelenségek, amelyeknek ez idő szerint még csak az okkultisták mystikus környezetében tudják okát találni, egykor mint jelentőségükben tisztázott magatartások már büntetőjogi szabályozáshoz jutnak.

Végül még egy általános jelenségre kívánunk rámutatni. Valamely cselekményre kiszabott büntetés súlyának fokozása, röviden a törvények szigorítása mindenkor arra mutat, hogy az általános kulturális színvonal alatta van annak a színvonalnak, amelyet a törvényhozó felfogása juttat kifejezésre. Minél inkább kifejezésre juttatja a törvényhozó azt, hogy a rendezett büntető igazságszolgáltatás megteremtésével meg kell szűnnie a magánbosszú érvényesülésének, annál szigorúbb törvények látnak napvilágot a párviadallal szemben. Minél

jobban terjed az a felfogás, hogy a becsületében sértett számára a törvény nem adhatja meg a kellő elégtételt, annál keményebb törvényeket fog alkotni a törvényhozó ennek, a kulturális színvonalával össze nem egyeztethető meggyőződések kiküszöbölése végett.

Ezeknek az általános elveknek előrebocsátása után lássunk néhány konkrét rendelkezést, amely lényegében valamennyi kultúrállam büntető törvénykönyvében megtalálható és így egy bizonyos kor általános kultúrállapotaira felvilágosítást nyújt.

A büntetésben nyilvánuló értékelés szerint valamennyi büntető törvénykönyv legsúlyosabb bűncselekményeknek tekinti az állam és az egyén megsemmisítésére, elpusztítására irányuló cselekményeket. A törvényhozónak természetesen első sorban is a fennálló államrend fenntartásáról kell gondoskodnia. E gondoskodás kiterjesztése megfelel annak a fejlődési foknak, amely a kulturális közösség terjeszkedésének, a szociális élet fejlődésének velejárója. Az első jogszabályok a családi közösség ellen való támadások megtorlására szorítkoztak, ezeket követték a törzsközösség épségének biztosítására szolgáló kényszer-rendszabályok. A fejlődés magasabb fokát jelzik az állami berendezés sérthetlensége ellen elkövetett cselekmények megtorlását rendelő törvények. A kultúrközösség széles kereteire mutatnak már azok a törvények, amelyek a viszonzóság elve alapján büntetik azokat a cselekményeket, amelyek idegen állam fennállását veszélyeztetik. Ennek a gondolatnak kiépítése érdekében szorgalmazza különösen a Nemzetközi Büntetőjogi Egyesület a nemzetközi bíróság felállítását, amelynek módjában állana az ily politikai bűncselekmények megtorlásáról minden esetben gondoskodni és amelynek ítélkezését a kultúrközösségbe tartozó államok szerződésileg elismernék. (1926. évi konferencia.)

Sokban hasonló fejlődést látunk az egyén életének védelmére alkotott büntető rendelkezések kialakulásában is. A családra, törzsre, társadalmi osztályra szorítkozó kultúrközösség idején az élet ellen irányuló bűncselekményeket is a szerint vonták büntetés alá az egyes közületek keretén belül, amennyiben a sértett a közületnek tagja volt.

Hosszú fejlődés eredménye ezért az az álláspont, amely a kultúrközösségben álló államok polgárai számára egyenlő védelmet biztosítva, meghonosítja a büntető törvénykönyvekben a nemzetközi bűncselekmények fogalmát és kötelezővé teszi a büntetést, tekintet nélkül a sértett nemzetiségére vagy társadalmi osztályára. Abban a pillanatban, amidőn az államok felérték arra a kultúrfokra, hogy rabszolgákat, jobbágyokat, védtelen idegeneket nem ismernek, a sértett kiléte szerint különböztető büntető szabályoknak éppen annyira meg kellett szűnniök, mint amikor belátták azt, hogy a kultúra magasabb fokán a súlyosabb bűncselekményeknek az elkövetés országára való tekintet nélküli üldözése elkerülhetetlen. Ez a megfontolás vezetett utóbb egyenesen arra, hogy egyes bűncselekményeknek egységes üldözésére az államok szerződésileg kötelezzék magukat (így a leánykereskedésre, a pénzhamisításra vonatkozólag) és a kultúrközösség gondolatán épült fel a nemzetek közötti jogsegély, különösen a büntettesek kiadatásának rendezése is.

Így itt is mutatkozik az az egyébként általános jelenség, hogy a kultúra emelkedésével párhuzamban fordul el a törvényhozó figyelme a sértett személyétől és mindjobban a bűncselekmény fő szereplője, a büntettes felé terelődik. Az alacsony műveltségbeli színvonal jellegzetes intézménye az az árszabály, amely pontosan megállapítja, hogy mi a büntetés, ha a sértett főúr, köznemes, nemes, a nemesi rendhez nem tartozó vagy idegen. Magasabb kultúrfokon ennek a megkülönböztetésnek el kellett tűnnie. Nem tévesztendő össze az elavult megkülönböztetésekkel azok a rendelkezések, amelyek fokozott védelmet nyújtanak a hatóságoknak, közhivatalnokoknak, munkaadóknak, házközösségben élőknek és még több más szempont szerint kiváltságos sértettnek. A kivételes elbánást akkor, amidőn pl. a sértett valamely hatóság, kétségtelenül magasabb érdekek indokolják és nem valamely osztályhoz tartozóknak kedvezményben részesítése a cél. Ugyancsak magasabb erkölcsi szempontok nyernek érvényesülést akkor, midőn a munkaadó, a legközelebbi rokonok s a házközösségben élők megkárosításában nyilvánuló fokozott bűnözési ösztön szigorúbb elbánásban

részesül. A kulturális fejlődés feltétlen követelménye tehát a büntető törvénynek egyenlő mértékkel való alkalmazása.

A bűnözésnek legjelentékenyebb részét teszik a vagyon elleni bűncselekmények. Az utóbbiaknak jelentőségére talán elegendő azzal az egyetlen adattal utalnom, hogy a harmadéve készült kimutatás szerint Magyarországon egy esztendőben bírói eljárás alá vont 231,767 bűncselekmény közül 111,537 cselekmény irányult a vagyon ellen. Azonban ezek között a cselekmények között is erősen túlsúlyban van a legprimitívebb vagyon elleni bűncselekmény: a lopás. A lopásnak bűncselekménnyé nyilvánítása és üldözése megtalálható a legkezdetlegesebb kultúrállapotok között is. Sőt — Westermarck kitünő összeállításából megállapíthatóan — a lopásnak legszigorúbb üldözése éppen a primitív néptörzsek között található. Így szerinte egyes vad törzsek tagjainak az idegenekkel szemben elkövetett tolvajlásai éppen az idegenekkel való gyakori érintkezés során és valószínűleg a kölcsönösség alapján kaptak lábra. Az idegenforgalom vonalán kívül eső néptörzseknek, habár zárt és lakatot nem ismernek, lopással, rablással nem igen kell számolniok. Burton szerint az indiánussal szemben elkövethető legsúlyosabb megalázás, ha őt lopással gyanúsítják, és a szigorú erkölcsi felfogásra mi sem utal jobban, mint hogy Haitiben a tolvaj büntetése az volt, hogy a törzsbeliek megsütötték és megették. A kultúra magasabb fokán ellenkezőleg éppen a lopással szemben a szigorinak enyhülése tapasztalható. Távolról sem igaz ugyan az a mondás, hogy a nagy bűnösöket futni engedik, de a kis tolvajokat mindig megtalálja a mai igazságszolgáltatás, mert az enyhülés főleg az ily kis büntettek javára észlelhető. A helyesen értelmezett emberi érzés vezeti a törvényhozókat akkor, amidőn a gazdasági jelenségek számításba vétele mellett különlegesen enyhe elbánásban részesítik azokat, akik élelmiszert vagy egyéb élvezeti cikket, tüzelőszert és hasonló életszükségleti tárgyat lopnak, amidőn tehát megállapítható, hogy a magántulajdon rendjén okozott sérelmet a nyomor kényszerítő ereje, nem pedig a nyereszkes vágy okozta. Enyhülést látunk abban az irányban is, hogy a törvényhozó számolva egyes elterjedt, de nagyobb veszélyt

magában nem rejtő népszokással, nem kíván súlyosabb büntetést, ha az elkövetés módja és körülményei a szigorúbb megítélést nem követelik. A mezőről, gyümölcsösből való tolvajlás a lopásnak oly kevés közveszélyességet mutató fajtája, hogy az ily cselekmények enyhe megítélése a társadalomra aggályos következményekkel nem járhat. Ezeket a kivételes eseteket azonban meg kell különböztetni azoktól az esetektől, amelyeknek megfelelő szigorral való büntetése nem vihető keresztül azért, mert nem illeszthetők bele lényegükkel abba a keretbe, amelyet a törvény a vagyon elleni cselekmények számára megszabott. Nem szabad elfeledni, hogy a kultúra fejlődésével, a nemzetközi érintkezés terjeszkedésével a gazdasági, forgalmi viszonyok is állandóan bonyolódnak, nehezebben áttekinthetővé válnak. Így állanak azután elő oly helyzetek és magatartások, amelyekre az évtizedek előtt alkotott büntető törvénykönyvek nem gondolhattak és így történik azután az, hogy oly cselekmények, amelyekre a részleteket nem ismerő közönség kevés megfontolás mellett, de annál szilárdabb meggyőződéssel mondja ki ítéletét, követelve a tolvajok és sikkasztók megbüntetését, a fennálló törvény kereteibe nem illeszthetők be. Kétségtelen így tehát, hogy a gazdasági téren elkövetett, vagyon elleni bűncselekmények gyakran megfelelő megtorlás nélkül maradnak, aminek azonban egyedüli oka az, hogy a gazdasági élet és a hozzá kullancsként tapadó visszaélések gyorsabb lábakon járnak, mint a törvényhozó. A törvény parancsához kötött bíró ezért gyakran kénytelen büntetlenül hagyni oly magatartásokat, amelyek erkölcsi érzékét fellázítják és amelyek joggal keltik a társadalomban is a megtorlás iránt való vágyat. A törvényhozás jövő feladatának tehát egyik jelentős része volna a gazdasági téren működők által elkövetett bűncselekményekkel szemben oly büntetőjogi védővonalat építeni ki, amely helyt állana a jelenlegi bonyolult viszonyok által kitermelt támadásokkal szemben is.

Különleges megítélés alá tartozik az az elbánás, amelyben a szemérem elleni bűncselekmények a kultúra különböző fokán álló közületek által részesülnek. Hogy a nemi élet keretén belül elkövetett bűncselekményeknek is maguk után

kell vonniok a megtorlást, azt bele kell nevelni a kultúra alacsonyabb fokán álló közületbe, illetőleg néprétegekbe. Ennek magyarázatául utalhatok arra, hogy e bűncselekmények jelentékeny részénél, amennyiben azt nem erőszakkal vagy megtévesztéssel követték el, a közvetlen sértett sem áll az elszenvedett bűncselekménynek ama megtorlást követelő hatása alatt, amint az más bűncselekményeknél bekövetkezik. Gondoljunk a közös beleegyezéssel vérrokonok között folytatott nemi érintkezésre, az egyenlő neműek szeretekezéseire, amikor az érdekeltek sokszor illetéktelen beavatkozásnak tekintik az államhatalom által kívánt megtorlást. Gondoljunk arra, midőn szeméremsértő mutatóványok állandóan a nézők tömegeit vonzzák magukhoz, akik ugyancsak nagyképű mulatságrontásnak minősítik az ily látványosságok megszüntetését.

Kétségtelen, hogy a kultúra haladásával finomul a tömeg erkölcsi érzéke és az általános ízlés is megmutatja a válaszfalat az élet ártalmatlan örömei és az erkölcstelenség között. Tévedésen alapszik mégis az a közhiedelem, mintha a vad népek volnának általában azok, amelyek a nemi erkölcs fogalmait nem ismerve, szabadjára engedett ösztöneikkel botránkoztatják meg a kultúráltabb népeket. Taylor és Turner meglepő példákat sorolnak fel annak igazolására, hogy a teljesen primitív néptörzsek között nagyszámban vannak olyanok, amelyeknek a nemi élet tisztaságáról táplált felfogása szigorúbb az európai törvények alap gondolatánál. Westermarck *A házasság történelme* című hatalmas munkájában felsorolja azokat a primitív barbár népeket, amelyek a nőnek a házasság előtti érintetlenségét meggyaláznak, az ily nőszemélyt büntettesnek tekintik, akit a közösségből való kizárás, esetleg a halálbüntetés fenyegeti. Más szerzők kimutatják, hogy a vad népek erkölcstelensége idegen befolyás következménye. Ugyanis a kultúra úgynevezett úttörői gyakran nőtlen férfiak, akik a civilizálatlan területeken próbálnak szerencsét és könnyen szánják el magukat a bennszülött nők elcsábítására, kikkel házasságkötésre természetesen nem gondolnak. Ettől az idegen befolyástól függetlenül azonban a vad népek számottevő része éles különbséget tesz

az erkölcsi törvények határain belül és azokon kívül eső érintkezés között, sőt megveti és üldözi a csábításnak engedővel együtt magát a csábítót is.

E jelenségek mellett azonban természetesnek tekinthetjük, hogy a nemi erkölcsnek büntetőjogi védelme annak átgondolt rendszerében és túlzásoktól mentes kiépítettségében magasabb kulturális színvonalat tételez fel. A törvényhozó itt arra a magaslatra helyezkedik, amelyen már nem zavarja tisztánlátását az álszenteskedők műfelháborodása és amelyen nem hallja az ügynevezett «felvilágosodottak» zagyvaságait sem, akik az erkölcsi szabadosságot a kultúra terjedésével egy kalap alá veszik. Helyesen mutat rá ezért Sauer (*Kriminalsoziologie. 1933.*) arra, hogy a törvényhozó akkor jár el megfelelően, midőn a nemi erkölcs védelmében a közfelfogást tekintetbe veszi annyiban, amennyiben «diese Überzeugungen und Bestrebungen harmonisch sich in die sozialen und kulturellen Tendenzen des Volksganzen einordnen». Kétségtelen azonban, hogy éppen a kultúra magas fokán álló nemzeteknél az ebbe a körbe tartozó bűncselekmények törvényhozási szabályozása mindenkor egyike a legtöbbet vitatott törvényszerkesztési feladatoknak. Nem tagadható meg a törvényhozó beavatkozása annál a pontnál, amelynél az általános társadalom-erkölcstani felfogás szerint a nemi élet tisztasága jelentékeny sérelmet szenved vagy veszélyben forog. Ebben az irányban a határt a törvényhozó csak a legkirívóbb, az erőszakkal elkövetett esetekben állapíthatja meg teljes határozottsággal, míg egyéb esetekre csak a kereteket szabhatja meg. Az elvi megállapításoknak az élethől vett tartalommal való megtöltésére csak a törvényt alkalmazó, az adott eset minden különösségét figyelembe vevő bíró alkalmas.

Ha ennek ellenére is körvonalalaiban követni akarjuk a nemi erkölcs ellen elkövetett bűncselekmények megtorlásával kapcsolatos irányzatot, világosan megállapíthatjuk azt az újabb olasz, spanyol, lengyel büntető törvénykönyvekben kifejezésre jutó meggyőződést, hogy e bűncselekményeknek szigorúbb és főleg szélesebb irányú megtorlására van szükség. Talán a háborús és az azt követő évek erkölcsi eldurvulása,

az inflációs évek pénzmámorával járt morális kábulat érezteti visszahatását a szigorú rendelkezésekben. Egy szempont azonban kétségtelen tanújele a kulturális fejlődésnek és ez azokban a rendelkezésekben jut kifejezésre, amelyek a fiatalok erkölcsi életének védelmére építik ki a büntetőjogi védelem bástyáit. A veszélyes korban levő ifjúságnak a morális megfertőzéstől való védelme kétségtelenül oly fontos kultúrfeladat, amelynek szükségességét azok sem vonhatják kétségbe, akik szívesen állnak a modern eszmék zászlóvivői sorába és amely feladat kicsinylése rendszerint csak olyanok részéről történik, akik a szabadelvűség leple alatt jól jövedelmező üzleti vállalkozásaik zavartalan virágzását kívánják biztosítani.

A bűncselekmények főbb csoportjain történt futólagos áttekintés után vegyük szemügyre azt az átalakulást is, amelyet a kulturális fejlődés a büntetéseken előidézett.

Köztudomású, hogy a kultúra haladásával lassanként kihaltak a kínzó büntetések és általában túlhaladott állapotnak tekinthetjük a testi büntetések alkalmazását. Ezt az eredményt valóban az általános kultúra fejlődésével mindenben párhuzamos világmozgalom érte el, amely ha rövidebb időre meg is torpant a nála erősebb áramlatokkal szemben, sohasem szünetelt. Az időnkint mutatkozó visszaesések pedig éppen azt az egyenlőtlen pályát mutatják, amelyet a kulturális eszméknek előhaladásuk során rendszerint be kell járniok.

A durva büntetési nemek kiküszöbölésének egyik nyomatékos érve az volt, hogy az államnak óvakodnia kell oly eszközöknek alkalmazásától, amelyeket önmaga — mások által való elkövetés esetére — bűncselekménynek nyilvánít. Akkor tehát, amidőn a törvényhozó a legsúlyosabb bűncselekményként minősíti az emberi élet megsemmisítését és büntető következményeket fűz a testi épség, a becsület ellen elkövetett cselekményekhez, tarthatatlan következetlenségbe kerül, amikor ily következményekkel járó cselekményeket maga követ el. Szerintem azonban ez az érv, amely különösen a halálbüntetés ellen szól, a kérdésnek csak egyik oldalát érinti. A lényeg az, hogy büntető hatalma gyakorlásánál az állam

nem vehet igénybe oly eszközöket, amelyek az erkölcsi javítás célját nem szolgálhatják, hanem ellenkezőleg a büntettesre, valamint a nagyközönségre is eldurvító hatással vannak. Az állam nem mondhat le arról a feladatról, hogy a bűncselekmények elkövetőivel szemben is a javítás eszközeit vegye igénybe, még a büntető hatalom gyakorlásával járó általános visszatartó hatást is csak oly eszközzel érheti el az államhatalom, amely az általános erkölcsi felfogással és — amint erre legújabbán Finkey Ferenc utalt — az emberiség követelményeivel összhangban áll. (Büntetéstan problémák 1933.) Ez a megfontolás vezetett arra, hogy nem egyeztethető össze az emberiség követelményeivel a büntettesnek a társadalmi vagy éppen az állami közösségből való kizárása sem. A polgári halál már csak korszerűtlen maradvány az elavult büntetőjog fegyvertárából. E helyett intézményesen gondoskodik a törvény a kultúra emelkedésével arról, hogy a büntettes a büntetés elszenvedése alatt is tagja maradjon a közületnek és különösen, hogy a társadalom hasznos tagjai sorába való visszatérése mennél gyorsabban és sikeresebben legyen elérhető. A kultúra fejlődését tehát azok a tünetek jelzik a büntetések terén, amelyek a bűntevőknek a társadalomból való kiközösítése, a «vogelfrei állapotba» való taszítás helyett az újabb bűncselekménytől való visszatartásra törekedve, a társadalmi közösség meglazult kötelékeinek szorosabbra fűzésére törekednek. Minden büntetés, amely a bűnös ember lelki világának, önérzetének összehúzására törekszik, csak a kultúra alacsony fokán álló nemzetek büntetési rendszerének alkatrésze lehet.

Az eddigiekben vázoltam azt a hatást, amelyet a kultúra fejlődése a bűncselekményeknek az irányító tényezők részéről való megítélésére gyakorolt és annak a visszahatásnak átalakulását is, amely a bűncselekmény elkövetőjével szemben időnként nyilvánult. Vizsgálni kell azonban azt a hatást is, amelyet a kultúra fejlődése a bűncselekmények leküzdése és másrészt a büntettek számának szaporítása körül is gyakorol.

E hatás megítélésénél nem hagyhatjuk figyelmen kívül az általános gazdasági helyzetet sem. Az elszegényedés, az

elparlagiasodás, amely, mint a talajvíz, az alsóbb néposztályoktól fokozatosan emelkedik a középosztály életszínvonalá felé, és lassan bár, de ellenállhatatlan erővel moshatja alá azt a kulturális és anyagi alapot, amelyről ezek az osztályok nemes hagyományaikkal irányító befolyásukat gyakorolhatták, a kultúra és morál szempontjából egyformán veszedelmes jelenség. Egy adott korszak vizsgálatánál tehát a gazdasági és az általános kereseti viszonyokat figyelmen kívül hagyni nem lehet. Hogy ennek a tényezőnek mily messzemenő hatásai vannak, azt csak egy jelentéktelen, de igen jellemző tünet felemlítésével óhajtom jelezni. Bíróságaink már évek óta csak a legritkább esetekben vannak abban a helyzetben, hogy közveszélyes munkakerülés miatt a bűnösöket megállapítsák. A legritkább esetben lehet ugyanis nyugodt lélekkel kimondani a világjelenségként mutatkozó munkanélküliségben azt, hogy valaki azért nem dolgozik, mert nem akar és nem azért, mert nem tud állásba vagy munkához jutni. Ha már most évtizedek múlva a statisztikus a különféle bűncselekmények számát a gazdasági helyzet ismerete nélkül kutatná, arra a megállapításra kellene jutnia, hogy a mi időnkben a szorgalom és a munkakedv a legnagyobb fokát érte el, tekintve, hogy a munka nélkül lézengőkre alkotott törvény alkalmazására évek során alig volt szükség. Éppen azért a továbbiakban a kultúrának a bűnözésre való hatásánál a gazdasági helyzet tényezőjét is igyekszem figyelembe venni.

Ha nem akarjuk indokolatlan optimizmusba ringatni magunkat, el kell ismernünk, hogy a legmagasabb kultúra mellett sem számíthatunk a bűncselekmények kiveszésére, sőt még szórványossá való ritkulására sem. A büntetőjogi kép csak változni fog, árnyalatai enyhülnek, azonban ne számítsunk arra, hogy hófehér lappá varázsolhatjuk azt az ívet, amelyre minden kor eltévelyedéseinek, medrűkből kicsapott indulatainak, emberi gyöngéinek története van írva. Másrészt azonban a bűncselekmények emelkedése még nem jelenti szükségképpen a kultúra hanyatlását, aminthogy a bűnözés alábbhagyásából sem következtethetünk biztonsággal a kultúra emelkedésére. Számadatokkal kimutatható, hogy a

háborút követő gazdasági válság súlyos napjaiban a bűncselekmények várt emelkedése csak kisebb mértékben következett be. E helyett talán még a várt bűnözési hullámnál is aggasztóbb elernyedés, tanácstalanság, az életerőnek a végsőkig való lecsökkentése volt észlelhető. Az igények a minimumra sorvadnak, az emberek belefásulnak a nélkülözésbe, csak a börtönaspiránsok serege szaporodik, akik sokszor markirozzák a bűncselekményt, hogy a téli hónapokra állandó fedélhez jussanak. Egyes vidékek elszegényedése hozza magával, hogy egymástól már alig lehet valamit lopni, másrészt a még megmaradt vagyontárgyakra a tulajdonos oly éberrel ügyel, hogy e tárgyak észrevétlen elvétele a lehetetlenséggel határos. Így azután első sorban a leggyakoribb vagyoni elleni cselekmények elkövetésének lehetősége csökken. A bűncselekmények száma helyett az öngyilkossági esetek szaporodnak, az önfenntartás ösztönét a nyomor bénító ereje semmisíti meg.

De az általánosságban szokásos gazdasági és műveltségbeli színvonalat véve is irányadóként, állandóan számolnunk kell egy bizonyos romboló tényezőnek, a bűnöző ösztönnek hatásával. Ez a tényező mégis különböző a kultúra emelkedése vagy hanyatlása szerint az egyes bűncselekményeknél.

Vizsgálva első sorban az állam elleni bűncselekményeket, az általános tapasztalatokra is hivatkozhatunk annak a megállapításnak igazolására, hogy alacsony kultúrfokon álló közületekben a legkritikábbak, sőt gyakran ismeretlenek az állam megsemmisítésére vagy rendjének erőszakos megváltoztatására irányuló belső elhatározásból származó cselekmények. Mert a primitív népek forradalmait legtöbbször idegen kalandorok szervezik, akik a régi rend romjain óhajtanának a maguk számára existenciát biztosítani. A fennálló, beidegzett rendszerrel szemben nyilatkozó elégedetlenség, amely az államellenes bűncselekményeknek forrása, mindenesetre kritikai ítélőképességet tételez fel, a hazaitól eltérő állami berendezkedések ismeretét, szóval oly tulajdonságokat, amelyek a kultúra alacsony fokán álló egyéneknél nem találhatók meg. Különösen alkalmas talaj az ily tulajdonságok kitermelésére az oly közállapot, amidőn a gazdasági

viszonyok nem fejlődnek egyenlő arányban a kultúrával, vagy éppen az előbbiek hirtelen leromlása mellett nagyobb tömegek jutnak oly helyzetbe, hogy a kulturáltságuknak megfelelő életmódot biztosító gazdasági eszközöket maguknak többé meg nem szerezhetik. Végül ily bűncselekményekre hajlamosító lelkiállapotot teremt az oly állami berendezkedés is, amely a kultúra megszerzésében, tanulmányok folytatásában korlátokat nem állít, azonban a tanulmányokkal elérni kívánt célt, bizonyos állások elnyerését, foglalkozások folytatását az állam már bizonyos rétegek elől elzárja. Ilyenkor áll elő valamennyi felsorolt esetben az a kulturális emberfölösleg, amely a fennálló rend mellett életcélját nem érheti el, és az ilyen kulturális túltermelés lesz azután a melegágya azoknak a fantasztikus merényleteknek, amelyek valóságukban gazdasági világjelenségeket állami intézmények rombadöntésével remélnek megjavíthatni. E bűncselekmények gyakoriságát fokozza az egyenlőtlen műveltségbeli színvonal is, amelynél egyes társadalmi rétegek magas kultúrájával jelentékeny néprétegek tanulatlansága áll szemben és ahol a képzelgők meg tudják szervezni maguk számára a tudatlanságban leledző tömeget, amely eleinte csak eszköze, később már cselekvésre ösztönző tényezője lesz az államellenes büntetéseknél.

Áttérve ezek után az emberi élet és a testi épség ellen irányuló bűncselekményekre, éppen ezek a leggyakoribbak a kultúra alacsony fokán álló közösségekben. Véleményeltéréseknek, hirtelen támadó összekoccanásoknak erőszakkal, az ellenfél megsemmisítésével való elintézése a kezdetleges észjárás sajátossága és arra is mutat, hogy a tömegek öntudatában még nem gyökerezett meg az a meggyőződés, hogy a rajtuk esett jogsérelmet az államhatalom igénybevételel orvosolják. Fejlettebb kultúra mellett az ily cselekmények gyakori elkövetésénél az okot legtöbbször a gazdasági viszonyokban beállott hirtelen változásnak tudhatjuk be, amely egyes néprétegeket nagyobb vagy rendszertelen keresethez juttat, ez a jövedelem pedig az alkoholfogyasztást növeli és a megszokott életmód által biztosított lelki egyensúlyt csökkenti. Az élet és egészség ellen elkövetett bűncselekményeknek

egyik kiapadhatatlan forrása azonban a hirtelen feltörő és gátját repesztő indulat is, amely kormányozható nem lévén, emelkedő kultúra mellett sem mutat lényeges csökkenést. A kultúrának itt csak átformáló hatása van, amennyiben az ilyen hirtelen indulatkitörést hangfogóval látja el és az ellenfél fizikai megsemmisítésére irányuló indulat más enyhébb, legtöbbször az erkölcsi épség ellen intézett támadásban, a becsületsértésben, esetleg rágalalmazásban éli ki magát.

Nem lehet azonban figyelmen kívül hagyni, hogy az emberi élet és a testi épség ellen irányuló bűncselekmények elkövetésére való hajlandóság gyakran egy nép jellemében mélyen gyökerező tulajdonság, amely egyéb tényezőktől függetlenül nyilvánul. Sőt az ily bűncselekmények szaporodása éppen kulturális, erkölcsi fejlődésre is mutathat, tömegek öntudatának felébredésére, amely tömegek korábban fásultan viselték az ellenük elkövetett megszegyenítő cselekményeket, de az erőszakkal szemben a férfias önérzet megerősödése belőlük is az erőszakos visszatörést váltja ki. Mindez pedig végeredményében arra mutat, hogy a testi sértések számbeli adataiból a kulturális fejlődésre megbízható felvilágosítást bajosan nyerhetünk.

A fizikai lét ellen irányuló bűncselekményeket az erkölcsi lét ellen irányuló bűncselekményekkel láthatatlan csatornák kapcsolják össze, amelyekben keresztül e cselekményeknek egymás közt való állandó hullámmozgása észlelhető. A kultúr-tényezőknél e tekintetben irányító befolyásuk lehet és sokban ezektől függ, hogy a bűncselekményre irányuló elhatározás mely megnyilatkozásban éli ki magát. Amire már fentebb utaltam, a bűnöző tevékenységnek a becsület ellen intézett támadásban való nyilvánulása — amint arra Sauer is rámutat a fentebb már idézett *Kriminalsoziologie*jában — a kultúra általános emelkedésére is mutat és az viszont eldurvulásnak kétségtelen jele, ha e cselekmények más, erőszakos cselekmények emelkedése mellett csökkennek. Másrészt azonban az anyagi jogsérelmet közvetlenül nem okozó és különösen csak a sértett fél kívánsága folytán üldözhető bűncselekményeknél nem szabad figyelmen kívül hagynunk azt a jelentékeny mennyiségbeli különbséget, amely az elkövetett

és a feljelentett, eljárás alá vont cselekmények között mutatkozik. Nem is szólva a hírnevükre kevésbé érzékeny természetűek nemtörődömségéről, valamint azokról, akik a bűnvádi eljárással kapcsolatos időmulasztás elkezdése végett tartózkodnak a feljelentéstől, az újabb törvények a sértett felet illeték fizetésére kötelezik, ha ily bűncselekmények vádlójaként kíván fellépni. Mindezek a körülmények okozzák azt, hogy a becsület ellen elkövetett bűncselekményeknek igen tekintélyes része bírói elintézésben nem részesül, a számbeli arány megállapításánál figyelmen kívül marad. Ha már most a statisztikailag kimutatható, tehát eljárás alá vont becsület elleni bűncselekmények számában emelkedés mutatkozik, ez nem csupán a bűnözés intenzitásában, hanem a sértett néprétegek erkölcsi érzékenységében is beállott emelkedésre mutat, amely érzékenység hatóereje nagyobb, mint az ezt ellensúlyozni alkalmas kényelmi és gazdasági megfontolásoknak hatása. A becsület ellen elkövetett bűncselekmények számában történő és kimutatható emelkedés ezért az általános kulturális fejlődés tünetének is tekinthető és ezért távolról sem feltétlenül aggályos jelenség.

Végül — és erre ugyancsak Sauer mutatott reá — ami a rágalmazásokat illeti, kétségtelen, hogy a kultúra emelkedésével szaporodik a rágalmazás elkövetési lehetőségeinek száma is. A visszaélések után kutató sajtótermékek, az erkölcsi hozzáférhetetlenséget mindenkor kizárólag maguk számára hánytorgató politikai pártoknak az ellenfélre irányított támadásai, mások erkölcsi fogyatékoságának, mint a gazdasági versenyben hátráltató tényezőnek szellőztetése a rágalmak terjesztésének kimeríthetlen tartályai. Így nagyon is alaposnak mutatkozik az a jóslat, hogy a rágalmazások a kultúra emelkedése mellett állandóan szaporodnak. Ha már most e szaporodás a sértett által üldözött esetekre is kimutatható, ezt annak a kívánatos jelenségnek kell betudni, hogy a sértettek a bírói eljárás által elérhető erkölcsi elégtételnek megfelelő jelentőséget tulajdonítanak, hogy nem akarják elkerülni a valóság bizonyításával járó kockázatot, tehát hogy nincs takarni valójuk és nem hibázik belőlük az erkölcsi erő a rágalmazóval nyílt harcban is szembe-

szállni. A kulturális és főleg a morális fejlődés így tehát ezeknek a bűncselekményeknek statisztikailag kimutatható eseteit rendszerint szaporítja.

A szemérem ellen elkövetett bűncselekményekre e vonatkozásban is vetve egy pillantást, megállapíthatjuk, hogy amily mértékben általánosítják, könnyen hozzáférhetővé teszik a kultúrtényezőket, annál több lehetősége van e bűncselekmények terjeszkedésének. A tömegek számára is hozzáférhető színházak, könyvek, folyóiratok és ábrázolatok irányítói nem ritkán éppen arra számítanak, hogy a kultúra e javait élvezni kívánó százezrek nem különböztetnek a kultúra valódi nyilvánulásai és annak fattyúhajtásai között. Minél magasabbra tör ezért a kulturális fejlődés, annál terjedelmesebb lesz az árnyéka is, amelyben a szemérem elleni cselekmények búvóhelyükre találnak. Sajátos jelenség már azután, hogy a valódi kultúra hanyatlása mellett a szemérem elleni bűncselekmények nemhogy megfelelően csökkennének, hanem továbbra is terjeszkednek, míg végül a régi kultúrának maradványai már csak ezekben a törvénytelen utódokban tengődnek tovább. E jelenség magyarázatául az a közömbösség, a liberális társadalmi elvek jogcímén érvényesülő tehetetlenség szolgál, amely egy hanyatló korszak jellemző vonása és amely nem talál módot és okot már a vallásnak, a szeméremnek és általában az erkölcsnek védelmezésére, megerősítésére sem.

Lényegesen eltérnek a tapasztalatból levonható következtetések a vagyon ellen elkövetett bűncselekményeket illetően. Az anyagi javak termelését is fokozó kulturális fejlődés természetesen fokozza azokat a lehetőségeket, amelyek a vagyon elleni bűncselekmények elkövetésére vezetnek. A kiépülő gazdasági élet, a kereskedelmi forgalom rá van utalva a bizalomra; a Treue és Glauben nélkül éppen oly kevésbé tud meglenni, mint a hitel nyújtása és igénybevétele nélkül. Mindezek pedig bőséges alkalmat adnak a visszaélésre, a megtévesztéssel kieszközölt bizalom megcsúfolására. De előmozdítja a gazdasági fejlődés a primitívebb vagyoni bűncselekmények elkövetését is. Mind nagyobb lesz az idegen erők igénybevételével működő vállalkozások száma. A tulaj-

donos kénytelen az alkalmazottaknak mind nagyobb tömegére bízni vagyona, vállalata kezelését, a fellendülő forgalommal ritkán tart lépést az ellenőrzés és így hatványozottan érvényesülhetnek azok a tényezők, amelyek lopások, sikkasztások elkövetéséhez a lehetőséget és a bátorságot is megadják.

Mindezeknek a bűncselekményeknek az elkövetői pedig szemmel láthatóan gyümölcsoztetik a maguk számára a kultúra legújabb alkotásait, amelyek éppen annyira fontos segítő eszközei a modern technika vívmányaival dolgozó betörőbandának, mint a világrészeket behálózó szélhámosoknak. A gazdasági alapokon felépülő kultúra fejlődésével az egyén, a kisebb közületek a maguk elszigeteltségéből kilépvén, bőséges lehetőséget nyújtanak azok számára, akik e hozzáférhetőséget vagyoni bűncselekmények elkövetésére használják ki.

A tapasztalatokon nyugvó és a statisztika által is megerősített adatok megítélésénél számításba kell venni még azt is, hogy egy kedvező gazdasági és kulturális légkörben a valóságban elkövetett vagyon elleni cselekmények jelentősen meghaladják az eljárás alá vont cselekmények számát. Amikor az általános virágzás és fellendülés korát élik, a csekélyebb jelentőségű lopások, csalások a sértettekben rendszerint nem keltik fel a megtorlás után való vágyat. Az arányok a kis büntetettek javára eltolódnak és figyelmen kívül maradnak oly bűncselekmények, amelyek kedvezőtlen viszonyok között feltétlenül a büntetőbíró elé kerülnek.

A vagyon elleni bűncselekmények szaporodása tehát együtt jár a gazdasági alapokra épített kultúránk fejlődésével. Ez jut kifejezésre abban a népies megállapításban is, amely a világ fővárosait a bűnösök birodalmának tekinti. És valóban az eszkimónak bálnazsírral világított sátra és a világváros villanyfényes csarnoka között a kulturális távolság arányban áll azzal az eltéréssel is, amely a vagyon elleni bűncselekmények arányában a két műveltségi fok között mutatkozik.

Ezek tehát azok a vázlatosan kifejtett alapelvek, amelyek ez idő szerint a kultúra fejlődésének a bűnözésre és a büntető igazságszolgáltatásra gyakorolt hatását mutatják.

Hogy a jövő fejlődés iránya merre fog igazodni, azt

talán sohasem volt nehezebb megállapítani, mint a jelen pillanatban. Az olasz és a német büntetőjog tudománya és vele a törvények is hatalmas átalakuláson mennek át máris, amely átalakulásnak kisugárzásait teljesen aligha szigetelik el az országok határai. Másrészt az államok együttműködésének egyik mindjobban előtérbe jutó feladata a nemzetközi bűnözők elleni küzdelemben való együttes közreműködés is. Elkerülhetetlennek látszik, hogy a büntetőjogban is érvényesüljenek oly elvek, amelyek megfelelnek a kulturális együttműködésben levő valamennyi állam szellemi színvonalának.

«Alles Edle — mondja az öregkor tapasztalataival is párosult bölcseséggel Goethe — ist an sich stiller Natur und scheint zu schlafen, bis es durch Widerspruch geweckt und herausgefordert wird». Reméljük ezért, hogy azok a kultúrvívmányok, amelyek a büntetőjog fejlődésénél mindezideig küzdelem nélkül, szinte észrevétlenül érvényesítették hatásukat, teljes erővel fognak harcba szállani akkor is, ha a büntető jogtudomány iránya oly fordulatot venne, amelynek következtében az eddigi párhuzamos fejlődésnek meg kellene szakadnia.

AUER GYÖRGY

VÁNDORANEKDOTÁK.

— Első közlemény. —

Az anekdotának egyik igen szembetűnő s talán leglényegesebb vonása vándorló természete. Mint a népdal és a népmese, mint a közmondás és a szólásmód, az anekdota is nyugtalanul kóborolja a világot. Térben és időben rendkívül gazdagon és bámulatos változatossággal zajlik élete. Az ötletes élce, az elmés tréfa, az emberi gyarlóságokon mosolygó vagy az életviszonyokat humoros szemlélettel jellemző anekdota nem merül feledésbe és sohasem ragad meg egy helyen, hanem országról országra vándorol s népektől népekhez kalandozik. Nincs előtte akadály s nem ismer korlátokat. Vetődjék a földkerekség bármelyik pontjára, mindjárt gyökeret ver s rögtön otthon érzi magát. Útjában természetesen sok módosuláson megy keresztül. Egyszer formája sínyli meg az ide-odahányódást, máskor tartalmát viseli meg rendetlen életmódja, de szívós természete általában veszteség nélkül állja a vándorlás viszontagságait. Sőt rendszerint még új vonásokba öltözködik s friss színekbe takarózik, mert minden kor a maga életszemléletéhez alkalmazza s minden hely a maga környezetéhez és felfogásához idomítja. Így keletkeznek egy és ugyanazon típusnak egybeszővődő különféle változatai, s ezeket mindig érdemes egybevetni, mert jellegzetesen verődnek vissza rajtuk a helyi sajátosságok és az időbeli távolságok elkülönítő vonásai.

Vannak anekdoták, amelyek évezredek óta barangolnak; és seregestől nyomulnak elénk olyanok, amelyekben igen régi s különféle származású elemek mutatkoznak. Ha nem sajnáljuk az utánjárás fáradságát s az aprólékos széttekintgetést a kimerítően hosszú útvonalakon, akkor hol Naszreddin elmésségére és naív együgyűségére, hol Eulen-

spiegel kópéságaira és vaskos tréfáira, hol a ferrarai Gonnella s a firenzei Arlotto nevetséges eseteire, hol a pápai szekretárius Poggio és a tübingai Bebel professzor humanista élcelődéseire, hol pedig a középkori predikátorok példatársaiban keletről lecsapódott kedélyvilág nyilatkozásaira ismerünk bennük. Amikor könyvekben találkozunk velük, vagy élőszóban halljuk őket, meg sem fordul az eszünkben, hogy milyen szétágazó tisztos mult húzódik meg mögöttük. Meghallgatjuk, megmosolyogjuk, de komolyabban nem törődünk velük s gyorsan megfeledkezünk róluk. Pedig ezek a «végredelet nélkül meghalt örökhagyók, akiknek szellemi kincsein az egész világ osztozik», az örök emberi kedély elnyűhetetlen termékei, amelyek azért is érdemesek a természetükkel némiképen ellentétes, komoly és mélyreható boncolgatásra, mert jellemző művelődéstörténeti színek, érdekes ízlésbeli eltérések és beszédes eszmetörténeti vonások hámozhatók le róluk.

Alig pár évtizede, hogy az anekdota szövevényes multját s nem is sejtett külső és belső gazdag életét a tudományos kutatás megvilágította. Sok szorgos munka kiváló gonddal készült gyűjteményeket — francia, angol, olasz, német és középkori latin kritikai kiadásokat — eredményezett, s ezekből igen terjedelmes tájékozódást szerezhetünk a nyugati műveltség elmúlt évezredeiben a minden európai népnél bámulatos felkapottságnak örvendő legjellemezőbb darabokról. Vizsgálva viselkedésüket, szembetűnő mindjárt az a jelenség, hogy a különböző korokban ismételten felbukkanó anekdotaanyag, ha nyelvileg el is különül egymástól, tartalmilag azonos megjelenésű. Csak a felfogás, a világnézet s a humor minősége módosul időnként rajtuk, de a típusok és a motívumok változatlanul megmaradnak bennük. A XIX. század élclapjainak egynémely francia, angol, német vagy magyar anekdotája és a XII. században élt Vitry akkai püspök, vagy a mi Temesvári Pelbártunk megfelelő prédikációs példája között lényegileg oly feltűnően kevés az eltérés, hogy párhuzamba állításuk csak árnyalati különbségeket vehet észre rajtuk. Természetesen ez a rugalmas alkalmazkodó képesség, amely egy-két külsőséges vonással minden környe-

zethez úgy odasimul, mintha onnan nőtt volna ki, bizonyos tekintetben az anekdota hitelének és megbízhatóságának rovására esik. Csakugyan úgy is áll a dolog, hogy amióta tisztán látjuk a legtöbb esetben kideríthetetlen kapcsolatok, s amióta sohasem lehetünk elég biztosak abban, hogy valamely igen alkalmoszerűnek és eredetinek látszó anekdotánk többezeréves változata nem bukkan-e fel valahol Indiában vagy Kínában, aggodalmasan óvatosak vagyunk mind az eredetiség és a tulajdonjog kijelentésében, mind pedig a humoros vonásoknak nemzeti sajátosságokat tartalmazó értékmérésében. A könnyen téves megállapításokra csábító következtetéseket itt csak úgy lehet elkerülni, ha az anekdotában nyilatkozó szellemet a néphumor általános vonásainak tekintjük, s arra az álláspontra helyezkedünk, hogy korántsem lehet oly közvetlenséget tulajdonítani neki, hogy kedélyvilágát egy bizonyos nép humoros életszemléletére vagy lelki kifejezésére vonatkoztassuk. «Mert bizony sok kézen megy át, míg aztán ügyes toll valamely gyűjteménybe megfésülve leteremti. Ember legyen, aki rájöjjön, honnan keze, honnan lába» — jegyzi meg egy alkalommal az anekdotavilágban járatos Mikszáth Kálmánnak tudományos szempontból is helytálló okos észrevétele.

A származás kérdésének tisztázása csakugyan a legtöbb esetben megközelíthetetlen, sőt lehetetlen. Csupán az állapítható meg, hogy százszámra vannak olyan anekdoták, tréfák, élcek és apoftegma, amelyek az ókortól napjainkig, Ázsiától és Afrikától Nyugat- és Keleteurópa valamennyi tájékáig a multban is forgalomban voltak s ma is benne élnek a hagyományban. Különböző korú följegyzések igazolják szüntelen életfolyamatukat. Ha változatos előfordulásait egymás mellé állítjuk, tetszetős képét kapjuk az emlékezetből soha ki nem eső tárgyaknak, a nélkül azonban, hogy a nyilvánvaló kapcsolatok szálainak megkeresését és egybefonását végre tudnók hajtani. Legtöbb esetben be kell érünk annak pusztá belátásával, hogy egyes anekdoták, amelyeket igen hajlandók vagyunk saját magunkénak hinni, sőt némelykor történeti vonatkozású vagy helyszíni adatokkal is erősítgetjük hitelességük

látszatát, nem egyesektől s meghatározható helyekről erednek, hanem a néphumor közös kincstárából származnak. E forrás természetében rejlik, hogy egy-egy motívum dús változatsorozatot hajt, de bármennyire szélesen és gondosan is nyomozunk, egyszer csak véget érnek az utak, s azt vesszük észre, hogy a népszellem titkos erőivel s működésével állunk szemben. Mivel csak a legritkább esetben lehet a származás bonyolult folyamatában az eredet gyökerére találni, meg kell elégednünk a vándorút állomásainak megjelölésével annak szemléltetésére, hogy az emberi kedély halhatatlan tárgyai örök hullámvásukban hol eltűnnek, hol felbukkanak, majd elrejtőznek s ismét előkerülnek, közben folytonosan alakulnak és formálódnak, változnak és módosulnak, de soha el nem pusztulnak, mert a nemzedékek emlékezetében szüntelenül élnek, állandó derűtséget keltenek s mindig mosolyt farasztanak.

A nemzeti határokat átlépő anekdota világot járó viselkedése jogossá és természetessé teszi annak feltételezését, hogy a magyar anyagban is kell lenni olyan lerakodásnak, amelyben eredményesen nyomozható a népek közös tulajdonához tartozó vándorelemek színes fölhalmozódása. Már látatlanban bizonyosra vehető kutatásunk eredménye, hogy föltétlenül találunk egy olyan réteget, amelynek föltárása az egyetemes néphumor magyar változatsorát fogja megmutatni. De nem kis munkával és fáradsággal jár ennek az elgondolásnak az igazolása, mert mintegy 300 magyar anekdotagyűjtemény, több mint 250 elvirágozott élelapunk, áttekinthetetlen folyóirat-anyagunk, egy sereg prédikációs-könyvünk, mérhetetlen kalendáriumhalmazunk, a maga egészében feldolgozhatatlan regény- és novellairodalmunk, verses elbeszélő költészetünk, tehát úgyszólván az egész irodalmunk átkutatásán keresztül vezet az út a legjellemzőbb vándoranekdoták magyar változatainak egybeállításához. Ezen az útvonalon járkálva csakugyan több mint 300 olyan magyar anekdota gyűlt össze, amelyek óriási terjedelmű vándorút távlatába fordítják tekintetünket. Az a jellemző rájuk, hogy kifogástalan magyar külsővel rendelkeznek, s oly szerény föllépést tanúsítanak, hogy gyanítani

sem lehet nemes multjukat, előkelő összeköttetéseiket és nagy világlátottságukat. Most már a kutatásnak az a feladata, hogy az észrevétlenül rejlő vonatkozásokat meglássa és szellemi kapcsolataink terjedelmét azzal a megállapítással szélesítse alig áttekinthetővé, hogy a magyar néphumor is feldolgozta és magához hasonította azokat a tréfás elemeket, amelyek a francia, német, olasz, angol és más európai meg keleti népek kedélyvilágának gazdag nyilatkozásához tartoznak és szinte kizárólagos tulajdonának látszanak. Sajnos, nem vagyunk olyan szerencsés helyzetben, mint egynémely keleti vagy nyugati nagy nép irodalma, amely már az ókorban vagy legkésőbb az újkor elején összegyűjtötte, lejegyezte és a maga tulajdonába vette az akkor már évszázados multú vándoraneidotakat. Csakhogy ugyanazon típusokat irodalmunk különféle helyeiről mi is egybe tudjuk terelni, és ki tudjuk mutatni, hogy a magyar kedélyvilágnak is megvan az a népies tartalma, amely megtalálható Keleten, olvasható a középkori latin gyűjteményekben, s az egész világra kiterjedve szemlélhető az olasz novellában, a francia fablióban, a német schwankban és az újkor anekdotatípusában. Ezt a célt szolgálja kritikai szempontokból szerkesztett anekdotagyűjteményem, amelyből mutatványul néhány jellemző darabot alább bemutatok.

1. Állatpör.

Dálnoki Gábor urambátyám egy hét óta minden áldott reggel kilovagolt három kanagár kíséretében a fenyérre, s minden reggel része volt abban a bosszús multságban, hogy ugyanazon rekettyésből rendszeren fölverték egy vén nyulat az agarai, azt elhajtották egész a cserepcsuri csárdáig, ott a nyúl egyszerre elveszett, sem ember, sem agár nem talált rá többet. Ez így ment hat nap egymás után. A hetediken megsokalta Gábor úr a tréfát, s kiküldé egyik vadászegényét előre a csárdába, hogy lessen rá, mikor majd a hajtás megindul, hová lesz a nyúl.

Ismét abban a rendben történt minden, ahogy azelőtt: a nyúl felugrott a rekettyésből, végigszaladt a buckák közt, egyszerre oldalt csapott a csárda irányában s azzal eltűnt. Egyúttal azonban rálestek s meglátták, hogy ő kegyelme egyenesen felfutott a tyúkpadlásra. Ott szokta magát rendszeren meghúzni s nevette magában, hogy szaladgál ember és állat előre-hátra, keresve a nyomát.

Megcsípték, lehozták. Mit csináljanak már most vele ?

Ott rögtön a vadász urak törvényszéket tartának fölötte, s hogy jövőre esetekre nézve az egész nyúlfamiliának példát szolgáltatassanak benne, azt ítélik a delikvensre, hogy puskavesszővel reá huszonöt csapattassék s a gonosztevő azzal útnak bocsáttassék, tudtára adatván, hogy újabb elfogatás esetében nem kerüli el a sokkal fájdalmasabb megspékeltetést.

Nem is jött a nyúl többet arra a tájékra.

Jókai úttörő élelapijának, *Az Űstökösnek*, 1859. évfolyamából (2. sz. 21. l.) jegyeztem ki a nyúl-exekúciónak ezt a ritka példáját. Ugyanerre az 1870. évi *Neveünk* c. naptárban is (23. l.) ráakadunk. A *Vasárnapi Ujság* egyik régebbi évfolyamának (1886. 49. sz. 790. l.) feljegyzése szerint a magyar néphumor is emlegeti azt az esetet, hogy az egyszeri város lakói egy jámbor dongót, mert a polgármester orrát megcsípte, egész komolyan arra ítélték el, hogy a város tornyából ledobassék s így merényletéért szörnyű vég érje.

Ezekből a nagyon furcsának tetsző anekdotanyomokból pedig arra következtethetünk, hogy a magyar néphagyomány is megőrizte a középkor Európa-szerte divatos állatpöreinek emlékezetét. Nem tréfa s anekdotás mulatság, hanem komoly valóság volt az, hogy az emberhalált okozó vagy az emberben kárt tevő állatokat valaha perbe fogták s a rendes bünvádi eljárás formáságainak vetették alá. Emberrel szemben alkalmazott eszközökkel igyekeztek vallo másukat venni, némelykor még a kínpad torturáit is rájuk kényszerítették. Tudvalevő, hogy e felfogás a parszizmusból került a pozitív vallások rendszerébe, s innen szivárgott át az általuk befolyásolt népies hiedelmekbe. 1266-ból ismeretes az állatpörrre vonatkozó legrégebb európai hiteles adat. Ebben az évben történt az, hogy Párizsban egy disznót, mivel egy gyermeket megevett, hivatalosan megégettek. 1553-ban Frankfurtban ismétlődött meg ez a büntetés azzal a megtoldással, hogy a kivégzett disznót a Majnába dobták. 1685-ben Ansbach lakói egy farkast, mivel több nőt és gyermeket halálra sebzett, ünnepiesen fölakasztottak. Hasonló büntetések ismeretesek lovokról, ökrökről, kutyákról s még más állatokról. 1579-ben egy tiroli község bepörölte a kártevő egereket. A bíróság a vád és a védelem meghallgatása után elrendelte,

hogy a vádlottak 14 nap alatt takarodjanak el a határból. 1479-ben Bern városa a cserebogarakat a lausanne-i egyházi törvényszék elé idézte, ahol a püspök egyházi átkot mondott rájuk. Utoljára 1845-ben ítélték halálra állatot Franciaországban. Itt volt leginkább elterjedve ez az eljárás.

Egészen érthető jelenség, hogy e régi néphiedelem emléke az irodalomban is megmaradt. Itt azonban inkább a lassanként letűnő állatpörök parodiája jelentkezik anekdotás történetekben. Ismeretesek Sokratesnek Diogenes Laërtiustól idézett (L. 2. c. 21) ezen szavai: «Hátha egy szamár a patájával megrúg, a bíróság elé idézzem-e?» Plinius említi (*Hist. Nat.* L. 8. c. 18) az északafrikai népeknek azt a szokását, hogy a vadállatok elriasztására megrettentő példaul oroszlánokat feszítettek keresztre. Tud erről a szokásról a *Gesta Romanorum* 200. elbeszélése és Flaubert *Salamambo* c. regényének 2. fejezete (v. ö. Zt. d. Ver. f. Volksk. 16. 77., 32.145. l.). A *Philogelos* 111. tréfája az abderitákról beszéli el azt a mulatságos esetet, hogy egy szamarat, mivel a gimnázium udvarán az olajos korsót felborította, a város összes szamarainak szemeláttára az utcákon végigkorbácsoltak. A XIII. század első felében élt Jacques de Vitry francia püspöknek egyik latinnyelvű prédikációs példája egy szigorú magatartású nemes úrról beszél, akinél szíjjártója panaszt tett, hogy tövisbokra a ruháját elszakította s arcát megsebesítette. A nemes úgy szolgáltatott neki elégtételt, hogy a kártékony tövist egy szíjjal fölakasztotta (Greven: *Vitry*, c. 56). A Temesvári Pelbárt prédikációs példája (*Quadragesimale*, 14. N.) egy szarkáról mondja el azt a történetet, hogy a fősvény pénzesládáját rendszeresen fosztogatta. A tolvaj állat bepanaszolt tulajdonosa kijelentette, hogy nem érez semmi felelősséget, mire a bíróság úgy ítélkezett, hogy a bűnös szarka akasztassék föl (v. ö. Katona Lajos: *Temesvári Pelbárt*, 1902. 57. l. 80. sz.). Racine *Les Plaideurs* című komédiájában a kutya egy kappan ellopásáért kerül vád alá, Diderot pedig 1760-ban egy Bacquerille nevű úrról írja, hogy a lótársadalom okulására hitvány gebéjét az istállóban felkötötte. Az állat-exkommunikáció rendkívüli elterjedtségét mi sem mutatja jobban, mint az, hogy nyoma

van a legendákban (Migne : *Patr. Lat.* 185. 993. l.) s a kérdésről maga Aquinói Szent Tamás is véleményt nyilvánított.

E gazdag adatsorból látható, hogy vadászfüllesztésként ható anekdotánk valamivel több, mint puszta kitalálás. Igen régi népszokás rejtőzik benne, de a tréfás vonások háttérben álló elhomályosult motívum már egészen kiesett emlékezetünkéből, s így csak nagy utánjárással jövünk rá, hogy mi benne a valóság és tulajdonképen mi a nevetnivaló.

V. ö. Dunlop-Liebrecht, 321. l., Osztern Salamon, *Ethn.* 19. 1908. 321—344. l., Wesselski : *Nasreddin*, I. 208. l. 11. sz. j., Wesselski: *Märchen des Mittelalters*, 1925. 231. l. 42. sz. j.

2. Inkább az akasztófa.

Angliában a törvény köztudomás szerint legtöbb vétségre halálos büntetést mond. Egy Thomson Vilmos nevű varga, ki ilyenmő vétségben marasztaltaték, a vesztőhelyre vitetett ki, hogy ott kötél által veszítse életét. De mivel a bűnös azelőtt mindig jámbor és becsületes ember hírében állott, tehát a bíró e körülményt használni akará, hogy a szerencsétlent a haláltól megmenthesse, s imígy szolt az összegyülekezett néphez :

— Ha a jelenlevők közt találkozik egy asszonyszemély, ki magát eltökélhetné, hogy ezen embernek feleségévé legyen, úgy a bűnös kegyelmet nyer.

Azonnal hallatszék egy asszonyi szózat :

— Én hozzá megyek!

Az elítelt rab az ajánlkozó nőszemélyre tekint s hangosan felkiált :

— Huzzatok fel! Nem kell! Széles a szája!

Helmeczy *Társalkodójának* 1836. évfolyamából (12. sz. 48. l.) írtam le ezt az anekdotát. Látszik rajta, hogy idegenből vett fordítással van dolgunk. Szintén átültetett szöveg, mégpedig 1776-ban németből készült másolat a Kónyi János verse (*Gellert Professornak Erköltös Meséi*, 49—50. l.). Ebben a halálra ítélt katona így szolt a leányhoz, aki kegyelmet kér számára :

Való, úgy-mond, a te jó voltod igen nagy,
De már jól esmérlek tégedet hogy ki vagy!
Jóllehet, hogy mostan ki szabadítanál,
De tellyes éltében csak szomorítanál.
Jóságod köszönöm! s mihez tudjak nyulni?
Rajta hóhér! egyszer jobb meg-szabadulni.

De vannak adataink, amelyek arra mutatnak, hogy a magyar jogszokásban is fordulhattak elő olyan történetek, amikor a halálra ítélt megváltása érdekében női rimánkdás lépett közbe. Így egy csongrádmegyei népballadában azt olvassuk, hogy három lány könyörgött kegyelmet az akasztófára ítélt Kis Sándor számára (v. ö. *MNGy.* II. 55. III. 13. l., L. Aigner: *Ung. Volksdichtungen*, 1873. 152. l.), de a bíró szigorúsága miatt közbenjárásuknak nem volt sikere. Szintén anekdotás változat Jókai *Az új földesúr* című regényének vége felé olvasható az a részlet, ahol az öreg Garánvölgyi és Ankerschmidt évődik kedvesen és megelégedetten a fiatalok házasságán. «Jövőre öcsém uram hiúságát erősen fogja hűteni az a gondolat, — mondja Garánvölgyi — hogy nem tudott másutt feleségre szert tenni, mint egy pusztaszigeten, ahol rajta kívül nem volt házasulandó férfi.» «Au contraire! — ellenkezék nevetve Ankerschmidt — lányom-asszony lesz az, ki magának szemére vetheti, hogy nem tudott másként férjhez menni, mint hogy egy halálra ítélt rabot váltott meg kezével, mint valami francia regényben olvastam valaha.» (ÖM. 24. k. 298. l.)

Nem tudjuk, hogy Jókai hol, s valóban francia könyvben olvasta-e a regényébe találóan illesztett s első pillanatra valószínűtlennek látszó vonást, de az bizonyos, hogy itt megint egy régi művelődéstörténeti jegy keveredett a tréfa motívumába. A néphagyomány ugyanis Európa-szerte őrzi azt a régi szokást, hogy a halálra ítélt kegyelmet kapott, ha valaki hajlandó volt feleségül menni hozzá. A legrégebbi ilyen eset Párizsban történt 1430-ban, s ismerünk még egy későbbi piemonti adatot, amely szerint apja gyilkosát az akasztófától mentette meg egy leány házassági szándékának kinyilvánításával. A *Vossische Zeitung* 1730-ban azt a hírt közli, hogy Lublinban egy 13 éves gyermek megölése miatt halálra ítélt gonosztevő a vesztőhelyen kegyelmet kapott, mivel egy leány fehér zsebkendője lobogtatásával készségét fejezte ki, hogy hajlandó az akasztófavirágot férjül választani. Londonban pedig az történt 1686 okt. 30-án, hogy egy halálra ítélt érdekében II. Jakab királyhoz húsz leány nyújtott be felségfolyamcdiványt, s ebben kijelentették, hogy

közülök bármelyik hajlandó az illetővel az akasztófa alatt megesküdni. A király teljesítette is a kérést, csupán azt sajnálta, hogy nem tudta mind a huszat férjjel boldogítani. Franciaországban és Piemontban arra az eljárásra is van példa, hogy az akasztófa alá került nő megszabadult a haláltól, ha a hóhér feleségül kérte.

E különös jogszokásnak a nők ellen fordított tréfás visszhangja az anekdota, amelyben a halálra ítélt kijelenti, hogy inkább a hóhér kezébe adja magát, mint a házasság igájába. Egészen valószínűtlen, hogy a halál küszöbén efféle visszautasítás megtörténhetett volna, de a nőgyűlölő századoknak kedvére való volt a gyengébb nem rovására eső ártatlan ferdítés. Egy humanista facetia 1508-ban már így fogalmazta meg ezt a tréfát :

— Quidam ductus ad suspendium velatis oculis, dum sibi diceretur esse illic quandam mulierem, quae sibi nubere vellet et redimere de patibulo, rogavit oculos eius revelari, quatenus eam posset discernere. Qui visis labiis tenuibus et naso acuto inquit: — Nihil, nihil! Malo suspendi quam talem ducere (J. Adelphus: *Margarita facetiarum*, E₄ a. l. V. ö. Studien zur vergl. Litgesch. 3. 1903. 172. l.).

Ugyanezt a visszautasítást a német változat így fejezi ki: — A spitzig Nasen, spitzig Kinn, da sitzt der Teufel drin; mach lieber Gängerl, Gängerl! (Birlinger: *Aus Schwaben*, II. 460. l.). Ugyanebbe a gondolatkörbe tartozik Vitrynek az a prédikációs példája (Greven: *Vitry*, c. 70), amelyben arról van szó, hogy egy fiatalember mindenképen két feleséget követelt az apjától. A tapasztalt és okos szülő azonban csak egyet engedélyezett, s mint a következmények megmutatták, teljesen igaza is volt, mert ez az egy is úgy megviselte a szegény fiút, hogy nemsokára a halál volt a legforróbb vágyakozása. Történt, hogy abban a városban elfogtak egy nagy gonosztevőt, s amikor arról tanácskoztak, hogy milyen kínzásokkal végezzék ki, az egyik azt mondta, hogy kössék lófarkára, a másik azt javasolta, hogy égessék meg elevenen. Ekkor közbeszólt a mi fiatal házasságunk: — Date illi uxorem meam; non video qualiter ipsum magis affligere valeatis!

V. ö. Liebrecht : *Zur Volkskunde*, 1879. 433. l., Köhler : *Kl. Schr.* III. 251. l., E. Schmidt, *Euphorion* 8. 614. l., Falk : *Die Ehe am Ausgange des Mittelalters*, 1908. 18—21. l., A. Andrae, *Rom. Forschungen* 34. 1915., J. Bolte, *Zt. d. Ver. f. Volksk.* 27. 1917. 235. l.

3. Nitimur in vetitum.

Azt olvastam valahol, hogy bizonyos erdélyi fejedelem — neve nem jut eszembe — nagyon féltékeny volt szép fiatal neje szerelmére. Történt, hogy a fejedelem egykor néhány napra elutazott. Alig haladt azonban pár száz lépést, midőn eszébe jut, hogy egyik barátja készül őt e napokban meglátogatni. Gyorsan visszafordul tehát utána lovagló egyik szolgájához s nejehez küldi azon izenettel, hogy a barátja látogatását el ne fogadja. Az öreg tapasztalt szolga néma fejcsóválással engedelmeskedett s visszavágtatott a fejedelmi lak elé. A fejedelemné még akkor is azon ablaknál merengett, amelynél férje búcsúölelését vette, s ijedve riadt fel, midőn a siető szolgát megpillantotta.

— A fejedelem őnagysága — szolt ez minden ceremonia nélkül — azt izenteti a nagyságos fejedelemasszonynak, hogy az öreg mogorva házi eb hátára valamiképen ráülni ne merészeljen nagyságod.

És ezzel, semmi feleletet be nem várva, visszalovagolt. A fejedelemné nem tudta, bosszankodjék-e, vagy megnevesse a különös tilalmat. Mindazáltal mégis szeget ütött az fejébe, és midőn később az öreg ebet kullogni látta a vár udvarán, szinte vágyat érzett a tilalom áthágására.

Másnap bejelenteté magát a fejedelem barátja. De a fejedelemné egész illedelemmel utasítá vissza a látogatást, okul adván férjének távollétét. Az öreg házi eb azonban addig és addig sétálgatott előtte, míg önmagának ellent nem állhatván, megpróbálta a rajta lovaglást. Az pedig megbosszankodva a szokatlan tréfán, levetette szép terhét hátáról. Esés közben a fejedelemné keze jóformán megsérült.

A féltékenység aggodalmaitól űzve csakhamar megérkezett a fejedelem, ki, midőn megtudta a történeteket, elpirult önmaga előtt, dicsérte öreg szolgája okosságát és szívből sajnálta neje szenvedését.

Egy «köztiszteletben álló hölgy» (N. T. jeggyel) küldte be ezt az anekdotát a *Vasárnapi Ujság* 1859. évfolyamába (36. sz. 431. l.), de már a *Mindenes Gyűjtemény* 1789. évi II. kötetében (222—224. l.) megjelent egy korábbi változata, amelyben a szolga ezt mondja a hazaérkező urának :

— Miképen volna most már az asszony becsülete, ha az úr parancsolatja szerint megmondtam volna nékie, hogy az úr idehaza nemlétében a szomszédal ne társalkodjék?

Az az éles megfigyelés a magva ennek a tréfának, hogy a tiltott dolog mindig kívánatos, s épen azért, mert korlátozva van szabadságunk, különösen izgatja az emberi, főképen a női természetet. Anekdotánknak pontosan megfelelő legrégebb feljegyzése az elzászi ferences barát, Johannes Pauli, *Schimpf und Ernst* c. (1522) schwankgyűjteményének 1533. kiadásában olvasható (c. 299). Hasonló formában ismétlődik meg Montanusnál 1556-ban: «Ein edelmann verbot seiner frauen, sie sollte nicht auf den grossen englischen hund sitzen.» (*Gartenges.* c. 7.) A még sokszor előkerülő anekdota hosszú sorozatát Langbein *Der kluge Knappe* című verses elbeszélése zárja be 1794-ben (*Feierabende*, II. 257. l.). De hasonló anekdoták asszonyokról, akik csak azért is megteszik, amit megtiltanak nekik, gyakran olvashatók különösen a nők rovására vaskos röhejeket fakasztó középkori latin gyűjteményekben. Így a XIII. században élt Étienne de Bourbon dömés prédikátor példagyűjteménye (c. 300), Boccaccio *Decameronja* (IX. 7), s az 1347-ben meghalt Don Juan Manuel spanyol herceg változatos tartalmú *Conde Lucanor* című novellatára (c. 5) tartalmaz már efféle történeteket. Különösen két változata nevezetes. Az egyikben az a tiltó parancs, hogy valaki meg ne fürödjék a pocsolyában. Bár ez soha eszébe sem jutott az illetőnek, annyira izgatja a tilalom, hogy nem nyugszik, amíg bele nem fekszik a piszkos lébe. Ez már Heisterbachi Caesarius cisztercita történetírónál előfordul a XIII. században (*Dialogus miraculorum*, L. 4. c. 76), s ismerjük a német Hagedorn verses feldolgozásából is (*Poet. Werke*, III. 140). A másik változat az öreg saracénról szól, aki 60 esztendeig lakott Damaskusban a nélkül, hogy egyszer is átlépte volna a város falait. A szultán megtudva ezt a különös dolgot, szigorúan megtiltotta neki, hogyha már 60 évig így élt, hátralevő napjaiban meg ne próbálja elhagyni a várost. Ez a tilalom leküzdhetetlen kíváncsiságot keltett a damaskusi öregben, tehát nagy összeg pénzt kínált a szultánnak, csak hogy engedje ki a városból, — amint az eredeti latin szöveg mondja: «Adeo huiusmodi curiositatis praevaluit, quod magnam pecuniae summam, ut liceret ei exire, soldano dedit.» Ez a

történet a már többször említett Vitry elbeszélése (Greven : *Vitry*, c. 79), de olvasható Petrarcanál (*De remediis utriusque fortunae*, 1. 2. Dial. 68. Opera, 1581. p. 160), továbbá Temesvári Pelbártnál (*Quadrag.* 72. S. V. ö. Katona Lajos : T. P. 81. l. 389. sz.), aki úgy tudja, hogy egy itáliai emberrel esett meg a dolog, és Hebelnél (*Werke*, IV. 274. l.), aki joggal állapítja meg : «Ist der Mensch ein wunderliches Geschöpf» (1819). •

V. ö. Bolte : *Montanus*, 593, l. 7. sz. j., Bolte : *Pauli*, II. 332. l. 319. sz. j., 409. l. 705. sz. j., Wesselski : *Märchen des Mittelalters*, 220. l. 33. sz. j.

4. Nevető lovak.

Alig lesz valaki a hazában, ki gróf Keglevich és Józsa Gyuri ezerféle csínytevéseiről egyetmást ne hallott volna. E két úr minden alkalommal a kitelhető módon bosszantotta egymást, s nehogy nevetség tárgya legyen, egyik sem mert soha megharagudni, hanem a helyett igyekezett a kölcsönt lehetőleg visszafizetni.

Egy izben megyegyűlésre mentek Egerbe mindketten. Józsa Gyurinak pompás négy fekete, a grófnak négy pej lova volt. Ebéd alatt a gróf valamit odaság a lovászának, mire az mosolyogva sietett le az istállóba. Félóra múlva elkezdte a gróf :

— Tudják kendtek urak, hogy mi az ujság?

— Nos?

— Gyurka barátunk harisnyában jártatja a lovait!

— Az lehetetlen!

— De ha mondom, úgy van!

Józsa Gyuri mindjárt kapta magát s lesietett az istállóba, s amit ott látnia kellett, arra csakugyan megvakarta a füle tövét. Pompás négy lovának a lába meg volt nyúzva térdig. De nem káromkodott, nem fenyegetőzött. A helyett ő is egypár szót sűgött kocsisa fülébe. Ezzel visszament az étterembe.

— Nemde igazam volt? — kiáltott eléje a gróf kacagva. — Úgy-e furcsák a harisnyás lovak, Gyurka barátom?

— Annyira furcsák, hogy a te lovaid majd agyonnevetik magukat rajtuk, — válaszolt ez bajusza alá mosolyogva.

Most a grófon volt a sor lefutni az istállóba. Lovai valóban úgy néztek ki, mintha nevetnének, mert mindegyiknek orra s felső ajka le volt vágva.

Így tréfálódtak egy időben a magyar gavallérok.

Anekdotánk feljegyzője Szokoly Viktor (*Nem úgy van most*, 1860. 72. l.), aki a mult század hatvanas éveiben sza-

tirikus élelapirodalmunk művelésével és változatos tartalmú adomagyűjtemények szerkesztésével szerzett érdemeket. Tőle másolta le Tóth Béla (*MA.* II. 268. l.), s Tóth Bélától vette át Dvorzsák János az *Adomák és veszemék* sorozatába (3855. sz.). Mindhármuknál azonos formában a Józsa Gyuri és gróf Keglevich nevéhez fűződik a lovak rovására eső tréfa. Névtelen szereplőkkel, de teljesen egybevágó mozzanatokkal már 1789-ben Andrád Sámuel felvette mulatságos anekdotái közé (I. 81. sz.), s még azt is tudjuk róla, hogy elbeszélését német forrásból (*Vade Mecum*, 1764. I. 148. sz.) merítette. Andrád szövegét nyomtatta le az 1796. évi Győri kalendárium és a Komáromi kalendárium 1837. évfolyama. Ismerünk továbbá egy olyan magyar változatot, amelynek egyik szereplője Zápolyai István, a másik pedig Mátyás király Bandi nevű udvari bolondja, aki a tréfa elkövetése után lovára pattanva így szól: — Urak, az nevet legjobban, aki utoljára nevet. Isten áldja meg kelmeteket, s ne feledjék el, hogy Mátyás király bolondját holmi német hercegecskéknek nem lehet lefőzni (Boross Vilmos: *Mátyás király életéből adomák*, 1895, 39. l.).

Adatainkból látható, hogy anekdotánknak másfélszázados magyar irodalmi multja van. E multnak legérdekesebb mozzanata kétségkívül gróf Keglevich és Józsa Gyuri neve. Az itt szereplő gróf azonos Keglevich Miklóssal (1799—1847), aki a század első felében élénk részt vett a politikai mozgalmakban. Mint a hevesmegyei ellenzék vezére vonta magára a figyelmet. Életét közelebbről nem ismerjük, de az anekdoták adataiból az tűnik ki, hogy nagy tréfamester volt, s igen jó baráti viszonyt tartott Pankotai Józsa Györggyel (1789—1847), akit a maga idejében az egész ország Józsa Gyuri néven ismert és emlegetett. Országos hírré nem azzal tett szert, hogy több vármegye táblabírája volt s az 1809-i nemesi felkelés hevesmegyei csapatainak egyik kapitánya, sem pedig azzal, hogy meleg szívvvel pártfogolta a szegényeket s a 40-es években sokat buzgólkodott a magyar vasútépítés ügyében (v. ö. *Vasárnapi Ujság*, 1895. 17. sz. 270. l., 1900. 30. sz. 491. l.), hanem az kapta szárnyra nevét, hogy tiszafüredi híres vörös kastélyában olyan csínyeket

vitt végbe, s féktelen temperamentuma olyan tréfákban, mulatozásokban és sokszor durva kedvtöltésekben kereste a kielégülést, hogy hírük mindenüvé eljutott, s az egész ország visszhangzott a kacagástól. Prototípusa volt a szabadságharcot megelőző magyar élet minden árnyoldalának és rokonszenves vonásának. Ezek benne rendkívüli méreteket öltöttek s neve köré gazdag adomakört vontak. Egy kötetre való gyűjtemény telnek azokból az anekdotákból, amelyek *Az Űstökösben* (1864—1904. évf.), *Ludas Matyi*-ban (1870., 1873. évf.), *Uram Bátyámban* (1891., 1904. évf.) s más mulattató könyvekben róla följegyzésre kerültek. Annyira tipikus alakja volt a közéletnek s annyira kifejezése a korszaknak, amelyben élt, hogy az irodalom is megörökítette rendkívüli egyéniségét. Jókai maga megvallja, hogy *Egy magyar nábob* című regényének indítéka Józsa Gyuri bizarr ötleteivel, hatalmaskodásaival s tréfás kalandjaival függ össze (ÖM. 4. k. 3. l.). Ugyanott a Horhi Miska vaskos jókedvében épúgy ráismerünk, mint az *Eppur si muove — És mégis mozog a föld* Csollán Bertijében, akinek vonásait szintén Józsa Gyuri alakjáról másolta Jókai (ÖM. 43. k.). Vas Gereben is *Egy alispán* című regényének korfestő részleteit a Józsa Gyuri nevét övező adomakörből kölcsönözte, s valamennyi ismert tréfáját ráaggatta a cselekményre, hogy a mult század első felének duhaj magyar életmódját mennél kirívóbb színekkel jellemezhesse (l. különösen ÖM. V. 20., 41., 49., 105., 145., 170. l.). A Józsa Gyuri-adomák legtalálékonyabb mestere azonban a geniális ötletességű Bernát Gazsi volt (1810—1873), ki maga is együtt mulatozott a tiszafüredi bonvivant nábobbal és sokat forgolódott a szilvási gróf, Keglevich Miklós, társaságában (v. ö. Vadnay Károly, Bud. Szemle 1893. 73. k. 434. s köv. l.). Az Újvilág-utcai Arany Sasban és a híres Kispipa-vendéglőben, ahol az 50-es és a 60-as években az újjászülető irodalom úttörői találkoztak, gyakran mesélgette és a maga eredeti túlzásaival színezgette az akkor már legendás hőssé vált Józsa Gyuri kalandjait (v. ö. *Kispipa adomák*, 1902. 34. l.). Ő volt a közvetlen forrása Jókainak, Vas Gerebennek meg Mikszáthnak

(HI. 5. k. 4. 182. l., *Nosztty fiú*, 1908. II. 15. l.) s bizonyára Beöthy Lászlónak is, aki a *Menyasszony* című posthumus regényébe, mely az *Ország-Világ* 1881. évfolyamában jelent meg Beöthy Zsolt bevezetésével, szintén beleszötte Józsa Gyuri alakját. Nála azt a tréfát követi el, hogy kocsijára fölszed egy kolduló barátot és egy obsitos katonát. Útközben aztán leitatja őket s fölcseréli ruházatukat. Így a barát a kaszárnyába, az obsitos pedig a klastromba kerül, amiből további mulatságos bonyodalmak keletkeznek.

Semmiesetre sem lehetett tehát mindennapi jelenség Józsa Gyuri, akinek vonásai az irodalomba ennyire belevésődtek. Egészen bizonyos azonban, hogy sem a Beöthy Lászlótól megírt tréfát nem követte el, sem pedig jó részét azoknak, amelyeket rovására ír a köztudat s még ma is nevéhez fűz a hagyomány. Csakhogy az anekdotás hősöknek az a tulajdonságuk, hogy magukhoz vonzzák a közkeletű motívumokat és az egyéniségükhöz illő vándortárgyakat. Nem ők maguk sajátítják ki, hanem népszerűségük és kedveltségük erőszakolja rájuk a közkeletű tréfás mozzanatokot, amint ez igen világosan mutatkozik a Mátyás király neve körül képződött gazdag adomaanyagban. Mindenesetre ilyen ráfogásnak kell tekintenünk azt is, mintha a gróf Keglevich négy pejlovának orrát és felső ajkát Józsa Gyuri formálta volna nevetőre. Ez a visszataszító tréfa kétségkívül nagyon jól illett azokhoz a vaskos mulatságokhoz, amelyekben kedvét lelte Józsa Gyuri, s így mindenki elhitte róla, pedig teljesen ártatlan a dologban. Azt nem tudjuk megmondani, hogy valaha valaki csakugyan rávetemedett-e ilyen kegyetlenségre, de az egészen bizonyos, hogy a szóbanforgó tréfa sokkal régebbi keletű Józsa Gyuri szereplésénél.

Jó pár századot kell visszafelé mennünk, míg megtaláljuk a magyar anekdotahős alteregóját. Hozzá hasonló egyéniség volt Ferrarában egy Gonnella nevű szellemes, tréfás, de meglehetősen durva mulatságokat űző személy, akit III. Miklós ferrarai herceg (1383—1441) jókedvű mulattatójának ismer a hagyomány. «Fabulator facetissimus sive ioculator maxime comis»-nak jellemzi az egykorú följegyzés.

Most már azt írja Giovanni Pontano humanista író (1426—1503) a *De sermone* című, Velencében 1519-ben megjelent könyvében (244. b. lev.), hogy Miklós herceg egyszer levágatta Gonnella lovának farkát. Amikor ezt Gonnella észrevette, nem szólt semmit, akárcsak Józsa Gyuri Keglevichnek, hanem a herceg összes szamarainak felső ajkából kismetszett egy darabot. Azután lovát és a szamarakat kivette az udvarra. Amikor a furcsa megjelenésű állatok láttára mindenki, még a herceg is hangos nevetésre fakadt, így szólt Gonnella: «Való igaz, hogy sem a herceg ő felsége, sem a komoly vitézek nem nézhetik e látványt nevetés nélkül. Csodálható-e tehát, ha a szamarak szintén nevetnek az én farkatlan paripámon?» Ugyanerről a Gonnelláról, akinek népszerűsége a mulattató irodalomban évszázadokig tartott, 1565-ben Firenzében egy prózai (*Facezie*, 123. l.), s 1585-ben ugyancsak Firenzében egy verses (*Le Buffonerie*, 64. l.) facetia-gyűjtemény jelent meg, s mindkettőben előkerül ez a történet azzal a különbséggel, hogy ezekben a könyvekben már nem szamarak, hanem lovak szerepelnek, s Gonnella, amikor a herceg felelősségre vonja, így felel: «Az ön lovai nevetnek az enyémen». E kétféle változat a XVI—XVIII. század latin-, olasz-, francia- és németnyelvű mulattató irodalmát bevándorolta s mindenütt számos nyomot hagyott maga után, amint ez terjedelmesen szemlélhető A. Weselskinek Gonnella összes tréfáit tartalmazó *Die Begebenheiten der beiden Gonnella* című könyve (1920) 12. sz. jegyzetében. Amikor hozzánk eljutott, kiesett belőle a különben is érdektelen és ismeretlen Gonnella-név s helyébe került, talán éppen Bernát Gazsi ötletes eszmetársítása révén, Józsa Gyurié, akit jól ismert és emlegetett az egész ország. Így lett a trecento korának ízlését és szórakozásait jellemző tréfából magyar anekdota. De éppen azért tévedés volna abból vonni le következtetést a forradalom előtti magyar élet erkölcsére és lelkületére.

5. Mindenki doktor.

Mátyás királynak volt egyszer egy udvari bolondja, aki arra a kérdésre, hogy miféle mesterember van legtöbb számmal a világon, azt felelte, hogy doktor.

— No bolond, ha ezt be nem bizonyítod, kikapsz — mondá neki a király.

Pár nap mulva, mikor már jóformán el is felejtették ezt a tárgyat, felkötött állal s rettentő kárvallott képpel jelent meg a bohóc az udvarnál.

— Mi bajod? — kérdék mindenfelől.

Ő pedig keserves gesztusokkal mutatta, hogy a foga fáj. Erre aztán egyik meleg borogatást, másik hideg vasat, harmadik szeszt ajánlott ellene, ahányan voltak, annyifélet. Maga a király is azt javasolta, hogy húzassa ki a — fejét. Ekkor a bolond hirtelen lekapta a köteléket az álláról s mondá:

— Nincs nekem kutyabajom sem, csak azt akartam bebizonyítani, hogy minden ember doktor.

Anekdotánkat a *Vasárnapi Ujság* 23. évf. 1876. évi 12. száma (187. l.) tulajdonítja Mátyás király udvari bolondjának. Igen érdekes, hogy egy Hódmezővásárhelyen lejegyzett népies változat, amely Kálmány Lajos *Hagyományok* (1914) című gyűjteményében olvasható (I. 140. l. 59. sz.), szintén Mátyás királyról és udvari bolondjáról beszéli el ezt a tréfát. Van aztán két olyan adatunk, az egymással összefüggő Tóth Béla (*MA.* II. 166. l.) és a már említett Dvorsák János (1144. sz.) anekdotája, amelyekben a fenti szerepkört a tudós Budai Ezsaiás, a későbbi tiszántúli ref. superintendens, és a költő Csokonai Vitéz Mihály tölti be. A legrégibb magyar adatok azonban, mint az Andrád Sámuelé (I. 128. sz.), Horváth Zsigmondé (*Történetek*, 1840. I. 120. l.), továbbá a Kulcsár-féle *Hasznos Mulatságok* két ízben is (1821. I. 131. l., 1823. I. 192. l.), az előbb megismert Gonnellát emlegetik a tréfa elkövetőjeként. Különben ez a gondolat már a Bod Péter *Szent Hiláriusában* (1768. 170. l. 621. sz.) s az 1629. évi lőcsei *Mesés Könyvecskében* (E₂ lev.) előfordul cselekmény nélkül találós kérdés alakjában. Ez utóbbi helyen így hangzik: «Találd, mellyik mesterség az leg nagyobb ez föld színén? Felelet: Az Orvosság, mert mayd minden emberek orvossok.»

Az eredeti formához csakugyan azok a változatok kapcsolódnak legszorosabban, amelyek Gonnella személyét emlegetik. A legősibb feljegyzés is köztük van. Giovanni Pontano előadása szerint (*De sermone*, 1519. 244. b. l.) elmésen fecsegő mulattatóját megkérdezte egyszer Miklós ferrarai herceg, hogy a városban melyik foglalkozási ág a legnépesebb. «Kétségkívül orvos van a legtöbb» — válaszolta Gonnella. — «Ostoba beszéd!» — harsant fel a herceg — «Hiszen Ferrarában alig két-három orvos lézeng, még ha az idegeneket is közénk számítjuk.» Gonnella tisztelettel megjegyezte, hogy a herceget nagyobb és fontosabb gondok kötik le, hogysen kellőképen ismerné a város lakóit. Szót szó követett, s végre abban állapotok meg, hogy csúnyán meglakol, akinek nem lesz igaza. A következő napon Gonnella az állát és a nyakát kendőkbe pólyálta és fájdalmat síró szomorú ábrázattal megállott a dóm bejárata előtt. A kérdezősködőknek azt felelte, hogy fáj a foga, s felírta mindazoknak a nevét, akik a fogfájás megszüntetésére különféle orvosságokat ajánlottak. Majd végigment a városon s mindenkitől, akivel csak találkozott, tanácsot kért a fogfájás ellen. Ilyesformán egy nap alatt több mint 300 ember receptjét jegyezte föl. Végre betérve a palotába, a herceg előtt is megjelent szörnyen begöngyölt fejével. A csalfaságát nem is sejtő úr, amikor megtudta, hogy kedves emberét a foga kínozza, rögtön előállt jóakarató tanácsaival: «Ezt és ezt vedd be, Gonnella, s örök életedben áldani fogod Miklós herceget, mert azonnal megszabadulsz a fájdalomtól.» Gonnella aztán hazasietve, összeállította az orvosi tanácsadók jegyzékét. Két nap múlva vidáman toppant be a herceghez s eléje nyújtotta a «ferrarai orvosok» listáját. Mikor a herceg átfutotta az írást s vezető helyen épen a maga nevét pillantotta meg, alig tudta nevetését elfojtani, de elismerte, hogy Gonnellának igaza van, mert csakugyan minden ember orvos. Amint ezt az 1720-ban megjelent *Nugae venales* című latin anekdotagyűjtemény (268. l.) versbe is foglalta a következőképen:

Fingunt se Medicos omnes: Idiota, Sacerdos,
 Judaeus, Monachus, Histrio, Lusor, anus,
 Miles, mercator, ce rdo, nutrix et arator.

E népies argumentum olasz, francia, német és angol vándorútjáról az érdeklődőnek és kutatónak a Wesselski Gonnella-kiadásában (id. m. 110. s k. l.) összeállított különféle nyelvű változatok fásasztó tömege nyújthat további áttekintést. Meg fogja látni, hogy rendszerint Gonnellá szerepel bennük. Csak egy XVI. századi francia gyűjtemény (*Facecies et motz subtilz*, 1559, 20. b. l.) kapcsolja az eseményt Rómához és II. Pius pápa személyéhez, a keleti variáns pedig a hindusztáni Akbar császárhoz (1556—1605) s Birbal nevű miniszteréhez (v. ö. Kuka : *The Wit and Humour of the Persians*, 1894. 248. l.). De ők is a Gonnella-típushoz hasonló módon bizonyítják be a tétel igazságát, akárcsak a magyar udvari bolond Mátyás királynak, vagy Csokonai Vitéz Mihály Budai Ezsaiásnak.

6. Két süket.

Réthy Mihály telebeszélte a hiszékeny Sántha Tóni fejét, hogy Szigeti József a vakáció alatt tökéletesen megsüketült. Persze a vén gonosztevő ugyanezt hitette el Sántháról Szigetivel. Mikor aztán augusztus végén belép a színház udvarára Sántha, Szigeti megereszti a maga rettenetes hangját s ráköszönti a «jó reggelt» a megdöbbsent Tónira.

— No, nem hiába siket szegény, úgy ordít, mintha mindenki siket volna. — Azzal felel neki a legmagasabb kappanhangon, hogy csak úgy zengett bele a Griff-kocsma oldala.

Mikor aztán kigyöngyözött mind a kettőnek a homlokán a veríték a szívélyes társalgásban, közbeszól Benkő :

— Melyitek süket tulajdonképen?

— Én nem, — mondja Sántha — hanem a Józsi.

— Süket a vakapád, de nem én . . .

Már akkor Réthy valahol a Zrinyi körül járt, nem óhajtván a «két süketek» legkevésbé sem megtisztelő nyilatkozatait hallani.

Váradai Antal jegyezte föl ezt a tréfát a népszínműíró Szigeti József színművésztől (*Színészhistóriák*, 1922. 258. l.). Megint egy olyan anekdota, amely gyakran cserélt gazdát. Fáy András kiadatlan emlékirataiban Erdődy Lajos bihari birtokosról olvassuk (Badics Ferenc, *Vas. Ujság* 33. 1886. 18. sz. 283. l.), Jókai előadása szerint pedig egy bizonyos Antal nevű jurátus csapja be hasonlóképen a consiliáriust

és az alispánt (*A magyar nép adomái*, 1856. 116. l.). De még régebbi emlékéről is tudunk. A meglehetősen goromba tréfákat űző Vida György tordai hadnagy, akinek facetiáit a XVIII. század közepén olaszteleki Kolumbán János szedte versbe, Teleki Mihály kancellárt és szállásadó gazdáját ülteti föl azzal, hogy kölcsönösen süketnek tartják egymást (1770. kiad. 43. l. V. ö. Dömötör Sándor, Erd. Múzeum 1932. 288. l.). Az 1837. évi Esztergomi kalendáriumban is nyomára akadunk, s olvasható még Aszalay József *Szellemi omnibuszában* (1856. III. 311. l.) Weber híres *Demokritusából* átültetve. E két utóbbi helyen névtelenek a szereplők.

E messzire terjedő népies tréfa számos megjelenése közül legismertebb megint a Gonnella-féle változat. A ferrarai herceg egyszer így szólt Gonnellához: «Feleségedet küldd föl a palotába a hercegnőhöz!» Gonnella szabadkozott: «Feleségem süket, nehezen lehet vele értekezni.» Otthon pedig ezt mondta feleségének: «Menj, látogasd meg a hercegnőt. Azonban ne feledd, hogy a herceg süket, s jó hangosan kiabálj, ha vele beszélsz.» Úgy is történt. Gonnella felesége és a herceg olyan kiálthatatlan lármát csapott, hogy a hercegnő könyörögni kezdett: «Az Isten szerelmére, beszéljenek már csendesebben!» «De hát Gonnella asszony süket, — felelte a herceg — s kiabálnom kell, másképen egy szót sem ért meg». «Süket bizony ön, de nem én,» — válaszolt az asszony s duzzogva tért haza. Így beszéli el az esetet Gonnella-facetiáinak 1506-i kiadása (12. l.) és az Irénetárgyat megörökítő Bandello 24. novellája. Ugyanígy szedi rá a bolondos Nithart az osztrák herceget és feleségét, amint ez a XVI. században Hans Sachs (Fab. III. 199. l.) és a XIX. században az Anastasius Grün néven író osztrák Auersperg feldolgozásából (*Pfaff v. Kahlenberg*, 1850. 62. l.) ismeretes. De ezzel még nincs kimerítve valamennyi előfordulása, mert állítólag Clément Marot, a neves zsoldárfordító (1496—1544), I. Ferenc francia király mulattatója, és Friedrich Taubmann (1565—1613), a wittenbergi egyetem költészet-professzora is, elkövette ezt a tréfát, amely, mint látható, világjártában mindig megtalálta a magához való híres személyeket.

V. ö. Wesselski: *Gonnela*, 16. sz. j., A. Aarne, FFC. 20—21., 30. és 90. l., Bolte: *Pauli* II. 413. l. 719. sz. j., Binder Jenő, Ethn. 39. 1928. 137. l.

7. A szokás hatalma.

Gróf Keglevich Miklós meglát egy délután egypár mezőtúri köznemest Pesten a Váci-utcán sétálgatni.

— Atyafiak, úgy-e ismerjük mi egymást az egri restellációkról? Nem volna kedvük betérni hozzám egy pohár borra?

— Dehogynem, nagyságos uram, ha nem vetné meg az ilyen szegény emberek társaságát.

Belépvén mind a hárman a gróf szállására, a boros kanták azonnal az asztalon termettek: e mellé egy kis borkorcsolya is járult, mely is rostélyos pecsenyéből állott a legközelebbi vendéglőből, s melyet a gróf rendelkezésére előbb amúgy magyarmiskásan megraktak fokhagymával.

Midőn az első adagok elfogytak, másfajta sültök kerültek az asztalra, de akármi következett, minden rémületesen meg volt fokhagymával spékelve. Mikor imígyen jól fel voltak pakolva az atyafiak, a gróf elküldé inasát a német színházba s hozatott onnan két zártszék-jegyet a mezőtúriak számára, valamint egy földszinti jegyet a saját maga részére.

A színházban a gróf helyökre küldvén vendégeit, elvegyült a földszinti álló publikum közé, innen akarva figyelemmel kísérni, minő hatása lesz a zártszéken ülő finnyás német purgernék között a rettenetes fokhagymaszagnak. Kicsit messzire jutott ő nagysága az embereitől, de azt mégis látta, hogy a zártszékeken ülő ténsasszonyságok ugyan legyezgetik magokat s minduntalan előszedik zsebkendőjüket, hogy a rémítő illattól magukat a lehetőségig védelmezessék.

De mi történik?

Az első felvonás végével egyszer csak azt látja a gróf, hogy a mezőtúriak felemelkednek helyükből, s mindketten megvető pillantatot vetve a körülülőkre, a színházat elhagyni készülnek. A gróf azt hitte: bizonyosan nem állhatták tovább az emberek sok csipős megjegyzését s jönnek kifelé, mivel az érthetetlen nyelven az előadás őket úgysem érdekelhette. Kijött tehát elibök s kérdé:

— Nos hát miért jönnek ki oly hamar?

— Jaj, nagyságos uram, nem lehet azt nekünk kiállani: csupa asszonyságok ültek mellettünk, s mikor azok előszedték a zsebbevalójukat, olyan gyalázatos szaga volt annak, hogy istenfélő ember azt el nem szívélhette.

A gróf megértette: minden a szokástól függ. A finnyás asszonyi népnek a fokhagyma volt bűdös, a mezőtúriaknak pedig a zsebkendőre locsolt pacsuli illat, s még e mellé amazok csak kiállhatták a fokhagymát, míg ezek a cifra illatszertől megszökni kényszerültek.

A népadomákat s élceket tartalmazó 1871. évi Heckenast-féle *Adomátár*ból (17. l. 25. sz.) kiírt elbeszélés ugyanarról a gróf Keglevich Miklósról, akit már ismerünk a Józsa Gyuri-féle anekdotából. A *Garabonciás Diák* 1886. évfolyama (31. sz. 247. l.) s Tóth Béla anekdotakincse (III. 39. l.) ugyancsak gróf Keglevichnek tulajdonítja e tréfát, de *Az Űstökös* (1878. 1037. sz., 1897. 41. sz., 1902. 27. sz.) és a *Borsszem Jankó* (1903. 51. sz.) nem kapcsolja őket egybe. Jókai szintén személytelenül beszéli el a *Jocus és Momus* című gyűjteményében (1888. 172. l.), s bizonyosan ez a motívum forgott a gondolatában, amikor az *Asszonyt kísér — Istent kísért* című regényében így beszélgeti a nihilista Kozákot: «Elvégre minden az ízlés dolga. Egyszer egy gyepmesteri gyakornokkal együtt voltam az országház karzatán, amikor ti képviselők odalenn éppen egymással nyájaskodtatok; az érdeemes hóhérsegéd hallgatja egy ideig a kölcsönösen egymást lepiszkoló feleléseket, amiket ti országgyűlési szónoklatoknak neveztek, végre hozzám fordul e szóval: «Pfuj Teufel! Én ezt a dísznóságot ki nem állanám ezer forintért.» (ÖM. 83. k. 252. l.)

Az ízlés különféleségének s a szokás hatalmának anekdotás formában jelentkező motívuma, amely magyar szövegünkben egészen modern környezetbe illeszkedik, nagyon régi észrevétel, mert már Vitry akkai püspök a XIII. század elején egyik prédikációjában annak példázására, hogy a bűn bűzéhez szokott emberek Isten szavának jó illatát már nem is képesek elviselni, egy történetet mond el az egyszeri parasztról, aki egész életét az istállóban és a trágyadomb mellett töltötte. Így annyira megszokta környezetének bűzét, hogy amikor egyszer a városban a gyógyszerész előtt ment el, ahonnan különféle készítmények jó illata áradt ki, ájultan esett össze, s csak akkor lehetett megint eszméltre téríteni, amikor hazavitték saját környezetébe, az istálló és a trágyadomb mellé (Crane: *Vitry*, c. 191). Hasonló ehhez ugyancsak Vitrynek az a példája, amely arról szól, hogy egy párizsi ember «fetorem cloacae non sentiebat et fetorem crucibuli non sustinebat» (Greven: *Vitry*, c. 97). E két Vitry-példa alapgondolatával azonos változat a középkorból még

több ismeretes. Ilyen pl. kortársának, a francia •Odo de Ceritona cisztercita szerzetesnek, 47. parabolája «de rustico nutrito in fimo stabuli», aki egyszer kellemes illatkörbe kerülve «quasi mortuus in extasim cecidit, et cum nullo artificio medicorum posset pristinae sanitati restitui, quidam, pristinam conversationem eius caute inquirens, fimum bovis nasibus eius apposuit, et statim specie eius revixit» (L. Hervieux kiad. 283. l.). Goedeke ezt az anekdotatípust egybevetette Dzselaiddin 1263-ban írt *Mesnevi* című gyűjteményének 10—11. sz. elbeszélésével, s ha ezt is tekintetbe vesszük, akkor a mezőtúri köznemesek esete a távol Kelettel kerül érdekes kapcsolatba.

V. ö. Bolte : *Montanus* 648. l. 48. sz. j., Wesselski : *Mönchslatein*, 20. l. VIII. sz. j.

GYÖRGY LAJOS.

A BENNET-CSALÁD.

(Pride and Prejudice.)

— Tizenharmadik közlemény.¹ —

XXXIV.

Miután elmentek, Eliza, mintha csak fel akarta volna lovalni magát Darcy ellen, időtöltésül újra elolvasta Jane összes leveleit, amelyeket Kentben kapott. A levelekben nem volt tényleges panasz, sem célzás a történetekre, sem egyetlen szó sem arról, hogy Jane még szenved. De minden levélből, úgyszólván minden sorból hiányzott az a jókedv, amely csak úgy áradt mindig Jane stílusából; mert Jane derűs lélek volt, elégedett önmagával, jóindulatú mindenki iránt és sohasem érzett szomorúságot. Eliza most minden mondatot megvizsgált, amelyből egy kis nyugtalanságot olvasott ki, sokkal nagyobb figyelemmel, mint mikor először olvasta a leveleket. Darcy szégyenteljes dicsekvése azzal, hogy milyen bajt sikerült földéznie, kiélezte az ő fogékonyságát Jane fájdalom iránt. Némi megkönnyebbüléssel gondolt arra, hogy Darcy látogatása Rosingsban másnap véget ér, hogy két héten belül ő már együtt lesz megint Jane-nel és egész szeretetével hozzájárulhat teljes lelki fölépüléséhez.

De mikor Darcy távozására gondolt, eszébe jutott, hogy unokatestvére is vele együtt fog elmenni; igaz, hogy Fitzwilliam ezredes nyíltan megmondta, hogy nincsenek szándékai, s bármily kellemes ember volt is, Eliza egy csöpp boldogtalanságot sem érzett miatta.

Amikor ezt a pontot is tisztázta, hirtelen megszólalt a

¹ Az előbbi közleményeket lásd a *Budapesti Szemle* 1934. évi 675., 676., 677., 678., 679., 680., 681., 682., 683., 684., 685. és 1935. évi 686. számában.

kapucsengő s Elizát egy kis nyugtalanság fogta el arra a gondolatra, hogy Fitzwilliam ezredes van odakünn, aki már egyszer késő este bekopogtatott hozzájuk s aki talán érdeklődni akar hogyléte iránt. De nem sokáig gondolhatott erre, mert egészen másnemű izgalom vett rajta erőt, amikor nagy ámulatára Mr. Darcy lépett be a szobába. Rögtön egészsége után tudakozódott, sietve és kapkodva, mert csak azt óhajtotta megtudni, jobban érzi-e már magát. Eliza udvarias hidegséggel felelt neki. Darcy pár pillanatra leült, aztán megint fölkel s járkálni kezdett a szobában. Eliza meglepetve nézte, de egy szót sem szólt. Pár pillanatnyi hallgatás után izgatottan közeledett Elizához és így kezdett beszélni:

— Hiába küzdöttem. Nem használt. Nem tudom elfojtani érzéseimet. Meg kell mondanom, hogy mennyire bámulom és mily forrón szeretem.

Eliza nem tudott hova lenni ámulatában. Csak bámult, pirult, habozott és egy szó sem jött ki a száján. Darcy ezt bátorításnak vette, és mindaz, amit érzett és régóta érzett Eliza iránt, most mint vallomás áradt ki belőle. Jól beszélt, de szívbeli érzései mellett egyéb érzései is sorra kerültek, és szerelme épp oly ékesszóló tudott lenni, mint büszkesége. Hogy Eliza alatta áll társadalmilag, s rája nézve ez a szerelem lealázó; hogy a családi körülmények kezdettől fogva ellene szóltak az ő vonzalmának, ezt mind olyan izgalommal adta elő, amelyet talán indokolt a megsértett rang és tekintély, de amely nem nagyon javíthatta kilátásait az imádott leánynál.

Bármily mély volt is Eliza ellenszenve Darcy iránt, egy ilyen ember szerelmi vallomásával szemben nem maradhatott érzéketlen, s bár a felfogása egy pillanatra sem változott meg, eleinte bánta, hogy fájdalmat fog okozni neki, míg aztán Darcy beszéde annyira felingerelte, hogy a haragja végre elnyelt minden részvétet. De mégis uralkodni próbált magán, hogy nyugodtan felelhessen neki, ha majd végzett a mondanivalójával. Befejezésül Darcy föltárta neki egész szerelmét, amely olyan erősnek bizonyult, hogy minden erőfeszítése ellenére sem tudta leküzdeni, s kifejezte abbeli

reményét, hogy jutalmul el fogja nyerni Eliza kezét. Ahogy ezt mondta, Eliza látta rajta, hogy bizonyosra veszi a kedvező választ. Szavaiban aggodalmat és félelmet emlegetett, de egész magatartásában benne volt a föltétlen biztonság érzete. Ez a körülmény csak még jobban felbőszítette Elizát, s miután a fiatalember elhallgatott, Elizának arcába szökött a pirosság, és így szólt:

— Azt hiszem, hasonló esetekben az a rendes szokás, hogy hálás köszönettel fogadjuk az ilyen megnyilatkozást még akkor is, ha nem tudjuk viszonzni. Érzem, hogy hálásnak kellene lennem, és ha megvolna bennem ez az érzés, most köszönetet mondanék önnek. De nem tehetem. Én sohasem pályáztam az ön jóvéleményére és ön is nagyon a kedve ellenére van rólam jóvéleménnyel. Sajnálom, ha bárkinek fájdalmat kell okoznom. De nem szándékosan történik, s remélem, a fájdalom nem lesz tartós. Az a meggondolás, amely, mint ön mondja, sokáig visszatartotta attól, hogy bevallja érzelmeit, e fölvilágosításom után könnyűszerrel lesz megint úrrá fölöttük.

Darcy, aki a kandallóhoz támaszkodott és szemét merőn szögezte Elizára, méltatlankodva és meglepetve hallgatta minden szavát. Arca elfakult a haragtól és minden vonása elárulta, mennyire feldúlta ez a válasz. Legalább külsőleg meg akarta őrizni nyugalmát s csak akkor szólalt meg, amikor már elég erősnek hitte magát. Hallgatása rettenetes volt Elizára nézve. Végre, erőltetett nyugalommal ezt mondta:

— Ez tehát minden, amit nékem válaszolhat! Talán magyarázatot kérhetnék, hogy miért utasít vissza ilyen barátságtalan módon. De ez nem is olyan fontos.

— Én is megkérdezhetném, — felelte Eliza — hogy juthatott eszébe ily nyilvánvalóan sértő és támadó szándékkal kijelenteni előttem, hogy akarata, esze, sőt jelleme dacára szerelmes belém. Ha csakugyan barátságtalan voltam, nem szolgálhat ez mentségül? De sok egyéb is van az ön rovásán. És ön ezt tudja. Ha a saját szívem nem szólna is ön ellen, — ha közömbös volna — sőt még ha vonzódnék is önhöz, — azt hiszi, akármilyen is rábíthatna vagy kísértésbe vihetne, hogy

elfogadjam annak az embernek a kezét, aki talán egész életére megrontotta az én legkedvesebb testvérem boldogságát?

E szavak hallatára Darcy elvörösödött; de csak múlt hevület volt s tovább figyelt Elizára, a nélkül, hogy közbe akart volna szólani.

— Minden okom megvan arra, hogy rossz véleményem legyen önről. Azt az igazságtalan és szívtelen szerepet, amelyet ön játszott, semmi sem igazolhatja. Nem tagadhatja, nem is meri tagadni, hogy ön volt a főoka, talán egyetlen oka, hogy két embert elválasztottak egymástól, — mert az egyiket, mint állhatatlan és ingatag lelket, kiszolgáltatta a világ ítéletének, a másikat nevetségessé tette a világ előtt, mint felsült szerelmest s mindkettejüket a legnagyobb szerencsétlenségbe döntötte.

Elhallgatott s nem csekély fölháborodással látta, hogy Darcy arcán nyoma sincs a megindulásnak vagy lelkifurdalásnak. Sőt olyan mosollyal nézett Elizára, mintha nem is akarná elhinni a dolgot.

— Letagadhatja, amit tett? — kérdezte újra Eliza.

Darcy magára parancsolt nyugalommal mondta: Nem tagadom, minden tőlem telhetőt megtettem, hogy barátomat elszakítsam a kegyed nővérétől, sőt örültem, amikor ez sikerült. Bingley iránt jobb voltam, mint saját magamhoz.

Eliza úgy tett, mintha nem hallotta volna ezt az udvarias kijelentést, de azért felfogta az értelmét, amely igazán nem volt alkalmas arra, hogy békülékennyé tegye.

— De az én idegenkedésem nemcsak ebből származik — folytatta Eliza. — Nekem már jóval előbb megvolt önről a véleményem. Én az ön személyét megismertem abból, amit hónapokkal ezelőtt hallottam Mr. Wickhamtól. Mit mondhatna ön nekem erről? Itt nem bújhatik az állítólagos barátság védőszárnyai mögé és ezt a dolgot hiába próbálná elferdíteni mások előtt.

— Kegyed nagyon a szíven viseli ennek az úrnak az érdekeit — mondotta Darcy kevésbé nyugodtan s még jobban elveresedve.

— Aki tudja, milyen bajokon ment keresztül, kénytelen érdeklődni iránta.

— Az ő bajai? — ismételte Darcy megvetően. — Az igaz, hogy nagy bajai voltak.

— Amiket ön idézett föl — kiáltotta Eliza erélyesen. — Ön miatt lett belőle szegény ember, — viszonylag szegény ember. Ön vonta meg tőle azokat az anyagi előnyöket, amelyekről tudnia kellett, hogy neki voltak szánva. Legszebb éveiben elütötte őt attól a függetlenségtől, amely megillette s amelyet ki is érdemelt. Mindezt ön tette és megvetően tud mosolyogni, amikor hallja, milyen bajba döntötte.

— És kegyednek ez a véleménye rólam! — kiáltotta Darcy, mialatt szapora léptekkel mérte végig a szobát. — Ennyire becsül engem? Köszönöm, hogy mindent feltárt előttem. A kegyed megítélése szerint súlyos hibákat követtem el. De talán, — tette hozzá, miközben megállt és Eliza felé fordult — talán elnézte volna vétkeimet, ha meg nem bántom a büszkeségében azzal, hogy becsületesen bevallottam, milyen kétségek tartottak vissza jó sokáig attól, hogy komoly elhatározásra juthassak. Ezek a keserű vádak nem hangzottak volna el, ha én, több diplomáciával, elhallgattam volna küzdelmeimet s behízelegtem volna kegyedbe azt a hitet, hogy engem csak a feltétlen, tökéletes szerelem vezérel, amelyet az ész és a meggondolás is helyesel és minden egyéb. De én irtózom mindennemű alakoskodástól. És én nem szégyellem bevallani, amit érzek. Mert ezek természetes és jogos érzések. Nem várhatta tőlem, hogy örömmel töltsön el a kegyed rokonsága. Hogy gratuláljak magamnak, mert közeli viszonyba kerülök olyanokkal, kik rang és társadalmi állás tekintetében annyira alattam állanak?

Eliza úgy érezte, hogy nőttön nő a haragja. De végső erőfeszítéssel is megőrizte önuralmát és így szólt:

— Darcy úr, ön téved, mert legyen meggyőződve, hogy vallomásának a formája engem csakis annyiban befolyásolt, hogy nem olyan kíméletes formában utasítottam vissza, mint hogyha úribb módon viselkedett volna irántam.

Eliza látta, hogy Darcy megdöbben, de a fiatalember nem szólt s a leány folytatta:

— Akármilyen formában kínált volna meg a kezével, én semmiesetre sem fogadtam volna el.

Darcy arcára megint kiült a meglepetés ; fájdalmasan és hitetlenül nézte Elizát.

— Kezdetől fogva, — majdnem azt mondhatnám, az első pillanattól fogva, hogy megismerkedtünk, modora és viselkedése után teljesen meg voltam győződve arról, hogy ön gőgös, elbizakodott ember, s olyan önző, hogy semmibe sem veszi mások érzelmeit, s ez volt az a biztos alap, amelyen az események segítségével az én szilárd ellenszenvem fölépült. S egyhónapi ismeretség után úgy éreztem, hogy ön az utolsó férfi a világon, akihez feleségül tudnék menni.

— Éppen elég, amit mondott, kisasszony. Tökéletesen értem a kegyed érzelmeit s most csak szégyenkezni lehet a saját érzelmeim miatt. Bocsássa meg, hogy annyira igénybe vettem drága idejét, s szívből kívánom, hogy érezze jól magát és legyen boldog.

E szavakkal sietve távozott a szobából, és a következő percben már hallotta Eliza, hogy kinyitja a kaput s elhagyja a házat.

Lelke háborgott a fájdalomtól. Alig bírt a lábán megállni ; olyan gyöngeség fogta el, hogy le kellett ülnie s félóra hosszat sírt. És amint átgondolta a történeteket, egyre nőtt csodálkozása. Hogy Darcy megkérhette az ő kezét!

Hogy a fiatalember már hónapok óta szerelmes beléje! s annyira szerelmes, hogy ugyanolyan akadályok ellenére, amelyek miatt meghiusította barátjának a házasságát s amelyek az ő esetében csak még erősebbek lehetnek : mégis feleségül akarja őt venni, — ez majdnem hihetetlenül hangzott. Elizának elégtételt kellett éreznie, hogy öntudatlanul ilyen heves szerelmet keltett Darcyban. De a férfi büszkesége, útalatos büszkesége, szemérmetlen beismerése annak, amit Jane ellen elkövetett, megbocsáthatatlan hite, hogy jól tette, amit tett, bár semmivel sem tudta igazolni, szívtelensége, amellyel Wickhamról beszélt, akivel szemben való kegyetlen eljárását nem is tagadta : mindez nagyon hamar elfelejtette Elizával, hogy a szerelmi vallomás után egy pillanatra megesett rajta a szíve. Gondolatai izgalmasan követ-

ték egymást, amíg Lady Catherine hintaja nem állt meg a kapu előtt, mire Eliza észbe kapott, hogy Charlotte észre fogja venni rajta, hogy történt valami, és felrohant a szobájába.

XXXV.

Másnap reggel Eliza ugyanazokkal a gondolatokkal és érzésekkel ébredt, amelyek miatt az éjjel alig bírt elaludni. Még mindig nem tért magához meglepetéséből; lehetetlen volt egyébire gondolnia. Képtelen volt akármivel is foglalkozni s így mindjárt reggeli után elhatározta, hogy sétál egyet a szabadban. Egyenesen kedvenc helye felé tartott, amikor eszébe jutott, hogy Darcy is arra jár néha, mire megállott, s a helyett, hogy belépett volna a parkba, átvágott arra az ösvényre, amely messzire vitt a sorompón túl. Az út egyik oldalát itt is a park szegélyezte s az egyik kapun keresztül hamar kijutott a mezőre.

Miután kétszer-háromszor végigsétált az útnak ezen a részén, a szép tavaszi reggel igézete alatt meg-megállt a kapuk előtt és bekandikált a parkba. Öt hét óta volt Kentben s ezalatt napról-napra bokrosabb lett a fák korai zöldje. Már éppen folytatni akarta útját, amikor egy urat pillantott meg a kis erdőben, amely a parkot nagyította. Az illető feléje jött, s minthogy Eliza attól tartott, hogy esetleg Darcy, habozás nélkül megfordult. De a férfi most már annyira a közelébe került, hogy fölismerte őt s nevéen is szólította. Eliza már háttal volt neki, de amikor a nevét hallotta, ámbár ráismert Darcy hangjára, megint visszafordult a kapu irányában. Ezalatt Darcy is odaért és egy levelet tartott elébe, amelyet Eliza ösztönszerű mozdulattal átvett. Darcy fölnyenes nyugalommal szólt hozzá:

— Itt sétáltam egy darabig a kis erdőben, abban a reményben, hogy találkozni fogok kegyeddal. Megtenné nekem azt a szívességet, hogy elolvassa ezt a levelet? — Aztán könnyed meghajlással visszafordult az erdő felé és csakhamar eltűnt.

Nem éppen kellemes várakozással, de annál mohóbb kíváncsisággal bontotta fel Eliza a levelet s álmélkodva látta,

hogy a borítékban két ív levélpapíros van, sűrűn és apró betűkkel teleírva. S a levél a borítékon is folytatódott. Eliza folytatta útját az ösvényen s belekezdett az olvasásba. A levél Rosingsban kelt, reggel nyolc órakor és így hangzott:

— Kisasszony, ne ijedjen meg, amikor megkapja levelemet s ne nyugtalankodjék, hogy talán megismétlem vallo-másomat, vagy megújítom ajánlatomat, amelytől tegnap este annyira visszadöbrent. E levélben nem akarom meggyötörni kegyedet, se megalázni magamat, s nem fogok beszélni azokról a vágyakról, amelyekről mindkettőnk jóvoltáért nem lehet elég hamar lemondani, s azt a fáradságot, amelybe e levél megfogalmazása és áttanulmányozása kerül, megtakaríthattam volna, ha természetem nem parancsolna rám, hogy megírjam és kegyed elolvassa. Meg kell bocsátania, ha élek ezzel a szabadsággal és kérem a figyelmét. Tudom, szíve ellenkezni fog, de én az igazságérzetéhez fordulok.

Kegyed tegnap este két nagyon különböző, de nem egyformán súlyos sérelmet lobbantott a szememre. Az első az, hogy tekintet nélkül az illetők érzelmeire, Bingley urat elszakítottam a kegyed testvérnénjétől, a másik, hogy többrendbeli igényével szemben, minden tisztesség és emberieség ellenére, megfosztottam Wickhamet kitűnő pozíciójától s elzártam őt jövőbeli lehetőségeitől. Szándékosan és könnyelműen ellökni magamtól ifjúkori játszótársamat, apám bevallott kedvencét, egy fiatalembert, aki csakis a mi pártfogásunkra volt utalva s akit úgy neveltek, hogy erre joggal számíthatott: olyan alávalóság volna, amelyhez képest a két fiatal lélek elválasztása, akiknek vonzalma mindössze párhetesnek mondható, igazán alig jöhet számba. De ha elolvassa ezt a beszámolót tetteimről és okaimról, azt hiszem, a jövőben meg fog kímélni azoktól a szigorú vádak-tól, amelyeket tegnap este oly bőkezűen szórt a fejemre. És ha ebben a magyarázatban, amellyel önmagamnak tartozom, kénytelen vagyok olyan érzésekről is számot adni, hogy azok sérteni fogják a kegyed érzéseit, nem mondhatok egyebet, mint hogy nagyon sajnálom. A szükség parancsol s minden további bocsánatkérés nevetséges volna.

Még csak kis időt töltöttem Hertfordshire-ben, ami-

kor másokkal egyetemben én is láttam, hogy Bingley a környék minden leányánál többre becsüli a kegyed testvérénjét. De csakis a netherfieldi házibálon kezdtem nyugtalanzkodni a miatt, hogy itt komoly vonzalommal állok szemben. Azon a bálon, amikor kegyeddel táncolhattam, először Sir William Lucas véletlenül elejtett nyilatkozatából tudtam meg, hogy Bingley figyelmessége Miss Bennet iránt minden-
 kiben azt a várakozást keltette, hogy feleségül fogja venni. Sir William úgy beszélt az ügyről, mint bevégzett tényről, amelynek csak az időpontja nincs meghatározva. E pillanattól fogva megfigyeltem barátom viselkedését és láttam, hogy Miss Bennet iránt való érdeklődése túlhalad mindent, amit valaha is tapasztalhattam nála. A kegyed nővérét is megfigyeltem. Modora és tekintete nyílt volt, kedves és megnyerő, mint mindig, de nyomát se láttam, hogy különösebb módon érdeklődne barátom iránt. Akkor este végleg meggyőződést szereztem arról, hogy bár szívesen fogadja Bingley udvarlását, barátom érzelmeit nem viszonzza, legalább is semmi olyat nem árult el, amiből erre lehetett volna következtetni. Ha kegyed ítéli meg jól a helyzetet, akkor bizonyára én tévedtem. Kegyed jobban ismeri nővérét s így ez utóbbi a valószínűbb. Ha így van s én tévedésből okoztam fájdalmat neki, akkor kegyed teljes joggal haragudhatik reám. De én merem állítani, nővérenek derűs arca és viselkedése a legélesebb szemű megfigyelőt is meggyőzhette arról, hogy minden szeretetreméltósága mellett is zárva tartja szívét. Igaz, én lelkemben kívántam, hogy közömbösnek találhassam, és mégis bátran mondhatom, hogy kutatásaimban vagy véleményemben rendszerint nem befolyásol az, hogy mit remélek vagy mitől félek. Nem azért hittem őt közömbösnek, mert ilyenek óhajtottam; hittem ezt elfogulatlan meggyőződésem alapján, bár szívemből is kívántam, mert így tartottam helyesnek. Kifogásaim a házasság ellen nem csupán azok voltak, amelyekről mult éjjel bevallottam, hogy amikor szenvedélyem elérte a legmagasabb fokot, saját magamra nézve volt erőm elnémitani őket; a megfelelő rokonság hiánya Bingleyre nézve nem lehetett olyan nagy baj, mint rámnézve. Más okaim is voltak, hogy ellenezzem

a házasságot. Ezek az okok még ma is fennforognak s egyformán vonatkoznak mind a két esetre, én azonban iparkodtam elfelejteni őket, amikor nem kellett közvetlenül szembenézni velök. S ezeket az okokat, ha röviden is, fel kell tárnom. A kegyed édesanyjának a rokonsága, bár kifogás alá esik, úgyszólván elenyésző ok az ő rossz modora mellett, amelyet ritkán vagy sohasem tud leküzdeni s amelyet a kegyed három húga, sőt alkalomadtán édesapja részéről is tapasztalhattam. Ne vegye zokon, — fájdalmas rámnézve, hogy meg kell önt bántanom, de legszűkebb családjának hibáival szemben, amit nem szívesen hall, vigasztalja meg az a tudat, hogy a kegyedék viselkedése ellen soha a legcsekélyebb kifogás sem merülhetett fel, és ez nemcsak általános dicséret kettejükre nézve, hanem kedvező fényt vet okosságukra és egyéb lelki tulajdonságaikra. Még csak azt akarom mondani, hogy abból, ami akkor este történt, mindenkiről megalkottam a véleményemet és azután is minden körülmény arra indított, hogy visszatartsam barátomat ettől a szerencsétlen házasságtól.

Bizonyosan emlékszik még, hogy Bingley másnap Netherfieldből Londonba ment, ahonnan rövidesen vissza akart jönni. Így hát most meg kell magyaráznom, milyen szerepet játszottam én *ebben* az ügyben. Bingley nővérei ugyanúgy nyugtalankodni kezdtek, mint én; csakhamar rájöttünk, hogy teljesen egy véleményen vagyunk és tudtam azt, hogy nincs veszteni való időnk, ha bátyjukat vissza akarjuk tartani. Hamarosan el is határoztuk, hogy rögtön utánamegyünk Londonba. Ez meg is történt. Én készséggel vállaltam, hogy felvilágosítom Bingleyt, milyen káros következményekkel járna ránézve ez a választás. Leírtam neki mindent komolyan és erőszakos voltam vele szemben. De ha az én beavatkozásom talán megingatta vagy késleltette volna is az ő elhatározását, nem hinném, hogy végül is megakadályozta volna a házasságot, ha nem jön segítségemre az a döntő érvem, hogy Miss Bennet közömbös iránta. Bingley addig a pillanatig komolyan hitte, hogy Miss Bennet, ha nem viszonozza is az ő forró szerelmét, legalább melegen érdeklődik iránta. De Bingley roppant szerény ember s jobban meg-

bízik az én ítéletemben, mint a magáéban. Ezért is nem volt nagyon nehéz feladat elhíttetni vele, hogy csak ámította önmagát. Mikor aztán meggyőződött erről, pillanatok alatt sikerült őt lebeszélnem arról, hogy visszatérjen Hertfordshire-be. Nem vádolhatom magamat, bár mindezt megtettem. Az egész ügyben mindössze egy van, amire nem tudok nyugodtan visszagondolni : hogy nem rösteltem fortélyhoz nyúlni és eltitkoltam Bingley előtt, hogy Miss Bennet Londonban tartózkodik. Én magam ugyanis tudtam, Miss Bingley is tudta, de a bátyja még most sem tudja. Hiszen esetleg találkozhattak volna a nélkül, hogy baj származott volna belőle, de én úgy láttam, hogy Bingley szerelme még nem aludt ki eléggé s ránézve a találkozás nem volna veszélytelen. Ez a titkolódzás, ez a játék talán nem volt méltó hozzám ; de megtörtént és Bingley érdekében történt. Erről nincs több mondanivalóm és nincs miért bocsánatot kérnem. Ha megsebeztem Miss Bennet szívét, öntudatlanul tettem, s ha indító okaimat kegyed igen érthető módon nem találja elfogadhatónak, az én szememben még most is érvényesek.

A másik, súlyosabb vádat, hogy megkárosítottam volna Wickhamet, vissza kell utasítanom s épp ezért kegyed elé tárom az ő egész helyzetét a mi családukbán. Nincs tudomásom arról, hogy mikkel vádolt meg *külön*, de arra nézve, amit elmondok, a legszavahihetőbb tanúim vannak.

Mr. Wickham apja nagyon derék ember volt, aki sok éven át kezelte az összes pemberley-i jószágokat s gazdája bizalmát annyira kiérdemelte jó szolgálataival, hogy apám segítségére akart lenni s George Wickhamet, aki keresztfia volt, elárasztotta jószágával. Apám járatta iskolába, utóbb Cambridge-be küldte, — ami nagyon fontos volt George-ra nézve, mert tékozló anyja mellett édesapja egész életén át szegény ember maradt s nem adhatott volna neki úri nevelést. Apám nemcsak szívesen volt a megnyerő és jómodorú fiatal ember társaságában, hanem egyébként is nagyon sokra becsülte, s minthogy azt remélte, hogy a papi pályára fog lépni, ilyen irányban akart gondoskodni róla. Ami engem illet, nekem már sok-sok esztendő óta más volt a véleményem róla. Rossz hajlamai, elvtelensége, amelyet legjobb barátjai előtt is

sikerrel tudott leplezni, nem kerülhették el a vele majdnem egykorú fiatalember figyelmét, aki óvatlan pillanataiban is láthatta őt, amire az öreg Darcynak nem lehetett alkalma. Most megint fájdalmat fogok okozni kegyednek. Hogy milyen mértékben, csak kegyed mondhatja meg. De bármily érzelmeket ébresztett is önben Wickham, még ha sejteném is a mivoltukat, ez sem tarthatna vissza attól, hogy feltárjam az ő igazi jellemét, — sőt, ez csak egy okkal több lehet.

Az én kitűnő édesatyám öt évvel ezelőtt halt meg s élete utolsó pillanatáig annyira ragaszkodott Wickhamhez, hogy végrendeletében külön is jóindulatomba ajánlotta, támogassam őt pályáján a lehető legbőkezűbb módon s ha fölszentelték, helyezzem őt abba a kitűnő állásba, amelynek megüresedését éppen akkorra vártuk. Azonkívül ezer fontot hagyományozott neki. Wickham apja nem sokáig élte túl az enyémet, s a két haláleset után alig félesztendőre Wickham levélben értesített, hogy végre is elhatározta magát, nem lép a papi pályára és így talán nem indokolatlan, ha közvetlen pénzbeli támogatásra tart igényt, minthogy a kilátásba helyezett kitűnő állást ilyen körülmények között nem foglalhatja el. Hozzátette, hogy szeretne jogra menni, s be kell látnom, hogy az ezer font kamatjaiból egyáltalán nem tud megélni. Én nem hittem neki, akárhogy szerettem volna is, — de azért a legnagyobb készséggel engedtem, kívánságának. Tudtam, hogy Wickham nem való papnak, s az egész ügyet hamar rendbehoztuk. Ő lemondott minden egyházi igényéről, még az esetben is, ha valamikor mégis a papi pályára szánná el magát s ennek fejében kapott tőlem háromezer fontot. Ezzel aztán minden érintkezés megszűnt közöttünk. Nekem olyan rossz véleményem volt róla, hogy nem hívtam meg Pemberleybe és Londonban sem találkoztam vele. Azt hiszem, nagyjából Londonban élt, de a jogi tanulmányokat csak ürügyül használta; most már semmi sem korlátozta őt henye és kicsapongó életmódjában. Körülbelül három esztendeig alig hallottam róla, de mikor meghalt a lelkész, akinek a stallumát valamikor neki szántuk, megint írt, hogy helyezzem be őt ebbe az állásba. Biztosított arról, amit nem is volt nehéz elhinnem, hogy rettentő viszonyok

között él, hogy a jogászkodás nagyon meddő dolog, hogy most okvetlenül belép a papi rendbe, ha a kérdéses állást neki adományozom, amiben alig kételkedett, mert biztos tudomása volt arról, hogy nekem senkim sincs, akiről gondoskodnom kell s én nem felejthettem el, hogy tiszteletreméltó atyámnak mik voltak a szándékai. Kegyed aligha fog hibáztatni, amiért nem engedtem ennek a kérésnek s ellentálltam, valahányszor megismételte. Mennél ziláltabbak lettek a viszonyai, annál jobban haragudott rám, s bizonyos, hogy mások előtt épp oly heves szidalmakkal illetett, mint amilyen heves szemrehányásokat tett nekem szentől-szemben. Ezek után már egyáltalán nem ismertük egymást. Nem tudom, milyen életet folytatott. De a múlt nyáron megint a legkínosabb módon tolakodott be az én életembe.

Most egy olyan körülményről kell beszámolnom, amelyet magam is szeretnék elfelejteni, és ha ez a jelen alkalom nem kényszerít rá, soha élőlény meg nem tudhatta volna tőlem. De miután már ennyit elmondtam, föltétlenül megbízom a kegyed titoktartásában. Húgomnak, aki tíz évvel fiatalabb nálam, boldogult anyám unokaöccse, Fitzwilliam ezredes, meg én vagyunk a gyámjai. Most egy éve kivettük az iskolából, lakást rendeztünk be számára Londonban s a múlt nyáron azzal a hölgygel együtt, akinek a gondjára volt bízva, elmentek Ramsgate-be. És Wickham is odautazott, bizonyára föltett szándékkal, mert kiderült, hogy régi ismerőse Mrs Youngnak, akinek a személyében végzetesen csalódtunk. Az ő elnézésével és támogatásával teljesen meghódította Georgianát, akinek meleg szívében erős benyomásokat hagyott Wickham, merthogy olyan jó volt hozzá, mint kis leányhoz. Elhitte, hogy szerelmes Wickhambe s ráállt arra, hogy megszökjék vele. Még csak tizenötéves volt és ez mentségéül szolgál. S miután elmondtam, hogy milyen meggondolatlan volt, boldogan teszem hozzá, hogy tőle magától tudtam meg a dolgot. Egy vagy két nappal a tervezett szökés előtt érkeztem oda és akkor Georgiana, aki nem tudott beletörődni abba a gondolatba, hogy megbántsa és elszomorítsa bátyját, akire úgy nézett föl, mint az apjára, mindent bevallott nekem. Képzelteri, mit érez-

tem és miképpen jártam el. Húgom becsületére és érzékenységre való tekintettel nem hozhattam nyilvánosságra a dolgot, de írtam Wickhamnek, aki rögtön elutazott Ramsgateből; Mrs Young-öt természetesen elmozdítottam az állásából. Wickham főcélja kétségtelenül az volt, hogy megkaparítsa húgom vagyonát, ami harmincezer font; de kénytelen vagyok föltenni róla, hogy erősen ösztökélte őt az a remény is, hogy bosszút állhat rajtam. Így a bosszúállása igazán teljes lett volna.

Ezzel hűségesen leírtam mindent, amiről tegnap szó esett közöttünk, és ha nem veti el föltétlenül, mint hazugságot, remélem, nem fog ezentúl is kegyetlenséggel vádolni Wickhammel szemben.

Nem tudom, milyen módon, a hazugságnak milyen formájával tévesztette meg kegyedet; de nem lehet csodálni, hogy ez sikerült neki, hiszen kegyed egyik dolognak az előzményeiről sem tudott semmit. A kutatás nem állott módjában s a gyanakvás nincs természetében.

Méltán csodálkozhatik azon, miért nem mondtam el mindezt mult éjjel; de nem voltam eléggé ura magamnak s nem tudtam volna, mit kell, vagy mit szabad elárulnom. Hogy amit leírtam, szóról-szóra igaz, erre nézve különösen Fitzwilliam ezredesre hivatkozom, mint tanúra, aki közeli rokonom, bizalmas barátom, mi több, apám végrendeletének egyik végrehajtója s így ezeknek az ügyeknek minden részletét kénytelen volt megismerni. S ha a kegyed szemében értéktelenek állításaim, mert útál engem, unokafivéremmel szemben ez az ok nem foroghat fenn. Legyen hozzá bizalommal, és módja is lesz őt kikérdezni, mert csakis ezért keresni fogom az alkalmat, hogy ezt a levelet még a délelőtt folyamán a kegyed kezébe juttathassam. Még csak ennyit: Isten áldja meg.

Fitzwilliam Darcy.

XXXVI.

Eliza, amikor Darcy a levelet kezébe nyomta, nem várta, hogy megújítja benne tegnapi ajánlatát, sőt egyáltalában nem tudta, mit várhat a levéltől. De tekintettel arra, ami köztük történt, könnyű elképzelni, milyen mohón futotta át

a levelet s hogy az milyen ellentétes érzelmeket keltett benne. Alig lehet meghatározni, mit érzett olvasás közben. Először nagy álmélkodással látta, hogy Darcy nem tartja szükségesnek a bocsánatkérést; Eliza konokul meg volt győződve arról, hogy Darcy csak olyan magyarázatot tud adni, amelyet az, akiben egészséges szégyenérzet van, inkább eltitkolna. Erős elfogultság volt benne minden iránt, amit Darcy felhozhat, s ilyen hangulatban kezdte olvasni a netherfieldi beszámolót. Olyan mohón falta szemével a betűket, hogy alig bírta megérteni a dolgot és mert a kíváncsiság szinte kergette a következő mondathoz, jóformán fel sem tudta fogni, mi volt az előző mondatban. Amit Jane szenvtelenségéről állított Darcy, arról rögtön megállapította, hogy hazugság; ami pedig az igazi, súlyos kifogásokat illette a házassággal szemben, Eliza annyira haragudott miattuk, hogy nem is óhajtott igazságos lenni Darcy iránt. Darcy nem bánta meg, amit tett, s ez majdnem jólesett Elizának. A levél hangja fölényes volt és nem bűnbánó. Büszke és kihívó mindvégig.

De amikor a másik ügyre került a sor — amikor zavaratalanabb figyelemmel merült el a történet részleteibe, amelyek ha igazak voltak, minden jó véleményét lerontották, amelyet Wickham kiválóságáról alkotott, — pedig Darcy elbeszélése ijesztően hasonlított mindenhez, amit Wickham önmagáról elmondott: Elizán még gyötrőbb fájdalom vett erőt s még nehezebben lehetett volna meghatározni, hogy mit érez. Meglepetés, félelem, sőt borzalom fojtogatta. Meg akarta hazudtolni Darcyt s ismételten így kiáltott fel: Ez hazugság! Ez nem lehet! Ez a legdurvább hazugság! — s mikor átfutotta az egész levelet, bár az utolsó egy vagy két lapból alig olvasott el valamit, sietve félretette, kijelentette önmaga előtt, hogy nem veszi többé a kezébe, hogy bele sem fog nézni többé.

Ebben a feldúlt lelkiállapotában, amikor gondolatai nem tudtak megnyugodni, Eliza folytatta az útját; de ez sem használt; félperc múlva már újra kibontotta a levelet, összeszedte magát, amennyire csak lehetett s megint belekezdett a fájdalmas műveletbe, hogy elolvassa, ami Wickhamre vonatkozik, s már annyira uralkodott magán, hogy minden mondatnak megkereshette az értelmét. Wickham összeköt-

tetését a pemberley-i családdal Darcy ugyanúgy adta elő; amit boldogult édesapja jószágáról mondott, — bár Eliza nem tudta régebben, hogy az mennyire terjedt — pontosan egyezett Wickham előadásával. Idáig a két fél egymást igazolta; de mikor a végrendelethez ért, nagy szakadék támadt. Eliza élénken emlékezett arra, amit Wickham mondott neki a lelkészi állásról, s amikor visszaidézte az ő saját szavait, lehetetlen volt nem éreznie, hogy vagy az egyik vagy a másik részen a legnagyobb álnoksággal van dolga; pár pillanatig azzal hízelgett magának, hogy vágyai nem csálnak. De ahogy a legbuzgóbb figyelemmel újra meg újra végigolvasta, mik történtek közvetlenül azután, hogy Wickham lemondott minden egyházi igényéről, aminek fejében jelentékeny összeg pénzt kapott, pontosan háromezer fontot, — megint csak gondolkodóba esett. Letette a levelet, fontolóra vett minden körülményt, mert pártatlan akart lenni, — mérlegelte minden állítás valószínűségét — de kevés eredménnyel. Mind a két részen csak kijelentések voltak. Megint belefogott az olvasásba, de a levél minden sora csak még világosabban bizonyította, hogy az ügy, amelyet az ő hite szerint semmiféle mesterfogással sem lehetett úgy beállítani, hogy Darcy viselkedése ne tűnjék fel gyalázatosnak, olyanformán is volt magyarázható, hogy Darcy teljesen tisztán kerülhetett ki az egészből.

Austen Jane után, ⁵angolból

HEVESI SÁNDOR.

WALTHER VON DER VOGELWEIDE.

A lovagi lantosok legjelesebbikének — a középkor legnagyobb lírai költőjének — neve is úgy hangzik, mint valami régi dalszöveg. A kifejező név körül mondák keletkeztek, melyek a költőt mint a madarak barátját, ápolóját, etetőjét emlegetik, akit Longfellow szavai szerint még halóporában is megsiratnak az erdők s az ég dalnokai.

Walther származását, születési helyét és idejét homály fedi. A Vogelweide családnév középkori okmányokban sehol sem fordul elő. Ily nevű nemesi család aligha is volt valaha. Egymástól eltérő következtetések, jól-rosszul indokolt feltevések alapján a legkülönbélebb helyeken keresték már a költő bölcsejét.¹ Ma legvalószínűbb, hogy Walther valamely déltiroli bárói, vagy egyházfejedelmi udvarnál szolgálatot tevő kisebbrendű lovagi család vagyontalan sarja volt. Bozen közelében még ma is lelhető két Vogelweiderhof nevű alpesi gazdaság, melyek egyikének határában régi kastély, vagy udvarház alapfalait vélik felismerni. 1874 októberében osztrák és német filológusok és a régen meghalt költő más lelkes tisztelői gyülekeztek itt össze és emléktáblával jelölték meg Walther valószínű születési helyét.

Vogelweide (aviarium, madáretető) néven nevezték a középkorban azokat a telepeket, melyek hasznos madarak, kivált vadász-sólymok tenyésztésére voltak berendezve.² A név áttért a szomszéd udvarházra és birtokosaira is. Alighanem egy ilyen déltiroli vogelweide-ből száll ki Walther, az ifjú sólyom, hogy hosszú és küzdelmes út után, vállán közel hetven esztendő terhével, szülőhelyétől messze, Würzburg szomszédságában nyert kis hűbérbirtokán leljen

¹ V. ö. Egy. Phil. Közl., XVIII. k., 447. l.: *Walther hazájáról.*

² Dieffenbacher: *Deutsches Leben im XII. und XIII. Jahrh.* Realkommentar zu den Volks- und Kunstepen und zum Minnesang, Leipzig, 1919., I. k., 87. l.; Willmans W.: *Leben und Dichten Walthers von der Vogelweide.* Bonn, 1882., 305 l.

békés pihenőre s a végsőre is, mikor néhány évre rá — 1230 körül — dala elhallgat és fáradt szemét örökre lehúnyja. Ízig-vérig költő, nemes gondolkodású, mély és gazdag érzésvilágú, igaz ember volt.

Ifjúságáról semmit sem tudunk, csak azt, hogy születésének éve 1160 és 1170 közé esik, hogy a szülőházból igen fiatalon a Babenbergekek bécsi udvarába került, s hogy 1190-ben már kész dalnok: költő és zeneszerző. Hol tanult, milyen iskolákat végzett, a retorika, a költészet, a zene művészetét kitől s mikor sajátította el, nem tudjuk.¹ Kétségtelen, hogy a bécsi udvarnál a Babenbergekek udvari költője, az akkor már híres és tekintélyes hagenai Reinmar (Reinmar der Alte), eleintén erősen befolyásolta a fiatal dalnokot, de hogy nem ő volt Walther tanítómestere, mint sokáig gondolták, az ma már bizonyos. Walther és Reinmar közt nem a tanítvány és mester viszonya létesült, a két dalnok mint vetélytárs állt egymással szemben. Reinmar nyilván féltékeny volt a fiatal költőre, ki a bécsi udvarnál hamarosan hírnévre és népszerűségre tett szert, s hogy Walther sem szerette Reinmart, akiben talán előrehaladásának akadályát látta, az nem egy költeményének sorai közül világosan kitűnik. Annyi bizonyos, hogy Walther Ausztriában, alkalmasint Bécsen kívül töltötte ifjúságát és ott sajátította el nemes művészetét, hiszen ő maga mondja: «Ze Osterreich lern ich singen unde sagen».²

Tanulóévei elmúltával a Babenbergekek «gyönyörűséges udvara» — «der wünneliche hof ze Wiene»³ — vonzotta magához az ifjú költőt, mint annyi más tehetséget is. A bécsi udvar kellemes és érdekes környezetet s az érvényesülés ezernyi lehetőségét nyújtotta valamennyinek. Walther is itt töltötte életének legboldogabb, legtermékenyebb éveit. Költészete itt kapott szárnyat, itt fejlődött, itt nőtt nagyra művészete. Nem is felejtette el a bécsi udvar levegőjét soha többé és hányatott élete folyamán mindig vissza-visszatért a művészet, a zene, az udvari élet e ragyogó gócpontjába.

Az udvari dalköltészet Walther von der Vogelweidében éri el virágzása teljét. De a dalnok neve nemcsak a lovagi dalköltők sorába van aranybetűkkel beiktatva. Walther a német középkor legnagyobb lírikusa s egyben az egész világirodalom egyik leg-

¹ Burdach szerint Walther valószínűleg kiváló zenei tehetség volt és kétségtelenül zenetechnikai oktatásban is volt része. (Allg.-d. Biogr., XLI. k., 88. l.)

² 32, 14. (Lachmann: *Die Gedichte Walthers von der Vogelweide*, 1930. számozása szerint.)

³ 84, 10.

nagyobb költője is.¹ Eredeti, újszerű gondolatai, nyelvének kifejező ereje, páratlan szépségű hasonlatai szinte felülmúlhatatlanok.

Új és természetes hangot hoz a már-már egyhangúvá váló udvari lírába, nem köti magát annak merev hagyományaihoz. Hangja szabadabb, természetesebb és önérzetesebb. Megéneкли a teljesülés boldogságát is, a földi boldogságot és elsőnek a szerelmi pásztoróra költői leírását. Reinmar elégikus hangú leírásai után jólesnek ezek az üde, természetességükben oly kedves közvetlenséggel ható versek. Saját szavai szerint negyven éven át dalolta soha el nem múló, búbajos szerelmi dalait. Ezekben az igaz szerelmet mindenk fölé emeli. Annak hatalma szerinte oly nagy, hogy ellenállni nem lehet neki:

Ki adta néked azt a nagy hatalmat,
Oh Szerelem, hogy oly hatalmas vagy?
Te zsarnoka öregnek, fiatalnak,
A csel sem óv meg tőled, bármi nagy

De Istennek mégis hálát adok,
Hogy megtaláltam azt, kivel boldog vagyok
S ki legkedvesebb énnekem.
Ne vedd el tőlem őt, Királynő! Adj kegyelmet!
Hogy érte égve éljem életem! (56., 5.)

A jó asszony szerelme jobbá teszi a férfit, aki viszont méltó igyekszik lenni ahhoz, akit szeret (93., 17.), mert a szerelem nevel és nemesít (59., 10.) s ha éppen kell, csodát is művel (109., 17.). Nélküle nincsen igaz öröm (14., 9.), de lényege mégsem egyedül csak öröm és boldogság, gyakran bánatot, keservet, fájdalmat is okoz. De hát mi is akkor a szerelem? — kiált fel Walther:

Mi a szerelem, mondjátok?
Tudni vágyom s csak részben tudom.
Ti, kik nálam jobban tudjátok,
Mondjátok meg, mért fáj oly nagyon? (69., 1.)

Örökké visszatérő kérdés ez, amelyre nincsen válasz. De nem is lehet, hiszen

A szerelem se nő, se férfi:
Nincs teste, nincsen lelke néki.
Sehol sincsen képmása, párja.
Nevét ismerjük csak — lényét titokba zárja.

¹ Heinrich: *Német irodalomtörténet*. II. k., 29. l.

S mégsem lehetne nélküle
Isten kegyében részesülni!

Hamis szívekben nincs helye! (81., 31.)

*

Walther azonban nemcsak szerelmi dalokat ír. Költészete végtelenül változatos és sokoldalú. Az emberi szív érzelmein, örömen és bánatán kívül sok minden mást felölel: személyes élményeket, kora politikai és társadalmi viszonyait, fejedelmi udvarok életét, a császárt és a kereszténységet, a pápaságot és a papságot. Erkölcsi tartalmú mondásokat, tanító és intó jellegű költeményeket is bőven ír, de mindenekelőtt ő az első német nemzeti dalköltő. Rajongással beszél hazájáról, a német férfi és nő erényeiről. Egyik költeményének (56., 14.) nem ok nélkül adja Guntter a *Deutschland über alles* címet.¹ A német nemzeti egység hirdetője és harcos dalnoka. Lángoló hazafi s mikor később a császár szolgálatába áll, annak hű szolgája marad mindhalálig. Érette — mély vallásossága ellenére — bátran és keményen szembeszáll magával a pápával is, amiért egyházi körökben sokáig nem igen kedvelték.

Pedig tisztahitű, igaz lélek. Isten felé törekszik. Megveti a földi javakat és vágya «az üdvösségnek örökszép koronája». Istenes énekei a legszebb zsolozsmák.

*

Walther Bécsben éli legboldogabb éveit. A gondtalan ifjúság, a nagyratörő remények, a változó szerelmek, a rózsák nyílásának örök életet ígérő, bűbájos, boldog ideje ez. Elmerül az udvari életben. Megigézi az udvari hölgyek szépsége. «A legszebb májusi reggel, — úgymond — mikor ragyogó napsütésben virág fakad a friss pázsiton, madárdal hangzik mindenfelől s minden oly szép, hogy azt hinnők, a mennyországban vagyunk — még e májusi reggel varázsa is elhalványul a szépséges nemes hölgy előtt, ki díszes köntösében, jól fűzött derékkal, mosolygósan, lassú méltósággal sétál kíséretével, mintha maga a nap járna a csillagok között». (45., 37.)

Megihleti a szépség, a szerelem varázsa. Ezt keresi, ezt álmodja, ezt dalolja. S ha végül megleti a «herzeliebes frowelin»-t, akkor mind-egy néki, hogy szíve választotta az udvari körökhöz tartozik-e, vagy

¹ Guntter, Otto: *Walther von der Vogelweide, mit einer Auswahl aus Minnesang und Spruchdichtung*. Leipzig, 1917., 84. l.

sem, és többre tartja az egyszerű leányzó kis üveggyűrűjét a királynő minden aranyánál: «und niem din glesin vingerlin fúr einer küneginne golt.» (50., 12.)

*

Azonban a szép bécsi esztendők nem tartanak örökké. Az 1197. évi kereszties hadjárat alaposan megzavarja a Babenbergerek udvarának életét. S midőn Frigyes herceg — Walther fiatal, melegszívű pártfogója — 1198-ban a Szentföldön meghal, nincsen a költőnek tovább Bécsben maradása. Az udvari élet, mely eddig éltető eleme volt, megszűnik, elpusztul, vagy legalább is egyidőre erősen lecsökken. S mit keressen akkor ő ott tovább? A megszemélyesített bécsi udvart így szólaltatja meg egyik költeményében: «Csak kedveset mondhattam azelőtt tenéked, Walther — s ime, most csak rosszat mondhatok. Mekkora volt régi méltóságom! Híveim úgy éltek itt, hogy hozzám legfeljebb csak Artus király udvara volt hasonlatos. Hová lettek a szép hölgyek, a pompás lovagok? Tetőzetem korhad, repedeznek a falak. Merre most a sok arany, ezüst, merre a paripák, a szépséges ruházat, melyekben bővelkedtem?

Nincs már itt koszorú, szalag, meg szép selyem!

Nincs hölgy, ki táncot lejtsen! Jaj nekem! (24., 33.)

Walther tehát elhagyja a fejedelmi várost és hosszú, dalnoki vándorútra kel. Még ugyanazon év őszén Mainzban látjuk Fülöp király koronázásán. 1202 körül pedig a thüringiai udvarnak szívesen látott vendége s egy ideig a híres Wartburgon tölti idejét, Hermann tartománygróf várában. Itt számos jeles költővel és művésszel ismerkedik meg. Többek között ott tartózkodik az akkor már ismert nevű Wolfram von Eschenbach is. Azonban Walther, csakúgy, mint Wolfram, nem szenvedheti a wartburgi zajos életet, sürgést-forgást, örökös dínom-dánomot. Művészek, dalnokok, mutatványosok, lovagi tornákra csörömpölve csörtető bajnokok, főúri vendégek — mellettük nem egy ingyen-élni vágyó mihaszna léhűtő — jövése-menése igaz, hogy színes, lüktető, ragyogó, eleven s a művészetek fejlődésére nézve előnyös — azonban a tartománygróf vagyónát gyorsan felémésztő étellel töltötte be Wartburg várát, a thüringiai udvart, melyet Willmans az akkori Németország szívének nevez ugyan, de amelyről Walther azt mondja, hogy az ottani lármát, zürzavart és dőzsölést alig lehet kitartani, s hogy csoda, ha a zajtól meg nem siketül az ember.

Nem is marad itt sokáig. Egy szép napon nyergeltet s eltűnik. Hovatovább a lézengő lovag, a vándordalnok életét kezdi élni. Sehöl

sincs maradása. Mindig tovább, mind csak tovább! 1203-ban Wolfger passauai püspök kíséretében van, kinek úti feljegyzéseiből kitűnik, hogy a költőnek öt aranyat ajándékozott egy prémes kabátra. 1212-ben thüringiai Hermann veje, Dietrich meissenai őrgróf, majd IV. Ottó császár, később pedig Lajos magyar herceg szolgálatában találjuk. De összeköttetésben állt Bernát karinthiai herceggel is, kinél többször tartózkodott, egy szép költeményében pedig arról a pompás gyémántos gyűrűről beszél, melyet egy másik pártfogójától, Katzenellenbogen grófjától, Diethertől — a «legszebb lovagtól» — kapott ajándékba. (80., 35.) Az egyházfejedelmek közül a már nevezett Wolfger püspökön kívül az aquilejai pátriárka, majd Engelbert kölni érsek voltak pártfogói.

De ő sehol sem marad meg. Nem akar, vagy nem tud maradni? Nyugtalan vére űzi, hajtja-e tovább, avagy a sors hullámai? Az otthon keresése, kielégíthetetlen, szomjas honvágy, mely útjai közben minduntalan vissza-visszaviszi Bécsbe? Jön, megy, nem jut nyugovóra. E mellett szörnyen szegény, holott ekkor már nevezetes költő, nagyhírű dalmok. Szeretik, becsülik, hívják mindenfelé — de az anyagi javak csak elmaradnak, bőkezű pártfogója csak nem akad és Walthernek nincs a világon semmije sem. Semmije és senkije. Lassankint a lángoló szerelmek ideje is eljár és senki sem marad mellette szerelmei közül. Öregszik. Itt-ott már gúnyolni kezdik. Eisenach mellett egy Gerhart Atze nevű lovag csupa tréfából, gonosz kedvtelésből kinyilazza alóla a lovat, mert hogy éppen ilyen volt a gebe, mely valamikor ujját leharapta. (104., 7.) Egy Wicman nevű silány poéta pedig gúnyverset ír róla, kicsúfolja egyik dalát, melyben szalmaszálakat méricskél össze, így játszva el az örök «szeret, nem szeret?» játékot. (65., 33.) «Minek dalol szalmaszálról Walther von der Vogelweide? — mondja Wicman (helyesebben Walther válaszából sejtjük, hogy ilyenformán beszél) — jobban állna neki, ha valami ehetőbb jószágról szólna, teszem azt babról. Én legalább inkább efféléről dalolnék.» Walther tréfára fogja a dolgot és egyes verssel válaszol az ügyetlen elmésségre: «Azt mondog, inkább babról daloljak? De hát mi erénye vagyon Bab asszonyságnak, hogy érdemes volna szólni róla? Megposhad ősszel, dohos lesz tavasszal s még nyáron, azon frissen is féreggel van tele. Míg az erős szalmaszálak mi mindent nem köszönhetünk! Belőle lesz a jó alom, mely mint fekvőhely sok szívet örvendeztet. S mikor kalászba szökve meghozza az áldott búzaszemet, akkor nagy ám a szalmaszál! Ehhez képest mi vagy, Bab asszonyság? Ha csak látunk is, felsóhajtunk: sed libera nos a malo.» (17., 25.)

Vándorlással telnek az évek. De fogyton-fogy az erő és egészség, ifjúság és szerelem, s a költő mindjobban látja s érzi a világi örömei hiúságát. Költeményeibe mind több és több mélabús hang vegyül. A középkori «vanitas vanitatum et omnia vanitas» — minden csak hívság, hiúság — csendül ki dalaiból és mindinkább erőt vesz rajta az érzés, hogy itt ezen a földön semmi sem állandó, mi sem maradandó, a legszebb örömet is kiábrándulás, bánat és csalódás követi.

Ekkoriban írja sajátos «végrendeletét». Szíve tele keserűséggel, csalódások, vágyak, elmúlt szerelmek, gonosz napok és gonosz emberek fel-felújuló, fájó emlékével :

Elosztom, mielőtt megyek,
 Sok ingóságom, birtokom,
 Nehogy még összevesszenek
 Az örökösök jussukon.
 Minden balszerencsém szálljon hát reátok,
 Gyűlöletben nagyok, irigyek, kajánok
 S ráadom keserveimet.
 Bánatom meg kínom
 Hazugokra írom.
 Tétovaságom
 Csalfalelkű hamisaknak szánom —
 A nőkre hagyom szerelemre vágyó szívemet. (60., 34.)

Haza vágyik, a túlvilágra, boldogabb hazába. Ily érzések hatása alatt fakad egyik legszebb költeménye, melyet Burdach — méltán — tökéletesen kidolgozott drámai allegóriának nevez.¹ E költeményben leszámol a világgal s annak megszemélyesített hiúságával, a Sátán korcsmájának csodaszép asszonyával, aki gyönyörűnek, bűbájosnak tetszik ugyan, de háta megett számtalan gyalázat rejlik. (100, 24.)

A földi örömeiktől való elfordulást nem lehet erőteljesebben rajzolni, mint Walther ebben a költeményben. Mily másképp látta a világot ifjúságában, a hársak alatt, a boldog álom idején! Akkor csak szerelemről álmodozott, örült a világ minden örömének, akkor még az volt minden vágya, hogy rózsát szedhessen kedvesével :

Ha még megérném egyszer, hogy virágot
 Szerelmesemmel együtt tördelhetnék,
 Úgy szolgálnám meg ezt a boldogságot,

¹ Allg. d. Biogr., XLI. k., 87. l.

Hogy jóbarátja lennék, míg csak élnek.
S ha még hozzá — csodaszép órába' —

Csókot adna piros szája,

Örömben tüstént meggyógyulnék. (112., 3.)

*

Szerelmi dalai helyett most mindsűrűbben csendülnek fel honfibúval s aggodalommal telt költeményei. Nem csoda. A kínos politikai helyzet, a császárság és pápaság közötti viszály, mely állandó izgalmat, bizonytalanságot, majd súlyos válságokat idézett elő Németországban, anyagi és erkölcsi pusztulást vonva maga után, végtelenül nyomasztólag hatott az öregedő, de még mindig láng-lelkű költőre. Kétség és remény közt hullámszik költészete. Néhanap úgy érzi, hogy körülötte minden megromlott. Az élet, az erkölcsök, a szokások. A sok gonoszság láttára már-már csüggedés vesz rajta erőt:

Mit ér a szép szó és mit ér az ének?

Nőszépség és vagyon mit ér nekünk?

Mióta szép öröme rá sem érnek,

Gonoszság csak, mit mindenütt lelünk,

Mióta hűség, tisztesség meg jóság

Mind valamennyi értéketlen jóság,

Jaj! nem csoda, ha mind elcsüggedünk! (112., 10.)

*

De aztán újra remény kel szívében s azt dalolja, hogy majd csak jóra fordul még minden. Ha a költők ajkán néhanap elnémul is a dal, majd felcsendül újra, mihelyt jobb idő járja, mihelyt eljő a virradat:

A kétkedők azt mondják, hogy minden halott

S nem él már senki sem, ki énekelne.

De most ország-világ szenved s nehéz bajok

Kínoznak minden embert, egyre kelve.

Ha majd eljő a jobb idő, újból fakad

Dal és virág — tudunk mi még csodát!

Egy kis madár is — hallottam minap —

Így szólt, a lomb közé rejtve magát:

«Nem éneklek, csak majd ha jó a virradat!» (58., 21.)

De ez a virradat késik, csak nem akar pirkadni.

*

Az évek múlnak és ezüsttel vonják be a dalnok fejét s a nyugtalan vándorútnak még sincsen vége. Walther csak rójja az országútját, csak vándorol várról-várra, udvarról-udvarra, szegényen, fáradtan, remény nélkül. Vissza-visszatér hazájába, Ausztriába, majd ismét német városokban, német országutakon leljük. Pedig már egészséggel sem bírja. Korábban is betegeskedett és mindig nehezen viselte el a téli hideget. Egyik költeményében panaszkodik, hogy a hosszú télen azt hitte, nem éri meg már a tavaszt. (114., 23.) Jellemző, hogy neve csak egyetlen korabeli iratban szerepel, s ez a feljegyzés is arról szól, hogy egy prémes kabátra kapott pénzt. Vágyva-vágyik csendes, békés otthon, házi tűzhely után, melynél ha egyszer jól megmelegednék, hej, de szépen dalolna újra fülemüleszóról, virágfakadásról! (28., 1.) Lába is majd lefagy a zimankós télen, a hosszú utakon. Lábbelije elrongyolódott és «lábujjai félnek a februártól». Végre II. Frigyes császár megszánja az érdemes, öreg költőt és 1220 körül Würzburg közelében kis hűbértartást ajándékoz neki. Walther kitörő örömmel fogadja az adományt:

Van birtokom, te nagyvilág, van birtokom! (28., 31.)

Boldogan vonul be új otthonába, ahol, mint mondja, nyáron át friss levegője, télire pedig jó meleg tűzhelye lesz. Itt, a barátságos meleg szobában, a kemence padkáján, nyáridőtt meg virágos kertjében tölti majd napjait, esendben, békességben s örvend, hogy mily tiszta hangon fog újra dalolni.

A békesség azonban elmarad, vagy legalább is csak erre a szűk helyre szorítkozik. IX. Gergely pápa 1224-ben egyházi átokkal sújtja az éppen keresztes hadjáratra készülődő II. Frigyeset. A fejedelem kiközösítése szörnyű csapásként hat Németországra, s a helyzet 1228-ban teljes felborulással fenyeget. A polgárháború rémekéért. A Gergely-féle Encyklikában foglalt fenyegetésre sokan a világ végétől s az utolsó ítélet napjának bekövetkezésétől tartanak s a szíveket megszállja a rémület.

Az agg dalnok most utólszor veszi kezébe a lantot és ekkor szerzi azt a megkapó elégiát, melynek első szakaszait ma is sorról-sorra átérezhetjük, ha az általános nyomorúságot okozó «kegyetlen római levelek» helyett a trianoni diktátumra gondolunk.

Elégiájának végsoraiban Frigyes császár készülő keresztes hadjáratáról beszél Walther, forró vággyal, hogy abban résztvehessen. Hogy vágya teljesült-e, nagyon is kétséges. Grimm Vilmos, aki Walthert Freidankkal azonosítja, bizonyosra veszi, Bartsch ugyan-
csak, míg Lachmann valószínűtlennek tartja a palesztinai utat és

Walther egyik vitás költeményét, mely a Szentföldre való megérkezésről beszél (14., 38.), nem egyéni élménynek, hanem képzeletbeli keresztesvitéz lelkében fakadt érzés leírásának véli. Schönbach véleménye szerint Walther az 1228. évi kereszteshadjáratot már meg sem érte.¹ Látjuk, hogy mindaz, amit a költő életéről, haláláról tudunk, csupa köd, csupa homály, csupa bizonytalanság. «Énekekben hallottam, vagy volt, vagy nem volt . . .»

A kereszteshadjáratnak vége. Németország ezer baj közt vergődik, a dalnok felett pedig elszállt az élet. Sokat utazott, járt-kelt, lóháton róva a hosszú utakat. Élete örökös vándorlás volt. Küzdelemben és lemondásban, a fejedelmi udvarok fényében és a szegénység kínzó árnyában egyaránt gazdag élet, s a költő szíve mindig tele hittel, szerelemmel, bizalommal és rajongással. «Forró volt a vére, gyakran és sokat szeretett. Könnyű és mélységes szerelmei voltak, magasztosak, sekélyesek egyaránt».²

Tisztességben élt, csüggedetlenül dolgozott, alkotott és dalolt ifjúkorától kezdve, dalával «ezer szívet örvendeztetve meg». (67., 20—73., 9.) Most már leszámolt az élettél. «Negyven éven át daloltam a szerelemről. — mondja egyik késői költeményében — a dal maradjon tiétek, az én részem a köszönet legyen. És ha mindjárt gyalogszerrel, kezemben egy szál vándorbottal kellene újra kezdenem az utat, újból kiküzdéném magamnak az elismerést és méltóságot, ernyedetlen munkával, mint ahogyan gyermekkorom óta tettem. Bármily kevésre vittem, bármily csekély maradtam is, a magam mértékéhez mérten elég méltóságra tettem szert. Hogy az alantas gondolkodásúak mit beszélnek rólam, azzal nem sokat törődöm, a tisztességes emberek annál inkább megbecsülnek — és ez jól esik nekem. Legyen övék legmélyebb hálám. Mert nem lehet annál dicséretesebb élet, mint ha valaki annak végeztéig igaz ember marad.» (66., 21.)

Még azt sem tudjuk bizonyosan, hol és mikor halt meg. Valószínűleg hűbérbirtokán, 1230 körül, amikor is Willmans szép szavai szerint: «A szeplőtlen becsület büszke öntudata s a keresztény ember örömteli reménysége vezették át a lovagi dalnokot a halál sötét völgyén.»³

¹ Schönbach: *Walther von der Vogelweide. Ein Dichterleben.* Berlin, 1894., 155. l.

² Burdach: *Reinmar und Walther.* 14. l.

³ Willmans: 287. l.

A würzburgi székesegyház keresztfolyosóján temették el. Egy kedves legenda szerint végső akarata volt, hogy a síremléke négy sarkába vésett mélyedésekben mindig legyen tiszta búza, meg friss víz a madarak számára.

Michael de Leone, würzburgi püspöki protonotárius, a XIV. század közepe táján kelt feljegyzéseiben még megemlíti Walthernek azóta rég eltűnt síremlékét és ismerteti azt a latin szövegű sírfeliratot is, mely szabad magyar fordításban ilyenformán hangzik :

Walther, ki a madaraknak táplálója voltál,
S Pallas ékes hangján szóltál, íme elnémultál.
Élted igaz volt és tiszta. Ti, kik erre mentek,
Kérjete az Úrtól néki üdvöt és kegyelmet.

Walther von der Vogelweide költeményeiből.¹

Csodásan alkotott e lány . . .

Csodásan alkotott e lány!
Tán jut nekem még jutalom,
Ha teste báját — mindahány —
Fennkölt dalomba foglalom.
Szolgálhatnám sok kellemét,
Hisz van elég! De mostan épp'
Ezt választottam. Szellemét
Dicsérje más. Az lesz a szép
— És nem haragszom én —
Ha dalban, hangban osztozunk dicséretén.

Szépségekben gazdag feje
Kincses mennyország énnekem.

¹ A fordításoknál Walther dalainak Lachmann—Kraus-féle szövegkiadását vettem alapul: Lachmann, Karl: *Die Gedichte Walthers von der Vogelweide*, IX. Ausg., bearbeitet von Karl von Kraus, Berlin, 1930. — Az életrajz főbb forrásai: Schönbach, Anton: *Walther von der Vogelweide. Ein Dichterleben*. Berlin, 1894. — Willmanns, Wilhelm: *Leben und Dichten Walthers von der Vogelweide*, Bonn, 1882. — Burdach, Konrad: *Reinmar der Alte und Walther von der Vogelweide*.

Hogy' is lehetne más helye?
 Hisz égi fénye van s ezen
 Két csillogó csillag ragyog :
 Még látnom kell bennük magam,
 Ha hozzájuk közel jutok.
 Csodák történnek untalan :
 Megifjulok legott, ...
 Ha rámtekint — s ha megszeret, meggyógyulok.

Orcáit Isten gondosan
 Készíté : drága színt adott.
 Festé fehérén s pirosan,
 Mint rózsaszirmot s liljomot.
 Lelkem nagyot korántse vét,
 Ha inkább nézem hölgyemet,
 Mint menyeket s a Göncölszekerét. —
 Jaj! Ostobán dicsérgetek!
 Magasra helyezem
 S még ajkamnak dicsérete sebet vág szívemen.

Forró a csókja és piros!
 Kapnának ebből ajkaim,
 Eltűnne minden földi rossz,
 S megenyhülnének kínjaim.
 Kinek ajkára csókod ad,
 De boldog órát tölthet ott!
 Izlelve édes zamatát
 S érezve balzsamillatot.
 Ilyent adjon nekem :
 Viszonzáskép adok, ha kell, százannyit szívesen!

Szép lába, kis keze s nyaka ...
 Szebbet kívánni sem lehet.
 S mást is sejtettem valaha,
 Mit rajtuk kívül megdicsérhetek.
 Nem szóltam volna szívesen :
 «Född el magad!» — hogy láttam meztelen.

Ő nem látott. — De szívemet
 Megsebzé — most is szenvedek.
 S előttem még a kép,
 Amint a tiszta fürdővízből épp' a partra lép.

A hársak alatt ...

«A hársak alatt,
 Hol zöldel a rét
 S ahol kettőnk nyugágya volt,
 Nyomunk maradt
 S láthatni még,
 Pázsit, virág hogy meghajolt.
 Az erdőn, egy völgy hajlatán
     Tandaradei! •
 Szépen szólt a csalogány.

Épp' arra mentem
 Át a ligetbe
 S kedvesem ott várt már, a hamis!
 Mint fogadott engem,
 Szűzanyám, te!
 Attól boldog vagyok ma is.
 Hogy csókot adott-e? De ezret is ám!
     Tandaradei!
 Látod-e milyen piros a szám?

Készített menten
 Puha levélből,
 Tiszta virágból nyughelyet.
 Nevetnek — sejtem! —
 Láttára szívből
 Az arra járó emberek.
 A rózsák közt, a hús gyepen
     Tandaradei!
 Láthatják, hol pihent fejem.

Ha tudnák rólunk,
 Hogy ott feküdtünk,
 — Isten őrizz — szégyelleném!
 De csitt! Nem szólunk
 S hogy mit cselekedtünk,
 Ne tudja más, csak ő, meg én,
 Meg egy kicsinyke kis madár,
 Tandaradei!
 Annak a nyelve el nem jár»!

Reinmar halálára.

Mi kár, hogy ifjúságunk éke,
 Tehetsége, sok szép erénye
 Mind eltűnik, ha gyarló testünk elhal!
 Az elmerengő ember szíve fájdul,
 Amint töpreng az ilyen szörnyü kárrul:
 Reinmar! Mi jó művészet vész daloddal!
 Kérdemelted, hogy mindenkor élvezd,
 Mit el nem úntál, míg tartott az élted,
 Szolgálván hölgyeknek javát s a jó nő szép érényét.
 Örök hálával tartoznak dalodnak,
 Hisz, mint egy szentbeszédet, úgy daloltad:
 «Üdv néked Nő, mi tiszta név!»¹ S oly lelkesen dicsérted
 A nőket mind — illik, hogy ők könyörgjenek most érted.

¹ Reinmar költeménye, melynek Walther itt első sorát idézi, így szól:

Üdv néked Nő! Mi tiszta név!
 Mily édes ezt a szót érezni és kimondani!
 Nincs semmi más, mi ily dicső,
 Hol jóságoddal megjelensz, ott mindent jóra tudsz fordítani.
 Dicséreted' szavakba szőni nem lehet.
 Kiket híven szeretsz, azok mi boldog emberek
 S tudom, szeretnek élni!
 A nagyvilágnak bátor kedvet adsz:
 Tán nékem is szabad szerelmedet remélni.

Hitemre, Reinmar, gyászolok!
 Élnél *te* s volnék *én* halott,
 Tudom, hogy így meg nem siratnál engem.
 És őszintén -- nem átallok bevallni --
 Engem sem az busít, hogy tested látom halni:
 Nemes művészeted vesztét siratja lelkem.
 A nagyvilágnak örömét fokoztad,
 Szándékkal, dallal csak javát okoztad:
 Fáj nékem szép szavad s édes dalod mulása.
 És fáj, hogy még éltemben elhallgattál.
 Hogy még egy röpke percet nem maradtál!
 Társad lehettem volna, hisz közelg dalom halála! —
 A lelked járjon jó utat s ajkadnak legyen hála.

Mulandóság.

Egy félnapot se tudtam én
 Egész örömben tölteni.
 Mindaz, mi jó volt, bárhogy élvezém,
 Elillant — árnya sem maradt neki.
 Nincs más boldogság itt, csak hervadó,
 Mikép a gyenge, szép virág.
 De szívem erre többé sose vágy:
 Hamis boldogság az, mely elmuló.

SZEMLE.

Hat év magyar szobrászata.

Jelentés az 1934. évi Greguss-jutalom tárgyában.

Negyedik szobrászati évkör (1928—1933).

Midőn a felolvasóasztalhoz ülök, hogy a Társaság megtisztelő bizalmából az elmúlt hat esztendő szobrászatáról beszámoljak, jól érzem a feladat súlyát és felelősségét. Különösen nehézé teszi helyzetemet, hogy olyan férfiú örökét veszem át, aki előadói szerepét nagy hozzáértéssel és egészen kivételes tapintattal töltötte be. Ehhez járul, hogy megbízásomat csak 1934 februárjában, tehát a szóbanforgó évkör lezárása után kaptam, így tehát nem állott módomban szobrászatunk fejlődését arra a minden jelenségre kiterjedő gondossággal figyelemmel kísérni, mely a Greguss-díj előadóját kötelezi. Ha ennek ellenére is nyugodt lelkiismerettel mertem vállalni a jelentés megszerkesztését, úgy ezt az a meggyőződésem magyarázza, hogy az ilyen kritikai szemlének nem kimerítő seregszemle a hivatása, hanem az egyes tények fölé emelkedve kell áttekintést adnia az utolsó hat év fontosabb szobrászati mozgalmairól. Olyan keresztmetszetben kell bemutatnunk a ma szobrászati törekvéseit, melynek rajza nem pusztán passzív helyzetképet nyújt, hanem a fejlődés történetdinamikai erőit is híven tükrözteti. Meg kell látnunk benne a generációk problémáretegeibe alányúló különböző irányokat és törekvéseket, melyek telve vannak ellentmondásokkal, merész elhajlásokkal és feloldásra váró feszültségekkel. A XIX. század 80-as, 90-es éveinek tárlatai — a fejlődés irányvonalai nagyjából kongruensek lévén — meglehetősen egységes képet mutattak. A naturalizmus iskolájában felnövekedett közönség tehát könnyen tájékozódott. Ma, mikor az európai szobrászatban a legnagyobb plasztikai képzelenségek: a gépember és a Skulptomalereinek csúfolt faragott csendélet is polgárjogot kapott, az eligazodás sokkal nehezebb. Az ellentétes, egymással nehezen összeegyeztethető irányokkal szemben a közönség nálunk is legtöbbször tanácstalanul áll, bárha a magyar szobrászat a szélsőséges kísérletektől, a plasztikai halál-ugrásoktól ösztönösen tartózkodott. A Kisfaludy-Társaság, mely

irodalmi közízlésünk nevelése és irányítása révén a multban valóság-gal nemzeti missziót teljesített, a művészeti közízlés irányítását sem bízhatja — főként a mai válságos időkben — ízlésdiktátori szerepben tetszelgő laikusokra és esztétikai álprófétákra. A Greguss-jelentéseknek az én érzésem szerint a közízlés nevelésében és irányításában áll egyik legmagasabb és legfontosabb hivatása.

Volt az előző jelentéseknek két, szinte refrainszerűleg visszatérő megállapítása, melyek érvényüket erre az évkörre is változatlanul megtartották. Az egyik, hogy nem akadt egyetlen oly kimagasló, az átlagtermést messze meghaladó alkotás sem, mely az elismerés pálmáját minden vitát kizáró módon magának követelhetné. A másik, hogy szobrászainkból minden kiválóságuk mellett is hiányzik a monumentális érzék s vele az a konstruktív fantázia, mely nagyobb arányú feladatok sikeres megoldásához szükséges. Emlékművek helyett az utóbbi évek folyamán is jórészt csak talapzatra tévedt kő- és bronzembereket kaptunk. A festői elgondolásban gyökerező, való-szerű talapzatalakok divatja sem szűnt meg. A cselekvés kapcsolata, mely a különböző realitású alakokat — a talapzatalakokat a főalak-kal — összefűzi, miként a példák bizonyítják, távolról sem elegendő a szétesés veszélyének az elkerülésére.

Hiba volna azonban, ha mindezekért a fogyatkozásokért és el-tévelyedésekért az egész felelősséget szobrászainkra hárítanók. Az okokat sokkal mélyebben, a szobrászat létfeltételeinek már a XIX. század második felében bekövetkezett megváltozásában kell keresnünk. Ezekben az évtizedekben állott be építészet és szobrászat között az a végzetes szakadás, mely a szobrászatot természetes lét-feltételeitől megfosztva kiűzte a szabadba, az utcák és terek forga-tagába. Az architektonikus kényszerhelyzetek fegyelmező és nevelő erejétől, a szobrászati képzelet iskolázásának ettől a legnagyobb jótéteményétől megfosztva a szobrászat sem kerülhette el sorsát: zsákmánya lett a festészetben diadalmasan előretörő naturalisztikus törekvéseknek. A kompozícióproblémákra és nézettségűre köte-lező építészeti tér magasságaiból minden támasz nélkül kilökve a való tér közepére nem maradt más hátra, mint megpróbálni alkalmazkodni az új föltételekhez. A szobrászok a nézők szintjére aláereszkedő, közvetítő talapzatalakok alkalmazásával, vagy pedig a főalak moti-vumának pillanatnyi, fényképszerű életvalóságával igyekeztek alko-tásukat a tektonikus kötöttségnélküli új helyzetbe belégyökereztetni. Ezeknél a szobrászokra úgyszólván rákényszerített megoldásoknál a legszobrászibb probléma, a döntő nézetekre való alakkiérlelés ter-mészetesen erősen háttérbe szorult.

A most jelzett átalakulás még egy, a szobrászat fejlődése szempontjából rendkívül súlyos következménnyel járt. A valószerű, festői elgondolások szolgálatában az agyag lett mindenható hatalommá, mely a kemény ércet és követ is saját rabságába hajtotta. Egész szobrásznemzedékek nőttek fel a nélkül, hogy a márványtömb s a márványfaragás képzetkeltő misztériumát, a kő és érc természetét, anyaghatásuknak a titkait megismerték volna. Kő- és bronzszobrok keletkeztek, melyek szinte hivalkodva magukon viselték az agyagban való fogantatás bélyegét.

Rá kellett mutatnom ezekre a szobrászat létalapjait megtámadó válságtünetekre, mert ez volt az a terhes örökség, melyet a XX. század a XIX. századtól átvett. Ettől a nyomasztó örökségtől való szabadulás vágya fűti át a fiatalabb szobrásznemzedéket, mely az anyagszerűtlenséggel szakítva, újra keresi a tektonikus kötöttséget. Ez az egyre erősödő törekvés az utolsó hat esztendő szobrászi termésének legbiztatóbb és kétségtelenül legértékesebb jelensége. A két egymástól elszakadt művészet, az építészet és szobrászat, is mintha újra keresné a kapcsolatot. Ha ez a törekvés egyelőre még bátor-talan s nem járt nagyobb eredménnyel, ennek oka abban rejlik, hogy a nagyobb megbízások még mindig úgyszólván kizárólag szabadtéri szobrokra szólnak. Ha szobrászatunk egészséges fejlődését biztosítani akarjuk, akkor ezen az egészségtelen helyzeten változtatni kell. A szobrászatnak architektonikus helyzetekhez való juttatása terén a hivatalos művészetpolitika is sokat tehet.

Azzal, amit eddig elmondottunk, bárha megjegyzéseink csak általánosságokban mozogtak s szobrászneveket nem is említettünk, az utolsó hat év szobrászi törekvéseinek egész diagnosztikáját tulajdonképpen már megadtuk s a különböző, egymásba játszó problémaretegeket is fölfedtük.

A XIX. század végének hagyományai legtisztábban a magyar szobrászat nagynevű nesztorában, Zala Györgyben élnek, kinek meggyőződése szent hevétől átfűtött, merészen csapongó képzeletgazdagsága és fölényes, minden nehézségen játszva diadalmaskodó tudása még azokat is tisztelgő elismerésre készíti, akik úgy érzik, hogy ez az irány már idejét múlta s a mai ember megváltozott lelki igényeit nem elégíti ki.

A második problémareteget a keresés és átigazodás nemzedéke képviseli. Ez a nemzedék az, mely az évkör termésében számszerűleg is a legnagyobb szerepet vitte. Vannak közöttük olyanok, akik még mindig a rodini impresszionizmus útjait járják. A legtöbbben azonban, bárha a naturalizmus légkörében nőttek fel, igyekeznek legyőzni

a nyers valóságosság kísértéseit s egy új, tisztultabb szépségeszményre szegzik tekintetüket. (Pásztor János.) Komoly odaadással foglalkoznak plasztikai problémákkal s a reliefstílus elvadulásával szemben is fölvtették a harcot. Sok közöttük a hajlékony tehetség, mely könnyen reagál minden külső hatásra s biztos tudástól és mintázási készségtől vezérelve a legkülönbözőbb stílusirányban egyforma biztonsággal mozog. Néhányan közülök különösen a síremlékplasztikában egy kissé bágyadt, érzelmes klasszicizmusnak lettek az útegyengetői. Sajnálatos, hogy gondosan mérlegelt szoborcsoportjaik mögül elmaradt az architektonikus keret, mely a csoportot elszigetelve, annak egységét és zártágát a nyugtalan háttérrel szemben biztosíthatta volna. Legnagyobb, osztatlan elismerést kiváltó sikereit ez a nemzedék tagadhatatlanul a képmás-szobrászat terén aratta. (Szentgyörgyi István, Kisfaludy-Strobl Zsigmond, Ligeti Miklós, Teles Ede stb.)

A harmadik, legfiatalabb és ígéretekben leggazdagabb problémaréteget az a nemzedék képviseli, melynek élén a ma élete delén álló Medgyessy Ferenc halad. Ez a nemzedék, bárha látszólag szembe helyezkedik a közvetlen előzményekkel, mégis tulajdonképpen az igazi nagy, klasszikus hagyományokhoz való visszatérést jelenti. Architektonikus érzéstől vezérelve újra fölfedezték a meleg érzéssel telített, kötött formavilág varázsát. Hitvallói és apostolai lettek az egyszerűségnek, őszinteségnek és nagyvonalúságnak, s nem utolsó sorban az anyagszerűségnek. A stílus ennél a generációnál nem cserélhető külsőség, nem pusztá járulék, hanem lényeg, lelki ügy. Elég, ha ez állítás igazolására az évkör néhány kimagasló alkotására. Pátzay Pál szinte szimbólummá nemesedő *Szomorúság* c. szobrára, Csorba Géza *Tháliájára* vagy Mészáros Géza *Elveszett fiújára* emlékeztetek. De fényes bizonyága ennek a tételnek Medgyessy Ferenc egész munkássága, kinek minden alkotása egy-egy újabb állomás a szobrászi igazságkeresés útján. Fejlődésében voltak és lehettek zökkenők, alkotásaiban voltak és lehettek egyenlőtlen ségek, hiszen minden igazi tehetségnek van dagálya és van apálya, de hogy Medgyessy erőteljes szobrásztehetség, akitől megfelelő feladatok elé állítva még sokat várhatunk, az egészen bizonyos.

A Greguss-bizottság azok alapján, amiket jelentésben előadtam, úgy határozott, hogy ebben az esztendőben két jutalmat ad ki. Az egyiket az Országos Magyar Képzőművészeti Társulat javaslatának megfelelőleg Zala Györgynek kívánta juttatni a milleniumi emlék befejezése alkalmából hálás elismeréssel és tisztelettel azért a nemzedékekre kiterjedő, hatalmas munkásságért, mellyel a magyar művészet ügyét oly lankadatlan buzgalommal szolgálta s a magyar

szobrászatnak külföldön is több ízben elismerést szerzett. A másik jutalomra Medgyessy Ferencet hozta javaslatba, különösen kiemelve *Pihenő leány* címen 1933-ban kiállított szobrát. A Társaság plénuma a Greguss-bizottság javaslatát egyhangúlag magáévá tette. Maga az a tény, hogy a Társaság ez alkalommal két jutalom kiadására érezte magát indíttatva, biztató jel szobrászatunk jövő fejlődésére. Ebbe a szebb jövőbe vetett hittel s a jutalmazott mesterek iránt érzett őszinte hódolattal és nagyrabecsüléssel hagyom el a felolvasó asztalt.

Hekler Antal.

IRODALOM.

Kossuth Lajos életregénye.

Hegedüs Loránt : *Kossuth Lajos, legendák hőse.* 8° 356 l.
Budapest, 1934. Athenaeum-kiadás.

Hegedüs Loránt Kossuth-könyve nem tartozik a *biographie romancée* manap igen divatos műfajához. A szerző «oknyomozó életrajz-vázlat»-nak nevezi művét. Ez a megjelölés mindenesetre újszerű, éppúgy, mint maga a könyv : mását és előzőjét csak Hegedüs Loránt Széchenyi-életregényében találjuk. Hogy a mű végére érve igazolt-nak találjuk-e a műfaji meghatározást, más kérdés. A könyv csakugyan oknyomozó, a szónak abban az értelmében, ahogy a középiskolai kézikönyvek megfogalmazták és a tudományos gyakorlat mutatja. Igyekszik nemcsak a legkülönbözőbb források segítségével, hanem a logika és a lélektan módszereivel is behatolni hőse bonyolult, sok tekintetben rejtelmes lelkivilágába ; megértetni részben szerves fejlődésének, részben katasztrofális változásainak okait ; bevilágítani szimpátiái és antipátiái forrásaiba ; felderíteni azokat a lelki összetevőket, amelyek eredője Kossuth Lajos történelmi hivatástudata. Mesteri módon ábrázolja a nagy sorsfordulatot, amely 1849-ben ketté hasította — és pedig csodálatos módon csaknem két egyenlő részre osztotta Kossuth pályáját. Forrásai ez első részre — 1802—1849 — megbízhatóbbak, a másodikra — 1849—1894 — gazdagabbak, de kevésbé hozzáférhetőek és ellenőrizhetőek. Egyébként Hegedüs tiszteletreméltó lelkiismeretességgel gondoskodott róla, hogy műve történelmi hitelességét fedezze. Munkája bírálatos anyagát, mint ő maga mondja Előszavában, a Magyar Történelmi Társulatnak nyújtotta be ellenőrzés végett. És bizonyítékait, fejezetről fejezetre haladva, külön füzetben adta ki. Ezzel művét mentesítette a sok jegyzet terhétől, egységessé és olvasmányszerűvé tette. És másfelől a *diplomatarium* összeállításával a szakbeli historikusok bírálatát tette könnyebbé és gyümölesözőbbé.

A szakszerű történelmi kritikát rá kell bízunk a históriaírás szakfolyóirataira. Minket e helyt Hegedüs Loránt könyve mint iro-

dalmi alkotás érdekel. A szerző tiltakozása ellenére mint történelmi regény, vagy mint regényes életrajz. Mert ez a Kossuth-könyv mégis csak az; még pedig két oknál fogva. Először azért, mert hőse a legromantikusabb hősök közül való, akiket valaha a történelem följegyzett vagy a képzelet kitalált. Mert élete kalandosabb, változatosabb, ellentétekben, titkokban, meglepetésekben gazdagabb, mint Dumas père vagy Victor Hugo legcsodásabb regény- és drámahőseié. Másodszor azért, mert Hegedüs Loránt maga is vérbeli romantikus. A nemzetgazda, aki már az egyetemen pályakoszorút nyer szakbavágó dolgozataival; a bankember, aki egyik legtekintélyesebb pénzügyintézetünk igazgatói székébe emelkedik; a pénzügyminiszter, akinek világraszóló tervei vannak a magyar pénz, a magyar gazdasági értékek, a magyar nemzeti vagyon megmentésére — poéta. És pedig a romantikusok fajából való. Szertelen és szónoki, ellentétek között hanyódó, a nyelv zenéjétől megittasodó romantikus. Mint politikus egyenes ágon leszármazottja annak a Kossuth Lajosnak, akit regényes elbeszélése hőséül választott. Hős és énekes ritkán találkoztak olyan szerencsés összhangban, mint Kossuth és Hegedüs. Kossuth megihlette Hegedüst. Hegedüs megértette Kossuthot. És ahol nem érezte eléggé világosnak, ott elindult forrásai nyomán, hogy eloszlassa kétségeit és bizonyosságot szerezzen hőse szándékai, indítékai, tervei és céljai felől. És ahol a források nem tudták útbaigazítani, ott segített rajta az a módszer, amely csak a geniális embereknek áll rendelkezésükre: a divináció.

Ha meg akarnók mérni és méréseink alapján megbírálni, mi a való és mi a költött ebben a regényben; hol vannak a határai a tudós kutató tájékozódásának és a költő álomlátásainak: akkor előbb meg kellene állapítanunk a mértéket, a normát e kritikai művelethez. Föl kellene építenünk a történelmi regény vagy a regényes életrajz elméletét s tételeit alkalmaznunk erre az egyes esetre. Itt és most ennek a nehéz feladatnak elvégzésére nem vállalkozhatunk. Elegendőnek tartjuk megállapítani, hogy Hegedüs Loránt Kossuth-könyve teljes mértékben megfelel a horatiusi követelményeknek: *utile dulci*; hogy méltó utóda és szellemi örököse nagybátyjának, Jókai Mórnak, aki gyermekora és ifjúsága mentora, nevelője, irányítója volt és egész életére rajta hagyta tehetségén, stíljén, világfelfogásán áldásos nyomát. S ami nem legkisebb érdeme ennek a könyvnek: teljesen át van hatva Kossuth géniuszának ihletésétől és így betölti azt a legfelsőbbrendű hivatását is, hogy szolgálja, terjessze, olvasóiban a lelkesedés hevéig fokozza a Kossuth-kultuszt.

Összefoglaló könyv a magyar nyelvjárásokról.

Horger Antal: *A magyar nyelvjárások. Egy térkép-melléklettel.*
Budapest, 1934. Kókai Lajos kiadása.

A nyelvjárás-kutatás régóta mostohagyermek a magyar nyelvtudománynak. Annál öröndetesebb most az a tény, hogy végre valahára összefoglaló könyv jelent meg nyelvjárásainkról. S hozzá olyan tudós tollából, aki már több könyvében tanujelét adta a magasokoldalú nyelvi érdeklődésének és boncoló képességének. Horger nyelvtudományi érdeklődése már korán a népnyelv felé fordult. Több kisebb-nagyobb nyelvjárás tanulmányt köszönhetünk neki, és más irányú kutatásai közben sem feledkezett meg teljesen a népnyelv ügyéről. Éveken keresztül szeretettel figyelgette a székelyek és a csángók nyelvét, a mellett azonban bejárta a magyar nyelvterületnek csaknem minden számottevő vidékét. A gyakorlat közvetlenségével élte bele magát a magyar nyelvjárások bonyolult kérdésesomójába, s a gyakorlat hevében gyűlt érdeklődés vezette a magyar nyelvjárások írott anyagának a feldolgozásához. Belemélyedt azokba a népnyelvi szövegekbe és nyelvjárás-tanulmányokba, amelyek először a *Magyar Nemzeti Múzeum Jutalomfeleleteiben* (1821), majd a *Tudományos Gyűjteményben*, Hunfalvy Pál *Magyar Nyelvészet* c. folyóiratában, a *Magyar Nyelvőr* kötetében, a *Nyelvészeti Füzetek* c. gyűjteményes vállalatban, újabban pedig a *Magyar Nyelv* lapjain, az *Ethnographiában*, a Kisfaludy-Társaság *Magyar Népköltési Gyűjteményének* kötetében és egyebütt jelentek meg. Ez a gyakorlati és bíráló tanulmányozás most érlelte meg legszebb gyümölcsét, amikor Horger arra vállalkozott, hogy összefoglalja a magyar nyelvjárás-kutatás biztos eredményeit, kiegészítve és megrostálva az anyagot a saját megfigyeléseivel.

Erre az összefoglalásra nagy szükség volt, és joggal elmondhatjuk róla, hogy hiányt pótol. Hiszen a múlt század kilencvenes éve óta nem akadt magyar tudós, aki erre a munkára vállalkozott volna. Akkor, 1891-ben jelent meg az első s mostanig egyetlen rendszerezése a magyar nyelvjárás-kutatás eredményeinek Balassa József tollából, *A magyar nyelvjárások osztályozása és jellemzése* címmel. Ez a könyv úttörő alkotás volt. Nyomában egy időre fellendült a magyar nyelvjárás-tanulmányozás. Sok nyelvjárás-leírás indult ki Balassa megállapításaiból s a Balassa szerkesztette képet igyekezett határozottabbá, teljesebbé tenni. Egyre azonban nem volt képes Balassa: a magyar nyelvtudomány uralkodó irányát, a nyelvtörténeti beállítottságot

megváltoztatni s nyelvtudósaink érdeklődését tartósan az élő nyelvjelenségek felé fordítani. Külföldön már feltűnedeztek a nyelvjárás-kutatás gyökeres megújulásának jelei, új módszerek és eszközök jelentek meg, amelyek a nyelvjárás-tudományon keresztül a nyelvtudomány egész rendszerének átszervezését, egész régebbi nyelvszemléletünk átértékelését ígérték: s ugyanakkor nálunk még mindig ott tartottunk, hogy ha valakit belső hajlam vagy külső ösztönzés a népnyelv felé irányított, nem tehetett egyebet, mint hogy a Balassa-féle könyv adataira építsen és az ott képviselt módszerre támaszkodjék. Az élő népnyelv kutatója még a legújabb időkben is kénytelen volt Balassa 1891-iki megállapításaira támaszkodni, a mellett pedig verejtékes munkával átböngészni az azóta szétszórta megjelent nyelvjárás közleményeket. Nem csodálkozhatunk azon, ha sok, egyébként lelkes vállalkozót visszariasztottak ezek a nehézségek a népnyelv tanulmányozásától.

Ezeket az akadályokat hártotta el nyelvjárás-kutatásunk fejlődésének útjából Horgernek *A magyar nyelvjárások* c. munkája. A kiváló nyelvtudós a mai tudomány színvonalára emelte Balassa könyvének anyagát azáltal, hogy azt újabb szempontok szerint átértékelte s az újabban megjelent tanulmányok eredményeivel megtöltötte. Horger műve mindamellettt nem pusztán átdolgozás, hanem teljesen eredeti, új alkotás. Balassa eredményei közül úgyszólván csak egyet tart meg változatlanul: a magyar nyelvterületnek nyolc nagy nyelvjárás-területre való felosztását. Minden más téren eredeti szempontok szerint hordja össze, rendezi és alakítja könyvének anyagát.

Elég egy futólagos pillantást vetnünk Horger művének beosztására, hogy meggyőződjünk arról a haladásról, amelyet a nyelvtudományi belátás tett Balassa könyvének megjelenése óta. Balassa könyve már címe és kitűzött célja szerint sem volt egyéb, mint a nagyobb magyar nyelvjárás-területeknek s ezeken belül a kisebb nyelvjárásoknak kijelölése és nyelvi jellemzése. Horgernél ezzel szemben teljesen eltolódott a kutatás súlypontja. Könyvének ugyanis csak egyik, kisebbik felében foglalkozik a magyar nyelvjárás-területek ismertetésével, míg az aránytalanul nagyobb második részben az egyes nyelvjárásai sajátságokat vizsgálja.

A bevezető szakaszokban meghatározza a népnyelv és a nyelvjárások fogalmát, elemzi azokat a nyelvfejlődési tényezőket, amelyek a nyelvjárások keletkezésében szerepet játszanak, foglalkozik a nyelvjárások és a nyelvi sajátságok földrajzi határainak kérdésével, a nyelvjárásai sajátságoknak minőség, valamint eredet szerint való

csoportjaival, utal a magyar nyelvjárás-tanulmányozás főbb szakaszaira s a magyar nyelvjárások keletkezésének kérdésére.

A nyelvjárás-területek ismertetése c. fejezetben sorra veszi a nyolc magyar nyelvjárás-területet s igyekszik ezeket pontosan elhatárolni egymástól. Érinti helyel-közzel a magyar nyelvjárás-területeknek településtörténeti és más történeti vonatkozású kérdéseit, rámutat a kérdéses nyelvterület körén belül mutatkozó nyelvi különbözőségekre a nélkül, hogy minden egyes esetben kijelölné a kisebb nyelvjárásokat. A szerző ugyanis nincs megelégedve Balassa idevágó kísérletével, s az újabb kutatások sem nyújtottak neki eléggé szilárd alapot az egyes nyelvjárások pontos földrajzi elkülönítésére és nyelvi jellemzésére. Balassa annak idején úgy oldotta meg ezt a feladatot, hogy kérdőíveket küldött szét az ország különböző részeibe. Horger itt nem követte elődjét, hanem inkább nyitva hagyta az utat későbbi kutatók előtt. Talán azért, mert kétes értékűeknek tartja a kérdőívek alapján szerzett értesüléseket, vagy mert attól tart, hogy az így nyert értesülések szükségképpen hiányosságokat mutatnak fel. Egészen bizonyos, hogy a nyelvjárás-határok és a nyelvjárások nyelvi jellemzésének kérdését ma már csak nagy körültekintéssel, nagyméretű és a mellett egységes munkaterv alapján lehetne megkísérelni megoldani.

A legújabb felfogás azonban meglehetősen kételkedve nézi a nyelvjárás-határoknak régi értelemben való megállapítását s egy-egy nyelvjárásnak régimódi leírását. Kitűnt ugyanis, hogy nincsenek merev választófalak az egyes nyelvjárások között. Nincsenek olyan szomszédos nyelvjárások, amelyek minden tekintetben különböznének egymástól, ellenkezőleg a különböző nyelvi sajátságok mellett sok azonos, egymásba fokozatosan átnyúló nyelvjelenség található bennük. Nagyobb joggal beszélhetünk ennél fogva az egyes nyelvjelenségek választóvonalairól, mint zárt nyelvjárás-területek határaitól. Nem csodálkozhatunk ilyenformán azon, hogy Horger könyvének legnagyobb része éppen az egyes nyelvjárásai sajátságokkal foglalkozik. Kirekeszti természetesen a szókincsbeli nyelvjárásai sajátságokat, amelyek a tájszótárba valók. Csak a nyelvtani jelenségeket sorolja fel, a nyelvtan fogalmi köre szerint rendezve el ezeket. Sorra veszi a hangképzésbeli sajátságokat, a hangok életéből adódó jelenségeket, a szótó változásait, a névszóképzés és névragozás, az igeképzés és igeragozás különösségeit, végül néhány mondattani sajátságot ismertet.

Ez a rész Horger könyvének legjelentősebb és legönállóbb fejezete. Az egyes nyelvjárásai sajátságokat rendszeren két szempontból vizsgálja: tiszta nyelvjárásai s azonkívül nyelvtörténeti szempont-

ból. Megállapítja mindenekelőtt a kérdéses nyelvjelenség mibenlétét s hogy hol, a nyelvterületnek melyik részén vagy mely részein jelentkezik. A fontosabb esetekben a földrajzi elhatárolást kiegészíti a nyelvjelenség terjeszkedésének felderítésével, a gócpontok s a terjedési irány felmutatásával. E mellett azonban majdnem minden esetben felveti az eredet kérdését is. Fejtegetéseiből világosan kiderül az a tanulság, hogy nyelvjárás-tudomány és nyelvtörténet nem egymás mellett álló tudományágak, hanem lépten-nyomon egymásra vannak utalva. A nyelvjárási tények csak annak kezében nyernek értelmet, aki otthonosan mozog a nyelvtörténet birodalmában is. Hogy csak egy példát említsünk, az egyes területeken tapasztalható ízést és a vele rokonságban levő nyelvjárási jelenségeket nem fogja megérteni s ennél fogva helyesen megfigyelni sem fogja tudni az, aki nincs tisztában azzal, hogy a magyar nyelvtörténet kétféle eredetű *é* hangot ismer: olyat, amely már a XVI. század előtt is *é*-nek hangzott, és olyat, amely csak a XVI. század folyamán keletkezett régebbi hosszú nyílt *ê*-ből. T. i. az íző magyar nyelvjárások csak a XVI. század előtti *é* helyén ejtenek *í*-t (pl. égni : ígni), míg a XVI. századbéli *é* rendesen ugyanúgy hangzik, mint a köznyelvben (az ég). Viszont a nyelvtörténet sem lehet el a nyelvjárás-tudomány megfigyelései, eredményei és visszakövetkeztetései nélkül. Horger már nem elégszik meg a mai nyelvállapot rögzítésével, hanem különböző egybevetések révén igyekszik a mai nyelvállapot eredetét is tisztázni s így végeredményben nyelvtörténeti következtetéseket levonni. Ha nyelvtörténeti tények nem segítik a nyelvjárási sajátságok korának, keletkezési idejének megállapításában, vagy más nyelvjárási sajátságokkal való összehasonlítás legalább a keletkezés sorrendjének felállításában, akkor tisztán területi szempontokat alkalmaz annak eldöntésében, hogy valamely nyelvjárási sajátság nyelvi újítás-e vagy pedig régebbi nyelvállapot megőrzése. Abból, hogy valamely nyelvjárási sajátság nagy területen él vagy a nyelvterületnek szélső részein használatos, következtet a legújabb nyelvöldrajzi elméletek értelmében is az illető nyelvjelenségnek viszonylagos régi voltára. Hogy azonban ezeket a területi elveket igazán gyümölcsözően felhasználhassuk a nyelvtörténeti következtetésekben, annak elengedhetetlen feltétele az, hogy ismerjük minden egyes nyelvjárási sajátságnak pontos földrajzi határait.

Sőt még ezen is túl kell mennünk. Már Horger tudatában van annak, hogy sok esetben nem lehet pontosan megállapítani egy-egy nyelvjelenség földrajzi határait. Ha pl. az ízés határait akarnók megállapítani, azt tapasztalnánk, hogy az egyik községben több, a szomi-

szédos faluban már kevesebb szóra terjed ki az ízés. A legcélravezetőbb dolog tehát az volna, ha gondosan kidolgozott egységes munkaterv alapján az egész magyar nyelvterületen szótérképeket készítenénk. Ezek egybevetéséből megállapíthatnánk aztán az egyes nyelvjelenségek, nyelvtani sajátosságok határait, sőt így lehetne igazán tudományos módon kijelölni a magyar nyelvterületnek kisebb és nagyobb nyelvjárási egységeit is. Ilyen nagyszámú térképek elkészítése azonban olyan vállalkozás, amely egy ember munkaképességét meghaladja: csak egy nagyszerű nemzeti megmozdulás teremthetné meg a szükséges erkölcsi és anyagi eszközöket.

S ezt várjuk Horger könyvének hatásától. Amire annak idején Balassa könyve nem volt képes, most talán — éppen a huszonnegyedik órában — meg fogja valósítani Horger munkája. Igazolja a tudományos világ előtt a nyelvjárások kutatásának fontosságát, lelkesíti a közvéleményt a népnyelv értékeinek megbecsülésére, s olyan szellemi légkört fog teremteni, amelyben megszülethetik a sok részletbevigó nyelvjárastanulmány mellett egy új *Magyar tájszótár* és egy hatalmas *Magyar nyelvatlasz*.

Papp István.

Két nőíró.

Gergely Márta: *A salakmosó*. Budapest, 1934. 8-r. Pantheon kiadás, 264 l.

Szentmihályiné Szabó Mária: *Irén évei*. Budapest, é. n. (1934), 8-r. Révai kiadás, 224 l.

Ha vidéki város egy regény színhelye, rendszerint az szokott történni, hogy a környezetéből kiemelkedő, jobb sorsra érdemes hős valami oknál fogva bizonyos erőlködés után visszahull ebbe a sívár környezetbe. Az író nem egyszer önmaga jobbik felét, ábrándjait dédelgeti az ilyen írásműben: egyetlen, kihúnyó fénysugár a mocsár felett. A fiatal írónő el tudta kerülni ezt a szinte természetesen adott kisváros-regényhablont, főképp annak keserű hangulatát. Gergely Márta életörömét, fiatalságának boldogságát, lelkének természettől és költészettől fakasztott jókedvét akarta világgá kiáltani. Ez a lényege munkájának, ez a fontos, ez az örömjongás számára a regény: örülök, hogy élek, örülök, hogy ember vagyok. Minden egyéb háttérbe szorul nála. Tehát a cselekvény sem fontos; ami történik, mindössze ennyi: egy kisvárosi fiatalember, az érettségén megbukott Neirok Péter, aki mellesleg az egész város kedvence, álláshoz jut egy borkereskedésben. Amilyen sikerei vannak a nők

körül, s amilyen ügyesen tud barátaival bánni, annyira ért az üzlethez is. Főnökében ép ez a siker ébreszti fel a bizalmatlanságot: felmond Péternek. De ő nem az az ember, aki elkeseredik: néhány hónap múlva újra hivatalban ül s őszidőben mint katona tűnik el szemünk elől. De nem fontos az íróknak a jellemzés sem: a Neirok-fiú környezetét, igaz, naturalista színekkel festegeti, de általában mindenki, barátok és szeretők, ismerősök és egyszer-látottak, csak arra valók, hogy meghallgassák Neirok Péter lírai szónoklatait életéről, örömről, igazságról és költészetről. Azután médiumoknak szánta őket az író: rajtuk és általuk próbálja ki Péter emberismeretét, világít rá tévedéseikre és tévelygéseikre, vetkőzteti le nagyképűségüket. Ők az anyag, a mocskos, salakos massa, amelyet Péter tisztára mos, hogy a mélyben felcsillanjon a léleknek salakba ágyazott aránya.

De ez az arany, a humanum, Péter lelkében ég vakító fényességgel. Életöröm sugárzik minden szavából (de sokat szaval róla!), a világ lényege felismert igazságának megszállottja ő, testi és lelki kiválóságok szerencsés birtokosa; az a célja, hogy teljes ember legyen, ezért akart megtanulni minden mesterséget, tudományt, művészetet és életmódot, ezért a küzdelem a lelkében élő torz hatalommal: a salakkal. Ezt kell kiforrnia, hogy feljusson az emberi méltóság csúcsára.

Csakhogy ennek az elmondása igen veszélyes a kezdő regényíróra nézve: nagyon könnyen alaktalan, ködbevesző líraiságba csábítja. Ez a veszély tette tönkre a fiatal író regényét. Nem bírt a feltörő líra fantomával, az édes szavak elborították a történés és lélekrajz lehetőségét; elnagyolt, rapszódikus okoskodása furcsa lírára kényszerítette a reálisnak rajzolt környezetben.

Ilyen a stílusa is: fellengős stílromantika, amibe Erdős René és Szabó Dezső («A kihullott szavak szétgurulnak a földön») hangja gyakran beleszól.

Gergely Márta regénye nem sikerült; ha műalkotást nem is, de foglalt adott: fiatalos örömtől hangos írása után remélhetőleg a művészetből is kapunk valamit. Fellépése csak megnyerő emberi dokumentum: friss tavaszi szél a hegytetőn.

*

Torday Miklós tanár úrnak három szép gyermekében és feleségében boldog életét, helyesebben családjá életét nagy veszedelem fenyegeti: a gazdasági válság kirobbanása azzal a lehetőséggel rémíti, hogy feleségét, — aki szintén tanár egy pesti gimnáziumban — mint minden férjes közalkalmazottat, elbocsátják. Pedig a kettős fizetésre

égető szükségük van: nemcsak gyermekeik jelene és jövője miatt, hanem a szintén náluk élő két anya és nővér miatt is. Hiába küzdenek, sóhajtoznak, hiába virrasztják át éjszakáikat, nem marad más hátra, mint kimondatni a látszólagos válást. Így megmarad az a reményük, hogy megmentik Irén állását és fizetését — de nagy az ára a hagyományos morál semmibevevésének. Tizenhétévéssé serdült leányuk, Ica, szemükbe vágja az analógiát: ők a vagyon miatt erkölcstelenséget követnek el, neki pedig megtiltják, hogy egy gazdag bankár útján vívjon ki magának nyugodt és gazdag életet. A szülők égő fájdalommal látják a valóságot: nagy áldozatot jelentő példaadásuk megmérgezi leányuk életét. Nincs más hátra, mint helyreállítani a megzavart leány lelkében az egyensúlyt; a formai válást lényegében is végre kell hajtani: a férfi elköltözik családjától. Ideget bomlasztó szenvedés lesz mindnyájuk osztályrésze: Ica, tanúja lévén állásfoglalása következményeinek, éppúgy kínlódik, mint édesanyja. De ő a megbékélés angyala is. Midőn a fiatal Lőrinczy György tanár mellett kivirágzik szerelme, átéli anyja igazságát, a mindent légyózó asszonyi szeretetet. Most már megértve szülei életét, visszavezeti őket a családi élet boldogságába.

Ebben a mesében van alkalma szemléltetni az íróknak a szülők és gyermekek világnézeti ellentétének ma divatos problémáját is. Az érzelmességében szinte naívvá váló asszonnyal szemben ott áll hidegfejű, céltudatos, akaraterős leánya: fiatal, de a lelke csupa acél; mérhetetlen távolságban látja magát szülei erkölcsi felfogásától, szépségét eszközül akarja felhasználni a gazdagság elérésére — de csak addig, amíg szerelmessé nem lesz. Mikor a szeretett férfi a vállára teszi kezét: a szavak, a ráerőltetett «generációs» szellem lefoszlanak róla s az lesz belőle, ami anyja vagy nagyanyja volt: a szeretetben és családban teljessé váló asszony.

Szabó Máriának ez a regénye a mai életről szól a ma emberének. Szinte tételszerűen elemezhetők ki írásából mondanivalói: a kettős fizetésű tisztviselőcsalád élete sem irigylésreméltó, a válást nem lehet formailag végrehajtani a család életének megsemmisülése nélkül, az új nemzedék életformája sem lehet más, mint a szeretet és a család.

Az író sokat foglalkozik a mai élet anyagi és lelki nehézségeivel, van alkalma meglátni a sötét elkeseredést és a világitó hősiességet. Mondanivalóit ebből az anyagból meríti, lehet, hogy szóról szóra megtörtént ez az eseménysorozat is. És mégis! Mintha az élet csak távolról zúgna ebben a regényben, mintha minden festett kulissza lenne; a szavak nem az indulat, szeretet vagy fájdalom szavai, sokszor stilizált, elgondolt szavak ezek. Nincs csengésük, nincs életük;

a tizennégyéves leány így beszél: «Bizonyos, hogy valahol, valamerre vár bennünket a magunk igazi élete . . . Itt nem. Azt én tisztán érzem, hogy itt nem . . . Mert itt én olyan nyugtalan vagyok és este, mikor a nap lezuhan a Badacsony mögött, úgy érzem, hogy jó lenne utána rohanni és megkeresni, hogy milyen hegyeket, milyen völgyeket látott. Hogy kikre nézett olyan melegen vagy olyan hűvösen, mint aznap reánk.» Papiroson szépen festenek az ilyen szavak, de az író, aki a mai életet feltétlenül a maga valóságában szeretné bemutatni, a stílustörés veszedelmébe rohan.

Ez a baj hőseivel is. Talán azért, mert nagyon szereti őket, talán mert nagyon szíven fekszik a mai élet zűrzavarába kiáltandó problémája: elárasztja őket érzellemmel. Nem az a baj, hogy érzelmük vezeti őket (különösen a tanárpárt), hanem az, hogy az érzelm szinte mértéktelenné válván, érzélgősségbe siklik. Szinte szeretnénk odakiáltani nekik: az érzések zűrzavarába több akaratit elemet és több értelmet vinni! Kiszabadulni egy pillanatra ebből a fülledt, örökké feszült érzelmi légkörből, fölmenni az értelem csúcsára és szétnézni egészségesen az élet tényei között! Ismételjük, nem hazug életet festett Szabó Mária. Csak egy cseppet elhibázza a mértéket: több a papirosélmény, mint a valódi. Nemes szív dobog minden sor mögött, az asszonyi hősiesség költőjének sorai ezek. Szeretetről ír, szeretetet hirdet — s a szeretetnek ez a tengere körül fogja hőseit, ringatja, sodorja őket. De egyúttal elsodorja a műalkotás fegyelmét is: realizmusa csak akart, de nem elért realizmus lesz. A szándék és eredmény összhangtalansága az, amit stílustörésnek mondottunk.

A két ismertetett nőíró eltérő jellemű regényének közös veszedelme: a líra mértéktelen uralma. Nem ártott volna az érzelmek áradásának gátat emelni.

Haraszthy Gyula.

Magyar anekdoták, magyar kuriózumok.

György Lajos: *A magyar anekdota története és egyetemes kapcsolatai.* Kétszázötven vándoranekdota. Az anekdota forrásai. Budapest, Studium, 1934. 8-r., 272 l.

Ráth-Végh István: *Magyar kuriózumok.* Budapest, Rózsavölgyi, é. n. (1934) 8-r., 272 l.

A kisebb terjedelmű, tartalmas és jóízűen jellemző elbeszéléseket, amelyek elmés csattanóval végződnek, a XVIII. század kezdte görög szóval anekdotáknak nevezni. Hosszú életük gyakran még a Kelet szövevényes eszmevilágából indult el s évezreden vonult végig,

amíg mai, mennél rövidebb fogalmazásokká sűrűsödtek. Az anekdotának jellemző vonása, hogy gyakran valóban élt, nem egyszer híres történeti alak köré csoportosul s bár magva, ötletessége személyeken át is vándorol, máshoz-máshoz tapad, motívumai nem vesznek kárba, mégis: formailag sohasem alakul ki, állandó szövege nincs. Korszellemhez és ízléshez mindig jól idomul. Evvel a változó kifejezésformájával is más műformáktól független, élő irodalmi műfaj, amely az irodalom alatti népi szellemben is, az anekdotákat önmagukért és tudatosan művelő íróknál is formai különbségek nélkül a maga életét éli. Vándorútjának földerítése a tárgytörténeti kutatásnak kedves és hálás föladata.

Nálunk a tudomány természetesen akkor kezdett vele foglalkozni, mikor a tárgytörténeti irány és az összehasonlító módszer virágában volt; első lendülete Katona Lajos munkásságában mutatkozott meg, aki leginkább középkori irodalmunk példáit vizsgálta. Módszerének és nagy látkörének, de intuitív szellemének is örököse. György Lajos, céltudatosan átfogó munkálkodással folytatja kutatásait. Andrád Sámuelről, majd Kónyi Jánosról írt könyveivel témáját kimerítő, gondosan formált egészet adott. A múlt évben a M. Tud. Akadémiának mutatta be azt a most, Császár Elemér 60. születésnapjára megjelent s neki ajánlott kötetét, amely a magyar anekdota történetét foglalja össze, és kétszázötven vándoranekdota motívumait mutatja be egész világirodalmi háttérükkel. Bevezetéséből megtudjuk, hogy az ókori apofteg máktól függetlenül alakultak ki a részben keleti jellegű középkori kath. példák és példatárak s az ugyancsak középkori német «Schwank»-ok. A tréfák terjedésének igazi talaja azonban a humanizmus, kialakulása a facetia, első mesterei Poggio és Bebel, s különösen Poggiót nagy föllendülés követi az elbeszélő irodalomban. A XVII. századig a gyakran útszéli, sokszor trágár facetiák a kedvelt olvasmányok és témák; a belőlük kristályosodó anekdota a XVIII. század szülötte. A mi irodalmunk a kódexeknek egy-két kedélyes példájával kapcsolódik bele először az anekdoták történetébe. Tréfákat tudhattak, mondhattak uruknak az udvari bolondok is; de már Hunyadi János Poggiót olvasta s a XVI. században gyors iramban terjed nálunk is a facetia, Kolumbán János népszerűvé vált művéig. A példák pedig, amelyek Temesvári Pelbárt óta élnek, Pázmányon át Taxonyi Jánosig prédikációkban és példatárakban egyforma gazdagsággal jelentkeznek.

A modern anekdota idegen talajból eredően, de magyaros ízzel és megjelenéssel, bővizű forrásokból táplálva buggyan ki Kónyi János és Andrád Sámuel gyűjteményeiben; nyomban utána pedig magyar szellemmel jelenik meg Szirmay Antal *Hungaria in parabolis*

latin följegyzéseiben. S vele megkezdődik a XIX. század vérbeli magyar anekdotás hajlandósága, amely Jókai Mórral ér tetőpontra. Jókai gyűjtője és formálója volt a magyar anekdotának. A magyar huszár s általában a katona, a vitéz, a magyar falusi plébános és a magyar paraszt köré kristályosodik a legjava. Ebben Vas Gereben Jókai leghívebb követője vagy párja. Mikszáthban több a világirodalmi kapcsolat, de éppen annyi a magyaros szellemesség. A század második felének legjavát az ő anekdotáik töltik be s velük és mellettük az élelap-irodalom fölburjánzása bővíti az anekdoták kincsanyagát, amelyet Tóth Béla foglalt keretbe.

György Lajosnak ezt az alapvető, mert elsőnek összefoglaló, gonddal és szeretettel megírt munkáját egy nálunk páratlan gyűjtemény egészíti ki. Kétszázötven olyan anekdotát jelöl meg, amely irodalmunkba mint vándoranekdota került. Csak megjelöli. Könyvét szerfölött megduzzasztotta volna, de javára lenne, ha — legalább is is első magyar földolgozásukban — magukat az anekdotákat közölné. Helyszűke miatt csak magjukat jelöli meg a címben vagy néhány jellemző szóval. De ezt a pár, a további kutatásnak elegendő vonást megpótolja az anekdota fontosabb külföldi változatainak vagy éppen forrásainak megnevezésével, a magyar változatok pontos felsorolásával s a hozzá tartozó irodalom összeállításával. Lelkiismeretes és nagy-szerű munka ez; valóban minden megvan benne, ami nálunk addig föl kutatható volt; pompás elindulás minden újabb kutatáshoz. Méltón fejezi be a gyűjteményt azoknak a forrásoknak könyvészeti felsorolása, amelyek a magyar anekdoták kapcsolatai, lelőhelyei és élete szempontjából figyelmet érdemelnek. Ezek közül is tiszteletre-méltó a legnevezetesebb külföldi gyűjtemények felsorolása: beszédes bizonyossága annak, hogy mit böngészett át György Lajos, míg gazdag anyagának világirodalmi hátterét megrajzolhatta. A magyar irodalomnak körülbelül félezer olyan lelőhelyét jelöli meg, ahol anekdotákra bukkant. Itt megint mértéke munkájának, hogy nem csupán terjedelmes gyűjteményekről van szó, hanem Kazinczy levelezésében, Jókai vagy Mikszáth összes műveiben is lapszám szerint utal az anekdotákra.

György Lajos ezúttal is kimerítette munkájával problémáját, újabb hatalmas útjelzőt állított a magyar tárgytörténeti kutatás útjaira. Jó volna, ha Andrád és Kónyi után a XIX. század magyar anekdotázóiról is az eddigiekhez hasonló monográfiákat kapnánk tőle.

György Lajos tudományos apparátusra épített munkájával egy időben s egyforma terjedelemben, de díszesebb kiállítással jelent meg egy másik könyv, amely rokon tárgykörben mozog: magyar

kuriózumokat ismertet. A kuriózumnak nincsen eléggé kifejező magyar neve ; a *furcsaság* közelíti meg legjobban. De ez csak formai jelentését tükrözi, nem mondja meg a latin névhez tapadt fogalmi jelentést is : kuriózumon valóban megtörtént furcsaságot, ritkaságot, különösséget értettek, amit érdemes volt megnézni, elbeszélni, megírni. A kuriózum művelődéstörténeti érdekű, mert a műveltségnek mérsékelt vagy csak fejlődő fokára jellemző, az anekdotától éppen abban különbözik, hogy lényege a történeti hitelesség. Önmagában korszerű és kortjellemező ; mert ami a műveltségnek és tudománynak későbbi fokán természetes, az egy régebbi vagy alacsonyabb fokon kuriózus, s *arra* a korra vagy műveltségre jellemző, amelyben még furcsaság. Kuriózumgyűjtemény pl. Eberhard Buchner sokkötetes gyűjteménye, *Das Neueste von gestern*, amely régi híreket, újdonságokat válogat össze : ezek jórésze akkor rendkívüli, furcsa volt. Nálunk a kuriózumoknak Tóth Béla volt első, hivatott gyűjtője és magyarázója. Az *embert*, a közülünk való, mindennapi embert kereste bennük, azt akarta kuriózumokon át is a történelemben megismerni.

Ráth-Végh István, aki eddig két regénnyel szerzett irodalmi nevet, a Tóth Béla munkáját próbálja folytatni. Mint maga mondja, tíz esztendő óta gyűjti a kuriózumokat s nagy anyagkészlete van, ebből ad ki tizenhétet, olyanokat, amelyeket föltevés szerint a közönség még nem ismer. A közölt kuriózumok nagyrésze valóban érdekes is ; Ráth-Végh a műkedvelőn felülálló szakértelemmel kutatja ki a közölt esetek okiratait is, irodalmát is, párhuzamos történetekkel még színesebbé teszi témáit. A legöregebb emberektől a csodagyerekekig, boszorkánypöröktől csodálatos betegségekig, régi étkezés, tánc vagy szerelmeslevél sorakozik az egyhangos magyar vers vagy a Mecséry generális összeszabdalt koponyájának története mellé — kuriózumnak. Munkája nem összefoglaló természetű, — kuriózumok minden időben vannak, teljességről tehát e téren beszélni sem lehet — tudományos szempontból sem mérhető György Lajos könyvéhez. Ráth-Végh István voltaképpen Tóth Béla könyveinek folytatását kíséri meg s ha stílusban és előadásban azokkal nem versenyezhet is, érdemes munkát végzett és figyelemreméltó könyvet adott a közönség kezébe.

Gálos Rezső.

A REMÉNYEK ÉVE.¹

A szerencsétlen olasz háború (1859) súlyos csapást mért Ausztriára. Nagyhatalmi állását megingatta, területi épségét megcsonkította s belső helyzetében is válságos forrongásokat okozott. A katasztrófában, mely a hadsereget érte, nemcsak a rossz hadvezetésnek, hanem a belső erőgyengülésnek is része volt, a bekövetkezett balfordulat a kormányrendszer régi eredendő bűneire is következtetést adhatott. A birodalom a felbomlás tüneteit mutatta, a zilált pénzügyek, a belső harcok és a korrupció, mely már a magasabb körökig is eljutott, a hosszú önkényuralom rendszerének és politikájának balvégzetes eredményeit bizonyította. Széchényi jóslata valóra vált, a rendszer Potemkin-falai abban a pillanatban összeroppantak, amint egy kívülről jövő nagyobb meg rázkódtatás az erők ellenálló képességét próbára tette.

A tanulságok mégsem hozták meg az okulást, Ausztria régi átka, a félmegoldások és a halasztó kísérletezések rendszere továbbra is lenyűgözve tartotta az erőket. A hatalmasoknak, akik a birodalom sorsát intézték, még nagy utat kellett megjárniok, hogy öncsalódásaikkal megtisztuláshoz jussanak.

A nagy történelmi fordulat a magyar nemzet életsorsában is új mesgyéket vágott. Bár a remény, melyet az októberi diploma magával hozott, gyors elvirágzásnak bizonyult, a gyűlölt rendszer bukása új életet öntött az elnyomott magyarságba. Midőn 1861 tavaszán az alkotmányos korszak bekövetkezett, a nemzet önbizalmában megerősödve indult a küzdelem útjára.

¹ A szerző *Tisza István élete és kora* című sajtó alá készülő munkájának első fejezete.

Az országgyűlés gyülekezőben van, a választások megtörténtek, a közbizalom lelkes életnyilvánulásaival. A nemzeti felbuzdulás lángja tüzet fog az országban, legerősebben a fővárosban, melynek életét megélénkíti az országgyűlésre felvonuló közéleti harcosok tábora. Mintha tizenkét esztendővel megfiatalodott volna a nemzet, minden a régi időkre emlékeztet. A új országgyűlés nem más, mint folytatása a réginek, kevés változással, inkább pótlásával azoknak, akiket a halál időközben az élők sorából elragadott. A száműzetésben élő régi harcosok is hiányoznak, a mult forradalmi megbélyegzettei számára még nem nyílt meg a hatalom kegyelemosztó forrása. A lelkes felbuzdulásban fájó érzéseket vált ki Erdély távolmaradása, de a bérces haza hűségében nem inog meg a bizalom, a mielőbbi egyesülés gondolata összeforrasztja az egész magyarságot.

A régi nagy minisztériumból hatan vannak még életben, ezek közül Deák, Eötvös, Klauzál az új országgyűlés tagjai. Kossuth, Szemere külföldi száműzetésben, Esterházy Pál elfeledett visszavonultságban, a halottak: Batthyány, Széchényi és Mészáros, meggyászolva és örökbe fogadva a nemzet kegyeletében.

Pest utcáin hullámoz az élet, minden fellendül, megifjodik a feltámadó magyar világban. Az egész magyar társadalom a lelki egybeforradás képét mutatja, oly tisztult, nemes alakban, mely a nemzeti ügy szolgálatának idealizmusára minden következtetést megadhat. Az elvi harcok, ha néha élesebbek is, felülemelkednek a kicsinyes önző párttusákon, elvakult szenvedélyesség, személyes torzskodás nem zavarja meg az összhangot. Az új idők lelkesítő hatása minden téren mutatkozik. A divat is visszahozza a régit, a délceg magyar viselet tüntetéssé válik, tiltakozássá Bécs ellen, melynek igáját a magyar nem hajlandó többé elviselni. A magyar nő is nemzeti köntösbe öltözik, az ősi viselet színpompás szépségébe, mely Pestet tündérekertté varázsolja és lázba ejti a fiatalságot, melynek lelke úgyis telítve van az új eszmék szellemével.

A korszak nagy reményeket hoz magával. Nemcsak a közélet forrongásai termelik ki az erőket, a nemzeti Géniusz

ősfája is gazdag gyümölcsökkel terhes. Madách remeke ott hever már Arany János fiókjában, hogy nemsokára életre támadva, fénysugaraival megaranyozza a sztrégovai nemesi házat. A Nemzeti Színházban Erkel *Bánk bánja* a lelkek szikráját gyujtogatja. Első előadása, mely a rügyfakasztó márciusi napokra esik, ébresztő hangja a jövőnek, melyet a mult szenvedéseinek árán váltott meg a nemzet. Endre király udvarában ott van az egész magyarság, rég elfojtott keservek lángja csap a magasba, midőn Bánk fájdalmában, Petur haragjában az ősi bánat hangjai megszólalnak.

Kemény Zsigmond ebben az évben fejezi be *Lángelméjének* egyik legragyogóbb alkotását, a *Zord időt*. Jókai lelkében is most formálódnak ki *Az új földesúr* remekbe készült alakjai. Mesteri lélekrajzaiban megoldja a problémát, a magyar föld átalakító hatásának csodálatos titkát, mely a szenvedésben kipróbált hűséget a szent hantokhoz elválhatatlanul odaköti. Valóban gazdag év, dús aratással, a remények éve, amint a költő nevezi:

Megüdvözöllek régi búm dalával,
Remények éve! áldom jöttödet.
Oh, tégy irgalmat e szegény hazával,
Ha bűnhödénk, elég a bűnhödét,
S elég viselni — ha mint Jób — keresztünk;
Szirt is leroskad, nem hogy férfi váll,
Ne csalj, ne csalj, midőn remélni kezdtünk,
Még egy csalódás: annyi, mint — halál!¹

A nemzet Teleki Lászlót várja, aki az imént szabadult ki bécsi börtönéből, melyet a császár kegyelme megnyitott számára. Mint a nemzeti ügy mártírja vonul be az országba, dicsőítve azoktól, akik benne a meg nem alkuvó harc bajnokát látják. A nemzeti közérzet mellette van e napokban, az elsőség az övé, nem Deáké, aki ha egyéni tekintélyében szilárd marad is, az osztatlan közbizalmat e korban nem bírja. Teleki pártja erősebb, mint az övé, amit az első erőmérkőzés is bizonyít. Az új országgyűlés elnöki állásait a határozati párt jelöltjei nyerik el, ami nem történhetett volna meg, ha

¹ Arany János költeménye: 1861.

Deák tábora többséggel rendelkezik. A Haza Bölcsét mindezen hidegen hagyja, sem többségre, sem hatalmi elsőségre nem törekszik. Követi régi meggyőződését, melyet már a múlt országgyűlésen is vallott, hogy elveinek igazságaival, nem pedig a párthatalmi taktika eszközeivel kíván hódítani. Tisztában van a küzdelemmel, mely előtt áll, nem ingadozik, nem alkuszik, de nem is kelt túlzó reményeket a sikerre nézve. Hatalmas elméje számot vet az erőpróbákkal, melyek a nemzetre várnak s nem ringatja magát oly fantáziákban, mint aminők a könnyen hevülők lelkében tüzet fognak.¹

A közfigyelem élénk érdeklődéssel fordul az új politikai nemzedék felé is, mely a törvényhozásba felvonul. Az egyik reményt Bihar hozza, a fiatal Tisza Kálmánban, akit Debrecen küldött fel az ország tanácsába. Multja nem ismeretlen a nemzet előtt, mely már a pátens körül lefolytatott küzdelem óta a jövő egyik hivatott harcosát látja benne. Tekintélyének bizonyítéka, hogy az országgyűlés bizalma az első alelnöki állásba emeli. Nem csekély kitüntetés a tekintélyek korában, mely ily tisztségeket csak az elismert hivatottaknak, jellemben, tehetségben kipróbált jeleseknek juttatott. Ghyczy Kálmánt multjának nimbusza, Tisza Kálmánt jövőjének időszerűen felismert hivatottsága emeli a közbizalom magaslatára, oly időben, midőn a tekintély súlya komoly érdemek alapján mérlegeltetett.

Tisza Kálmán családjával együtt érkezett a fővárosba és egy szerény lipótvárosi házban szállott meg, mely a régi Pest egy derék iparos-polgárának, Karczag kalaposmesternek volt tulajdona.² A szállás gróf Degenfeld Imre lakása,

¹ Deák lelkiállapotának hű tükre az a levél, melyet ezekben az időkben sógorához, Oszterhuber Józsefhez intézett. Kónyi, II. k., 304. oldal.

² A házat, mely a Zrínyi-utcában van, ma már emléktábla jelöli. Akkori tulajdonosa, Karczag kalaposmester, egyike volt a régi Pest magyarérezésű, lelkes polgárainak. Midőn az új Nemzeti Színház 1837-ben megnyílt, annak felszerelését Karczag kalaposmester gazdag adományokban részesítette. Több száz kalpagot, díszöltönyt ajándékozott a színház céljaira, ami lehetővé tette, hogy a Nemzeti Színház előadásai már az első időkben a kor igényeinek megfelelő díszes kiállítást nyerjenek. *Vasárnapi Ujság*, 1887., 39. sz.)

az apósé, aki szerető gonddal csügg nagyszámú családján, mely szívéhez van nőve. Az öreg gróf nagy élettapasztalatokkal rendelkezett, észjárását okos, megfontolt számítóképeség jellemezte. Származására német, de átalakulásában nemesen kitisztult magyar, azon típusok egyike, melyek a magyar föld átalakító hatásának mindenkorra becsületére válnak. A Degenfeldek az idők folyamán teljesen átidomulnak s erős kálvinista magyarokká válnak. Szívós, fantázianélküli, eszes faj, mely a magyar jó tulajdonságokat a német életrevalóság számító gyakorlatiasságával egyesíti.

1861. április hó 22-én a Zrínyi-utcai házban örvendetes családi esemény történik. Fiú születik, első szülött a nagymultú Tisza-családban. Tisza Kálmán idősebb fivérének, Lászlónak, nincs és nem is lesz később sem fiúgyermek, Lajos öccse nem nős, tőle nem várható a család szaporodása. Az újszülött nagy örömet hoz a családba és boldoggá teszi Degenfeld nagyapát, aki, míg él, az unokának szerető mentora, a fejlődésben és nevelésben hűséges őrzője marad. Május 6-án nyeri el az újszülött a szent keresztséget, melyben István Imre Lajos Pál nevet kap. A keresztelést Török Pál, a dunántúli ref. egyházkerület főpásztora végzi, ugyanaz a puritán egyházi férfiú, aki néhány nap múlva a nemzet halottját, Teleki Lászlót búcsúztatja.

A kis Tisza István nagy idők szárnyain érkezik, a nemzeti küzdelmek és megpróbáltatások idején, szinte felidézve azt a félszázaddal azelőtti lázas, forrongó korszakot, melyből a germán őserő kisarjadzott, hogy titánoknak adjon életet. Bismarck is e kor szülöttje volt, az ő pályaindulása is egybeesik a feltámadó nemzeti eszme áramlatával, mely a hivatott erők szárnyalásának magasratörő lendületet adott. Tisza István is a nemzeti megújulás korával érkezett. A keresztelő magyar pap bátran idézhette volna az ő bölcsőjénél is azokat a szavakat, melyek az ősi Bismarckház lelkészének ajkain áldásra fakadtak, midőn egy nagy történelmi multú család reményteljes sarjának lelki útravalót adott.

«Vajjon mit hozott e gyermek magával?» — mondja

a pap. — «Hősök áldottak meg, mielőtt születted. Légy te is hőse nemzetednek, hazád és néped boldogítására.»¹

A fiatal Tisza-sarj is nagy történelmi ősök ivadéka, családfás elődeiben egyenértékű az ország legjobbjáival.² Ősök állanak őrt az ő oldalánál is, Bethlen, Teleki, Wesselényi ősök, akiknek szelleméből hagyományok fakadnak, áldozati kötelezettségek a nemzeti ügy szolgálatára. A germán óriás sorsában megfogamzik a pap jövődőlése, Bismarcknak megadta a sors, hogy nemzetével együtt felemelkedjék a magasba. Tisza Istvánnak nem jutott osztályrészül a siker, harcaiban el kellett buknia a tragikum által, mely nemzetének is tragikumává lett. A Zrínyiek, a Széchényiek sorsa ez, mely örökség gyanánt szállott át Tisza Istvánra is, akinek a hagyományos magyar Végzet ásta meg az útját, mely a nemzet legjobb küzdőinek csak tragikus sikertelenséget juttatott.

De ki volna az, aki a napsütéses fényben egy pályafejlődés sorsát vizsgálná, melynek titkát a jövő homálya övezi? Ki sejthetné, hogy a fiatal Tisza-sarj bölcsőjénél a magyar sors szövőszéke egy új Mohács gyászkontösét szövögeti? Igaz, hogy az apa büszke reményeket fűz fiához s már korán megfogamzik az elhatározás benne, hogy a hazának fogja felnevelni.³ Elhatározása csak természetes lehetett a hagyományoknak abban a korszakában, mely az átöröklés rendszerét a politikában is kötelezővé tette. A történelmi középosztály hivatottságához tartozott, hogy ezt a kötelezettséget a családi életben is ápolja és az utódokra hárítsa, ha az átöröklés fordulata bekövetkezik.

¹ Du Moulin Eckart : *Bismarck, der Mann, das Werk*. 5. o.

² A Tiszák nemzedékrendi leszármazására nézve két értékes ismertetésünk van. Az egyik dr. Pokoly Józsefé : *A geszti otthon* (Tisza-évkönyv, 1928). A másik Vargha Lászlóé : *A Tiszák ősfája* (Tisza-évkönyv, 1922). Pokoly értekezése becses és érdekes adattára a geszti családi életnek is, melyet mint közvetlen tanúnak volt alkalma megfigyelni. Ugyancsak értékes forrás Schmidt Henrik munkája is, ki meleg közvetlenséggel írja meg azt, amit mint nevelő a geszti házában látott és tapasztalt. (Schmidt Henrik : *Tisza István boldog évei*, 1925.)

³ Szász Károly : *Tisza István*. 5. 1.

Azonban a jövőn töprengő elmélkedéseket és a családi örömök nyugalmas csendjét hamar megzavarják az idők eseményei. Épp az áprilisvégi napokban nagy forrongásoknak vagyunk tanúi. Ekkor történnek meg az első erőmérkőzések, előzménye gyanánt az országgyűlés küzdelmének, mely nagy izgalmakat és fordulatokat ígér. Tisza Kálmán, mint a határozati párt tagja, a szélsőbb irányzathoz tartozik és szilárdan áll Teleki László mellett, akihez meggyőződésein kívül rokoni kötelékek is fűzik. A közvélemény tekintélyes része nagy rokonszenvvel kíséri harcait s azok közé sorolja őt, akik a nemzet jogainak védelmében a meg nem alkuvó harc álláspontján állanak. Ő maga is okot ad a szélsők rokonszenvére kijelentései által, melyek benne valóban a harc emberét sejtetik. Midőn az április 23-i nagy lakomán, mely a megválasztott elnökök tiszteletére adatik, felszólálásra jelentkezik, beszédében azokat köszönti, akik az országgyűlési tanácskozás megghiúsulása esetén a nemzet jogainak védelmében a fegyveres ellentállástól sem fognak visszariadni.¹ Bár e forradalmi hangú kijelentés, mely nagy feltűnést kelt, tompítást nyer későbbi kimagyarázások által, a lényeggel, Tisza Kálmán szélső álláspontjával tisztában van mindenki. Ily hangulatban következik el a nagy vita korszaka, Deák Ferenc küzdelme Teleki Lászlóval, amidőn a felirat vagy határozat kérdése sorsdöntő kérdéssé válik.

1861. május 8-án az országgyűlés tagjai majdnem teljes számmal együtt vannak a Nemzeti Múzeum dísztermében, zajosan vitatkozva a nagy kérdések felett. A karzatok zsúfolásig tömve, a közeli utcák a sokaság által ellepve, mindenki a fejlődő eseményeket várja. A túlfeszített hangulatban mint villámcsapás érkezik a hír, hogy Teleki László az éjjel hirtelen elhalálozott. Az országgyűlést megfagyasztja a rémhír, az izgatott zajongást döbbenetes megnémulás váltja fel, a lelkek kétség és remény között ingadoznak, alig akar valaki a vész hírnek hitelt adni. Végre az emelvényen megjelenő elnök sötét, gondterhes arca meggyőzi az országgyűlést a szomorú valóról. Halotti csendben, megtört, fátyolozott han-

¹ Magyarország, 1861. április 24-i szám.

gon jelenti be Ghyczy Kálmán a katasztrófát, megerősítve a gyász hírt a nagy hazafi tragikus haláláról.

Az országgyűlés tagjai megrendülve hallgatják az elnök szavait, aki után Deák Ferenc mond néhány szóban búcsúztatót, küszködve lelke indulataival, melyek erőt vesznek rajta. Képtelenségnek tartja, hogy a Ház e lesújtó pillanatok között tanácskozásait megtartsa, erre nem rendelkezik a kellő lelki erővel ő maga sem, aki az elhúnytban régi barátját gyászolja. Indítványozza, hogy a vita későbbre halasztassék, amikor a higgadt tanácskozásra a lelkek egyensúlya helyreáll. Az indítvány elfogadtatik, csendben szétoszlik az ülés, a leggyászosabbak egyike, melyet a történelemből ismerünk. A távozó képviselőket az utca izgatott hangulata fogadja, mely Teleki halála körül titokzatos bűnöket sejt. A gyanú még Deák Ferencet sem kíméli s akadnak megzavart lekű fanatikusok, akik ujjal mutogatnak reá, mint Teleki László gyilkosára.¹

Teleki László tragédiája a politikai helyzetnek jelentős fordulatot adott. Míg élt, a határozatiak biztos többségben voltak, halála után a vezér személyes befolyásától megfosztott párt a visszaesés állapotába jutott. A vezetést Tisza Kálmán vette át, akinek ha erre való hivatottsága elismertetett is, ezidőben még nem volt meg az a tekintélye, melyet Teleki kipróbált multja és egyénisége a nemzet előtt képviselt. Különbben is a tekintély kérdése eldőlt a felirati vita első erőmérkőzéseiben, midőn Deák Ferenc mint első felszólaló feliratát beterjesztette, megörökítve azt a napot, mely a történelemben mindenkorra az ő napja marad.

Azonban bármennyire megcsappant is Teleki halála után a határozatiak harcképessége, a többség mégis az ő javukra látszott eldőlni. Az előleges számítások csak néhány szavazatkülönbséget mutattak, inkább a határozati párt javára. A kiélezett helyzet többeknek megmozgatta e táborban lelkiismeretét, látva a veszedelmes eshetőségeket, melyek Deák

¹ Ferenczi Zoltán : *Deák élete*. II. kötet, 194. l. Teleki László tragédiájának kitűnő lélekrajzát nyújtja Berzeviczy Albert *Az abszolútizmus története Magyarországon*. II. kötet.

felirati álláspontjának bukása esetén a nemzetre hárulhattak. A hagyományos ellenséges bécsi körök viselkedése azt mutatta, hogy szinte várva várják a mérsékeltebb álláspont bukását, mely csak az ő malmukra hajtaná a vizet. A szélsők győzelme minden kétségen kívül bebizonyítaná a komolyan békülni nem akaró magyarok makaesságát, akik inkább választják a forradalmi álláspontot, mint a békés közeledést az uralkodóhoz, aki atyai jószándékkal keresi a megegyezés útját. A centralisták sajtója is állandóan ily szellemben izgatott a magyar országgyűlés ellen, s minden jel arra vallott, hogy a határozati párt győzelme meg fogja erősíteni azokat, akiknek nem érdeke az, hogy a megegyezés létrejöjjön.

Mindezek a jelenségek okkal aggodalmat kelthettek azokban, akik az ország érdekét nem az egyoldalú pártirányzatok szemüvegén át mérlegelték. A kiélezett helyzetben alárendelt kérdéssé vált az országgyűlés álláspontjának egyöntetűsége a lényegre nézve. Az a megállapítás, hogy Deák felirata elvileg az egész országgyűlést egy táborba hozta, másodrendűvé vált a formakérdéssel szemben, mely ebben az időben a helyzet súlypontja volt. Nyáry Pál, az ellenzék egyik tekintélyes vezére, közvetlenül a vita elején kijelentette, hogy a feliratot az ellenpárt is elfogadja, de csakis határozat alakjában, mert az országgyűlés egy törvényesen meg nem koronázott királyhoz sérelmeivel nem fordulhat. Kétségtelen, hogy ezek a belső harcok kiélezték az ellentéteket a nemzet ellenségeinek kárörvendő várakozására. Ennek a feszültségnek kirobbanását óhajtották elhárítani azok a határozati pártiak, akik lelkiismeretük nyomása alatt az utolsó pillanatban a mérsékeltebb álláspont győzelmére közreműködni kívántak.

A mozgalom megindítója Almásy Pál volt, az 1849-i országgyűlés elnöke, aki ha nem volt is tagja a törvényhozásnak, régi tekintélyének súlyával a közvetítésben sikeresen közremunkálkodhatott. Almásy terveinek megnyerte báró Podmaniczky Frigyest, az országgyűlés második alelnökét, aki meggyőzve a régi tekintélyes politikus érvei által, vállalkozott a kiegyenlítést kereső munkára. Három határozati párti képviselőt sikerült Almásyékknak a szavazástól való el-

maradásra rábírní: Domahidy Ferencet, Prónay Józsefet és Grabarics Ernőt. A negyedik helyzetmentő gróf Szapáry Gyula volt, aki álláspontjában sokáig ingadozva, a közbenjárók kérésére szavazatával a felirat mellett döntött. Ez a négy képviselő volt az, akiknek belátó készsége lehetővé tette a felirat győzelmét, mely három szótöbbséggel ment keresztül.¹

Alig szenved kétséget, hogy Teleki László tragédiája nélkül, az ő vezetése alatt, az eredmény az ellenkezőt mutatta volna. Igaz, hogy mindez az események végső kifejlődésére nézve nem sokat jelentett. Felirat vagy határozat, az ellentét, mely a bécsi és a magyar álláspont között széles árkot vágott, az egyiket a másikkal együtt meghiúsította, szélbe szórva a magyar országgyűlést, mely a centralisták szerint javíthatatlan kurucnak bizonyult. Az események fejlődésére nézve nem volt senki kétségben és jól tudta mindenki, hogy mi lesz a vége azoknak a tanácskozásoknak, melyek az országgyűlést még egy ideig együtt tartották. Augusztus 8-án zajlik le az utolsó nagy esemény, Deák második felirati beszéde, mely mindenben egyenértékű az elsővel, sőt túlszárnyalja azt a hazafias felbuzdulás magasröptű fenköltésével. Deák e beszédében hatalmas lángelménének és jogérzetének megtámadhatatlan logikai erején kívül nemes érzelmi indulatait is szabadabb mozgásba hozza, szinte átérve azt, hogy hosszú időre utoljára intézi szavát nemzetéhez.

«Amit erő és hatalom elvesz, azt idő és a kedvező szerencse ismét visszahozhatja, de amiről a nemzet, félve a szenvedésektől, önmaga lemondott, annak visszaszerzése mindig nehéz, kétséges. Túrni fog a nemzet, remélve a szebb jövőt

¹ Néhai báró Podmaniczky Frigyes szóbeli közlése e munka írójának. Podmaniczky emlékirataiban hézagosan megemlékezik közvetítő szerepéről is s a távolmaradt képviselők neveit kezdőbetűkkel jelzi. Kérdésemre megnevezte őket és egyúttal azokat az itt leírt körülményeket is elmondta, melyek között a felirati győzelem megszületett. Maga Podmaniczky nem maradhatott távol a szavazástól, mert tekintélyes állása s a határozat kérdésében éles beszédben is indokolt állásfoglalása lehetetlenné tette a kibúvót számára. Közbenjáró működését így is észrevették és többen szemrehányást tettek neki e miatt.

és bízva ügyének igazságában.» Így hangzanak a Haza Bölcsének végső ünnepélyes, tiltakozó szavai, oly vihart váltva ki a lelkekből, mely alig tud lecsillapodni. A pálma a Deák Ferencé, aki álláspontjával a lelkeken döntő győzelmet arat. A két felirat a nemzet közkincese lesz, a magyar közjog bibliai kőtáblájává, melynek igazságait nem homályosíthatják el az idők változásai.

Így végződik az országgyűlés, melynek nagy reményekkel induló pályáját a katonai erőszak hatalmi nyomása alatt kell bevégeznie. A feloszlató királyi kézirat elhangzik a Múzeum falai között s megtörténik a szétoszlás a jövő nyomasztó sejtelmeivel. Az országra ismét ráteszi kezét a bécsi hatalom önkénye, mely elég erősnek hiszi magát arra, hogy folytassa a küzdelmet és megtörje a nemzeti ellenállás életerejét.

Schmerling lélekrontó rendszere megkezdí munkáját, sokban veszedelmesebb eszközökkel, mint aminőkkel Bach uralma az országra nehezedett. A magyar társadalomra újabb, a réginél nehezebb erőpróba vár, harc a hatalmi korrupció eszközeivel, melyeknek fegyvertárát a provizórium vezetői az időközben elgyengült társadalom soraiból akarják kiegészíteni. A vármegyéket ellepik a társadalom lejtőre jutott szerencsétlenei, akiknek szolgálati készségét a rendszer céljaiban számadásba vonja. Vannak, akiket a napi megélhetés kényszerűsége hajt a hatalom táborába, bizonyítékot szolgáltatva arra nézve, hogy a hosszú önkényuralom káros hatásai az idők folyamán minő pusztítást végeztek a független középosztály soraiban is. A magyar történelmi középosztály megroppanásának jelei ekkor tapasztalhatók szembeötlőbben, kiszolgáltatva áldozatban azokat, akik az önkényuralom ellenséges hatalmi törekvései folytán nehéz sorsba jutottak.

Ez volt a magyar középosztály első válságosabb korszaka, amit az ellenséges hatalom tudatosan kiaknázni színtett a nemzeti ellenállás megtörésére. Ez a visszafejlődési folyamat nem egyik napról a másikra keletkezett, az előzmények régebbi időre nyúlnak vissza. Már az 1848-i átalakulás is nehéz erőpróbák elé állította a középosztályt, mely a küzdelem minden terhét és áldozatát viselte. A gyors átmenet nehézségei, melyek a nemzetet egy csapásra a régi

középkori gazdasági rendszerből a modern pénzgazdaságba átsodorták, a régi kiváltságok megszüntetése mind tetemes áldozatokkal jártak és nagy erőfeszítéseket követeltek a társadalomtól. A földtehermentesítési kárpótlás hosszú ideig függőben maradt, a birtokosok csak évek múlva kapták meg azt, akkor is erősen megcsappant értékben, nem is szólva arról, hogy a járulékokat nekik is fizetniök kellett. Maga a rendszer tudatosan dolgozott azon, hogy pátenseivel, rendeleteivel és egy minden jobb belátást nélkülöző, kegyetlenül kizsároló adózási rendszerrel egyenesen a történelmi középosztályt sújtsa. Minden egyes rendelet, kezdve a bankjegyek elégetésén a moratórium megszüntetéséig, mind egy-egy kiszámított gyilkos merénylet volt a nemzetfenntartó társadalom ellen. Ehhez járultak a korszak mostoha gazdasági és hitelviszonyai, melyek a földbirtokost az önszegély minden eszközétől megfosztották s ezáltal a korlátlan uzsora önkényének kiszolgáltatták. A gabonaárak rohamos hanyatlása összeesett a moratórium megszüntetésével, ami érthető romlást hozott a földbirtokos-osztályra. Mindezek a nehézségek, tudatosan kiaknázva egy nemzetellenes rendszer céljaira, megmagyarázzák a hanyatlást, mely a középosztály helyzetében bekövetkezett.

Nem tagadható ugyan, hogy a régi magyar középosztály életében az úri könnyűvérűség jelenségeivel is találkozunk, de ez még önmagában az általános romlást nem magyarázhatja meg. A legnagyobb baj az volt, hogy a hosszú passzív ellenállás korszaka elvonta a magyar társadalmat a reális munka területeiről és ezáltal életfelfogásában nem fejthette ki a gyakorlatiasságnak azt a szellemét, mely a változott idők követelménye volt. A meginduló gazdasági világverseny korszakában, mely más nemzeteket a fejlesztő munka sorompója elé állított, a magyar társadalom el volt vágva a gyakorlati életfejlődés iskolázottságától. Hivatalt nem viselhetett, mert épp az ellenséges bürokrácia hatalmi rendszerében kellett látnia a legnagyobb veszedelmeket, melyek sorsára végzetesek lehettek.

A magyar társadalom rákényszerített arra, hogy állandóan egy pontra, az ellenállás holtpontjára irányítsa

erejét, ami önként elvonta a gyakorlati életpályák szolgálátának sikert biztosító előnyeitől. Ily viszonyok között a magyar társadalom időben és versenyben nagy hátrányba jutott azokkal a nemzetekkel szemben, melyek a gazdasági munka szabad kifejtésében, iparban, kereskedelemben megacélozhatták erejüket az államélet belső konszolidációjára, kultúrájuk, vagyoni erejük gyarapítására. A nemzeti ellenállás keserves árát a történelmi középosztálynak kellett megfizetnie, mely a szerencsétlen viszonyok folytán elszakadt a gyakorlati munka és életfejlődés természetes lehetőségeitől. Nem szenved kétséget, hogy belső hibák is siettették a romlást, különösen a régi előítéletek, melyek az úri és nem úri munka különbségei között árkot vontak a közfelfogás megromlására. Mindezt a magyar társadalom elkerülhette volna, ha sorsában és helyzetében a békés fejlődés útján maradhat és követheti Széchényi tanítását, aki a fokozatos kiépítés rendszerében látta a nemzeti boldogulás biztosítékait.

Nagy és mélyreható okok voltak azok, melyek a középosztály helyzetében a válságos fordulatot előidézték, sokkal döntőbbek, mintsem hogy ama kicsinyes, felületes vádak igazak volnának, melyek e társadalmi osztályt a maga megromlásáért ridegen felelősségre vonni kívánják. Nincs nemzet e világon, melynek társadalma a szenvedések és megpróbáltatások erőpróbáit hasonló következmények nélkül sikeresen áthidalni képes lett volna. Szívós ellenállóképességének bizonyítéka, hogy a sors a megpróbáltatások ellenére sem tudta hivatottságának erejét megtörni. A magyar középosztály az ország sorsának irányításában továbbra is a helyzet ura maradt, megfogytakozott anyagi ereje ellenére is áthidalta az időket s a kiegyezés utáni Magyarország újraépítésében irányító szerepét, hivatottságát mindvégig megtartotta. Ebből az osztályból kerülnek ki még később is a közélet vezetésére hivatott harcosok, átalakulva műveltségben és gyakorlatiasságban az idők követelményei szerint. Ez az erőanyag az államélet szervezkedéseinek minden ágába bevonul, a hivatalokat is becses erőkké látja el, kifejtve e keretekben oly tehetségeket, melyek hivatottságukat eredményesen igazolni tudták. A vezető intézmények, állami hiva-

talok és szakminisztériumok az idők folyamán oly erőket neveltek gazdasági téren is, melyek a versenyt minden tényezővel szemben elbírhatták. Tisza István a régi középosztály hűségére és hivatottságára építve vívta meg nagy harcait, sohasem tagadva meg azokat a hagyományokat, amelyek őt szívvel-lélekkel ehhez a társadalmi osztályhoz fűzték.

Bárminő szívós életképességek lakoztak is azonban e középosztályban, kétségtelen, hogy a provizórium rendszere már a társadalom meggyengülésére építhetett. Schmerling rendszere már tudott magának gárdát teremteni a középosztály lejtőre jutottjaiból, akikből a lemondott vármegyei tisztikar nyomán támadt hézagokat pótolhatta. Ez a változás azonban nem történhetett meg súlyos áldozatok nélkül. A lemondó tisztikarból számosan voltak olyanok, akik kenyerüket vesztették és az új fordulat folytán nehéz sorsba jutottak. Sok jobbra érdemes magyar, aki a rendszer szolgálatában való megmaradás megbélyegzettségét el nem viselhette, jutott e korban a nyomorúság állapotába, szemben a társadalom függetlenebb elemeivel, akiknek könnyű volt a passzív ellenállás áldozatkészségét egy anyagilag megalapozott helyzet védelmi sáncain belül elviselni.

Nehéz idők jöttek az országra, az elnyomatás korszaka, mely nem külső harcokban, hanem belső őrlődésben végezte munkáját, aggodalmára azoknak, akik a fokozatos elgyengülésben a jövő veszedelmét látták. A társadalom széles rétegeiben megérlelődik a békevágy készsége és számosan azok közül, akik egy hosszú korszakon át erős gerinccel állottak a viharban, kezdik belátni a túlfeszítés céltalanságát, mely ha még sokáig tart, a nemzeti társadalom ellenálló erejének végső megroppanására vezethet. Deák kiegyezési műve, mely egyéb értékein kívül az okos engedékenységet, az idők és viszonyok változásaihoz mért alkalmazkodást is magában foglalja, tükre annak a fejlődési folyamatnak, mellyel az államférfiúi belátásnak az adott helyzetben számolnia kellett. Azok, akik később Deáknak a kiegyezés miatt szemrehányást tettek, hamar megfélekedtek arról, hogy minő belső okok készítették a kiegyezés megalkotóit a békekötésre, amit a belső társadalmi bajok és gyengeségek tudata is siettetett.

Ebben a válságos, forrongó korszakban indul útjára Tisza István, akinek zsenge gyermekévei összeesnek a nemzeti küzdelem megpróbáltatásának idejével. Az országgyűlés feloszlása után őt is hazaviszik a geszti kúriára, ahol a szerető nagyanya, a fenkölt lelkű Teleki Júlia ölelő karjai fogadják. A másik nagyapa, a híres adminisztrátor, nincs már életben, évek óta ott porlad a geszti kriptában, költői lelkű Domokos fia mellett, akit 1856-ban két hónap mulva követett a halálba.

Tisza Lajos, az elmúlt idők távlatán át vizsgálva is, érdekes, jellegzetes alak, semmiesetre sem oly félelemgerjesztő, mint abban a korban, midőn az új áramlatokkal éles harcait vívta. E küzdelmei erős konzervatív makacsságot mutatnak, féltékenységet a rendi hagyományokkal szemben, melyeknek kockázatában ő is a nemzetfenntartó erők veszedelmét látta. Tisza Lajos elszánt, dacos jellem, nem fél a tömegek harci lármájától, visszatükrözve azt a jellemvonást, mellyel, mint családi átörökléssel, tisztultabb kiforradásban a magyar közélet harcaiban találkozni fogunk még valamikor.

Tisza Lajos ma már megcáfolja a kortársakat, akik benne, a pártszenvedélyek által félrevezetve, a nemzet ellenségét látták. Harcai családversengési harcok is, személyes hatalmi surlódások, melyekből a magyar közélet sohasem tudott kibontakozni. A Tiszák és a Beöthyek küzdelme kisebb-nagyobb mértékben megvolt a vármegyékben, e korban mindennél erősebben Biharban, ahol két nyakas, kemény harcos állott egymással szemben, akik szenvedélyeiket a végletekig vitték.¹

Midőn később a kocka eldőlt s a nagy szakítás Bécs és a nemzet között megtörtént, Tisza Lajos félreállott és soha többé nem vett részt a közügyekben. Az önvédelmi harcban nem szövetkezett a nemzet ellenségeivel, sőt nem akadályozta meg azt sem, hogy fiai a nemzeti ügy szolgálatába álljanak. A fiatalabb fiú, Kálmán, állást vállalt az új magyar

¹ E korszak harcaira és a bihari állapotokra becses források szárazberki Nagy József munkája: *Visszaemlékezéseim*. Hegyes Márton: *Bihar vármegye 1848/49-ben*.

minisztériumban, az idősebb, László, fegyvert ragadott a haza védelmére és számos sebbel borítva, félholtan maradt a moóri csatatéren.

Midőn a katasztrófa bekövetkezett, Tisza Lajos nem csatlakozott azokhoz, akik e tragikus fordulatban álláspontjuk kárörvendő igazolását hirdették. Egyházi munkálkodásán kívül főleg családjának élt, melyen nagy szeretettel csüggött mindvégig. Fiát, Domokost, nem tartja vissza attól, hogy költői tehetségének kifejtésére szabad utat keressen, ami nagy szó a régi nemesi előítéletek világában. Sőt még ő az, aki a buzdításban előljár, apai érzelmeinek gyengédségével a szelíd, törékeny ifjút hajlamainak követésére serkenti. Ő keresi ki a mentort fia számára s meg is találja azt *Toldi* írójában, aki költészetének a hímporát e korban a szalontai rónaság napsütéses, szöcskenyájas tarlójáról szedegeti. Arany János lelke bevonul a geszti kúriára, hogy eloszlassa az utolsó ködöt, mely a Tiszák felett borong. Tisza Lajos java férfikorában dől ki az élők sorából és utána a családfői örökség Kálmán fiának jut osztályrészül, aki teljes kiengesztelődést hoz magával a multa nézve. A nemzet hamar elfeledi az apát a fiúért, aki magyarságának tűzpróbáját a legnehezebb időkben kiállotta.

A geszti ház a Tisza-család puritán életének fellegvára, melynek falai a régi hagyományok erősségén nyugosznak. Maga a ház is kifejezi e hagyományokat, régi falai szentek és érintetlenek maradnak az utódok előtt is. Ha a kor szüksége újítást igényel, a Tiszák azt az ősi fészek érintetlenségével teljesítik. Az új korszak munkája a régi bolthajtásos falak mellett folytatólagosan épül tovább, kibővítve az ősök házát az új kor igényei szerint. A család fejlődési története jut kifejezésre e rendszerben, melyben a régi szokásokat és hagyományokat az utód is megtalálja.

A Tiszák családi élete kristálytiszta, nincs semmi, ami arra homályt vethetne. Számos adattal rendelkezünk, mely a család belső lelki összhangját a legtisztább képben tükrözi elénk. Az ősi erkölcs, a hűség a régi hagyományokhoz örökség gyanánt száll át az utódokra, nem nélkülözvén azt az elzártkózottságot, mely a család belső életét jellemzi. Ennek

az életnek belső világába a Tiszák ritkán engednek betekinteni, s bár a geszti úriház a vendégszeretetet hagyományainak is hódol, a családi élet belső szentélyéhez, a lelkek bensőségéhez csak a kipróbált hűséget engedi odaférközni. Belső viszálkodások nem keserítik a lelkeket, a békés összhangot ritkán zavarja meg valami, egymás támogatásában helytállóak a végletekig, szülői szeretetben, az elődök tiszteletében az igazi keresztény erények mintaképei. Midőn halottjuk van, idegen kezeket nem engednek hozzáférközni, ők maguk a virrasztók, az öltöztetők, a temetkezők, akik vérüket szentnek és érinthetetlennek tekintik. Lényük nem nélkülöz valami sajátos ridegséget, mely az első benyomásra elidegenítően hat, de beható vizsgálódásra hamar kiengesztel, látva azt, hogy a Tiszák tartózkodásában minden erős lelkiesség megvan, mely a hiúságot és a külső érzelmi hatásokat távoltartja magától. Belső lelki világukban, különösen a családi életben a finomságig menő gyengédség jellemzi őket, párosulva ember-szeretettel és azzal a kötelességérzettel, mely áldozatkész tettekben és nem frázisokban jelentkezik. Minden félreértés, mely ebből származik, hidegen hagyja őket, az igazolást nem keresik, nem szépítgetnek, nem magyaráznak. A közélet harcaiban nyílt sisakkal küzdenek, de belső lelki világuk, családi életük és hagyományaik kultuszában zárkóztak maradnak, ehhez nem engednek odaférközni senkit.¹

A Tisza-család lelkületének hű tükre a geszti élet, mely a közös összhangban közös kötelezettségeket is ró a család tagjaira. A rendszer megtámadhatatlan, ez ellen véteni nem lehet senkinek. Nem is tudunk senkit a Tiszák közül, aki e tekintetben homályt hagyott volna maga után. A rendszer javára szolgál, hogy nemzedékeken át megvan a családfőkben a tekintélyfenntartó hivatottságnak az a folytonossága, mely nemes példaadás gyanánt hat a jellemfejlődésre. A te-

¹ Ezt az elzárkózottságot jellegzetesen fejezi ki az a levél, melyet Tisza István egykori nevelőjéhez, Géresi Kálmánhoz intéz, aki a geszti ház és a család multjáról felvilágosításokat kér tőle. (Szentpéteri Kun Béla: *Tisza István ifjúkori levelei*. Tisza-émlékkönyv. Debrecen, 1928. 51. l.)

kintélytisztelet és mindaz, ami ezzel együtt jár, sohasem ingott meg a Tisza-házban.

Különösen két érzés összhangja köti össze a családot : a szülők iránti tisztelet és a gyermekélet kultusza, mely a fiatal hajtás gondos ápolásában eszményi magaslatra emelkedik. A geszti ház minden zordsága felolvad, kiengesztelődik a gyermekélet világában, a komor arcok felderülnek, a keménység meleg kedéllyé változik a gyermekjátékok arany-sugarában. Aki nem látta az ország hatalmasát, a zord Tisza Istvánt gyermekek körében, a játszópajtáság kedélyhangulatában, mely őt magát is e hangulatok hatása alatt szinte gyermekké változtatta, az nem tud fogalmat alkotni arról, hogy e férfiú lelkében minő benső gyengédségek lakoztak. A geszti ház kegyelettel mutogatja azt a helyet is, ahol a nagypapa, Tisza Kálmán, az ország gondjaitól elvonulva üldögélt, csendes hangulatban, gyönyörködve az ifjú nemzedék, a gyerekek és unokák játszi zsibongásában. Tisza István is örökölte ezt a vonást atyjától s a gyermekkultusz volt az, mely élete végéig lelki erősség gyanánt szolgált számára azokban a belső harcokban, melyek sokszor a zord komolyság redőit vonták homlokára. Ezek a vonások kisímultak a gyermekszobában és kiengesztelődéssé váltak mindazzal szemben, ami a közpálya zajos harcaiban annyi megpróbáltatást mért lelkületére.

Ebből az ősi nemesi házból indult útjára két magyar államférfiúi pálya, melyeknek barázdái mélyebb nyomokkal vannak megjelölve a kiegyezés utáni Magyarország történetében. Az egyik pálya, az apáé, az ország fénykorának és emelkedésének visszatükrözője, a másik, a fiúé, mely az előbbibe természetsszerűleg belekapcsolódva, az apai örökség védelmének hivatásszerű küldetését is magában foglalja. Mindkét életpálya a tragikum erejével hat ránk, a Tisza Kálmáné korának elismerést nem nyújtó ridegsége, Tisza Istváné a katasztrófa által, mely nemzetével együtt neki is osztályrészül jutott.

HORÁNSZKY LAJOS.

A SAAR-TERÜLET KÉRDÉSE.

— Első közlemény. —

A világháborút követő «békeszerződések» méreganyaga olyan időállónak bizonyult, hogy még tizenöt esztendő elteltével is annak betege világrészünk. Ennek a betegségnek egyik jellegzetes tünete az a lázállapot, amelybe a Saar-terület dolga juttatta első sorban a két érdekelt nagyhatalmat, de bizonyos fokig a többi európai kormányt is, amelyek jól tudták, hogy ha ebben a kérdésben valami komolyabb bonyodalom támadna, az aligha lenne elszigetelhető, hanem beláthatatlan következményekkel járna.

Ez a veszedelem bírta rá a három nyugati nagyhatalmat és — ha kissé duzzogva, kissé amerikázva is — velük együtt Németországot, hogy közös erővel keressék az összeütközést kizáró megoldást, a Népszövetség segítségével. Az európai államművészetnek minden tudományát elő kellett vennie, hogy a versaillesi szerződésnek e körül az igazságtalansága körül torlódó szenvedélyeket levezesse. Talán a mindenütt meglevő békevágynak tulajdoníthatjuk, hogy ezek a fáradozások meglepő sikerrel jártak. Azok az egyezmények, amelyek a Népszövetség tekintélye alatt a németek és franciák között az 1934. évi június hó 2-án és december hó 3-án létrejöttek, akkora megkönnyebbülést okoztak egész Európában és olyan politikai légkört teremtettek, hogy a többi nemzetközi probléma megoldásának kilátásai is lényegesen megjavultak. Az 1935. évi január hó 13-án megtartott népszavazás folytán pedig bizvást remélhetjük, hogy a Saar-kérdés befejezte pályafutását. Tanulságai azonban megmaradnak és bennünket különösképpen érdekelhetnek.

Tizenöt éve, hogy a versailles-i szerződés ezt a területet elszakította Németországtól és a Népszövetség kormányzása

alá helyezte. Akik ugyanannyi ideje ismerjük a mieink fölött kormányzó utódállamok uralmát, szükségképpen összehasonlítjuk annak módszereit és eredményeit a Saar-kormányzatáéval, amelyet szintén idegenek gyakoroltak. Ez az összehasonlítás talán nemcsak elméleti értékű. Ha nem akarunk lemondani arról a gondolatról, hogy a Népszövetség valamikor mégis teljesíti hivatását a nekünk legfontosabb területeken is, akkor fel kell keltenie érdeklődésünket annak a kormányrendszernek, amelyet másfél évtizeden át érvényesített. Az a semleges kormányzat, amelyet a Saar népe jogtalanságnak érzett, másutt az igazságot jelentheti és átmenetileg rendező, szabályozó erőként léphet fel.

De különösebben oda kell figyelnünk, amikor a Nemzetek Szövetsége sok év után ismét népszavazás útján oldott meg valamely területi kérdést. És ha tudjuk is, hogy ez a mostani sem jelenti még a népek megcsúfolt önrendelkezési jogának elismerését, az mégis gyakorlati megvalósítása volt annak az elvnek, amelyről azt tartjuk, hogy jövőnk kialakulásában szerepe lehet. Ha valakinek, akkor nekünk áll érdeklünkben, hogy ennek a népszavazásnak előkészületeit, a szavazati jog feltételeit, a szavazás függetlenségének biztosítékait, az eredmény mérlegelését és a Népszövetségnek az egyes kérdésekben elfoglalt elvi álláspontját a legcsekélyebb részletekre kiterjedő figyelemmel kövessük. Kis népeknél a tájékozottság sokban pótolja a hiányzó hatalmat.

És végül nem haladhatunk el közömbösen bármely világpolitikai esemény mellett sem. Most csak messziről villámlott. Ám nagy áron tanultuk meg, hogy távoliaknak látszó jelenségek mekkora hatással lehetnek sorsunkra.

I.

A Saar-terület megszerzése nem tartozott az entente kimondott háborús céljai közé. Amikor Wilson ezeknek a céloknak határozott megállapítását kívánta, akkor az 1917. évi január hó 10-i nevezetes válaszjegyzékben csak «a szövetségesektől erőszakkal vagy a lakosság akarata ellenére elvett területek» visszaadását követelték. Mégis alig egy

hónappal később Franciaország megszerzi Oroszország hozzájárulását ahhoz, hogy a Saar-terület egész szénmedencéjét bekebelezze. Ezért és egyéb területi követeléseinek elfogadásáért elismeri Oroszország teljes szabadságát nyugati határainak megállapítására.¹

Bár ez a megegyezés az orosz események folytán tárgyalanná vált, természetes, hogy a győztes Franciaország nem ejtette el követelését és teljes erejével igyekezett annak érvényt szerezni. A béketárgyalás elején — béketárgyalást a szövetségesek tudvalevőleg csak egymás között folytattak — Franciaország az 1814. évi első párizsi békében megállapított határt kívánta, amely magába foglalja a Saar-medence túlnyomó részét, valamint az attól északra fekvő szénterületet is. Ennek a területi követelésnek indokolására a franciák első sorban történelmi, másodsorban stratégiai okokat hoztak fel. Azonban ezek egyikének sem volt kellő meggyőző ereje.

Mert bár a franciák ezt a területet 1680 óta két ízben is elfoglalták, másodsor a nagy forradalom alatt, amelynek eszméi a Saar-vidék népét sem hagyták érintetlenül, az, a XIV. Lajos által alapított Saarlouis és közvetlen környékének kivételével, 23 évnél hosszabb ideig sohasem tartozott Franciaországhoz. A történelmi szempont tehát nem győzte meg a szövetségeseket.

A terület birtoklásának hadvédelmi oka pedig abban állott, hogy annak határa veszedelmes közelségben vonul el Thionville és Briey vasércbányái mellett, amelyeknek teljesítőképességét valamely hirtelen támadás megbéníthatná.² Ennek az okfejtésnek meg az volt a gyengesége, hogy a békefeltételek szerint nemcsak a Rajna balpartját kellett demilitarizálni, hanem a jobbparton is csak 50 km távolságon túl volt szabad fegyveres erőt tartani.

Maradt tehát az északfranciaországi szénbányáknak

¹ *A History of the peace conference of Paris.* Edited by H. W. V. Temperley. I. köt. 429 l. U. o. lásd az orosz külügyminiszternek 1917. febr. 14-i jegyzékét a petrogradi francia nagykövethez és Izvolszky párizsi orosz nagykövetnek 1917. március 11-i jelentését.

² L. Temperley id. m. II. köt. 176. l.

a németek által történt elpusztításáért követelt jóvátétel. Ezt az indokot az amerikaiak és az angolok is méltányosnak találták, sőt elismerték annak a francia követelésnek jogosságát is, hogy a bányák tönkretételeért a jóvátételnek büntető jelleget adjanak. Ezt kifejezésre juttatják a németekhez intézett 1919. évi május 24-i jegyzékben: «A szövetséges és társult kormányok a jóvátételnek ezt a különleges formáját választották, mert úgy érezték, hogy az északfranciaországi bányák elpusztítása olyan természetű cselekedet volt, amely határozott és példás jóvátételt követel.»

Ha a szövetségesek ezt az álláspontot elfogadták is, azt már nem tartották kívánatosnak, hogy a terület is Franciaországnak jusson. Viszont a bányák átadása mellett a területnek német kézben való meghagyása, avagy a condominium bármilyen formája nyilvánvalóan összeütközésre vezetett volna. Így keletkezett az a megoldás, amely a szénbányákat átengedte Franciaországnak, a területet pedig 15 esztendőre a Népszövetség kormányzása alá helyezte.

Amíg azonban idáig eljutottak, hosszú és küzdelmes tárgyalások folytak a szövetségesek között. André Tardieu, akit Clemenceau a négyek tanácsa elé terjesztett memorandumok szerkesztésével bízott meg, drámai élenkséggel festi ezeknek a tárgyalásoknak reájuk nézve oly izgalmas napjait.¹

1919. évi március hó 28-án jelenik meg először megbízott társával, Loucheurrel Wilson szállásán. «Ne alkossunk újabb Elzász-Lotharingiát, ne ismételjük meg a németek által 1871-ben elkövetett hibát» — hajtogatja Lloyd George. Az eleinte hallgatásba merült Wilson minden területi követelést elutasított és a bányák átengedéséhez sem járult hozzá. Abba beleegyezett, hogy Franciaország a Saar-medencéből annyi szén vegyen el, amennyi a francia bányák háborús vesztesége, de több engedményre Clemenceaunak «a 150,000 felszabadítandó franciáról és a francia szíveknek drága történelmi emlékekről» tartott szenvedélyes és pathetikus felszólalása sem bírta. Tardieu bevallja, hogy ennek a napnak estéjén azzal az érzéssel ültek össze Clemenceauval és Loucheur-

¹ André Tardieu : *La paix*. Payot Paris, 1921. VIII. fej.

rel tanácskozni, hogy ügyük nem jól áll. De azért tovább küzdenek. Éjjel-nappal dolgoznak. Nappal tárgyalnak, éjjel pedig szakértőkkel egyetemben újabb és újabb javaslatokat készítenek. Fokról-fokra haladnak előre, néha engednek, néha kockára is teszik az elért eredményt, de diplomáciai ügyességük, logikájuk, merészségük végül mégis sikert arat. Miután előzőleg megnyerték álláspontjuknak Lloyd George-t, végül április hó 9-én Wilson is megingott és létrejött az ismert megoldás. Kétségen kívül francia diadal volt ez. Nem csatolhatták ugyan Franciaországhoz ezt az értékes területet, de elszakították, legalább egyelőre, Németországtól, tizenöt évre vámterületükbe kebeleztek és tulajdonukba kapták a gazdag szénbányákat.

A 150,000 Saar-területi francia létezéséről és Poincaréhoz intézett állítólagos kérvényükről a Saar-lakók csak utólag, a párizsi lapokból értesültek. A 150,000 francia aláírás mese, közönséges megtévesztés, — «ein plumper Schwindl», mondják a németek.¹ A lakosság tényleg tisztára német,² a tartományi tanácsi (Landesrat) választásokon francia lista egyáltalán nem is szerepelt.

A béketárgyalások eredményét öntötte formába a versailles-i szerződés, amelynek összesen hat szakasza (45—50) szól a Saar-ügyről. Rendelkezéseik lényege a bányák tulajdonjogának átengedésén és a határok megállapításán felül az, hogy Németország lemond a terület kormányzásáról a Népszövetség javára, amely mint *fidei-comissarius* (trustee) sze-

¹ B. W. v. Bülow : *Der Versailler Völkerbund*. Eine vorläufige Bilanz. W. Kohlhammer Verlag. Berlin—Stuttgart—Leipzig 1923. 404. l.

² Az 1910-i népszámlálás szerint az egész trieri «Regierungsbezirk»-ben, amelynek a Saar-terület része volt, összesen 3000 franciául beszélő lakost írtak össze. Csak egy községben, Hemillyben, amely e területnek szélső délnyugati sarkában fekszik, volt franciául beszélő többség. L. Temperley id. m. II. köt. 176 l. E népszámlálás alkalmával a mai Saar-területen, az akkori 652,000 lakos közül 339 francia anyanyelvűt találtak, öt ezreléket. A Saar-kormányzat által 1927-ben tartott népszámlálásnak szintén volt az anyanyelvre vonatkozó kérdőpontja, ezt az adatot azonban nem adták közre. L. Cartellieri : *Das Saargebiet in Zahlen*. (Die Grundlagen des Saarkampfes). Carl Heymans Verlag. Berlin W. 8. 1934.

repele. Tizenöt évvel a szerződés életbelépte után felhívják a lakosságot, nyilatkozzék, melyik főhatalom alá kíván helyezkedni: meg akar-e maradni a népszövetségi kormányzás alatt, Franciaországhoz kíván-e csatlakozni, vagy visszatérni német hazájához? A bányák átengedésének, a kormányzásnak és a népszavazásnak részleteit a szerződés elválaszthatatlan részének minősített Függetlenség, az ú. n. Saarstatutum tartalmazza.

A kormányzást a Népszövetség Tanácsa által évenként kinevezett öttagú Kormányzó Bizottság végzi. Tagja egy francia, egy Saar-lakos, aki nem lehet francia és három más állambeli polgár, aki sem nem német, sem nem francia. Az elnököt soraik közül a Tanács jelöli ki.

Ez a Kormányzó Bizottság gyakorolja az előzőleg a Német Birodalom, Poroszország és Bajorország által birtokos kormányzati hatalmat. A fegyverszünet napján (1918. nov. 11) hatályos törvények és rendeletek továbbra is érvényben maradnak, épp úgy a polgári és büntető igazságszolgáltatás rendje, mégis a Kormányzó Bizottság semleges állampolgárokból végső fokon ítélkező fellebbviteli bíróságot állít fel. A lakosság megtartja helyi önkormányzatát, vallását, szabadságait, iskoláit és nyelvét. Választói jogot azonban csak a helyi képviseletekben gyakorolhat. Katonai kötelezettség nincs. A rend fenntartására csendőrséget állítanak fel. Ha a fennálló törvényeken változtatni kellene vagy újabb adók kivetése válik szükségessé, ez csak a lakosság választott képviselőinek meghallgatásával történhetik. A törvény megváltoztatásának erre a jogára hivatkozik a Kormányzó Bizottság, amikor a Népszövetség Tanácsa által is elismerten törvényhozó hatalmat gyakorol.

A területet a francia vámrendszerhez csatolják, öt évig azonban még vámmentes az árucseréje Németországgal. A francia pénz forgalmát korlátozni nem szabad és a francia állam jogosult minden vásárlásánál, fizetésnél stb. francia pénzt használni.

Látnivaló, a Saar-terület államjogi helyzete eléggé újszerű. A kérdés nagy irodalma is inkább nemleges eredményre jutott, amikor megállapítja, hogy államisége nincs, mert annak kellékeit, nevezetesen az államterületet, az állam-

alkotó népet és az önálló államhatalmat nélkülözi. A létező nemzetközi fogalmak egyike sem alkalmazható reá. A kitűnő német nemzetközi jogász, Simons, a Reichsgericht volt nagynevű elnöke is olyan körülírással kénytelen megelégedni, hogy az «Németországhoz tartozó terület, ahol a Birodalom állami fenségjoga egyelőre nyugszik és ahol a kormányzás a Népszövetség felügyelete alatt a versailles-i szerződés szerint történik».¹

A versailles-i szerződésnek kormányzati rendszere ma, a népszavazás után, csak mint egy érdekes kísérlet emléke maradt meg. De a béketárgyalások idejében, a Népszövetség megalakulásakor, a németek elleni gyűlölet és bosszú mérgező korszakában, arra volt hivatva, hogy a területnek Németországtól való végleges elszakadását készítse elő. Amikor Németország belső ziláltságával, a hadisarc által megnyomorított gazdasági helyzetével szemben állt a francia gazdagság és a szénbányák birtokával járó hatalom, amikor a Saar-területen megszüntették a katonakötelezettséget, s annak ipara biztos jólétet kínált, akkor megérthető a franciáknak az a meggyőződése, hogy erről a Népszövetség védelme alatt álló boldog szigetről senki sem fog elkíváncozni, legkevésbé Németországba.² Ha azután a népszavazás nem is dönt még Franciaország mellett, hanem csak a status-quot tartja fenn, a többi már csak idő kérdése lesz. Tévedésük alapvető oka az volt, hogy nem vették figyelembe a nemzeti összetartozandóság hatalmát és hogy kifelejtették számításukból, a «békemű» egész rendszeréhez illően, az erkölcsi tényezőket.

¹ *Die völkerrechtliche Stellung des Saargebietes* von Prof. Dr. Walter Simons (Die Grundlagen des Saarkampfes. 111. l.) L. még R. Redslob: *La Sarre. Examen juridique. Dictionnaire Diplomatique.* 683. l.

² Ezen a nézetten voltak olyan nagyeszű fők is, mint Lloyd George és Temperley, a békeszerződések jeles történetírója. Előbbire nézve l. Tardieu id. m. VIII. fej.-ben: «Meg vagyok győződve, hogy ha néhány év múlva népszavazást tartanak, ez a lakosság nem kívánczik vissza Németországhoz». Hasonlóképp rosszul jövendölt Temperley is id. m. II. köt. 179. l.

II.

Ha némi túlzásnak látjuk is von Papennek, akkor még a Saar-terület birodalmi biztosának azt a kijelentését, hogy a versailles-i szerződés ebben a vonatkozásában tulajdonképpen csak egy felette prózai szénüzletet szolgált,¹ kétségtelen, hogy Franciaország a katonai és hatalmi szempontokon túl első sorban gazdag szénbányái és fejlett ipara miatt kívánta ennek a kicsiny, Árva vármegyénél is kisebb földdarabnak megszerzését.²

A Saar-vidék külső képe nem felel meg az ipari gócpontok komor ridegségéről alkotott szokásos fogalmaknak. Bányatelepei és üzemei, egy-két gyárváros kivételével, beleolvadnak abba a tájba, melyet a mérföldekre kiterjedő hatalmas erdőségek, a kanyargó Saar, a domboldalakhoz símuló falvak, a termőföldek tarka táblái, várromokkal és ősi monostorokkal büszkélkedő magaslatok oly regényessé tesznek. Nagyon beleillik ebbe a keretbe az a sajátos jelenség, hogy a bányász-családok nagyrésze valami kis mezőgazdasággal is foglalkozik. Földecskéjük, amelyet leginkább asszonyaik és gyermekeik művelnek, egy-két állatjuk, amelyet közösen gondoznak, a falusi ház tulajdona, mind együtt teszi, hogy e vidéken a parasztbányász különleges típusa alakult ki. A bányák porosz igazgatása arra törekedett, hogy a bányamunkásokat olcsó vagy teljesen kamatmentes kölcsönökkel házhoz juttassa és ezzel odagyökereztesse őket lakhelyükhöz. A Saar-bányászok túlnyomó része nem is vett részt az 1918-i év forradalmi mozgalmában.³

¹ Von Papen beszéde Trierben 1934. pünkösdjén a «Verein für das Deutschtum im Ausland» kongresszusán. Deutsche Allg. Zeitung. 1934. máj. 23.

² A «Saar-terület» a porosz Rajna-tartomány és a bajor Pfalz részeiből alakítva, Lotharingia és Luxemburg között fekszik. Területe 1912 négyszögkilométer. Európa legsűrűbben lakott területe, az volt már a háború előtt is. Most egy négyszögkilométerre 430 lélek jut. (Belgiumban 266, a Németbirodalomban 133.) A lakosság száma 1933. jan. 1-én 823,000. A terület székhelye és egyedüli nagyobb városa Saarbrücken, 132,000 lakossal. (Dr. Walther Cartellierinek, a «Saarwirtschaftsarchiv» igazgatójának adatai.)

³ W. H. Dawson: *Germany under the Treaty*. 302. és 303. l.

A bányászoknak ez a gazdálkodása azonban a közellátás szempontjából számba se jöhet és a terület élelmezését túlnyomóan a szomszéd tartományok látják el.¹ A megélhetést a szénbányák és az ipar biztosítják.

Európának ez a fontosságára harmadik (a Ruhr-vidék és Felsőszilézia után következő) szénmedencéje szolgáltatja azt a kiválóan kokszosítható, illó alkatrészekben gazdag, könnyen égő szenet, amely a Saar-vidéknek legfőbb értéke. Rendkívüli jelentőségű volt a franciák számára aránylag sovány széntelepeik mellett² a Saar-bányák megszerzése, ha számba vesszük, hogy azok gazdagságát 6—6½ milliárd tonnára becsülik és hogy azok évi hozama 10½—13½ millió tonna között váltakozik. A 31 szénbányában 1933. év októberében 45,000 munkás volt alkalmazva, a maximális létszám 75,000 volt 1924-ben.³ A termelésnek körülbelül egyharmadát maga a terület használja fel, közel a felét Franciaország, míg Németországnak a háború előtti 4 millió tonnás évi szükséglete 0·9 millióra apadt.

A Saar-területnek másik nagy értéke hatalmas vasipara. Ez 1933-ban öt nagy kohóművel rendelkezett, 18 fűvós-kemencével és 23,000 munkással dolgozott.⁴ Termelése millió tonnákban :

	nyers vas	nyers acél	hengerelt acél
1913. évben	1·37	2·08	1·65
1929. «	2·10	2·21	1·76
1933. «	1·59	1·68	1·36

Ebből 1933-ban :

9% a Saar-területen maradt,
30%-ot Franciaországba,
36%-ot Németországba,
25%-ot más országokba vittek ki.

¹ Főleg Lotharingia. Most pedig a rajnai német Saar-övezet lakossága türelmetlenül várja, hogy a vámvonat megszűntével ezt a feladatot ellássa.

² A francia szénkincs alig 21 milliárd tonna, míg a Német-birodalomét 280 milliárdra becsülik. Csiszár : *A Saar-kérdés*. Magyar Szemle. 1934. június.

³ *The royal institute of international affairs*. Information department papers. *The Saarproblem*. 11. szám. 1934. március.

⁴ U. o.

A kohóműveknek legfontosabb piaca tehát állandóan Németország maradt. Főleg félgyártmányokat szállítanak, de nagy mértékben kész gyártmányokat is, gőzgépeket, vas-szerkezeteket, bányaberendezéseket stb.¹ A vasművekéhez hasonló világhíre van a Saar-vidéki üveg- és keramiai iparnak.² De van jelentősége vegyi- és szövőiparának, valamint papírgyártásának is.

Mennyiség tekintetében is előkelő helye van a Saar-termelésnek a Németbirodalomban. A Saar-terület, amely Németországnak 0·4%-át teszi s amelynek lakossága a Birodalom egészének 1·3%-át, az 1931/32. évben a Birodalom vas- és acéltermelésének több mint 20%-át (a nyersvasban 25·5%-át) termelte. Más termékekben is jelentékeny az arányszám. A kőszén 9·1%-át, a koksz 8·1%-át, a szurok 10·7%-át, a benzol 11·9%-át, a thomas-salak 22·3%-át, a táblaüvegyártás pedig a Birodalom össztermelésének 14%-át képviseli.³

Ennek a nagy iparosodásnak két főpillére a szén- és a vastermelés. A vastermeléshez szükséges nyersanyaggal azonban a Saar-terület nem rendelkezik. A vasércet a szomszédos Lotharingiából nyeri, amely viszont a maga termeléséhez rászorul a Saar-medence szenére. Amíg ezek az országrészek egy vámhatáron belül voltak, a szükségleteknek kölcsönös kielégítése könnyen történt. Most, hogy a népszavazás vámsorompót állított fel közöttük, a két ország kormányának és gazdasági tényezőinek józan belátásától függ, hogy ez az ipari háromszög, amely az egymásra utalt szomszédos területeknek annyira fontos, továbbra is fennmaradjon. Komo-

¹ A Saar-kohók ezenkívül maguk gyártották a kokszot és nagymértékben annak mellékterményeit, nyers szurkot, kénes ammoniákot, benzolt és a német termelésnek majdnem negyedét kitevő műtrágyát.

² A nagy vasművek : Burbach, Illingen, Halberg, Neunkirchen és Völklingen. Legnevezetesebb üveghuta St. Ingerbertben van, a leghíresebb keramiai gyárak pedig Mettlochban, (Villeroy és Boch) Merzigben, Wallerfangenban és Wadgassenben. *Le Territoire et le Problème de la Sarre*. Par Dr. Fritz Hellwig. Maison d'édition franco-allemandes Hambourg—Paris.

³ Cartellieri : *Das Saargebiet in Zahlen*.

lyabb nehézséget az okozna, ha az újabban fejlődőfélben levő lotharingiai széntermelés nyomán ott erősebb vas- és acélipar keletkeznék,¹ amely esetben kérdéses, hogy mennyi vasércet bocsátanának a Saar-kohók rendelkezésére. Egyelőre mindkét fél azt hangoztatja, hogy a másik kerülne hátrányosabb helyzetbe, ha a mai kölcsönösség meg találna szűnni. A francia álláspont szerint, melynek egyik exponált képviselője Mr. Fribourg, a kamara külügyi bizottságának elnöke, a Saar-terület Elzász-Lotharingiával alkot földrajzi és gazdasági egységet. Természetes piaca nyugatra fekszik s csak azóta virágzik, amióta 1871-ben Elzász-Lotharingiával egyesítették. A Saar-vidék sohasem remélheti, hogy Németországban a Ruhr termelésével versenyezhet. A lotharingiai vasérc nélkül nem élhet meg, míg ez meglehet valahogyan a Saar-vidék szene nélkül, mert csatornai összekötik az északfranciaországi szénmedencével.²

Ezzel szemben von Papen, aki sűrű propagandabeszédekben az egyhangú német felfogásnak adott kifejezést, azt állítja, hogy a javuló konjunktúra és a Birodalomnak mai rendszerén alapuló szervezőképessége biztosítja a Saar-szénnek elhelyezését, amelynek különben Délnémetország azelőtt is jó piaca volt. Ami pedig a vasércet illeti, első sorban Lotharingiát sujtaná annak az évi 30—40 millió márkának hiánya, amelyet eddig a Saar-kohók vásárlása jelent számára. Ha a Saar-gazdaság nem kapja meg a lotharingiai minettet, akkor vagy átszerveződik más irányban, vagy az is meglehet, hogy ez a körülmény a német nyersvastermelés erős fokozásához fog vezetni. Egyebekben pedig minden lotharingiai gazda jól tudja, hogy mezőgazdaságuk menthetetlen, ha a Saar-határt elzárják előle.³

Mindkét beállítás kissé egyoldalú, de mintha realisabb

¹ *The royal inst. of international off. The Saar Problem.* 1934. márc. 11. sz.

² *La question de la Sarre. Un point de vue français.* Par André Fribourg. A *L'Esprit International* 1934. okt. 1-i 32. számában.

³ Legrészletesebben l. von Papennek a külföldi sajtóegyesületben mondott beszédét. *Deutsche Allg. Zeitung*, 1934. évi 247—48. számában június 1-én.

lenne a franciáké. Tárnyilagos angol felfogás szerint is a Saar-szén, ha elvesztenié Lotharingiát, nehezen tudna Németországban a jobb minőségű westfáliai szén versenye folytán elhelyezési területet találni.¹ De az iparnak átszervezése, a von Papen által kilátásba helyezett «Umstellung» sem egyszerű dolog. Mindenesetre nehezebb, mint a vasércnek Franciaországban vagy másutt való elhelyezése.

Mégis a franciáknak is érdeke, hogy a megegyezést előmozdítsák. Maguktartására befolyással lesz az a körülmény, hogy még nem szüntették meg egészen a Saar-iparban való érdekeltségüket, amelyet a fegyverszünetet követő megszállás idejében, de később is a német tulajdonosokkal szemben gyakorolt erős nyomással szereztek meg. Ezek, hogy gyártásuk folyamatosságát biztosítsák, kénytelenek voltak részvényeik nevezetes részét a francia nagytőkének átengedni, miután az rendelkezett a lotharingiai vasérc felett és annak érdekeit tartotta szem előtt a francia bányagazgatóság árpolitikája is. A Saar-üzemekbe való behatolásnak ez az erőszakos módja, amely a német tulajdonosokat joggal felháborította, végeredményében nem szolgált kárakra, mert a francia kormányt a Saar-ipar érdekeinek fokozott figyelembe vételére készítette. Ez a francia részesedés azonban már évek óta apadóban van. Úgy látszik, a tőke elsőnek érezte meg, hogy a tervezett gazdasági megszállás kudarcot vallott és most az a helyzet, hogy a még meglevő részvénykötegek inkább francia tulajdonosaik gondját szaporítják, mint a német várományosokét.

A francia bankárok is tömegesen mondták fel az utóbbi időben készpénzkölcsöneiket. Nyilvánvalóan ők is számoltak a német győzelemmel és tartottak a Birodalom transzferkorlátozásaitól. Az ő helyzetük sem kényelmes, annak ellenére, hogy a lejáratokat kellő előrelátással az ominózus 1935. évet megelőző határnapokra állapították meg és így biztosítottnak tudták jelzálogos követeléseiknek sorsát. Számításukat azonban keresztezte a Saar-lakosság összetartása, amely a tömeges felmondásban főleg a kisemberek ezreinek

¹ *The royal institute of international affairs* id. értekezése.

veszedelmét látta és megszervezte az adósok közös frontját a francia hitelezőkkel szemben. A «Trutzbund für wirtschaftliche Gerechtigkeit» bojkottálja az árveréseket és minden németnek eltiltja, hogy azokon résztvegyen. Valószínűleg helyes Mr. Knoxnak az a jelentése, hogy a «Trutzbund» első sorban politikai alakulat, az azonban bizonyos, hogy sikerrel védte meg a családi otthont.¹

Mindezek az ellentétek ma veszítettek élességükből. Azokon a francia-német tárgyalásokon, amelyek már a népszavazás előtt is nevezetes eredményekre vezettek és ez idő szerint is folyamatban vannak, a francia tőke igényeinek kérdése előkelő helyet foglal el. Bizonytalán meg is találják a kielégítő megoldást és azt csak az általános helyzetnek valami váratlan megromlása akadályozhatná meg.

De bármilyen kedvező eredményre vezetessenek is a tárgyalások, az imperium-változás kétségen kívül erős rázkódtatással fog járni. A Saar-terület gazdasága a francia vámhatáron belül is a Németbirodalom megértő támogatásában részesült. Amikor az 1925. évi január hó 10-ről 11-re virradó éjjelen a vámsorompók lezáródtak Németország felé, a Saar-terület iparának súlyos válságát csak úgy lehetett elkerülni, hogy a német kormány vámköveteléseit függőben tartotta. A későbbi francia-német kereskedelmi egyezmények is mindig a Saar-terület érdekeinek jóakarató figyelembevételével készültek. Az 1928. évi alapvető egyezmény a terület legfőbb termékeinek Németországba való vámmentes és csak mennyiségileg korlátozott bevitelét biztosította, másrésztől le szállította a német termékek vámját, némelyekét egészen eltörölte, a behozatali kontingenst pedig felemelte. Nyilvánvaló, hogy ez a kényeztetés most legfeljebb egyoldalú lesz. Alig hihető, hogy a francia kormány, ha meg is kötik a várható egyezményt, a saját gazdasági érdekein túlmenő bár-

¹ Bővebben l. Savelkous: *Politische Wirtschaft im Saargebiet*. Die Grundlagen des Saarkampfes. U. o. Karcher: *Saarwirtschaft u. Rückgliederung*. Továbbá, Jacques Maupas: *La Question de la Sarre*. Revue des Sciences politiques. LVII. köt. 1934. júl.—szept. füzet. von Papen id. beszéde és a népszövetségi *Journal Officiel*. 1934. 8. sz. 984. l.

minő tekintettel legyen arra a lakosságra, amely olyan mereven helyezkedett szembe az ő politikájával.

Mégis ez a lakosság, amelynek életszínvonala magas gazdasági kultúrájának függvénye és amely nyílt szemmel látja jólétének bekövetkező visszahanyatlását, férfias bátorsággal néz elébe az elkerülhetetlen súlyosabb időknek, mert semmit sem tartott olyan elviselhetetlennek, mint hazájától való elszakíttatását és az idegen uralmat.

III.

Pedig ez az idegen uralom a Nemzetek Szövetségének európai jogrendjét képviselte. A Népszövetség Tanácsa aligha gondolta, amikor az első Kormányzó Bizottságot 1920. évi február hó 13-án a londoni St. James-palotában megválasztotta, hogy a nemzetközi kormányzat 15 év múltán is épp olyan idegen lesz a kormányzatára bízott nép előtt, mint működése első napján. Valószínű, hogy ha nem francia vezetés alatt jelentkezik a népszövetségi kormányzat, kevesebb ellenszenvvel találkozik. Amikor az első Kormányzó Bizottság 1920. évi február 26-án bevonul Saarbrückenbe és a lakosság felszabadult a gyűlölt francia katonai megszállás alól, talán elmulasztotta megragadni a kellő lélektani pillanatot arra, hogy a lakossággal korrekt viszonyba kerüljön. Több-ről nem lehetett szó. És ez sem lett volna könnyű, Az események azonban azt látszanak igazolni, hogy éppen francia szempontból volt a legkevésbé szerencsés az «erős kéznek» az a politikája, amelyet az első elnök, a nagyképességű Rault, a francia államtanácsnak tagja, kezdeményezett.

Első jelentésében,¹ melyet egy hónappal hivatalbalépése után intéz a Tanácshoz, kormányzása főcéljául az autonóm és Németországtól független tartomány megteremtését tűzi ki.

Bízvást megállapíthatjuk, hogy ez a törekvés hívta ki kezdettől fogva az új renddel szemben amúgy is ellenséges lakosság ellenállását, amely benne német hazája ellenségét

¹ Société des Nations. Journal officiel No. 3. 1920.

és a Népszövetség cégére alatt a francia érdekek képviselőjét látta.

A Kormányzó Bizottság kitűzött célját külsőleg el is érte. A kormányzat első évének befejeztével elégtétellel jelenthette a Népszövetség Tanácsának, hogy a porosz és bajor járások egy kis csoportjából autonóm területi kormányzatot létesített, a maga központi igazgatásával, a maga tisztviselőivel, igazságszolgáltatásával, a saját vasúti hálózatával¹ és csendőrségével.

Valóban, erős központi kormányzatot szervezett, nagy apparátussal, a legfontosabb helyeket lehetőleg franciákkal töltve be.

A külső igazgatást meghagyta régi alakjában. A porosz Landrat és a bajor Amtsvorstand tovább működik, éppen úgy, mint az általános titkos szavazással megújított járási és községi önkormányzat. És megmaradt az igazságügy régi szervezete is, azzal a változtatással, hogy a versailles-i szerződés értelmében szervezett és semlegesekből álló legfelsőbb bíróság, melyet Saarlouis-ban állítottak fel, a másod- és harmadfokú bíraskodást egyesíti.

A pénzügyi önállóság, amely központi állampénztár felállításával csak külső formát nyert, teljesen sohasem valósult meg, mert Németország az új alakulat kiadásaihoz nagymértékben hozzájárult. Különbféle egyezmények alapján többet fizetett az évek során át a szociális- és balesetbiztosítás, hadirokkantak, tisztviselők, tiszttek, hadiözvegyek és árvák ellátására, mint amennyi egyenesadó a Saar-kormány kezéhez befolyt.² Mégis a Kormányzó Bizottságnak már első évében komoly pénzügyi nehézségei voltak. A kincstári jövedelmek elégtelensége folytán 20%-os külön adóval kellett a széntermelést megterhelni. Ez az intézkedés viszont a szénárak emelkedésével megnehezítette az iparnak a német piacon való helytállását. És e mellett a Kormányzó Bizottság kény-

¹ 400 kilométeres vasúti hálózatukhoz akkora járműállományt kaptak Németországtól, amely közlekedési önállóságukat biztosította. *Journ. Off.* 1920. 5. sz. 282. l.

² Von Papen: *Über die Wirtschaftliche Verflechtung zwischen Saar u. Reich.* Deutsche Allg. Zeitung. 1934. június 1.

telen volt egyéb új kiadásokon felül a tisztviselők illetményeit a német törvények mintájára emelni. Jelentékeny deficittel kell számolnia. A drágaság növekedik, a téli munkanélküliség előreveti árnyékát. Elrendelik a gabona összeírását, és azt, valamint a burgonyát kiviteli tilalom alá helyezik. A márkának nagy esése és értékének hirtelen változásai «a költségvetést a tőzsdejegyzéseknek szolgáltatják ki».¹ Növeli a nehézségeket, hogy a francia kincstár frankban fizeti a bányamunkásokat, míg a területen egyébként a márka a forgalomban lévő pénznem. A 70,000 bányaalkalmazott vásárlóképeségének erős emelkedése drágaságot idézett elő, amit azok, akik márkában szerzik meg a megélhetést, nehezen viseltek el. És mégis a megszavaztatott vasúti személyzet 70%-a, a saját anyagi érdekei ellenére, a márka mellett döntött.

Mindezekkel a gazdasági nehézségekkel azonban könnyebben birkózik meg a Kormányzó Bizottság, mint azzal a főleg passzív ellenállással, amellyel lépten-nyomon találkozik. A lakosság ellenállását, a közfunkcióktól való tartózkodását a Kormányzó Bizottság német befolyásnak tulajdonítja és kezdve első jelentésén, azokban mindvégig szerepök van a német propagandára irányuló panaszoknak. Az «ellentálló elemeket» főképp a tisztviselők, a tantestületek, a lelkesek, a nagyipar és nagykereskedelem tagjai képviselik. Bizonyos német szervezetek pedig, mint a *Heimatschutz* és a *Saarverein*, együttműködve a féktelen helyi sajtóval, azon iparkodnak, hogy egykép lejárassák a Nemzetek Szövetségét és a békeszerződést, és hogy kimutassák ennek végrehajthatatlanságát. Alig akad olyan intézkedése, jelenti a Kormányzó Bizottság, amelyet a *Saarbrücker Zeitung* kiáltó rosszhiszeműséggel nem használna fel ellene.

Bizonyos, hogy a Kormányzó Bizottság politikai jellegű intézkedései elég alkalmat szolgáltatottak a kritikára. Amikor közigazgatás-technikai okokra hivatkozva megalkotja a «Saarlakos» közjogi fogalmát, hogy ezzel is meggyöngítse a német államhoz való tartozást, amikor a Saar-lakosság külföldi képviselőjét Franciaországra ruházza még Németországgal

¹ *Journ. Off.* 1920. 8. sz. 72. 1.

szemben is : akkor nem csodálható, hogy sajtó és közvélemény egykép szembeszáll a hatalmaskodó kormányzattal. Természetes, hogy Németország ezeket az intézkedéseket nem ismerte el. A német kormányok, amelyek egy pillanatra sem szűntek meg a Saar-terület népével foglalkozni s azzal mindig egységesen foglaltak állást, fáradhatatlanul nyújtották be tiltakozásukat a Népszövetségnél minden kérdésben, amelyben a versailles-i szerződéstől való eltérést lehetett látni. Ezek a tiltakozások szinte tervszerűen váltakoztak a Saarlakosság gyakori genfi küldöttségjárásaival. Legsűrűbben két fősérelmüket panaszolták.

Az egyik az, hogy a francia megszálló csapatok a Kormányzó Bizottság polgári uralma alatt is ott maradtak. Német részről arra hivatkoztak, hogy a versailles-i békeszerződés szerint nincs katonai szolgálat a területen és a közrend fenntartásáról a helyi csendőrség gondoskodik. Ezzel szemben a Kormányzó Bizottságnak az volt az álláspontja, hogy amíg a csendőrségnek — a «Saarlandjägerek»-nek — felállítása nincs befejezve, addig nem lehet a megszálló csapatokat ilyen fontos gyáripari- és bányaterületről a közbiztonság kockáztatása nélkül kivonni. Tizennégy évig tartott, amíg 1930. decembereben az utolsó francia katona elhagyta a Saar-területet.

Hatásában azonban veszedelmesebbnek ítélték a francia bányaiskolák ügyét. A versailles-i szerződés megengedi, hogy a francia állam bányái mellé népiskolákat és szakiskolákat létesítsen. Az élt is ezzel a jogával, a Kormányzó Bizottság pedig nem tett egyebet, mint hogy megengedte, hogy az iskolalátogatási kötelezettségnek a francia ú. n. kincstári iskolában is eleget lehet tenni. A német felfogás szerint ezek az iskolák csak a bányák francia alkalmazottainak gyermekei számára létesülhettek, míg a Kormányzó Bizottság engedélye lehetővé tette, hogy a bányák igazgatósága hatalmi eszközeinek igénybevételével a német bányászok és alkalmazottak gyermekeit is oda kényszeríthesse. A Kormányzó Bizottságnak talán egyik intézkedése sem váltott ki olyan ellenhatást, mint ez az engedély, amelyben a Saar-területen és a Birodalomban egyaránt lélekrablást éreztek és a franciásítási irányzatnak, a gyűlölt «franzisierung»-nak egyik hatásos eszközét látták.

A veszedelem nem volt olyan nagy. A francia bányaigazgatóság akciója megtört a bányászok erős német érzésén. 1923-ban a nyilvános népiskolába beiratkozott kereken 123,000 tanuló mellett a húsz bányaiskolában 3798 német és 610 francia gyermeket találunk.¹

A terület lakóinak egy harmadik sérelme követelés alakjában jelentkezik, amelynek jogosultságát a versailles-i szerződésnek a «nép választott képviselőiről» szóló kitételére alapítják. Központi képviselőket, valami parlament-félét kívánnak, budget-joggal, immunitással és a Kormányzó Bizottsággal való olyan paritással, hogy vitáik esetében a Népszövetség döntsön. A Nemzetek Szövetségéhez intézett emlékiratban azt panaszolják, hogy éppen ők, akiknek sorsa a Népszövetségre van bízva, az egyetlen európai nép, amely nélkülözi a legegyszerűbb alapjogokat.

Kérvényezéseik eredményeképp a Kormányzó Bizottság genfi utasításra 1922-ben megalkotta az Országos Tanácsot, a «Landesrat»-ot, amely azonban távolról sem elégíthette ki óhajaikat. A Kormányzó Bizottság, amely következetesen ellene volt ennek a követelésnek, végül egy olyan *tanácsadó* testületet létesített, amely véleményt nyilvánít adófelelőséskor és azokban az ügyekben, amelyeket a Kormányzó Bizottság szükségesnek lát hozzájuttatni. Mégis a Saar-terület politikusai értették annak módját, hogyan kell ennek a 30 tagból álló testületnek nyilvánosságát céljaik megszilárdító tribünjévé tenni. A «Landesrat» megnyitásakor a Kormányzó Bizottság barátságos üdvözlő szavakba burkolja a Testület jelentéktelenségét. Ez azonban már első válaszában keményen állást foglal a franciásítás ellen, hitet tesz német mivolta mellett és felsorolja összes sérelmeit.

Ha túloznak is, amikor azt állítják, hogy őket középkori módon kormányozzák, az kétségtelen, hogy a Kormányzó Bizottság uralma nem sorozható az alkotmányosnak nevezett kormányrendszerek közé. De igaza volt Mr. Rault-nak is, aki a parlament létesítése ellen azzal érvelt, hogy nem lehet egyidejűleg felelős a Népszövetségnek is, meg a Saar-

¹ *Journ. Off.* 1923. 4. sz. 414—420. 1.

terület választottjainak. Ez a kormányzat sajátosan különleges alkotás. Gyakorlatilag abszolutisztikus, elméletileg pedig a legkiterjedtebb felelőssége van, felelős a világ népeinek, kik a Nemzetek Szövetségében egyesültek.

És ez a felelősség nemcsak fikció. A tanácsnak 1923. évi július 2-a és 7-e között tartott ülészakájában «ad audiendum verbum» citálták a Kormányzó Bizottságot, és Lord Robert Cecil mint az angol kormánynak, de egyúttal mint az angol közvéleménynek képviselője a legrészletesebb felvilágosításokat követelte. Nemcsak a 100 napig tartó nagy bányászsztrájk alkalmával kiadott és a sztrájk keretein messzi túlmenően politikai irányzatú rendeletről, amely Lord Robert Cecil szerint Európa figyelmét odairányította, hanem a Kormányzó Bizottság egész működéséről.

A kifogásolt rendelet súlyos börtönbüntetéssel sújtotta mindazokat, akik a Népszövetséget, annak valamelyik tagállamát vagy a Kormányzó Bizottságot megsértik, vagy nyilvánosan kicsinylik a versailles-i szerződést.

Az angol megbízott szereplése több volt, mint a Népszövetség egyik tagállamának érdeklődése megbízottainak sáfárkodása iránt. A meg nem hamisított népszövetségi gondolat, amelynek Lord Robert Cecil egyik legnevezetesebb képviselője, került itt szembe a francia hatalmi rendszerrel, de talán az európai diplomáciának fennálló módszereivel is, amikor a zárt ajtók helyett a nyilvánosságot követeli.¹ Nevezetes sikere volt, hogy a Tanács ehhez hozzájárult.

¹ Ezeknek a tanácsüléseknek lefolyása némiképp bevilágít a Népszövetség belső munkájába és megérdemli figyelmünket. A Tanácsban az olasz Salandra elnököl és ott vannak Hanotaux, Branting, Ishii, Benes, Quiñones de Leon stb., a Népszövetség ismert alakjai. Lord Robert Cecil kéri, hogy miután a Saar-kormányzat nagyon felköltötte a közvélemény figyelmét, nyilvános ülésen tehesse meg előterjesztését. A francia kormány képviselője, Hanotaux, azon a nézeten van, hogy tartsák fenn a jól bevált eddigi rendszert, hogy az ilyen kényes kérdés felett, mielőtt azt a nagyközönség elé tárják, tanácskozzanak előbb bizalmasan egymás között. (Ez az álláspont közel áll a mi közéleti hagyományainkhoz). Érdekesebb az angol grandseigneurnek demokratikus felfogása. Meggyőződése, hogy valahányszor nyilvánosan folyik a vita, a Népszövetség nagyot nyer

A Kormányzó Bizottság «meghallgatásá»-nak az volt a végeredménye, hogy a népszövetségi nyelv diplomatikus formái között tudtára adták a Kormányzó Bizottság elnökének, hogy mérsékelje politikai tendenciáit. Egyebekben ismételt

tekintélyében. A modern demokráciában a nyilvánosság egyedüli biztosíték a félremagyarázások ellen. Az angol maxima az, hogy ha a népet urunkká tettük, akkor urunkat fel kell világosítanunk. Kilencszer szólalt fel Lord Robert Cecil és nyolcszor Hanotaux ebben az eljárási kérdésben. Mindegyik hangoztatja, hogy a legnagyobb készséggel kívánna eleget tenni a másik óhajának, de kénytelen megmaradni a maga álláspontja mellett. Végül elhalasztották a határozathozatalt, de másnap eleget tettek az angol kívánságnak, úgy hogy Lord Robert Cecil a nyilvános ülésben adhatta elő előterjesztését. Ő úgy találja, hogy a Kormányzó Bizottság rendeletének némely intézkedése szokatlan. Ezen a nézetten vannak hazájában és azt hiszi, másutt is. Angliában arról is tudomást szereztek, hogy a Kormányzó Bizottság egyes tagjai nem eléggé veszik figyelembe, hogy nem valamely kormánynak, hanem kizárólag a Nemzetek Szövetségének képviselői. A helyzet a francia csapatok dolgában sem kielégítő. A Kormányzó Bizottság némi lassúsággal iparkodik a csendőrséget megszervezni. Ennek okát meg kellene állapítani. Az egész kormányzat komoly megvizsgálását óhajtja, mert azért a Népszövetség felelős. Megismétli, hogy a Népszövetség érdekében kéri az ügy tisztázását. Hanotaux védelmébe veszi a rendeletet és annak érdeméül tudja be, hogy a 3 hónapos sztrájk vér nélkül ért véget. Hivatkozik Franciaország külön jogaira, amelyek folytán a bányák kihasználásának biztosítását követelheti. A helyzet már nagyon súlyos volt, a Kormányzó Bizottság csak dicséretet érdemel. Több felszólalás után, amelyek között a legélesebben elítélő a svéd Brantingé volt, elhatározzák, hogy meghallgatják a Kormányzó Bizottság összes tagjait és sürgősen megidézik őket. Lord Robert Cecil reggel 10 órakor kezdi Rault-t kérdezni az angol keresztkérdések rendszerével és délután 4 órakor még mindig folytatja a kérdezést. Különösen a Kormányzó Bizottság tagjainak Franciaországhoz való viszonyáról, az alkalmazottak nemzetiségéről, a Landesrat-ról, a francia csapatok létszámáról, a csendőrség szervezéséről, a sztrájkőrök sokat felhozott ügyéről és az egész nevezetes rendeletről. Rault részletes felvilágosításai sok tekintetben megnyugtatók. Az elnök végül kijelenti, hogy *a helyzet a tagok többségében bizonyos aggodalmat kelt* és hogy az összes tagok remélik, hogy a rendelet csak ideiglenes. Egyúttal egyhangúlag megismétli már többször kifejezett teljes elismerésüket a végzett közigazgatási munkásságért. *Journ. Off.* 1923. 8. sz. 859. l.

kifejezik meleg elismerésüket a Kormányzó Bizottság *közigazgatásával* szemben. Ezt az elismerést meg is érdemelte. Még az ellenséges német részről sem tagadják szakértelmüket és szorgalmukat.

Amikor Locarno után Németország belép a Népszövetségbe 1926-ban, megenyhül a helyzet. Ebben az évben válik meg Rault a Kormányzó Bizottság elnökségétől, francia tag az addigi főtitkár, Morize lesz, elnök pedig a kanadai Stephens. A terület politikai alakulata nagyjából változatlan. E vidék katolikus jellegének megfelelően uralkodó párt a Centrum, amely a «Landesrat»-ban 14—16 üléssel rendelkezik. 10—11 mandátum a kommunistáké és a szociáldemokratáké, a többi a kisebb pártok között oszlik meg. 1927-ben az angol Sir Ernest Wilton, 1932-ben pedig a végig hivatalában levő Geoffrey Knox lett a Kormányzó Bizottság elnöke. Az 1932-es választásoknál a Centrum még megtartja vezető helyét, de a szocialisták rovására előretörnek a kommunisták s a községi és járási választásoknál már tért hódítanak a nemzeti-szocialisták is.

A nemzeti-szocializmussal a Kormányzó Bizottság nyilvánvalóan nem rokonszenvezett. Miként az első időszakban Rault, úgy ekkor Knox jelentette tulajdonképpen a Kormányzó Bizottságot és az angol gondolkozásmód még távolabb áll a nemzeti-szocializmus elveitől, mint a francia. Valószínű azonban, hogy a világnézleti különbségeknél döntőbb szerepe volt az ellentétek fokozódásában a párt erőszakosabb németségének.

Már 1931 óta a rendészeti intézkedések hosszú sora legnagyobb részt vagy a nemzeti-szocializmus ellen irányul, vagy e párt felléptével kiélesedett politikai helyzet következménye. 1932. novemberében pedig már felosztatják az összes nemzeti-szocialista alakulatokat, nevezetesen a rohamosztagokat (S. A.) és a védő-osztagokat (S. S.). A lefoglalt iratokból megállapították, így jelenti a Kormányzó Bizottság a Tanácsnak, hogy ezeknek az egyesüléseknek tagjai katonai gyakorlatokat végeznek, nappali és éjjeli meneteléseket, terep gyakorlatokat, tanulják a térkép-olvasást és a fegyverek kezelését. 1933. első évnegyedében a Kormányzó Bizottság betilt minden politikai gyűlést.

A politikai ellentétek ekkor a Harmadik Birodalom megalakulásával még inkább kiélesedtek.¹ Megkezdődik a lapok betiltása. A Kormányzó Bizottság már nyílt ellenfélként áll szemben a nemzeti-szocialista párttal, amelyről azt jelenti Genfben, hogy az tényleges hatalom akar lenni a jogszerű kormány mellett. A fenyegetés, kiközösítés, feljelentés fegyvereivel állandó hadjáratot vezet mindazok ellen, akik nincsenek vele egy politikai véleményen és hirdeti, hogy megfizetnek ezek a népszavazás után.

A Kormányzó Bizottság erősebb eszközökhöz nyúl s a közrend és közbiztonság érdekében több rendeletet ad ki, amelyeket súlyos büntető szankciókkal lát el. Eltiltja a gyakorlatokat s katonai meneteléseket. Büntetéssel sújtja a megfélemlítést, a Fekete-könyvbe való beírást, a politikai pártba való kényszerítést és a népszavazás utáni megtorlással való fenyegetést. Semmiféle egyenruhának, jelvénynek nyilvános viselését, árusítását, kirakatba tételét nem engedélyezi. A büntető törvénykönyvbe érdekes új bűncselekményt illeszt: Saar-lakosnak feljelentését nem Saar-területi hatóság előtt.

Hiábavaló erőfeszítések. A Német Front fölényes szervezetével a Kormányzó Bizottság nem volt képes megbirkózni. A Területen lakó számbajövő emberek a völklingseniorás üzemek urának, Röchlingnek, vezérlete alatt hatalmi eszközeiknek és tekintélyüknek egész súlyát a visszacsatolás pártjának szolgálatába bocsátották és úgy látszik, hogy erőszakos módszereikkel is egyetértettek. Érthető, hogy ily körülmények között a helyi rendőrség és csendőrség, amely jórészt kiszolgált német altisztekből állt, amely gyakran hasonlóval viszonzta a Hitler-köszöntést és jóindulatú semlegességet tanúsított a szeparatisták elleni kilengések esetében, nem látszott eléggé megbízhatónak a Kormányzó Bizottság előtt. Ezért sürgette Knox nemzetközi rendőrlegénység toborzását

¹ 1933. április 1-től május 3-ig a törvényszék 258 politikai ügyből keletkezett büntető pert tárgyalt, nagyrészen testisértés, jogtalan fegyverviselés és személyes szabadság megsértése miatt.

és valószínűleg ezért fogadott fel emigránsokat a rendőrségbe, ami azután újabb izgalmak kútforrásává lett.

A politikai menekültek helyzetét a Kormányzó Bizottság akként szabályozta, hogy menedékjogot nyújtott mindenkinek, aki «politikai vagy vallási okból hagyta el országát». Ellenőrzésük külön személyazonossági igazolvánnyal történik. Tilos nekik politikai tevékenységet folytatni. A Német Front sok panaszából kitetszően ezt a rendelkezést aligha tartják meg és talán maga a Kormányzó Bizottság sem veszi azt valami nagyon szigorúan. A menekülteknek a rendőrséghez való kinevezése olyan ellenhatást kelt, hogy az államrendőrségnek egy része e miatt tiltakozó-gyűlést tartott. A «Deutsche Front» pedig a Népszövetséghez fordul az emigránsok alkalmaztatása ellen, amit a lakosság kihívásának tekint.¹ Knox elnök viszont azt jelenti Genfnek, hogy hírek keringenek a kormány ellen készülő puccsról. A Kormányzó Bizottság francia tagja az évnegyedes jelentéshez külön véleményt csatol, amelyben az igazságszolgáltatás pártatlanságát vonja kétségbe.

Ilyen jelentések, bírói pártoskodás, rendőrlegénységi gyűlések, puccshírek mellett a Kormányzó Bizottság zavartalanul foglalkozik a közigazgatás mindennapi kérdéseivel, sőt törvényalkotással is. Tárgyalnak a nagy közüzemek (villamosság, gáz- és vízszolgáltatás) reformjáról, az erőjárművek folyékony tüzelőanyagának, ásványolajoknak megadóztatá-

¹ Mint jellegzetes esetet felhozzák, hogy Knox a saarbrückeni rendőrlegénység parancsnokává egy Machts nevű emigránst tett, volt tényleges tisztet, akire régi bajtársai törvényszéki tárgyaláson eskü alatt vallották, hogy többrendbeli öncsonkítást követett el. És ennek az egyénnek kötelesek engedelmeskedni azok az emberek, akik becsülettel szolgáltak a háborúban. A panaszt fölterjesztő kísérő-levélben Knox megjegyzi, hogy Machts katonakönyve igazolja, hogy a csatatéren léptették elő tisztté, tulajdonosa az I. osztályú vaskeresztnek és a háromszori sebesülés ezüst érmének. Úgy látszik, hogy a Német Front jobban ismerte embereit, mint Knox. Védenec ugyanis a népszavazás után maga készült valami puccsra az emigráns rendőrökkel, akiket a nemzetközi rendőrség angol parancsnoka fegyverzett le, Machts pedig megszökött.

sáról, az egyáron árusító üzletházak kérdéséről. Mindenesetre a Kormányzó Bizottság jó idegeire vallott, hogy ebben a légkörben még az erdei kihágásokról szóló 1878-as porosz törvény módosításával is foglalkozik.

Azonban igazságtalan és egyben fölületes bírálata lenne a Kormányzó Bizottságok munkájának, ha azt ilyen könnyedén akarnók elintézni és nem méltányolnók azt a valóban érdemleges munkát, amellyel a területet a háború és megszállás utáni állapotából kiemelte. A Kormányzó Bizottság évnegyedes jelentései a közigazgatás minden terén végzett megfontolt és céltudatos intézkedésekről tanuskodnak.

Különös méltánylást érdemel az a sok jóléti intézkedés, amely ennek az uralomnak becsületére válik és amelyet legalább most még nem szabad elfeledni. 1924-ben Homburgban 200 gyermek részére nyaraltató szabadtéri iskolát létesített. 1920-tól 1927-ig kincstári pénzen, de főleg olcsó kölcsönökkel 3000-nél több lakást juttatott a reászorulóknak, amire az 1930-ig terjedő tíz év alatt 180 millió frankot költött. A munkanélkülieket nemcsak a rendszeresített segéllyel támogatta, amelynek összege az 1931-es költségvetésben 35 millió frankkal volt beállítva és kevésnek bizonyult, hanem iparkodott nekik önálló megélhetést teremteni. Kis gazdaságokat létesítenek és 500—600 négyszögméteres művelés alatt nem álló területeket osztanak ki veteményes kertek céljára. A föld előkészítésére és a mag beszerzésére előleget adnak, amelyet a heti munkanélküli-segélyből apró részletekben vonnak le. Ez az akció 1932-ben kezdődött és 1933 végén már 5099 munkanélküli dolgozik kis földecskéjén.¹ A háború áldozatait és családjaikat a rendes segélyen felül külön támogatják, megtérítik az orvosi kezelés költségeit, segélyt adnak ruha és fehérnemű beszerzésére, a jelzálogos tartozások konvertálására olcsó kölcsönöket juttatnak nekik, megfizetik a tanonciskolák költségeit és gondoskodnak az első áldozásra és konfirmációra járulókról. De a támogatás kiterjed az egész reászoruló lakosságra, téli tüzelőanyag és sok egyéb szükséglet céljaira.

¹ *Journ. Off.* 1934. 5. sz. 443. 1.

És azt is meg kell állapítanunk, hogy ugyanaz a Kormányzó Bizottság, amelynek iskolapolitikáját rendszerint csak a francia bányaiskolák ügyén keresztül ítélik meg, hétmillió frankon új épületet emelt a «Kronprinz Friedrich-Wilhelm Realgymnasium» részére és ugyanaz szépművészeti és iparművészeti iskolát és Saar-területi múzeumot is létesített. Ha politikája kifogásolható, kulturális érzék és emberiség tekintetében megállja a bírálatot.

VINCZEHIDY ERNŐ.

A NEMZETKÖZI KONGRESSZUSOK HATÁSAI.

A nemzetközi kongresszusok jelentőségének egyik legkiemelkedőbb mozzanata abban jelölhető meg, hogy a legkülönbözőbb földrajzi és világnézeti téren mozgó, de az emberiség szellemi és erkölcsi tökéletesedésének útjait azonos lelkesedéssel és áldozatossággal kutató egyének az ilyen kongresszusok előkészítésének, nemkülönben többnyire, sajnos, csak néhány röpké napon át tartó tárgyalásainak idején át közvetlen, személyes érintkezés révén nyerhetik meg egymást olyan együttműködésre, amelynek akadályja igen sokszor csak az eltérő szövegezésből fakadó félreértés volt.

A legnagyobb tudósok felfedezései, a leglelkesebb apostolok tanításai is hiábavalók maradnának, ha szavuk visszhang nélkül hangzanék el a pusztában, viszont a lelki és gazdasági válsággal küzdő emberiség tanácstalan zűrzavarban akadályozná egymás boldogulását, ha kellő időben nem támadnának soraikban rátermett vezérek, illetőleg ezek a vezetésre hivatottak nem tudnák megértetni a megváltásra várakozókkal, hol és hogyan találják meg a kivezető utat. A nemzetközi kongresszusok jelentőségére nézve is az lesz egyik legmértvadóbb bizonyíték, hogy a keretükben folytatott eszmecsereknél milyen széleskörű, illetőleg milyen mélyen-szántó hatása van az emberek békés együttélésének, kölcsönös megértésének s ezzel könnyebb boldogulásának biztosítása terén.

Arra nézve ugyanis alig lehet kétség, hogy csak annak a nemzetközi kongresszusnak tulajdoníthatunk nagyobb jelentőséget, amelynek révén az emberiség gondolat- és érzésvilágát betöltő problémák valamelyikét sikerül megnyugtató megoldáshoz közelebb vinnünk.

Az ember lelki és érzelmi adottságai arra hivatott apostolok irányítása és szuggesztíója mellett szinte hihetetlen szárnyalásra hevíthetők, de ez a nekilendülés múló értékű szalmaláng marad, ha megfelelő intézmények és célkitűzések útján nem válik hatékony mozgató tényezővé a nagy közös emberi érdekek tervszerű együttműködésének gépezetében.

Ha már most a nemzetközi kongresszusoknak sikerül az emberiség lelki és érzelmi erőit ilyen eredményesebb tevékenység kifejtésére összefogni: hol találunk eléggé szemléltető, összehasonlító mértéket a különféle kezdeményezések viszonylagos értékének kimutatására?

Az élettelen természet jelenségei meglepően sok vonatkozásban teszik szemlélhetővé a lelki élet különféle mozzanatait is. A fizika egyik tétele szerint a testek fajsúlya egyenlő annak a vízmennyiségnek súlyával, amelyet vízbe merítve helyéből kiszorítanak. Ennek a tételnek a hasonlóságára hallottam az amerikai nemzetközi gyermekvédő kongresszus egyik lelkes résztvevőjétől azt a megállapítást, hogy az egyes ember lelki fajsúlyát legjobban azoknak a könnyeknek mennyisége fejezhetné ki, melyeket szenvedő felebarátai szeméről sikerül felszárítania. Az egyes nemzetközi kongresszusok jelentőségének mérlegelésénél is bizonyos fokig elég megbízható összehasonlítási alapul szolgálhat, hogy a kongresszus kihatása révén mily mértékben csökkentek az emberiség erkölcsi vagy gazdasági bajai.

Ha sikerül akár a magunk, akár embertársaink szívében a caritas tüzét felélesztenuünk, ennek a csendes lángnak a melege egyszerre megéreztetni velünk az egész mindenséget fenntartó isteni akarat második főparancsolatával kötelességünkké tett felebaráti szeretetnek igazi értelmét.

Ebben a szellemben beszélt a Magyar Királyi Kúria akkori kiváló elnöke, dr. Juhász Andor, midőn az Országos Bírói és Ügyészi Egyesület huszonötéves közgyűlésén, 1932. okt. 2-án annak a meggyőződésének adott kifejezést, hogy «bírotársai egyesületi tevékenységük közben is bizonyára szem előtt fogják tartani, hogy van a törvénykönyvek törvénykönyvének, a tízparancsolatnak, az Istenben való hitet hirdető parancsa mellett egy másik főparancsolata is, amely —

szemben a többivel — nem kerülhetett kényszerítő szabályként a törvénytárakba, de amelynek mégis hamisítatlanul ki kell csendülnie minden törvényből és minden bírói ítéletből, amely parancsolat akképpen hangzik, hogy szeresd felebarátodat, mint tenmagadat.»¹

Ez a felismerés vezethette bizonyára gróf Apponyi Albertét is, amikor, mint Magyarország hivatalos kiküldöttje, a népszövetség egyik ülésén, amelynek keretében a népek jólétének és a nemzetek békés együttélésének biztosítására igyekeztek új szabályokat alkotni, bátran figyelmeztette a tanácskozókat, hogy «a világi törvények mindaddig homokra írott szabályok maradnak, amíg azokban az isteni tízparancsolat rendelkezéseit nem fogják érvényre juttatni.»

Íme, rövid időszakon belül két nagy magyar lélek érzi meg és hirdeti, hogy a végveszéllyel fenyegető történelmi katasztrófák oka az emberi létközösség nagy gondolatának elhomályosulása, ami elvitázhatatlanul annak következménye, hogy az ember elfordult Teremtőjétől. A Gondviselés azonban újabb és újabb utakon igyekszik őt az összetartozás tudatára visszatéríteni. Különösen ebből a szempontból jelentenek sokat a nemzetközi kongresszusok.

Ezek teszik ugyanis lehetővé, hogy az elvont tudományok és a gyakorlati élet terén működő úttörők egymással szakszerűen megvitathassák az általuk kiderített igazságokat és azok megvalósítására alkalmasnak vélt új irányokat, s a kölcsönös jóváhagyás esetén, hazájukba visszatérve, azokat ott lehető mielőbb érvényre juttassák.

Ily módon a nemzetközi kongresszusok átvitt értelemben szinte leadó állomásai lesznek annak az eszménynek vagy gyakorlati ismeretkörnek, amelynek előbbrevitelén a keretükben összegyűlt szakemberek és a társadalomnak ott megjelent érdeklődő tagjai vállvetve együttműködnek. A hazatérő delegátusok, a rádió leadó állomásából kiinduló hanghullámokhoz hasonlóan, honfitársaik lelkében is felébresztik ugyanis azt a felelősségérzést, amely a kongresszusi tárgya-

¹ *Bírák és Ügyészek Lapja*, XXIII. évf., 1932. július—szeptemberi sz., 7. l.

lások során saját lelkiismeretük szavát oly nyugtalanítóan megszólaltatta.

Napjainkban különösen nyomatékosan hangsúlyozzák a legkülönbözőbb vonatkozásokban a keresztény világnézetet, de ha minden esemény vagy kezdeményezés keltének leírásakor újra és újra emlékezetünkbe idézhetnők is, hogy Krisztus után immár 1934 év állt rendelkezésünkre az Üdvözítő tanainak megvalósítására, tetteink (különösen a világháború és az azóta reánk szakadt borzalmak egyaránt) nagyon is igazolják a világhírű pedagógus, Förster Frigyes Vilmos tanárnak azt a szemrehányását, hogy a közelmúlt történeti eseményeivel szemben nem azt kellene kérdeznünk, hogy megszüntünk-e keresztények lenni, hanem ezt: egyáltalán megkezdünk-e keresztény módon élni!

Valóban erre a beismerésre készíthet az a lázas törekvés, amellyel az emberi társadalom tagjai a leglehetőlenebb kiutakat keresik a világszerte tomboló zűrzavarból s nem akarják vagy nem tudják megérteni a békés együttélésnek azt a legfenségesebb megoldási módját, amely a Hegyi Beszédben mindannyiunk számára adatott.

A nemzetközi kongresszusoknak éppen ezért legnagyobb horderejű kihatását abban látom, hogy minden ilyen összejevetel alkalmával bevallottan vagy tudat alatt, akarva, nem akarva, azokat a nagy igazságokat igyekszünk győzelemre vinni, amelyek a Hegyi Beszédben a boldog életnek olyan tökéletes rendszerét adják, hogy annak megvalósulása esetén az emberi társadalom tagjai a felebaráti szeretet minden áldását élvezhetnék.

Hogy a nemzetközi kongresszusok összejevetele, tanácskozásai és kihatásai révén tényleg ezek a szinte észrevétlenül közreműködő erők jönnek mozgásba, annak iskolapéldája lehet a Nemzetközi Büntetőjogi és Börtönügyi Kongresszus (Congrès Pénal et Pénitentiaire Internationale) fejlődéstörténete.

Ez a kongresszus (akkor még Nemzetközi Börtönügyi Kongresszus, Congrès Pénitentiaire Internationale néven) 1905. szept. havában Budapesten tartotta VII. hivatalos összejevetelét, amely alkalomból a Jogtudományi Közlöny

35. számában (1905. szeptember 1.). *A magyar jogtudomány nagy hete* címmel megjelent vezércikk többi között kiemeli, hogy :

A nemzetközi börtönügyi kongresszus szervezete ma egyesíti magában az összes kultúrállamok tudományos képviselőit.

Érdekes és tanulságos példája ez a szervezet a nemzetközi kapcsolatban rejlő vitális erőnek.

Abban, hogy a kongresszus most Magyarországot választotta gyűlőhelyéül, kettő nyilatkozik meg. Az eddigi érdemek elismerése és az a törekvés, hogy ezt az országot is megnyerjük az új szellemi áramlatoknak.

A magyar jogtudomány nagyjelentőségű eseménye ez.

A büntettesek osztályozása a börtönökben, a mezőgazdasági kolóniák, külön intézetek korlátozott beszámíthatóságúak és szokászerű ivók számára, az alkoholizmus és a tuberkulózis hatása, az állami hatáskör elhatárolása a patronage munkájában, az elhagyatott és bűnös gyermekekkel való bánásmód : ezek a főbb problémák, melyek a kongresszus elé kerülnek.

Mindezek a kérdések eddig a magyar tudományban nem nyertek jelentőségükhöz mért beható feldolgozást.

A börtönügyi kongresszus lesz hivatva arra, hogy megerősítse nálunk azt a keletkező áramlatot, mely tudományos vizsgálat tárgyává akarja tenni a büntetőjogi reformkorszak eme jelentőségteljes feladatait.

Az idézett cikknek azzal az állításával szemben, mintha a Nemzetközi Bűnügyi Kongresszusok keretében megvitatott kérdések addig (1905-ig) «a magyar tudományban nem nyertek volna jelentőségükhöz mért beható feldolgozást», utalhatunk Finkey Ferenc *A börtönügy haladása az utolsó száz év alatt* című akadémiai székfoglaló értekezésének arra a megállapítására, hogy «a börtönügy terén elért azt a nagy haladást, amellyel ezen kérdésekben kétségtelenül a vezető államok közé emelkedtünk, így különösen az ezen haladást munkáló üdvös törvényhozási alkotásokat és kormányzati intézkedéseket nálunk is, mint a nyugateurópai és észak-amerikai vezérállamokban, első sorban a büntetőjogi és börtönügyi szakirodalom készítette elő és harcolta ki a lefolyt száz év alatt.»¹

¹ Értekezések a filozófiai és társadalmi tudományok köréből. III. kötet, 11. sz., 40. l. A Magyar Tudományos Akadémia kiadása, 1930.

A börtönügyi kongresszusokon résztvevő nagy gondolkozókat foglalkoztató főbb problémák annál kevésbé lehetnek a magyar jogászvilág tagjai, illetőleg a magyar hivatalos körök és a magyar társadalom előtt ismeretlenek, mert az 1872-ben Londonban tartott első összejövetelt kivéve, Magyarország az azóta lezajlott mind a kilenc kongresszuson hivatali kiküldöttek és az értekezletekre beküldött írásbeli vélemények útján tevékeny részt vett.

A börtönügyi kongresszusok első gyökerei tulajdonkép azon magánjellegű tanácskozásokig nyúlnak vissza, amelyekre több kiváló büntetőjogász első ízben 1846-ban Frankfurt am Mainben, majd másodízben 1847-ben Brüsszelben, 1857-ben pedig harmadízben újból Frankfurtban gyűlt össze. Ezek a tanácskozások úgyszólván kizárólag a börtönügyi reform megvitatását tűzték ki célul s főként az akkor uralmon lévő magánzárka-rendszer kérdéseivel foglalkoztak.

A különféle nemzetközi kongresszusok közül legnagyobb jelentőségű lett az északamerikai National Prison Association által 1870-ben Cincinnatiában tartott kongresszus, melynek nemcsak az adott különös súlyt, hogy elvi kijelentései (Declaration of Principles) irányadók lettek mind az amerikai, mind az európai börtönügy mai rendszerének kialakulására, hanem az a körülmény is, hogy a cincinnati kongresszus adta meg az ösztönzést azoknak a szoros értelemben vett nemzetközi börtönügyi kongresszusoknak megalakulására is, melyek 1872-től kezdődőleg részben elméleti és gyakorlati szakemberekből, részben az államok hivatalos kiküldötteiből megszervezve, mintegy nemzetközi félhivatalos intézménnyé erősödtek.

Ezen nemzetközi intézmény létesítése körül az érdem oroszánrésze E. C. Wines-t, a newyorki börtönügyi társaság titkárát illeti, aki a cincinnati kongresszus sikerén felbuzdulva, az Egyesült Államok kormányának megbízásából 1871-ben átjött Európába és rábírta az európai államok igazságügyi kormányait, hogy anyagi hozzájárulással is állandósítsák a nemzetközi börtönügyi kongresszusokat, amelyeken hivatalos kiküldöttekkel vegyenek részt és melyeket meghatározott időközökben rendszeresen tartsanak, felváltva az egyes államok fővárosaiban.

Nem tartom érdektelennek, hogy ideiktassam azokat a szavakat, amelyekkel E. C. Wines bevezette azt a meghívót, amelyet az 1872. évi kongresszuson nyert meghatalmazás alapján az európai kormányokhoz küldött az 1877-ben Stockholmban tervezett gyűlés megtarthatása céljából:

«Az előkészítő bizottság komoly óhaja, hogy, amennyire lehetséges, az egész művelt világ összes kormányainak képviselőit üdvözölhesse a Stockholmba összehívott kongresszuson.

Az a probléma, amelynek tanulmányozása a kongresszus feladata lesz: Mily módon volna a bűnözés a minimumra csökkenthető azáltal, hogy a fiatalokat az első botlástól megóvjuk és az elbukottakat jobb gondolkozásra és jobb életmódra vezetjük.

Olyan kérdés ez, mely méltán megérdemli a legmagasabb állású államférfiak figyelmét, mert szoros vonatkozásban áll a társadalom rendjének, nemkülönben az egyes egyének életének és vagyonának biztonsági érdekeivel. Minél behatóbban foglalkozunk vele széltében-hosszában, annál inkább vezető helyet fog elfoglalni az összes napikérdések között. Szerencsére, ma már majdnem mindenütt fokozott mértékben lebilincseli a közérdeklődést.

Kr. u. 1871-ben írja E. C. Wines boldog elégtétel érzetével, hogy «szerencsére ma már» meg tudták nyerni a közérdeklődést azoknak a problémáknak a számára, amelyeket a Megváltó a fent idézett Hegyi Beszédben boldogulásunk biztos útjaként jelölt meg! Kr. u. 1871-ben kezdenek végre együttesen ráeszmélni ugyancsak arra a komoly figyelmeztetésre, amellyel az Üdvözítő már akkor, az utolsó ítéletről szólva, megrója azokat, akik, mikor tömlöcben volt, nem látogatták meg őt!

Íme, mily későn vette tudomásul a magát kereszténynek mondó emberi társadalom azt az isteni ígéretet, mely ugyanakkor hangzott el: «Bizony mondom nektek, amit egynek (éhező, szomjúhozó, jövevény mezítelen, beteg, vagy tömlöcben sínylődő) legkisebb testvéreim közül cselekedtetek, nekem cselekedtetek.»

A Hegyi Beszédben tanította különben az Isten Fia hallgatóit és követőit az Úr imádságára is. Ennek értelmében rebegi ajkunk: «És bocsásd meg nekünk a mi vétkeinket, miképpen mi is megbocsátunk az ellenünk vétkezőknek».

És íme, ezzel szemben az emberek felebarátaik gyarlóságaival, társadalomellenes hajlamaival szemben éppen nem

az elnézés, vagy ismert, veszedelmes tulajdonságaikkal szemben alkalmazott megelőzés eszközeivel védekeznek, hanem a kérlelhetetlen bosszú által vezéreltetik magukat, úgy, hogy Finkey Ferenc fent idézett akadémiai székfoglalójának bevezető része szerint : a büntetésvégrehajtási jogban s annak elméleti kiépítésében, a büntetéstanban évezredek óta küzd két nagy vezéreszme az erőteljesebb érvényesülésért : a szigor és az emberiség eszméje. Míg azonban a szigor, mint a büntetésnek szinte fogalom-meghatározójává vált tartalma, évezredek át magához tudta ragadni az egyeduralmat, sőt a XVIII. század végéig világszerte annak túlhajtása, a kegyetlenség uralkodik a büntetőtörvénykönyvekben és a büntetésvégrehajtási jogban, addig az emberiség gondolata a régi világban csak mint egyes jobblelkű uralkodók kivételes és szórványos kegyelmi ténye, vagy egyes magasabbröptű bölcselők vagy elméleti jogtudósok által felállított követelmény, mint utópia vagy *pium desiderium* található fel.

A Budapesti Szemle 402. számában (1910) Balogh Jenő, a magyar büntető-jogszolgáltatás egyik legnagyobb reformere *A büntetőjog válsága* címmel megjelent cikkében szintén rámutat arra, hogy :

A XVIII. századot megelőzően az esetek többségében meggyalázó, szigorú büntetéseket alkalmaznak. A francia jogban tizenhárom ilyen büntetésnemet ismernek. A kerékbetöréstől lefelé, a legenyhébb infamáló büntetés : az örökös rabság.

A bíróságok gyakorlata éppoly szigorú, mint a törvények. A halálbüntetést a legtöbb bűncselekményre rendes büntetésül alkalmazzák. Carpzovius (meghalt 1666-ban) lipcsei bíró egymaga 20,000 halálos ítéletet írt alá hosszú bírói működése alatt.

Angliában még 1833-ban is felakasztottak egy kilencéves gyermeket, aki bottal betört egy ablaktáblát és a szobába bemászva, néhány fillér értékű festéket lopott. Ma a magyar bíró dorgálásra ítélné és szülei vagy pártfogója szigorúbb felügyelete alá helyezné.

A régi büntetési rendszer nemcsak felháborító kegyetlenség volt, hanem oktalan elfecsérelése olyanok munkaerejének, akiket a nemzet gazdasági tevékenysége számára meg lehetett volna menteni és fel lehetett volna használni.

Széles körben alkalmazták a testesonkító és testfenyítő büntetéseket is.

A börtön végrehajtása nemcsak embertelen, hanem tömérdek veszéllyel jár az egészségügyre és a közbiztonságra. A földalatti töm-

lőcök, amelyekben munka nélkül együvé zárják a vakmerő rablókat és a nem bűnös vizsgálati foglyokat, testi betegségek és lelki ragályok fészkei.

Minél inkább osztozunk büntetőjog-tudományunk most idézett két nagy zászlóvivőjének az elmúlt századok háborzongató kegyetlenségeivel szemben kifejezésre juttatott őszinte méltatlankodásában, és minél inkább érezzük mi is, mennyire igaz Finkey Ferenc idézett székfoglalójának az a felsóhajtása, hogy «szinte megfoghatatlan, hogy amily régi a börtön fogalma és intézménye, épp oly nehezen tud annak mint büntetési eszköznek megvalósításában utat törni az emberiség», annál nagyobb büszkeséggel tölthet el mindannyiunkat, hogy nálunk, magyaroknál, már első királyunk mennyire át volt hatva a legmagasztosabb emberiségtől is, milyen csodálatos megértéssel figyelmezteti fiát, Imre herceget a hozzá intézett *Intelmekben*¹ azokra a vezérgondolatokra, amelyeknek szem előtt tartásával biztosíthatja maga és népe boldogságát.

Nem lehet szebben és találóbban jellemezni első szent királyunk törvényhozói jelentőségét, mint teszi előszavában az *Intelmek* fordítója.

Sohase feledje senki, hogy magyar volt a világnak első szent királya. Magyar lángész volt, aki törvényt alkotott, mely ma is törvény. Intelmeket adott fiának, melyek ma is intelmei a kései fiaknak. És olyan lelki fegyvereket hagyott örökül népére, melyekkel mindig akkor győz, ha elveszik tőle a csaták fegyvereit. Országá határaiban és fájának erkölcsi erejében pedig olyan bástyát hagyott az emberiségre, mely ha leomlik, romjai felett feltarthatatlanul előnti a Nyugatot a Kelet és világrendjét mindenestől elnyeli.

És miben állott és áll az *Intelmek* rendkívüli ereje? Abban, hogy kifejezetten reámutat az «Isteni parancs» kötelező erejére.

Az *Intelem* «előljáró beszéde» nyomatékosan kiemeli, hogy «az Istennek általa kiválasztott és kedvelt régi népe

¹ *Szent István királynak az erkölcsök tanításáról való könyve Imre herceghez.* A bécsi császári palota könyvesháza XV. századbeli kézzel írott törvénykönyvéből. Eredetiből fordította Tormay Cecilia. Budapest, MDCCCXXX.

is, mert hogy Isten parancsolatainak kötelékeit, miket a Teremtő tulajdon újjaival kötött, szétszaggatta, azért különb-különb módon elpusztult».

Még határozottabb az *Intelmek* «végzésének rendjé»-ben az I. fejezet, amely szerint:

«Akik hamisan hisznek, avagy pediglen a hitet jóságos mívelkedéssel be nem töltik és nem ékesítik, sem itt nem uralkodnak tisztességgel, sem az örök országban, koronában részük nem leend. Ha pedig megtartod a hitnek pajzsát, meglészen néked az üdvösségnek sisakja is. Eme fegyverekkel törvénynek szerinte harcolhatsz látható és láthatatlan ellenségeidnek ellene».

Ennek a hitnek a világa tölti el a «törvénytevésnek és türelmetességnek megtartásáról» szóló V. fejezet minden szavát.

«Ha bírni akarod a királyságnak tisztességét, — mondja ez a fejezet — szeressed az igazi ítéletet. Ha bírni akarod a te lelkedet, légy türelmes. Valahányszor, én drágalátos fiam, ítéletre érdemes dolog kerül eléd, avagy néminemű főben járó bűnös, ne légy türelmetlen, vagy esküvéssel ne erősítgesd, hogy őt megbünteted, mert balgatag fogadástevések erőtelenek. Valamikor is adatik neked valamiben ítélned, te méltóságodhoz illő békességes türéssel és irgalmatossággal, avagy szánakodással ítélj meg, hogy dicséretes és ékes legyen a te koronád».

Erre a koronára nézve a «kegyességről és irgalmasságról és egyéb jóságos cselekedetokről» szóló X. fejezetben hozzáteszi Szent István:

«A jóságos cselekedeteknek rendje teszi teljessé a királyoknak koronáját. Kell, hogy a király kegyes, irgalmas és egyéb jóságokkal teljes és felékesített legyen. Mert a gonosz és kegyetlen király hiába követeli magának a király nevet, mivel hogy tyrannusnak mondatik. Azért légy irgalmas mindenkhez, kik erőszakosságot szenvednek mindiglen amaz isteni példát tartván a Te szívedben: irgalmasságot akarok és nem áldozatot.»

Ennyi bölcsesség és gyakorlati megismeréssel és felelősségérzettel telve, valóban ki lehetett volna téve első királyunk annak a kísértésnek, hogy az egyeduralkodást tekintse eszményének, e helyett azonban a VII. fejezetben külön és hosszasan megemlékezik «A tanácsnak nagyságos voltáról», bölcsen hangsúlyozván, hogy: «Mert a tanács által tétetnek királyok, intéztetnek országok... mikor vagyon tehát haszon a tanácskozásban?»

«Kell, hogy a nagyobbak és jobbak, bölcsőbb és felette tisztos öregebbek megszólaljanak . . . Azért én fiam ifjakkal és kevésbé bölcsekkel ne tanácskozzál, avagy tőlük tanácsot ne kérj, hanemha a tanácsbeliektől, kiket eme dolog illet, koruknak és bölcseségüknek miatta. Mindazonáltal az ifjakat nem kell elúznod teljességgel a tanácstól, valahányszor pedig tanácsot tartandasz velük, ha alkalmas is lenne tanácsuk, vidd mégis mindiglen az öregebbek elé, hogy minden cselekedeteidet a bölcseségnek mértékével mérjed».-

Milyen csodálatos bölcseséggel van hangoztatva ebben a «tanácsnak nagyságos voltáról» írt fejezetben az utóbb olyan nagy jelentőségre emelkedett kongresszusok alapgondolata!

Közismert, hogy az emberiségnek fokozatos nemesedése, zavartalanabb boldogulása, a felebaráti szeretet követelményeinek egyre szélesebb körben és mélyrehatóbb módon való érvényesülése érdekében csak a büntető és büntetés-végrehajtási jog terén is — jóval a nemzeti és nemzetközi kongresszusokat megelőzően — világszerte hány szaktudós munkálkodott. Nem volna azonban érdektelen külön tanulmány tárgyává tenni azt a lassú, de tagadhatatlan átalakulást is, amelyet az emberek bűnözését előidéző, különféle szociális és gazdasági tényezők szépirodalmi megvilágítása az olvasók gondolat- és érzésvilágában létrehozott.

Itt elsősorban Hugó Viktor világhírű művére, *A nyomorultakra* gondolok. Költője az akkori francia büntetőrendszer egyik áldozatának élettörténete keretében megdőböntő sorozatát írja le azoknak a szinte leküzdhetetlen előítéleteknek, amelyek a szabadságvesztés büntetését elszenvedett, megtévelyedett állampolgárnak a társadalomba való visszatérését szinte lehetetlenné teszik. Dickens halhatatlan alkotásaiban (*Copperfield Dávid, Twist Olivér, Dombey és fia*) tudvalevőleg szívettépő hűséggel festi azokat a veszélyeket, amelyek a magára hagyott, illetőleg rossz környezetbe került serdületlen gyermeket az őt körülvevő, kizsákmányolásra berendezett emberi társadalom tagjai részéről állandóan fenyegetik. Alexander Bernát bírálata szerint Dickens-t a bibliával párhuzamosan mindvégig érdeklődéssel fogja olvasni az emberiség, mert minden regényében bámulatraméltó hűséggel rajzolja azt a küzdelmet, melyet minden gyermeknek

meg kell vívnia, míg csak maga is el nem helyezkedik a felnőttek között.

Az emberi társadalmat a közöttük küszködő felebarátaikkal szemben tartozó kötelezettsége tudatára kevés szépirodalmi mű ébresztette oly nyomatékosan, mint a német Hackländer *Europäisches Sklavenleben* című regénye. Kellő színvonalára csökkentve a távoli világrészekben szenvedő négerekkel szemben a *Tamás bátya kunyhója* révén Európaszerte tüntetően, de csak szavakban nyilvánított rokonszenvértékét, szemrehányóan mutatott rá arra, hogy itt Európában, ahol az irgalmasságot tényleg gyakorolhatnók, milyen süketek és vakok maradunk felebarátaink lelki és testi bajaival szemben!

A most érintett néhány szépirodalmi művön kívül végtelen sorozata jelent meg szakadatlanul azoknak a könyveknek, röpiratoknak, cikkeknek, amelyek mind előkészítették, fokozták és ébrentartották a legkülönbözőbb társadalmi osztályok és szakkörök érdeklődését az egyén fejlődése és boldogulása, illetőleg az emberi együttélés lehetősége és annak feltételei körül felmerülő összes nehézségekre nézve.

Hogy ezen kérdések közül mennyi és mily gazdag változatban került évek során a nemzetközi büntetőjogi és börtönügyi kongresszusok napirendjére, azt Finkey Ferenc *Büntetéstani problémák* című munkájában könnyen áttekinthető, világos kimutatásban ismerteti.¹

Ezen ismertetés szerint az elsőnek nevezett 1872-i londoni kongresszus után

- a II-ik Stockholmban ült össze 1878-ban,
- a III-ik Rómában 1885-ben, amely után ötévi közökben
- a IV-ik Szentpétervárott 1890-ben,
- az V-ik Párizsban 1895-ben,
- a VI-ik Brüsszelben 1900-ban,
- a VII-ik Budapesten 1905-ben,
- a VIII-ik Washingtonban 1910-ben tartatott meg.

A világháború miatt elmaradtak az 1915, és 1920-ban esedékes összejövetelek s így

¹ *Büntetéstani problémák*. A M. Tud. Akadémia jogtudományi bizottságának kiadványsorozata, 4. sz., Budapest, 1933., 186. és köv. l.

- a IX-ik kongresszus Londonban 1925-ben,
- a X-ik Prágában 1930-ban ült össze,
- a XI-ik pedig Berlinbe van híva 1935-re.

Az 1925-ben Londonban tartott IX. kongresszus alkalmából (amikor a kongresszus, hallgatólag, működésének ötvenéves jubileumát is ünnepelte) a kongresszus elnöke, Sir Evelyn Ruggles-Brise, az angol börtönügy főfelügyelője, egy külön kötetben¹ állította össze az előző kongresszusok keretében tárgyalt kérdéseket és hozott határozatokat, valamint az azokon kifejezett óhajokat, amelyek egyaránt visszatükrözik, hogy ezen kongresszusi tárgyalások révén hogyan mennek át mindig határozottabban a köztudatba azok a szempontok, amelyek a bűnözőkkel szemben az «emberiesség» (azaz a Hegyi Beszéd során oly félreérthetetlenül hangsúlyozott felebaráti szeretet) követelményei.

Érdekes, hogy Sir Evelyn Ruggles-Brise összefoglaló ismertetését nem annyira a kongresszuson résztvevő egyének tájékoztatása céljából írta, hanem, amint azt az idézett mű bevezetésében kifejezetten hangsúlyozza, inkább azon célból, hogy egész Angolország közvéleménye lehető tüzetes tájékoztatást nyerjen azokról a célkitűzésekről, nemkülönben annak a tevékenységnek jellegéről és irányáról, amelyek érdekében a Nemzetközi Börtönügyi Kongresszus megalakult.

Messze vezetne, ha Sir Evelyn Ruggles-Brise könyvének a kongresszusok során hozott határozatokhoz fűződő értékesebbnél értékesebb elméleti és gyakorlati eszmefuttatásait csak részben is ideiktatnám. Az 1872. évben tartott első londoni kongresszusra vonatkozó fejtegetését mégsem hagyhatom ki a kongresszusok fejlődésmenetének és hatásainak tanulmányozásánál.

Az a körülmény, — írja a kitűnő szerző — hogy Amerikát illeti az érdem azért, hogy ő kezdeményezte angol földön azt a mozgalmat, amely a büntetési rendszer megvitatását és lehető megjavítását célzó

¹ *Prison Reform at home and abroad. A short history of the international movement since the London Congress 1872.* Macmillan and Co., London, 1924.

hatalmas szövetkezéshez vezetett, sokszor volt komoly magyarázgatás, sőt egyenesen elcsodálkozás tárgya.

Ennek nem lehet egyedüli magyarázata az a negatív föltevés, hogy a többi államok még nem eszméltek reá teljes mértékben a probléma nagy horderejének, illetve egész fontosságának a tudatára, mert hiszen jóval 1872 előtt Európának nem egy állama tűnt ki a fogházak és a letartóztatottak javítását célzó reformok érdekében kifejtett lelkes törekvései révén. A dolog nyitja sokkal mélyebben fekszik.

Senki sem tanulmányozhatja az amerikai intézmények és büntető intézetek történetét, amely utóbbiak mindig kiváló helyet foglaltak el szakukban, a nélkül, hogy meg ne állapítaná azt a két uralkodó sajátosságot, amely az alapítókat különösképpen jellemezte.

Első helyen áll az a mélyen vallásos hitbuzgalom, amely ezeket az egyéneket azirányú törekvésekben vezette, hogy csökkentésük, illetőleg megszüntessék azt az emberi nyomorúságot (la misère humaine), amelynek kétségbeejtően szomorú és tragikus iskolapéldáit lehet a tömlöcökben találni; a második tényező az a klasszikus (a szerző büszke öntudata szerint különleges angol) felfogás, amellyel az «emberi méltóság»-ot értékelik, és amely értékelés szemszögéből nézve a büntettest, megdönthetetlen jogelvként hirdetik, hogy a büntetés nem lehet öncél, hanem meg kell adni a letartóztatottnak mint emberi lénynek azt a jogot, hogy megtérhessen és következképpen minden lehető el kell követni abból a célból, hogy mint hasznos polgár térhessen vissza az állami társadalom kötelékébe.

Ebből a kettős eredetből — a vallásos és politikaiból — fakad az a modern elgondolás, amely a «javító büntetés» elméletéhez vezetett.

Sir Ruggles-Brise-nek azt a megállapítását, hogy Amerikát megelőzően a kontinensen is voltak olyan idealisták, akik a büntetési rendszer reformját teljes meggyőződéssel sürgették, nagyon alkalmas megerősíteni báró Eötvös Józsefnek az az elmélkedése, amely a fogházjavítás ügyében 1838-ban írt dolgozatában olvasható :

«Korunk nagysága nem az, hogy a gőz hatalmát feltalálta s vasútjait építi . . . , hanem az, hogy emberszerető ; korunk dicsősége, hogy . . . a rabok sorsát meggondolva, a kínzást büntetéssé változtatá . . . Mindenünnen oskolák, intézetek támadnak, hát a tömlöcjobbításra nézve nem volna szabad semmit reménylenünk . . . van valami, ami fényes reményeinknél elébb jár : kötelességünk azok iránt, akik a hontörvényt megszegék, de akik ezért nem szüntek meg embertársaink lenni, kik véghetlen keserveket szenvednek s kiken segítenünk kell, mert segítenünk lehet».

Nem kevesebb elégtétellel olvashatjuk ugyanott :

«Csak ha a büntető társaság mellett egy másik áll, amely a sülyedett szerencsétlent magához felemelni igyekszik, csak ha a rendes tömlöckormányt egyes polgárok segítik, részint a lelkipásztort felváltva, vigasztalással közelítve a rabokhoz, részint oktattva őket, hogy kiszabadulásuk után jövő jólétükről gondoskodva, csak akkor remélhetni mindezen institutiók sikerét».

A nemzetközi büntetőjogi és börtönügyi kongresszusok által életrehívott vagy felkarolt sok nagy horderejű és igazán áldásos hatású intézmény közül azonban mind szociális, mind jogbiztosító jelentőségre nézve kétségtelenül messze kiemelkedik az ugyancsak Amerikából útnak indult «fiatalkorúak bíróságá»-nak intézménye.

A nemzetközi börtönügyi kongresszusok tárgysorozatában a büntetés végrehajtása körül felmerült kérdések között eleinte csak szinte félve kockáztattak meg olyant, amely a fiatalkorú foglyokra vagy a fiatalkorúak bűnözése elleni védekezésre vonatkozott.

Maga Sir Evelyn Ruggles-Brise ismételten idézett alapvető művében szintén feltűnőnek találja, hogy például az 1872. évi londoni kongresszus napirendjére tűzött 69 kérdés közül egyetlenegy sem érintette a fiatalkorúak fogháza kérdését; a tényleg tárgyalás alá vett 27 kérdés közül pedig összesen csak három foglalkozott a rövid tartamú szabadságvesztés, valamint a fiatalkorúak szabadságvesztése problémájával.

Annak okát, hogy a fiatalkorúak bűnözésének kérdése — amely utóbb annyira előtérbe lépett — akkoriban még háttérben maradt, Sir Ruggles-Brise részben a «fiatalkor» fogalmának meghatározása körül fennállott bizonytalanságban látta, mert annak idején az ide vonatkozó meghatározás fiatalkorúnak minősítette mindazokat a bűnözőket, akik korukra nézve a hét éves gyermek és a teljesen felnőtt huszonegyéves egyén közé estek.

Az emberiség lelkiismeretében azonban (ha csak tudat alatt is) a bűnözés és büntetés körében folytatott tanulmányozás során bizton ott kísértett az Üdvözítőnek az a tanítása, amellyel a földi legnagyobb érték felett vitatkozó

tanítványok elé a gyermeket állítja oda, mint akire legnagyobb gondot kell fordítaniok, mert csakhamar a fiatalok bűnözésének okai és azok megelőzésének lehetősége felé fordul a közérdeklődés.

Egy kiváló német büntetőjogász, M. Liepmann,¹ annak okát, hogy amint egyszer felvetődött a fiatalok bűnözése elleni védekezés kérdése, az minden más büntető, illetőleg büntetvégrehajtási kérdést megelőzően vitetett előbbre, abban látja, hogy a fiatalok büntetésének kérdését nemcsak jogi szempontból mérlegelték.

Ezt a kérdést első sorban társadalmi, illetőleg nevelési kérdésnek tekintették s ennek következtében a probléma megoldása körül tanítók és pedagógusok, szociálpolitikusok és emberbarátok, lelkészek és orvosok vállvetett buzgalommal segédkeztek, még pedig annál nagyobb eredménnyel, mert az újabb időkben látkörünk éppen a nevelési kérdésekben mélyült el és szélesedett ki rendkívüli mértékben, s ezen a téren adtunk fel legtöbbet a régi jó idők maradiságából és rövidlátásából.

Ily módon vált lehetségessé, hogy a fiatalokkal szemben a jogász mellé odaállt pedagógus és szociális segítő-társak révén sikerült csakhamar magyarázatát találni különösen annak a nyugtalanító jelenségnek is, hogy mért maradtak a büntető törvények alapján alkalmazható megtorló büntetések éppen a fiatalokkal szemben eredménytelenek és mi az oka annak, hogy éppen a fiatalok bűnözése emelkedik szinte feltartóztatlanul, s hogy mért van az, hogy éppen a fiatalok között ijesztően nagy a visszaesők száma, annyira, hogy a 18 éven aluli egyének közül igen sokan hétszer, sőt annál gyakrabban is kerültek büntető-bíró elé.

Éppen az ilyen fiatal egyének környezetének lelkiismeretes tanulmányozása derítette ki, hogy ezek az egyének túlnyomó részben inkább vigasztalan családi és anyagi körülményeknek az áldozatai, semmint a társadalom ellenségei,

¹ Professor M. Liepmann-Kiel: *Die Kriminalität der Jugendlichen und ihre Bekämpfung*. Tübingen. Verlag J. C. B. Mohr. 1909.

és hogy éppen ezért náluk nem a megfélemlítés vagy a megtorlás fog átalakulást idézni elő, hanem az addig nélkülözött szeretetteljes gondozás és nevelés van hivatva arra, hogy a fiatakorúak akaraterejét oly módon és mérvben erősítse meg, hogy önmagát még veszedelmes környezetben, pl. nagyvárosi életviszonyok között is fegyelmezni tudja és az államnak hasznos polgárává váljék.

Talán egy téren sem mutatható ki olyan áttekinthetően, szinte röntgenfényképszerű pontossággal a különféle nemzetközi kongresszusoknak egymásra és a felelőssége tudatára ébredt állami és társadalmi vezető körök képviselőire való kihatása, mint a fiatakorúak testi és lelki megmentésének főjelentőségű ügyköre keretében.

A fiatakorúak bíróságának kérdése a Budapesten tartott VII. Nemzetközi Börtönügyi Kongresszuson lépett először a nagyobb nyilvánosságú nemzetközi meglátás körébe, és úgyszólván azonnal egyértelmű kedvező fogadtatást talált nemcsak magán a Nemzetközi Börtönügyi Kongresszuson, hanem a delegátusok hazatérése után a világ minden táján. Ennek az érdeklődésnek a talaja ugyanis párhuzamosan már alaposan elő volt készítve azon különféle nemzeti és nemzetközi mozgalmak révén, amelyek úgyszólván világszerte majdnem azonos időben indultak meg.

Amerikában, ahol a nők sokkal döntőbb szerephez jutottak a szociális (különösen nővédelmi és gyermekvédelmi s az ezzel szorosan kapcsolatos közegészségügyi és közoktatási) ügyekben, mint bárhol a kontinensen, 1897-ben egy külön szövetség létesült, az Anyák Nemzeti Egyesülete (National Congress of Mothers) címmel, amely szövetkezet propaganda-füzetein kifejezett jelszóként idézi egy kis gyermek arcképe alatt: «Egy kis gyermek fogja vezetni a világot».

A Szövetség propaganda-füzeteiben hangsúlyozottan a tíz parancsolat megvalósításának szolgálatában áll, és külön fejezeteket szentel annak a meggyőződésének megvilágítására, hogy «a gyermekszerepet az a közös kapcsolat, amelynek az emberiséget össze kellene fűzni a legszentebb célok megvalósítására». Ehhez hozzáteszi, hogy «a világ a nevelés terén különösen egy irányban szorul lelkiismeretes kiokta-

tásra és ez az, hogy a szülői kötelesség helyes teljesítésére kell ránevelnünk az állampolgárokat».

Ez az Anyák Szövetsége, amely Washingtonban 1908. évi március havában tartotta első Nemzetközi Gyermekvédő Kongresszusát, a fiatakorúak bíróságának kérdését munkarendjén főhelyre tette, a világhírű denveri fiatakorúak bírójának, Lindsey-nek, azon döntő jelentőségű nyilatkozata alapján, hogy: «sehol sincs olyan sürgős szükség a nemes értelemben vett anyai közreműködésre, mint a világszerte elhagyatottan élő és éppen ezért bíróság elé kerülő gyermekek megmentése körül, amely közreműködésre már az is serkenthet minden érző szívet, hogy a Mennyei Atya nem akarja, hogy egy is a kicsinyek közül elvesszen».

Hogy az anyai érzést a Gondviselés mennyire tervszerűen mozgósította ezeknek az elhagyatott gyermekeknek az érdekében, az a legjobban kitűnik az amerikai Anyák Szövetsége elnökének, Mrs. Frederik H. Schoff-nak elbeszéléséből, aki azon a réven indította meg a külön gyermekbíróságok létesítését célzó mozgalmat, hogy egy reggel az amerikai napilapok első oldalán nagy betűkkel volt olvasható, hogy «az elveteműtség netovábbja» egy nyolcéves kis leányt arra vezetett, hogy egy felhőkarcolóban tűzvészt okozott. A gyújtogató kislány az ujság szerint tömlöcbe vetve várja jól megérdemelt büntetését.

Mrs. Schoff maga is egy hasonló korú kislány anyja volt és ezen körülmény által diktált együttérzésének sugallata alatt felkereste nyomban a bíróságot és megállapította, hogy a főbenjáró bűnösnek jelzett kislány egy törvénytelen ágyból származó senki gyermeke volt, akit a szomszédok irgalomból neveltek és aki szerette volna látni a newyorki híres tűzoltóságot s ezen okból lett gyújtogatóvá.

A nemeslelkű úrihölgy nemcsak a kislányt vette sürgősen pártfogásába, hanem ebből az esetből kifolyóan indította meg és vitte győzelemre a fiatakorúak külön bíróságának korszakalkotó intézményét.

Nem kevésbé érdekes egy másik nemeslelkű, orosz úrihölgy, Wolfring Lidia gyermekvédő szerepének kiindulási pontja.

A régi cári idők egyik nagyhatalmú kormánytanácsosának ez a leánya egy olasz büntetőjog-tanárnak *Természetükből kivetkőzött anyák* című könyvét olvasta. Oly rettenetes gyermekkínzási esetek voltak a könyvben leírva, hogy a független és gazdag úrihölgy nyomban vasútra ült és felkereste Turinban a könyv szerzőjét s midőn tőle a könyvben foglalt rémes eseteknél sokkal borzalmasabb történeteket is hallott, elhatározta, hogy életét a gyermekvédelemnek szenteli, de előbb körülnéz, hol találja a gyermeknyomor legszomorúbb eseteit.

Egy osztrák fogház udvarán összezsúfolt fiatalkorúak seregének helyzete annyira szívébe kapott, hogy Bécsben telepedett meg és az ottani nagylelkű igazságügyminiszter, dr. Klein, megértő előzékenységéből sikerült is neki a gyermekvédelmet Ausztriában példát adó módon megszervezni.

Az ő sürgetése révén és az Amerikában hosszabb tanulmányúton járt Baerenreiter miniszter közreműködésével hívták össze Bécsben 1907-ben az első Osztrák Gyermekvédő Kongresszust, amelyet később (1913) Salzburgban követett a második.

Ezeken a kongresszusokon, valamint a Németországban (1910. München, 1912. Frankfurt) tartott gyermekbírószági összejöveteleken, nemkülönben a leánykereskedés elleni küzdelem érdekében (1912. Brüsszel, 1913. London) tartott nemzetközi kongresszusokon, csakúgy mint utóbb 1913-ban a brüsszeli Gyermekvédelmi Nemzetközi Kongresszuson egyaránt kiviláglott, milyen döntő hatással voltak a felvetett eszmék nemcsak a kongresszus résztvevőire, hanem világszerte mindazokra, akik küldetést éreztek magukban a bíróság tökéletesbülésének előbbvitelére.

Nálunk a büntetőjognak a fiatalkorúakra vonatkozó reformja élén Balogh Jenő haladt, aki már a Budapesti Szemle 1907. évi decemberi füzetében külön tanulmányban mutatott rá a gyermekvédelem és büntető jog kapcsolatára, ugyancsak ő ismertette a Budapesti Szemle 1908. évi szeptemberi számában az Északamerikai Egyesült Államoknak a fiatalkorúak bíróságai (Juvenil Courts) létesítése körül szerzett tagadhatatlan érdemeit.

Bármennyire gyönyörűen volt is azonban a fiatalkorúak bűnözése elleni védekezés új irányának alapgondolata világszerte hangsúlyozva, bármily szigorúan igyekeztek az új úttörők a fiatalkorúakkal szemben egyedül célravezető prevenció különleges sajátosságait és követelményeit az azelőtt velük szemben is alkalmazott, szinte gépies retorzióval szemben kiemelni, a fiatalkorúak bíróságának különleges intézménye sem kerülhette el azt a sorsot, amely minden ideális elgondolást utólér, amint a megvalósítás során gyarló emberi kezekbe kerül.

Megint az élettelen természetben látjuk ennek a lelki jelenségnek is a tükörképét és ebből a tükörképből meríthetünk reményt további kísérletezéseinkre.

A tündérszép csillagok alakjában földre szálló hópehely sem tudja földre hullva eredeti rajzának szabályszerű vonalait megtartani. A föld rögös útjain igen könnyen sárrá olvad és kivetkőzik eredeti szépségéből. A földről azonban a nap melegítő sugarainak hatására mint vízpára csakhamar újra a mennybolt felhői közé kerül, hogy onnan télvíz idején megint megkezdhesse lelket gyönyörködtető és kedvező körülmények között melegítő hótakaróvá alakuló szállingózását.

Nekünk is megvan a reményünk arra, hogy az utóbbi időben a prevenció és retorzió fogalmai köré beszivárgott sok félreértés ellenére előbb-utóbb újra feltámad annak megismerése, mily lényegesen különbözik a mindinkább háttérbe szoruló retorzió gondolatától a helyes értelemben alkalmazott prevenció intézménye s ezen megismerés révén a lelkiekben is bizonyára épp oly nagy és biztos hatással fogják alkalmazni a megelőzést, mint ahogy a testi betegségek elleni védekezés terén sem kell ma már senkinek sem magyarázni, mennyivel biztosabb az egészség megőrzésére nézve a szervezetnek előzetes megacélozása és a bacillusokkal szemben való semlegesítése, mint az ezen intézkedések híján reánk szakadt testi nyavalyáknak a betegség során alkalmazott gyógyszerekkel való kiűzése.

ROTTENBILLER FÜLÖP.

VÁNDORANEKDOTÁK.

— Második és utolsó közlemény.¹ —

8. Vadászmise.

Tarnaörs, az Orczyak birtoka, mint főkegyház az erki parochiához tartozik. Blaskovics András tehát, mint erki plebános, nemcsak hivatásánál fogva fordult meg gyakran Örsön, hanem mint báró Orczy József kedvelt embere mindenkor szívesen látott, otthonos vendég volt az úri kastélyban, ahol véghezvitt számos kedélyes, elmés tréfái közül egynémelyiknek szintén fönmaradt emléke.

Egy szép reggelen élénk sürgés-forgás van az örsi kastélyban. Sok a vendég. A nemes fiatalság nagyszerű agarászatra készül. Az udvaron már türelmetlenül toporzékolnak a fölnyergelt tüzes paripák, s a pecérek az agarakat alig bírják pórázon tartani. A jel már meg van adva az indulásra, amikor egyszerre csak megkondul a templom harangja. A báróné igen buzgó vallásos nő lévén, szigorúan megkívánta, hogy a misén az egész udvar : uraság, cselédség apraja, nagyja mind kivétel nélkül jelen legyen.

— Tyűh! Láncos teringtét! — kiáltja a fiatal báró. — Fiúk, baj van! A mama nem tágít ám. Addig egy tapodtat sem mehetünk, míg a misét végig nem hallgatjuk.

— No, ha már meg kell lenni, Isten neki! — mondák a fiatalok. — De legalább kérdd meg a tisztelendőt, hogy csak röviden végezze.

Ezzel a vadásztársaság a kastélybeliekkel együtt szép csöndesen elhelyezkedett a templomban. Az ifjú báró pedig a sekrestyébe ment, hol András plebános éppen miséhez öltözködött.

— Kedves atyuskám, — mondá a báró — vadászni megyünk. Nagyon sietünk. Hát kérem, csak olyan vadászmisét... tudja...

— Vadászmisét? Meglesz! — válaszolt Blaskovics, egyet hunyorítva szemével. Ezzel egy karosszékben kényelmesen elhelyezkedvén, elővette a Missalét, hosszasan forgatta a lapokat előre-hátra, s keresett össze-vissza, fejét gyakran csóválva.

A vadásztársaság már nem győzte türelemmel s kezdett erősen nyugtalankodni. A fiatal báró ingerülten futott be ismét a sekrestyébe.

¹ Az előbbi közleményt lásd a *Budapesti Szemle* 1935. évi 687. számában.

— De atyus, az Istenért, mit csinál olyan soká? Mért nem jön már misézni?

Blaskovics pedig nagy bámész tekintetet vetett az ifjúra:

— Mikor azt a mennykő vadászmisét sehol sem találom! — válaszolá tettetett bosszúsággal.

De aztán nem is tette tovább próbára a vadászok béketúrását.

Arnóthi (Szabó Ignác): *Az erki pap* című gyűjteményéből (74—76. l.) lemásolt elbeszélés. Ilyen vadászmiséről tesz említést *Az Űstökös* (1886. 1455. sz.), az *Uram Bátyám* (1897, 16. sz.) és a Marosvásárhelyt megjelent *Derű* című élclap (1904. 37. sz.). Tehát közismert magyar anekdotának tekinthető. Az itt közölt változat szerepvivője, Blaskovics András erki plébános (1749—1825), a maga idejében népies ízű egyházi szónoklataival vonta magára a figyelmet. Kortársai «magyar Abraham a Santa Clara»-nak nevezték, mert ötletekkel, tréfákkal, csípős megjegyzésekkel és jóízű anekdotákkal fűszerezte templomi beszédeit, akárcsak az augustinusok nagyhírű bécsi provinciálisa (1642—1709), akiről köztudomású, hogy szikrázó élceivel és rendkívüli eredetiségével állandóan derűtségben tartotta hallgatóságát. A mi Blaskovics Andrásunk is ezt a régi, még a középkorból származó szónoki stílust művelte, s modora tetszett az embereknek, akik az erkölcsi intelmeket kedélyes formában szívesen hallgatták és fogadták. Így az ötletes Blaskovicsot tréfaszerető, jókedvű természete olyan népszerűségre emelte, hogy belekerült az anekdotás könyvekbe, s nevét különösen az egri egyházmegyében még ma is szeretettel emlegetik.

Természetesen mit sem von le elmésségének értékéből az a megállapításunk, hogy a vadászmise invenciója a tarnaörsi agarászatnál jó párszáz esztendővel idősebb. Legrégibb írásos változata ugyanis a XV. században élt híres firenzei plébános, Piovano Arlotto (1396—1484); nevével kapcsolatban került lejegyzésre. A kevéssel 1500 után megjelent Arlotto-féle olasz facetia-gyűjtemény 21. tréfája oly pontosan egyezik magyar elbeszélésünkkel, mintha egyiket a másikról másolták volna le. Arlotto szintén egy hebehurgyán siető vadásztársaságon fog ki s a türelmetlenkedő uraknak ezt mondja: «No ti ugyan megbosszantottatok. Mind keresem, keresem ebben a könyvben a vadászmisét és sehol sem

találom. Ha tehát akarjátok azt a misét, amely itt van, elmondom, ha pedig az nem jó nektek, itt hagylak benneteket.» Arlotto kortársa, Lodovico Carbone, a 7. facetiájában hasonló vadászmisét beszél el, úgyszintén Joh. Pauli elzászi franciskánus gvardián az 1522-ben lejegyzett németnyelvű 75. schwankjában. A csípős beszédű és gunyoros modorú Barletta középkori dömés barát, akiről a «qui nescit barlettare, nescit praedicare» jellemző mondás maradt fenn, egyik bőjti prédikációjában (*Quadrage.* 1521. 147. b. l.) megint utal erre a tréfára. Ezekre az a jellemző, hogy szereplőik névtelenek. De már Bebel Henrik, a kiváló tübingai humanista professzor, a híres vadász gróf Ulrikhoz fűzi az Arlottóéval egyező elbeszélését ilyesformán :

Illustris comes Udalricus cum semel ad sacerdotem et sacellanum dixisset, ut haberet missam (ut ita loquar) venatoriam (hoc est: cito se absolveret, uti venatores desiderant), sacellanus in toto libro quaesivit missam de venatoribus. Et cum non inveniret, maestus rediit ad principem: nihil se de missa venatorum invenire conquaestus. Cuius simplicitatem hilari vultu dominus emendavit (*Lib. II. c. 19.*)

Észrevehető, hogy ebben a változatban a pap komolyan veszi a vadászmisét, s bosszankodik, hogy nem találja a könyvben. Így nem a rövid misét sürgető grófon, hanem az ő tudatlanságán nevetünk. Nem véletlen ez sem: az egyházzal szembehelyezkedő humanista szellem tendenciája avatkozott az anekdota szellemébe.

V. ö. Wesselski: *Arlotto*, I. 193. l. 21. sz. j., Wesselski: *Bebel*, I. 175. l. 19. sz. j., Bolte: *Pauli*, II. 276. l. 75. sz. j., Bebermeyer: *Bebel*, 52. l. 19. sz.

9. Jóllakott szűnyogok.

Mikor még Baján a herceg Grassalkovich-családnak birtokai voltak és mikor még a földesúr a maga bírása volt, történt egyszer, hogy az öreg herceg nagyon megharagudott egyik tisztartójára, mert megtudta róla, hogy szörnyen lopja és maholnap egészen kigazdul mellette. Megidézte tehát a gyanús cselédet, kihallgatta, és mivel csakugyan bűnösnek találta abban, hogy mellette többet szerzett, mint igazságosan oly rövid idő alatt szerezni lehetett volna, elítélte arra, hogy pányvássák ki a Páva-szigeten és hagyják ott a szűnyogoknak prédául, hadd szívják a vérét épen úgy, mint ő szívta az uraság kasszáját.

A büntetést végre is hajtották a szerencsétlenül. Levetkőztették, kikötötték. A szúnyogok belepték, mint a könyvet a betű, és szívták egészen vérefogytáig. Délután az uraság maga akarván meggyőződni a büntetés pontos végrehajtásáról, kiment a vesztőhelyre és megnézte a hűtlen szolga kínszenvedését. Oly nagy volt a látszólagos fájdalma, hogy a megsértett lelkű úr is megkönyörült rajta és némi enyhülést kívánván neki szerezni, reáfújta a testére, hogy a szúnyogokat róla elhajtssa.

— Kegyelmes uram, — így szólalt meg erre a kínzott, — ne bántsa őket, azzal rajtam nem segít, mert elhajtja a jóllakottakat és helyükre új éhesebbek jönnek.

Valami eszébe juthatott erről a hercegnek, mert kapta magát, egyet fordult és ezt a csipkedést beszámítva büntetésül, szabadon bocsátotta, sőt újra visszahelyezte a meggazdagodott tisztartót.

Szokoly Viktor előbb idézett anekdotás könyvének M. N. Múzeumi példányában a Józsa Gyuri és gróf Keglevich Miklós fent bemutatott tréfája az egyik olvasót igen elítélő ceruzajegyzetre készítette. Szörnyen megbotráncozott azon, hogy a magyar urak valaha milyen otromba tréfákban lelték kedvüket. Igazoltuk, hogy az egész pusztára fofogás s Józsa Gyurinak a nevének kívül semmi köze sincs az esethez. Nem lehet tehát az anekdota látszólagos hitelességét mindjárt szó szerinti valóságnak venni. Nagyon helytelen következtetés kerülne ki az itt elmondott anekdotából is, ha vele valaki a régi magyar földesúr vérszívó kegyetlenségét akarná példázni. Nem is általánosan ismert dologról van szó, mert tudomásom szerint csak egyetlen helyen, *Az Űstökös* 24. k. 1881. évfolyamában (1194. sz. 943. l.), olvasható ez az anekdota Grassalkovich hercegről és bajai tisztartójáról. A Gárdonyi Gézától szerkesztett *Garabonciás Diák* (6. 1887. 9. sz. 74. l.) egy meg nem nevezett magyar grófhhoz fűzi, egy másik magyar változat pedig (*Az Űstökös* 47. 1904. 46. sz. 602 l.) a szőlőszedőkre alkalmazza ezzel az okoskodással: «Ne bocsássuk el a jóllakottakat, mert megint éhes szedők jönnek s azok többet fognak enni.» Van Nagy Endrének egy egyfelvonásos tréfája, *Egy kis népszínmű hangulat*, melyet 1931. augusztusában játszottak a Teréz körúti Színpadon. Ebben zsidó példabeszédként beszöve halljuk anekdotánkat. Így említi Haller János is az 1695-i *Gesta Romanorum* fordításában (v. ö. Katona L. kiad. 193. l.), s hasonló utalást tar-

talmaz a Pázmány Péter forrásidézete a pünkösdi utáni 22. vasárnapra írt prédikációjában (1636. 1073. l.), ahol a fejedelmek kötelességeiről szólva azt mondja, hogy Tiberius császár az alattvalók érdekében «ritkán változtatta a tisztviselőket, a fekélyes ember példáját említvén, ki nem örömet látta, hogy a legyeket elűzték, félvén, hogy az éh legyek inkább kínozzák» (ÖM. VII. 585. l.). Tiberius császárról pedig ezt az anekdotát a vele egyidőben élt Josephus Flavius (37—94) zsidó történetíró jegyezte föl a zsidó nép régiségeiről írt munkájában (*Antiquit. Jud. Lib. 18. c. 6. 5*), ahol a megkínzott ember így hárítja el a legyek elűzését:

Gravius me laesum ibis illas abigendo. Nam haec iam plenae cruoris non perinde ac ante certatim agunt ut mihi molestiam facerent, sed aliquantulum remissius insistunt. Quodsi recentes et familiae convenerint et iam attritum acceperint, etiam ad interitum usque exsugent.

Josephus anekdotája aztán belekerült a középkor leg-híresebb prédikációs példatárába, a XIII. században szerkesztett *Gesta Romanorum*ba (c. 51) s ennek révén egy sereg hasonló célú és tartalmú gyűjteménybe, amelyek tovább-ápolták és terjesztették emlékezetét. Így jutott el Lafontaine-hoz is, ki meséi közé illesztette (XII. 13: *Le renard, les mouches et le hérisson*). Valószínűen nálunk is a *Gesta Romanorum* egyengette anekdotává alakulásának útját, s természetesen olyan viszonyok közé illeszkedett, amikor még volt korlátlan hatalom a büntetés módjának kiszabására és végrehajtására.

V. ö. Österley: *Kirchhof*, V. 147. l. 140. sz. j., Bolte: *Pauli*, II. 305. l. 186. sz. j.

10. Asinus perditus.

Bement a gazda a városba országos vásárra. Azalatt rábízta a suhanc fiára, hogy őrizze a borjút a legelőn. De biz a kölyök addig faragott fűzfásipokat a rekettyésben, míg a borjú elment világgá. Egész estig se akadt nyomába.

Na iszen majd lesz neked, ha hazajön édesapád! A gyerek aztán nagy féltében elbújt az ágy alá, ott várva be az első veszedelmet.

A gazda hazajött estefelé. A felesége feladta neki a vacsorát, ő aztán elkezdte neki historizálni, hogy mi mindent látott a városban.

Volt ott egy olyan bódében is, ahol sok kis üvegen kellett benézni, aztán ott látta az ember az egész világot, városokat, mezőket, tengereket, tűzokádó hegyeket, egyszóval mindent, ami csak a világon van.

— Hát a mi borjúnkat nem látta kee? — szólalt meg a gyermek az ágy alól.

Az *Üstökös* 1859. évfolyamában (15. sz. 125. l.) jelent meg. Tudvalevő, hogy Jókai élclapjának legszorgalmasabb munkatársai maguk az olvasók voltak. Igen valószínű, hogy ez is a közönség köréből került beküldésre, de bizonyos, hogy előbb a Jókai alapos simításán esett keresztül. Mindenesetre jellemzően módosított forma. Ugyanilyen a *Neveünk* című naptár 1870. évfolyamában olvasható (51. l.) változat is. Valamivel közelebb áll a régi szerkezethez Kazinczy lelki barátjának, Kis Jánosnak, *A tehenet kereső paraszt* című verses feldolgozása (*Poetai munkái*. Nemz. Könyvtár, 1846. 348. l.), amely következőképen hangzik :

Gyurka, kinek eltévedt tehene,
 Azt keresni az erdőre mene,
 S a legszebbik fának tetejéről
 Nyomozta azt közléről s messzéről.
 Egy asszony jött s egy ifjacska vele,
 Kit férjénél forróbban kedvele.
 Szép pázsit volt, itt letelepedtek,
 S mint szeretők szoktak, enyelgettek.
 Az ifjú az asszony szépségébe
 Elbódulván, öröm özönébe
 Úgy elmerült, hogy elragadtatott,
 S részeg szíve ily szókat hallatott:
 Boldog sorsom! édes érzéseim!
 Miket s mennyit nem látnak szemeim!
 Miket látott, azt meg nem mondotta,
 Mint titkokat, magának tartotta.
 A jó paraszt aggván marhájáról,
 Megszólamlík csendesen a fáról:
 «Az én uram méltó irígységre,
 Nem lehetne-e nekem könnyebbségre?
 Ha hogy nyert oly sokat látó szemet,
 Nem látja-e az én tehenemet?»

Az eredeti szerkezet minden mozzanatát és kirívó vonását magyarul csupán az a somogy megyei népies tréfa őrzi, amely a Magyar Nyelvőr VIII. 1876. évfolyamában (519. l.)

van feljegyezve. Ez terjedelmes kiszélesítése a XV. század derekán élt Poggio 237. facetiájának, amely röviden és csattanósan így adja elő a történetet :

Sacerdos quidam meridie cum uxore Rustici jacebat in lecto, sub quo latebat Rusticus, ut sacerdotem deprehenderet. Cum sacerdos labore forsan nimio in quamdam levem vertiginem incidisset, nescius virum sub lecto absconditum, totam orbem terrarum mihi videor conspiciere, inquit. Tum Rusticus, qui pridie asinum perdiderat, injuriarum oblitus, ho! respice, quaeso, ait, an sicubi asinum meum forsan videris.

Poggio facetiája eszünkbe juttatja, hogy az 1460 körül keletkezett *Cent nouvelles nouvelles* című francia gyűjtemény 12. novellája alapján Lafontaine is feldolgozta ezt a tárgyat *Le villageois qui cherche son veau* című meséjében (Contes, II. 11). Ebben, amelyet 1759-ben komikus operává alakítottak, a férj az ismeretes előzmények után így kiált fel :

Homme de bien, qui voyez tant de choses.
Voyez-vous point mon veau? dites-le-moi.

Ez a tréfás apróság igen érdekes példája annak, hogy az anekdota milyen készségesen tud alkalmazkodni nemcsak a helyhez, hanem az idők változó ízléséhez is. Hasonló módon sok régi obscén anekdota finomult már át illedelmes modern élccé.

V. ö. Noël: *Poggius*, II. 230—244. l., Dunlop—Liebrecht 296. l., Regnier: *Lafontaine*, IV. 373. l., Katona Lajos, *Ethn.* II. 1891. 60. l.

11. Síró gyermek.

Mikor még nem volt vasút, s természetesen mindenki szekéren ment a debreceni vásárra, volt az országúton Debrecentől néhány kilométernyire egy fogadó, ahová már előző este megérkezett a vásáros nép, hogy ott kialudja magát s hajnalban folytassa útját Debrecen felé. Ebben a fogadóban történt, hogy egyszer vásár idején bezsúfoltak vagy negyven embert egy nagy szobába. Mindenkinek megvolt a maga szalmája, s mind lefeküdt, hogy aludjék. De senki sem tudott aludni. Volt ugyanis a szobában egy haszontalan gyermek, az úgy bögött, ordított, visított egész éjszaka, hogy senki sem hűnyta le a szemét. Végre úgy hajnali két óra felé hirtelen elcsöndesült a gyerek. Mindenki megkönnyebbülten lélezett föl, mindenki elhelyezkedett

a vackán és mindenki azt hitte, hogy most már nyugodtan fog aludni. Sőt egy paraszt ember meg is szólalt hangosan :

— Mégis csak jó gyerek ez. Elcsöndesedett.

Amit meghallván a gyerek, fölkiáltott :

— Fenét csöndesedtem el! Most csak kifújom magamat, aztán tovább bögök.

Úgy ismeretes ez az elbeszélés, mint a Hoitsy Pál országgyűlési képviselő anekdotája (v. ö. *Vidám Könyvtár* 8. sz. 1910. 62. l.). Természetesen nem ő találta ki, mert már András Sámuelnél olvasható 1789-ben (I. 252. sz.), majd a Garam (Szokoly Viktor) egyik gyűjteményében (*Nem úgy van most*, 1860. 62. l.) található meg, barsmegyei diákokról és tót házigazdájukról elbeszélve, s végül Vas Gerebennél jelentkezik, ki *Nemzet napszamosai* című regényébe ilyesformán illesztette be :

A makrancos gyermek sírás közben elhallgatván néhány percre, midőn anyja hálát akart adni az Istennek, hogy a fiú elhagyta a sírást, akkép vigasztalta anyját, hogy ő még tovább is fog ordítani, mert ő most csak megnyugszik (ÖM. IV. 232. l.).

A következő adatokból kitűnik, hogy a síró gyermek igen régi tárgya a humoros irodalomnak. Vitry 300. prédikációs példájában így hűti le a beálló csendnek örvendező társaságot: «Ego fatigatus eram, sed parum quiesco, ut postea magis valeam clamare.» Egy középkori oxfordi kéziratból pedig a következő változatát ismerjük :

Nota de Robineto, qui fuit in quadam domo in qua milites quidam quadam nocte hospitati sunt et cum media nocte multum clamasset, et milites valde inquietasset et a somno impedisset, tandem clamore fessus quievit. Et dixerunt milites ad invicem, Dormiamus modo, quia modo dormit Robinetus. Quibus Robinetus respondit, Non dormio, sed quiesco, ut melius postea clamem. Et dixerunt milites, Ergo non dormiemus hac nocte (Wright: *Selection of latin storie*, 1842. 38. l. 37. sz.).

Joh. Gobii Junior 1300 körül írt *Scala celijében* (158. b) és Pauli schwank-gyűjteményében (c. 594.) újból előkerül ez a história. A magyar változat-sor magyarrá formálódott vonásaiból nem is sejthető, hogy nemzetközi vándorlásból hozzánk szakadt tréfa lappang Hoitsy Pál anekdotája mögött.

V. ö. Wright i. m. 224. l. XXXVII. sz. j., Crane: *Vitry* 265. l. CCC. sz. j., Bolte: *Pauli*, II. 387. l. 594. sz. j.

12. A megkent bíró.

A batanyai ember sokat hallott arról, hogy a bírót meg szokták kenni. Tehát egy csomó hájat vitt magával, és a tekintetes szolgabíró uram markát egy darab hájjal a szónak szoros értelmében kenegetni kezdé.

Vas Gereben beszéli el ezt az anekdotát *Nagy idők, nagy emberek* című regényében (ÖM. II. 288. l.). Bizonyára közvetlenül a néphagyományból került a regény lapjaira. Azért tekinthető értékes följegyzésnek, mert a «bírót megkenni» szólásmód szószerinti értelmezéséről szóló népies szellemű anekdota adatai a középkorba nyúlnak vissza. Először egy régi francia fabliau-ban találkozunk vele (*La vieille qui oint la palme au Chevalier*. V. ö. Montaiglon-Raynaud : *Fabliaux*, V. 157. l. 127. sz.), aztán Vitry említi a XIII. században asszonyszereplővel, aki ezt mondja a bírónak : «Domine, dictum est mihi quia, nisi manus vestras unxissem, justitiam a vobis consequi non possem» (Crane : *Vitry*, c. 38). Vele egyidőben Odo de Ceritona a 93. parabolájában így adja elő a történetet :

Quidam episcopus quendam vetulam, sibi exhiberi iustitiam instanter postulantem, noluit audire. Tandem socius episcopi, eius consuetudinem cognoscens, dixit vetulae : Non te exaudiet dominus episcopus, nisi prius unxeris manus eius. Vetula enim hoc simpliciter intellexit : comparavit sibi tres oblatum butiri ; veniens ad episcopum postulavit quod manum sibi porrexit. Mulier, manu accepta, ipsam butiro peroptime perungit (Hervieux kiad. IV. 301. l.).

Még nagyon sok adat mutatja, hogy a középkorban szélteben-hosszában el volt terjedve, de az újkorban sem feledkeztek meg róla. Utalhatunk Hans Sachs 1548-ból való *Der Richter Hend schmieren* című mesterdalára (Fab. IV. 375. 492. sz.) és Abraham a S. Clara prédikációs példájára (*Bescheid-Essen*, 1717. 44. l.).

V. ö. Crane : *Vitry*, 149. l. 38. sz. j., Wesselski : *Morlini*, 1907. 272. l. XI. sz. j., Bo e : *Pauli*, II. 290. l. 124. sz. j.

13. Megindító predikáció.

A kapucinus barát rettentő tüzzel beszélt a szószéken, ami egyik hallgatóját annyira elérékenyíté, hogy a beszéd alatt kezdett keservesen sírni. A páter kíváncsi volt ennek okára s kérdést intézett a megszorodott emberhez, hogy miért sír.

— Oh, édes tisztelendő atyám, — válaszolá a siránkozó — legkedvesebb bakkecskémet veszítém el a napokban. Valahányszor atyaságodra pillantgatok úgy oldalvást, mindig az én kedves elveszett kecském jut eszembe . . .

A Mészáros Károly szerkesztésében megjelent *Ludas Matyi* című humorisztikus lap 1873. évfolyamából (II. sz. 83. l.) kiszedett anekdota. De máshol is találkozunk vele, így Gracza György *Nevető Magyarországa*ban (1901. I. 136. l.), Babik József papi adomái között (*Fráter Jukundián*, 1891. 179. l.) s a *Magyar Herkó Páter* XII. kötetében (1904. 40. sz. 10. l.). Ennek a típusnak aztán sokféle változata van. Így Jókai a *Nagy Tükör* című élelclapjának 1856. évi füzetében (71. l.) az olvasható, hogy egy faluban a lelkész érékeny halotti búcsúztatójára egy ember kivételével mindenki könnyekre fakadt. «Hát kend atyafi miért nem indul meg oly szívreható beszéden?» — szólítja meg az illetőt a mellette ülő szomszédja. «Azért, — úgymond a paraszt — mert én nem tartozom ehhez a parochiához». Akárcsak az 1760-ban Párizsban megjelent *Dictionnaire d'anecdotes* elbeszélését olvasnók (II. 193. l.), ahol a megszólított így nyilatkozik: «Je ne suis pas de la Paroisse.» Különben ez a változat megvan már a Kármán József *Urániájának* 1794. évi I. kötetében (178. l.). Egy harmadik variánsban, amelyet újabb gyűjteményeink a Haynald érsek nevével hoznak kapcsolatba (*Vidám Könyvtár*, 15. sz. 12. l., Zolnay—Komáromi: *Történelmi anekdoták*, 129. l.), a predikáció a sírdogáló nénit arra emlékezteti, hogy az ő klerikus fiának is majd így kell vesződnie azért a pár rongyos garasért, vagy pedig azt mondja: «Azért sírtam biz én, mert a fiam is a hittudományt tanulja, s ha az is olyan számár marad, mint az úr, úgy hiába dobtam ki a pénzemet.» (Nagy Ignác: *Bors és paprika*, 1845. 257. sz.) Egy másik változatban a vénasszony így okolja meg a megindultságát: «Midőn azt mondá a tiszte-

lendő úr : Ó Kaifás, Kaifás! akkor mindjárt könnybe lábbadtak a szemeim» (*Regélő*, 1833. 39. sz. 236. l.). Ismét máskor a Mezopotámia szó a könnyezés motívuma (Vas Gereben : *No még egyet ne vessünk*, 1857. 227. l.), majd valaki a megindító prédikációt azért hallgatja sírás nélkül, mert nem hozott magával zsebkendőt (*Az Űstökös*, 22. 1879. 1115. sz. 503. l.). Eredeti esetet mond el Tóth Béla (*MA*. IV. 188. l.) Törs Kálmánról, aki programmbeszéde közben csodálkozva, de jóleső érzéssel vette észre, hogy egy parasztnak három órán keresztül le nem esett róla a szeme. Kitűnt aztán, hogy azért részesült olyan megtisztelő figyelemben, mert beszéde közben egyszer sem köpött.

A felsorolt változatok közül legelterjedtebb az első : a pap éneke vagy szónoki hanghordozása a megindult vénasszonyt bakkecskéjére vagy a farkasoktól felfalt szamarának bögésére emlékezteti. A bakkecske-motívum megvan az *Ezeregyéjszakában* is, s ez a tárgy keleti összefüggéseire mutat. A nyugati adat-sort Vitry nyitja meg (Crane, c. 56), akinél a megilletődött asszony ezt válaszolja a papnak : «Domine, ego sum illa infelix mulier cuius asinum lupus illa die devoravit, et quando vos audio cantare, statim ad memoriam reduco quod asinus meus ita cantare solebat.» Boccaccio *Dekameronja* VIII. 2. novellájában is hasonlót olvassunk Varlungo papról : «E quanto la sentiva, isforzandoziben di mostrarsi un gran maestro di canto, pareva un asino, che ragghiasse.» Ide tartozik Poggio *Concionatoris asinina vox* c. 230. facetiája, Pauli *Der Priester sang wie ein Esel* c. 576. schwankja és Hans Sachs 1529-ből való *Der Pfarer mit dem Esel* feliratot viselő mesterdala. Az adatok további hosszú sorából még kiemelhetjük Murad Effendi rímbe szedett Naszreddinét, amelynek 19. fejezetében az olvasható, hogy a hodzsa egyszer megindulva hallgatta egy fűzfapoéta verseit. Amikor aztán büszke öntudattal kérdezte a versfaragó, hogy mégis különösképen mi hatotta meg, igen együgyű jámborsággal azt válaszolta a hodzsa, hogy olvasás közben folytonosan a poéta szakállának játékát figyelte, s ez a szerencsétlenül kimult bakkecskéjüket juttatta eszébe.

V. ö. Noël : *Poggius*, II. 220. l., Crane : *Vitry*, 157. l. LVI. sz. j., Wesselski : *Nasreddin*, 243. l. 539. sz. j., Bolte : *Pauli*, II. 383. l. 576. sz. j.

14. Crucifixus vivus.

A bekölcei atyafiak elküldték a bírót meg a templombírót Egerbe Krisztust csináltatni. Villón, a bocsi határban, eszébe jut a templombírónak :

— Hej! Eőfelejtetteőnk ám valamit.

— Mit komám?

— Biz azt, ho nnem kerdeztük meg otthun a többi embert, ho mminyeő Krisztust miveltesseőnk, haóttat-e vagy evelent?

— Igaz a, komam! De hat csak aszondom en a magam eszitő, miveltesseőnk mâ mink evelent, oszteg ha nem szeretyk otthun, hat majd agyonütyik.

E jóízű palóc adomát Istvánffy Gyula jegyezte le és közölte az *Ethnographia* XXIII. kötetében (1912. 106. l. 15. sz.). De jóval előbb már Dugonics András följegyezte 1820-ban megjelent magyar példabeszédeinek egyik jegyzetében (II. 301. l. 1. sz. j.). Majd Nagy Ignácnál bukkan fel (*Bors és paprika*, 1845. I. 54. l. 123. sz.), aztán átkerül élclapjainkba, *Az Űstökösbe* (1859. II. 17. sz.), az *Uram Bátyámba* (I. 1886. 20. sz.) s a *Mókába* (III. 1910. 4. sz.). Ez utóbbi egy másik tipikus népcsoportra, az udvarhelymegyei oláhfalviakra, fogja az esetet. Pedig sem a jó palócok, sem a derék oláhfalviak nem hibásak a dologban, mert tudvalevőleg már Lessingnél előfordul ez a tárgy (*Werke*, ed. Hampel. I. 237. l.), s még korábban, 1522-ben, Pauli megírja : *Die Bauren wolten einen lebendigen Got haben* (c. 409), s ugyanabban az időben az olasz Morlini szerkeszt egy novellát, amelynek egyező tárgyát *De syndicis volentibus crucifixum vivum emere* (70. nov.) címe is sejteti. De még tovább mehetünk, s a XV. század közepén Poggio 12. facetiáját jelölhetjük meg legrégebbi előfordulásául. Ez a magyar szöveg mozzanataival egybevágó módon így beszél el a történetet :

Ex hoc quidem oppido missi sunt quidam Aretium ad emendum igneum crucifixum, qui in eorum Ecclesia poneretur : deducti ad huiusmodi rerum opificem quemdam, cum rudes et veluti stipites essent, opifex crucifixi materiam auditis hominibus quaerens, vivumue

an mortuum Crucifixum vellent, postulavit. Illi, sumpto paulo temporis ad consultandum, secreta collocti, demum responderunt, se vivum malle; Nam si eo modo suo Populo non placeret, se illum e vestigio occisuros.

V. ö. Noël: *Poggius*, II. 12. l., Dunlop-Liebrecht 497. l., Wesselski: *Morlini*, 313. l. LXX. sz. j., Bolte: *Pauli*, II. 352. l. 409. sz. j.

15. Az ellopott disznó.

Egy paraszt ember készülvén leólni disznaját, igen szeretett volna megmenekedni az ajándékok küldözgetésétől. Erre nézve egyik barátjához menvén, monda neki:

— Kedves barátom, én holnap meg akarom ölni hízott disznómat, de ha mindazoknak, kik nekem küldöttek, szintén én is hurkát, kolbászt akarnék belőle küldözgetni, magannak talán semmi sem maradna. Kérlek tehát, adj tanácsot, mitévő legyek ezen kellemetlen állapotomban?

— Az legkevesebb, — felel a koma — csak azt beszéld holnap mindenfelé, hogy a mult éjjel ellopták sertésedet, s így fel lész mentve az ajándék küldözgetésétől.

A paraszt megörült komája tanácsának s megígérte, hogy a szerint teszen. Azonban a tanácsadó koma el nem mulasztá használni az éjt, s a szóbanlevő sertést szép módjával ellopta. Lehet gondolni, mint megdöbbsent a szegény gazda, midőn reggel nem találta disznaját. Nagy rimánkodva kimegy az udvarra s onnan az utcára, s kívül legelőször találkozik, az említett koma volt.

— Édes komám, — mond amaz ennek — gondold meg, ellopták a sertésedet, amelyről tegnap szóltam veled.

— Jól van, — mond a koma — íme így kell beszélned valamennyinek, akivel csak találkozol.

— Úgy ám, — folytatá a kárvallott — de én nem tréfálok, mert valósággal ellopták.

— Íme, még helyesebben — szól a koma. — Ha így fogsz mindenütt beszélni, az egész világ hinni fogja.

Ekkor a paraszt megzavarodván, rimánkodik, esküszik, hogy ő nem tréfál. De mennél inkább heveskedik, a másik annál inkább biztatja, hogy okosan cselekszik, mert egyedül ezen móddal menekedhetik meg, hogy kénytelen ne legyen hurkát és kolbászt küldözgetni ismerőseinek.

Kőmives János 1867-ben megjelent *Gondűző* című anekdotás könyvéből való (37. l. 72. sz.). Nem tartozik a nagyon ismert és elterjedt tréfák közé. Még csak Andrád Sámuel 1789-i gyűjteményében (I. 373. sz.) találkozunk vele, ahová a német *Vade Mecum* közvetítésével (I. 114. sz.) került. Az

1824-i Esztergomi kalendárium és az 1831. évi Pataki kalendárium Andrád szövegét nyomtatta le. Legrégibb nyomai az olasz irodalomban találhatók meg s Boccaccióhoz vezetnek (VIII. 6. V. ö. Landau: *Dekameron*, 338. l.). Aneidotás formája Poggiótól való, akinél a ravasz koma így beszél:

Recte, compater mi, sapis, ita enim te docui locuturum. Cum ille saepius et per deos omnes juraret id verum esse, Bene agis, respondebat, et secundum consilium meum. Cum ille juramento iteraret, hoc modo te loqui debere antea monui, respondebat, et sanum consilium dedi.

V. ö. Noël: *Poggius*, II. 145. l., Österley: *Kirchhof*, V. 46. l. 181. sz. j., Bolte: *Pauli*, II. 420. l. 790 sz. j.

GYÖRGY LAJOS.

A BENNET-CSALÁD.

(Pride and Prejudice.)

— Tizennegyedik közlemény.¹ —

Mérhetetlenül bántotta Elizát, hogy Darcy nem átallotta Wickhamet azzal vádolni, milyen feslett és kicsapongó életet folytat; s annyival is inkább, mert nem lehetett rá ellenbizonyítéka. Sohasem hallott Wickhamról, mielőtt ez belépett volna a —shirei miliciába, ahol egy fiatalember rábeszélésére vállalt szolgálatot, akivel véletlenül találkozott volt Londonban s akit valamikor futólag ismert. Korábbi életmódjáról Hertfordshire-ben csakis annyit tudtak, amennyit ő maga elmondott. Ami Wickham igazi jellemét illeti, Elizának akkor sem lett volna kedve tudakozódni ilyen irányban, ha módjában áll megszerezni a kellő felvilágosításokat. Wickham magatartása, hangja, modora olyan volt, hogy minden jó tulajdonságot előlegeztek neki. Eliza próbált visszaemlékezni valami jó cselekedetére, valami becsületes vagy jószándékú kiállítására, amit felhozhatott volna Darcy támadásával szemben, vagy legalább valami olyan értékes vonására, mely ellensúlyozhatta alkalmi botlásait, mert Eliza ebbe a kategóriába szerette volna sorozni mindazt, amit Darcy sok évi lusta és vétkes életmódnak nevezett. De egyetlen ilyen emléket sem tudott előkaparni. Maga elé tudta idézni bármikor, kedves arcával és modorával, de egyébként csakis a vidéki közvélemény tartotta őt jó embernek, és a tisztikar, amelyet meghódított ügyes viselkedésével. Ezen a kérdésen gondolkozott egy darabig, aztán újra hozzáfogott az olvasáshoz. De sajnos, a történetet, amely most volt soron, meg-

¹ Az előbbi közleményeket lásd a *Budapesti Szemle* 1934. évi 675., 676., 677., 678., 679., 680., 681., 682., 683., 684., 685. és 1935. évi 686. és 687. számában.

lehetősen igazolta a beszélgetés, amely előtte való reggel folyt le Fitzwilliam ezredes és Eliza között; s különben is Darcy minden részletet illetőleg magát Fitzwilliamet nevezte meg tanúnak, s Eliza magától az ezredestől is tudta, hogy be van avatva unokafivérének minden dolgába; az ezredes jelleméhez pedig igazán nem férhetett kétség. Eliza már majdnem rászánta magát arra, hogy az ezredeshez fordul, de aztán belátta, hogy ez ízléstelenség volna, s Darcy sohasem kockáztatta volna meg ezt az ajánlatot, ha nem bizonyos a felől, hogy unokafivére őt mindenben igazolni fogja.

Eliza mindenre emlékezett, amit Wickhammel beszéltek az első találkozás estéjén Philipsék házában. Wickham egyes mondásai pontosan bevésődtek az emlékébe; most hirtelen ráeszmélt, milyen illetlenség volt közölni mindezt egy idegen leánnyal s csudálkozott, hogy ez eddig nem jutott eszébe. Most úgy látta, hogy Wickham voltaképpen tolakodóan viselte magát és kijelentései és viselkedése között nagy volt az ellenmondás. Visszaemlékezett arra is, amikor Wickham dicsekedve mondta, hogy ő nem fél Darcytól és ha Darcy nem mer vele találkozni, hagyja el a környéket, de ő nem mozdul el onnan, s már a rákövetkező héten elmaradt a netherfieldi bálról. Eszébe jutott, hogy amíg Bingleyék el nem hagyták Netherfieldet, Wickham rajta kívül senkinek sem árulta el, mi történt vele; de az ő elutazásuk után mindenütt kezdtek beszélni a dologról; akkor már nem gátolta és nem fészelyezte őt semmi abban, hogy befeketítse Darcyt, pedig neki mindig azt mondta, hogy az öreg Darcy miatt sohasem fogja kiszolgáltatni a fiát.

Milyen másképp látta most Eliza Wickhamnek minden lépését. Miss Kingnek csakis gyűlöletes anyagi okokból udvarolt és semmi másért. És ha Miss King vagyona nem volt jelentékeny, ez most már nem azt bizonyította, hogy Wickhamnek mérsékelt igényei voltak, hanem hogy mohón kapott mindenhez. Eliza iránt való viselkedését nem lehetett elfogadhatóan magyarázni; vagy azt hitte róla, hogy gazdag leány, vagy jólesett a hiúságának, hogy növelje azt a rokonszenvet, amelyet Eliza eléggé vigyázatlanul elárult előtte. Hiába próbált felhozni érdekében mindent, igyekezete

egyre jobban gyöngült s Darcy további igazolására kénytelen volt beösmerni, hogy egyszer régen, amikor Jane megkérdezte Bingleyt, ez határozottan állította, hogy Darcy nem hibás a dologban. Akármilyen büszke és kellemetlen a modora, egész ismeretségük során — pedig utóbbi időben sokat voltak együtt és így jobban bele is láthatott — Eliza soha elvtelenséget vagy igazságtalanságot nem tapasztalhatott részéről, — saját ismerősei becsülték és nagyra tartották, még Wickham is elismerte róla, hogy jó testvér, s Eliza is olyan kijelentéseket hallott tőle a húgáról, hogy azzal sem vádolhatta, hogy nem tud melegen érezni. Ha Wickhamnak igaza volna vele szemben, hogyan lehetséges, hogy minden jognak és méltányosságnak ily lábbaltapodása titokban maradt a világ előtt; s ha erre képes volt, érthetetlen, hogyan lehet baráti viszonyban olyan melegszívű emberrel, mint Bingley?

Eliza szégyenkezni kezdett saját maga előtt. Akár Darcyra, akár Wickhamre gondolt, csak azt érezhette, hogy vak volt, részrehajló, elfogult, nevetséges.

— Útálatos, amit tettem — mondotta. — S milyen büszke voltam az ítélőképességemre. S milyen nagyra voltam az eszemmel! Hányszor lenéztem Jane jólelkűségét és hiszékenységét, s jólesett a hiúságonak, hogy gyanakvó szemmel vizsgáltam az embereket, ami se hasznos, se dicséretes nem lehetett. Megalázó fölfedezés, — de rászolgáltam erre a megaláztatásra. Ha szerelmes lettem volna, akkor sem lehettem volna rövidlátóbb. De én nem a szerelembe botlottam bele, hanem a hiúságba. Örültem, mert az egyik kitüntettet; megsértődtem, mert a másik ismeretségünk kezdetén elhanyagolt. Kedveztem az elfogultságnak és a tudatlanságnak s elűztem magamtól a józanságot, amikor mindegyikre vigyázni kellett volna. Eddig a pillanatig sohasem ismertem önmagamat.

Saját magáról Jane-re, Jane-ről Bingleyre tértek át a gondolatai, amelyek során eszébe jutott, hogy e részben Darcy magyarázata nagyon elégtelennek látszik és újra elolvasta. A második olvasásnak egészen más volt a hatása. Ha az egyik esetre nézve kénytelen volt hitelt adni Darcy állításainak, a másokra nézve sem mondhatta azt, hogy a fiatalember hazudik. Darcy kijelentette, hogy halovány

sejtelve sem volt Jane szerelméről, és Elizának kénytelen-kelletlen eszébe jutott, mi volt Charlotte-nak állandó véleménye erről a dologról. Azt sem tagadhatta, hogy Darcy híven írta le Jane-t. Jane akármily forrón érzett, nem mutatta ki érzelmeit, arca és viselkedése mindig nyájas volt, ami ritkán jár együtt nagy érzelmi fogékonysággal.

Amikor odaért a levélben, ahol a családjáról esett szó, igen fájdalmas, bár megérdemelt szemrehányás alakjában, Eliza szörnyen szégyelte magát. Sokkal jobban meg volt döbbenve, semhogy megpróbálkozott volna az ellenmondással, hiszen azok a részletek, amelyekre Darcy hivatkozott, a netherfieldi bálon történtek, és amelyekről azt mondta, hogy igazolták első, kedvezőtlen véleményét, Darcyra sem tehettek kellemetlenebb hatást, mint magára Elizára.

A Jane-nek és neki szóló bókot elkönyvelte. Némi enyhülés volt, de nem vigasztalhatta meg azért a bírálatért, melyet a család többi része vont magára, és minthogy látnia kellett, hogy Jane csalódásában igen nagy részük volt a legközelebbi rokonoknak és elgondolta, mennyit árthat mindkettejüknek a család e neveletlen magatartása, olyan levertség fogta el, aminőt soha ezelőtt nem érzett.

Miután két óra hosszat járkált az ösvényen s ezerfélét gondolt magában, újra átgondolta az eseményeket, mérlegelve a lehetőségeket s amennyire csak telt tőle, beletörődve a hirtelen és fontos változásba, — a fáradság és az a körülmény, hogy nagyon is sokáig volt távol, végre is arra bírta, hogy hazatérjen. Amikor belépett a házba, olyan jókedvűnek iparkodott látszani, mint máskor és el akart fojtani magában minden oly gondolatot, amely gátolta volna a társalgásban.

Rögtön elmondták neki, hogy mind a két rosingsi úr járt náluk, mialatt ő távol volt; Darcy csak pár pillanatra jött, búcsúzni, de Fitzwilliam ezredes legalább egy óra hosszat ült a szalonban, mert remélte, hogy hazajön s majdnem utánament, hogy megkeresse őt az erdőben. Eliza úgy tett, mintha sajnálkoznék, hogy nem találkozott vele, de voltaképpen nagyon örült a dolognak. Fitzwilliam ezredes megszűnt az ő számára. Eliza már csak a levélre tudott gondolni.

XXXVII.

A két úr másnap reggel elutazott Rosingsból, és Collins a házikók közelében várakozott, hogy búcsúzásul még bemutatthassa hódolatát és azzal a kellemes hírrel térhetett haza, hogy az urak nagyon jó színben voltak és elég jó hangulatban, ámbár ő már csak közvetlenül a rosingsi szomorú búcsújelenet után látta őket. Collins aztán Rosingsba sietett, hogy vigasztalja Lady Catherine-t és leányát, és a mikor visszajött, nagy meglepődésére azt az üzenetet hozta, hogy ő lady-sége rosszkedvű, minélfogva nagyon szeretné, ha az egész társaság nála ebédelne.

Eliza, Lady Catherine láttára, kénytelen volt arra gondolni, hogy ha akarta volna, most már mint a Lady jövődjő unokahúga szerepelhetne a kastélyban; és elmosolyodott, amikor maga elé képzelte, mennyire fel volna háborodva most Lady Catherine. Mit szólna? Hogy' viselkednék? Ezekkel a kérdésekkel mulattatta saját magát.

Legelőször is az került szóba, hogy a rosingsi társaság megfogyatkozott. — Higgyék el, én roppantul érzem — mondotta Lady Catherine. Senki sem érzi úgy a jóbarátok hiányát, mint én. És ezt a két fiatalembert különösen szeretem s tudom, hogy ők is nagyon szeretnek engem. Nagyon búsultak, amikor menniök kellett. Mindig búsulnak, ha menniök kell. Az ezredes az utolsó pillanatig elég jól tartotta magát, de Darcynak nagyon nehezeére esett a búcsú, azt hiszem, sokkal jobban fájt neki, mint a mult esztendőben. Annyi bizonyos, hogy egyre jobban megszereti Rosingsot. •

Collins úrnak volt itt egy bókja és egy célzást is elhelyezhetett, amelyért anya és leánya szíves mosollyal fizettek.

Ebéd után Lady Catherine megjegyezte, hogy Miss Bennet kissé lehangolt, de az okot is rögtön benne találta meg s annak tudta be, hogy nem szívesen megy haza ilyen hamar és így hozzátette:

— Ha így áll a dolog, írnia kell az édesanyjának, hogy még maradjasson. Mrs. Collins bizonyosan nagyon örülne, ha még itt tarthatná.

— Hálásan köszönöm a szíves meghívást, — felelte Eliza — de nem fogadhatom el. Jövő szombaton Londonban kell lennem.

— De akkor mindössze csak hat hetet töltött Kentben. Én azt hittem, hogy két hónapig marad itten. Én így mondtam Mrs. Collinsnak a kegyed megérkezése előtt. Az édesanyja bizonyosan nélkülözheti még két hétig.

— Az édesapám nem nélkülözhet. Írt a múlt héten, hogy mielőbb menjek haza.

— Oh, az édesapja csak jobban nélkülözheti, mint az édesanyja. A leányok sohasem olyan fontosak az apjuknak, és ha még egy teljes hónapig maradnak, egyiküket egész Londonig elvihetem, mert június elején egy hétre odamegyek. S minthogy Dawson szívesen fölül a bakra, egy személy számára kényelmes helyet tudok biztosítani, — sőt ha az idő hűvös, mind a kettejüket elvihetem — hiszen egyikük sem kövér.

— Mylady csupa jóság, de nekünk meg kell maradnunk eredeti tervünk mellett.

Lady Catherine belenyugodott. — Mrs. Collins, kell, hogy kísérőt adjon melléjük. Tudja rólam, én mindig kimondom, ami a szívemen van, én nem tudok beletörődni abba a gondolatba, hogy két fiatal nő egyedül utazzék postakocsin. Nagyon illetlen dolog. Velük kell küldeni valakit. Én az effajta dolgokat szörnyen útalom. Fiatal leányokat mindig kísérni kell és őrizni, a szerint, hogy milyen társadalmi osztályba tartoznak. Amikor Georgiana unokahúgom a múlt nyáron Ramsgate-be ment, ragaszkodtam ahhoz, hogy két inas kísérje. Miss Darcy, aki Mr. Darcy of Pemberleynek és Lady Annának leánya, illő módon nem is jelenhetett volna meg máskép. Én roppantul ügyelek ezekre a dolgokra. Johnt kell a hölgyekkel küldenie, Mrs. Collins. Örülök, hogy még jókor eszembe jutott; igazán ártana nekik, ha egyedül utaznának.

— Nagybátyám elküldi értünk az inasát.

— Oh! A nagybátyja? És inast tart? Nagyon örülök, hogy van valakijük, aki gondol ezekre a dolgokra. Hol váltanak lovakat? Persze, Bromleyban. Hivatkozzék rám a «Harang»-fogadóban, nagyon jól fogják kiszolgálni.

Lady Catherine még sok mindent elkérdezett az utazásukról, s minthogy nem ő maga felelt minden kérdésre, figyelnie is kellett, ami szerencséje volt Elizának, mert úgy tele volt a feje, hogy máskülönben még azt is elfelejtette volna, hol van. A gondolkodás magányos órákra való; amikor egyedül volt, a gondolkodás a legnagyobb megkönnyebbülés volt számára; egy napja sem telt el magányos séta nélkül, amikor egészen átadhatta magát a kellemetlen gondolatokkal járó gyönyörűségnek.

Mr. Darcy levelével olyan szépen haladt, hogy már majdnem betéve tudta. Tanulmányozta minden egyes mondatát s néha már egészen másképp gondolkodott a levél írójáról. Ha a levél hangjára és stílusára gondolt, még mindig fel kellett háborodnia; de ha elgondolta, milyen igazságtalanul ítélte el és szidta le Darcyt, minden haragja saját maga ellen fordult és sajnálni kezdte a fiatalembert viszonzatlan szerelme miatt. Jólesett neki Darcy vonzalma és tiszteletet keltett benne a jelleme. De nem tudott neki igazat adni. Egy pillanatra sem bánta meg, hogy visszautasította és egy csöpp kedvet sem érzett arra, hogy újra találkozzék vele. Saját korábbi viselkedése is állandó forrása volt a gyötrődésnek s a megbánásnak, és családjának szerencsétlen hibái még sokkal jobban szomorították. Ott reménytelen volt a helyzet. Apja, aki beérte azzal, hogy csúfolódják rajtuk, sohasem fogja megkísérelni, hogy megfékezze ifjabb leányainak szilaj és könnyelmű természetét, anyjuk pedig, társaságba nem való viselkedése mellett, egyáltalában nem tudta megítélni, mi a jó és mi a rossz. Eliza és Jane gyakran megpróbálták, hogy közös erővel határt szabjanak Catherine és Lydia meggondolatlanságának, de amíg anyjuk elnézett nekik mindent, mi lehetőség volt arra, hogy észretérjenek? Catherine bátortalan, érzékeny leány volt, aki teljesen Lydia hatása alá került s mindig megsértődött, ha néneji tanácsot adtak neki; Lydia makacs volt és könnyelmű és alig hallgatta meg őket. Tudatlanok voltak, lusták és hiúk. Amíg egy tiszt volt Merytonban, ők udvaroltattak maguknak; és amíg Longbournból át lehetett sétálni Merytonba, ők folyton át-sétáltak.

Erősen foglalkoztatta Elizát az is, hogy féltenie kellett Jane-t. Darcy előadása teljesen tisztázta Bingleyt, s Eliza most fokozottan érezte, mit veszített a nénje. Szerelme Jane iránt kétségtelenül őszinte volt. Viselkedéseért nem volt felelős és legfeljebb abban volt hibás, hogy vakon megbízott barátjában. Milyen keserves volt az a tudat, hogy saját családjának ostoba és otromba viselkedése fosztotta meg e minden tekintetben kívánatos lehetőségtől, amely oly előnyös módon biztosította volna Jane boldogságát.

Ha mindezekhez még hozzágondolta, mennyire tisztába jutott Wickham jellemével, könnyű elképzelni, hogy Eliza, akinek igazán jó természete volt s csak nagyon ritkán érzett csüggedtséget, most annyira megrendült, hogy alig volt képes csak egy kissé vidám arcot erőltetni magára.

Az utolsó héten épp annyi meghívást kaptak Rozingsba, mint ott tartózkodásuk első idejében. Az utolsó estét is a kastélyban töltötték, és őladysége megint apróra elkérdezett mindent utazásukról, utasításokat adott nekik, hogyan csomagoljanak be, mert a női ruhákat csak egyféle módon lehet jól elpakolni, úgy hogy Mária odahaza egész délelőtti munkáját kénytelen volt visszacsinálni s mindent újra becsomagolni.

Búcsúzáskor Lady Catherine igen leereszkedő módon szerencsés utat kívánt nekik s jövő esztendőre megint hívta őket Hunsfordba, és Miss de Bourgh is annyira megerőltette magát, hogy meghajolt és mindkettőjüknek kezét nyujtott.

XXXVIII.

Szombaton Eliza és Mr. Collins pár perccel a többiek lejövetele előtt ültek a reggelihez és Collins élt az alkalommal, hogy elmondja azokat az udvarias búcsúszavakat, amelyeket elengedhetetlenül szükségesnek tartott.

— Nem tudom, Miss Eliza, vajjon Mrs. Collins kifejezte-e már köszönetét azért, hogy szíves volt bennünket látogatásával megtisztelni, de bizonyos vagyok benne, hogy Mrs. Collins ezt meg fogja tenni, mielőtt kegyed elhagyná a házunkat. Biztosíthatom, hogy itt tartózkodását úgy éreztük,

mint nagy jótéteményt. Tudjuk, hogy a mi szerény hajlékunk senkire sem gyakorolhat vonzerőt. Egyszerű életmódunk, szűk szobáink, kis személyzetünk s hogy keveset érintkezünk a világgal, Hunsfordot csak roppant unalmassá tehetik egy fiatal leány szemében, amilyen kegyed; de remélem, elhiszi nekünk, hogy előzékenységéért hálásak vagyunk és minden tőlünk telhetőt elkövettünk, hogy látogatásának ideje alatt ne érezze magát rosszul.

Eliza ki nem fogyott a köszönetből és biztosította Collinsot, hogy boldog volt náluk. A hat hét, amit náluk töltött, nagy élvezet volt ránézve; hogy együtt lehetett Charlotte-tal s annyi szíves figyelemben részesült, ezért csakis ő lehet hálás. Collinsnak ez nagyon jól esett és még sugárzóbb ünnepélyességgel mondotta:

— Legnagyobb örömökre szolgál, amit mond, hogy idejét nem töltötte rosszul. Mi természetesen minden lehető megtettünk és szerencsére módunkban volt bevezetni önt a legúrabb társaságba és Lady Catherine-nel való ismeretségünknel fogva szerény családi körünket gyakran cserélhettük fel a kastélybeli környezettel; így hízelegni merek magamnak azzal, hogy hunsfordi tartózkodása nem lehetett nagyon kellemetlen. Lady Catherine családjához való viszonyunk csakugyan oly rendkívüli előny és áldás, aminővel kevesen dicsekedhetnek. Láthatta, milyen lábon állunk egymással. Láthatta, hogy állandóan meghívják bennünket. Az igazság annak a beismerésére kényszerít, hogy akármily hátrányai vannak e szerény lelkészháznak, nem érezhetek sajnálatot a vendégei iránt, amíg velünk együtt élvezhetik a rosingsiak barátságát.

Fennkölt érzelmeit nem bírta szavakba önteni; kénytelen volt föl-alá járkálni a szobában, amíg Eliza néhány rövid mondatban próbálta összeegyeztetni az udvariasságot az igazsággal.

— Ön igazán nagyon kedvező véleményt vihet el rólunk Hertfordshire-be, kedves rokon. Legalább is hízelgek magamnak ezzel a föltevessel. Mindennap tanúja volt, milyen figyelmes Lady Catherine a feleségem iránt, és egészben véve azt hiszem, hogy az ön barátnéja nem rosszul, — — de erről

a pontról hallgatnom illik. Csak annyit engedjen meg kijelentennem, kedves Eliza, hogy őszinte szívből óhajtom, bár ön is boldog lenne majd a házasságában. Az én kedves Charlotte-om meg én egy lélek és egy akarat vagyunk. Jellemünk és gondolkozásunk mindenben meglepően egyezik. Úgy látszik, egymásnak voltunk szánva.

Eliza nyugodtan mondhatta, hogy nagy szerencse, ahol ez az eset áll fönn s hasonló őszinteséggel tehette hozzá, hogy ő erősen hisz Collins családi boldogságában és örül rajta. De azért nem bánta, hogy e boldogság további részletezését megszakította az a személy, akinek köszönhető volt s aki most belépett a szobába. Szegény Charlotte! Szomorú dolog volt őt ilyen társaságban hagyni. De ő maga akarta és nyitott szemmel ment bele, és bár nagyon bánkódott vendégeinek távozása miatt, egyáltalában nem látszott sajnálatra méltónak. Az otthon és a háztartás, a parókia és a baromfiudvar és minden, ami hozzájuk tartozik, még nem vesztette el a varázsát.

Végre megjött a kocsi, rászíjzták a bőröndöket, behelyezték a csomagokat s készen voltak az indulásra. A két barátnő érzékeny búcsúja után Collins a kocsihoz kísérte Elizát s amint lefelé mentek a kertben, Collins átadta legszívélyesebb üdvözleteit a Bennet-család részére, mert még mindig hálásan gondolt arra, mily szívesen fogadták mult télen Longbournban, és ismeretlenül is tiszteltette Gardinert és Gardinernét. Aztán besegítette a kocsiba Elizát, utána Máriát, s már éppen be akarták csukni a kocsi ajtaját, amikor hirtelen s némi megdöbbenéssel, ráeszmélt Collins, hogy rokoni eddig még semmiféle üzenetet nem adtak át a rosingsi hölgyek számára.

— Önök mindenesetre azt óhajtják, hogy vigyem meg alázatos tiszteletüket a hölgyeknek s fejezzem ki hálás köszönetüket a sok jóért, amiben részük volt náluk.

Elizának nem volt kifogása ez ellen; a kocsi ajtaja becsapódott és ők elhajtattak.

— Jóságos Isten! — kiáltott fel Mária, pár pillanatnyi hallgatás után. — Mintha csak egy vagy két nappal ezelőtt érkeztünk volna ide. Pedig mennyi minden történt azóta.

— Nagyon sok történt! — felelte Eliza és felsóhajtott.

— Kilencszer ebédeltünk Rosingsban s azonfelül kétszer voltunk ott teára. Mennyi elmondanivalóm lesz.

Eliza magában így folytatta : S nekem mennyi elhallgatnivalóm.

Útjuk nyugodt volt és csak alig beszélgettek. Négy óra sem telt el az indulás óta s már Gardinerék háza előtt voltak, ahol pár napig szándékoztak maradni.

Jane jó színben volt, de Eliza nem nagyon tanulmányozhatta testvérének a lelkiállapotát, mert Gardinerné csupa jószágból a legkülönbözőbb szórakozásokkal foglalta el őket. De Jane úgysis hazamegy vele együtt, és Longbournban lesz elég idő arra, hogy megfigyelhesse.

Mégis megerőltetésébe került Longbournig várni és nem szólni nővérének arról, hogy Darcy megkérte a kezét. Birtokában lenni egy olyan titoknak, amely a legnagyobb meglepetés volna Jane-re nézve s amely annyira jólesik a saját hiúságának, amelyről még most sem volt képes egészen lemondani : ez olyan hallatlan kísértés volt, hogy csakis azért bírt ellentállani, mert még kétségben volt az iránt, mennyit lehet elárulni az egész dologból. Attól félt, ha egyszer belefog a dologba, a nélkül, hogy előbb alaposan átgondolta volna, esetleg Bingleyről is visszamond valamit, ami csak újabb bánatot okozhat Jane-nek.

XXXIX.

Május második hetében a három leány Gracechurch-Streetről együtt indult el X. hertfordshire-i városba. Amikor a megbeszélt vendégfogadóhoz közeledtek, ahol Bennet úr kocsija már várakozott reájuk (ami a kocsis nagy pontosságára vallott), az emeleti vendéglő ablakában hirtelen megpillantották Kittyt és Lydiát, akik kinézegettek az utcára. A két leány már több mint egy óra óta volt a városban, jártak a szemközt levő divatárus boltban, figyelemmel kísérték az őrszemet és elkészítették az uborkasalátát.

Miután üdvözölték az érkezőket, diadalmasan mutatták meg nekik az asztalt, amely tele volt rakva a szokványos

hideg hússal, ami egy vidéki fogadó éléskamrájától várható s közben ezt kiabálták: Nem remek? Nem nagyszerű meglepetés?

— Megvendégelünk mindnyájatokat, — tette hozzá Lydia — de a pénzt ti adjátok kölcsön, mert mi mindent elköltöttünk a divatárus-üzletben. Aztán megmutatta, amit bevásárolt. Nézzétek, ezt a kalapot vettem. Nem találok valami szépnek. De gondoltam, miért ne vegyem meg? Mihelyt otthon leszek, széjjelvágom az egészet s meglátom, mit tudok csinálni belőle.

S amikor a nénei azt mondták a kalapról, hogy csúnya, teljes közömbösséggel tette hozzá: Oh, de volt még a boltban kettő vagy három, sokkal csúnyább. Ha veszek hozzá valami szép, színes selymet s újra beszegem, azt hiszem, egész csinos lesz. Különben nem is fontos, hogy ezen a nyáron mit vesz föl az ember, az ezred már úgysem lesz Merytonban. Két hét múlva indulnak.

— Igazán? — kiáltott fel Eliza, nagy meglepéssel.

— Brighton mellett ütnek tábor! Szeretném, ha papa odavinne minket a nyárra! Olyan remek ötlet és úgyszólván semmibe sem kerülne. Mama is roppantul szeretné, ha elmehetne. Gondold meg, hogy máskülönben milyen szörnyű lesz a nyarunk!

— Igen! — gondolta Eliza — ez igazán remek ötlet és mindjárt alaposan elintézne bennünket. Jóságos ég! Brighton, egy egész tábor katona, amikor minket egy szegény kis milícia-ezred és a tisztibálok havonkint egyszer is egészen kizökkenetettek a kerékvágásból.

— Van egypár újságom a ti számotokra — mondotta Lydia, amikor asztalhoz ültek. — Mit gondoltok? Kitűnő, fényes értesülések olyasvalakiről, akit valamennyien szeretünk.

Jane és Eliza egymásra néztek s szóltak a pincérnek, hogy elmehet. Lydia nevetve folytatta.

— Hogy ti milyen tapintatosak és szertartásosak vagytok! Azt hiszitek, a pincérnek nem szabad hallania. Mintha bizony törődne ezzel! Sokkal cifrább dolgokhoz van szokva, mint amiket én fogok mondani. De csúnya fickó!

És örülök, hogy elment. Ilyen hosszú állat életemben sem láttam. De hogy a dologra térjek, a kedves Wickhamról van szó. Nem egy közönséges pincérnek való dolog, mi? Nincs veszély, Wickham nem fogja elvenni Miss Kinget. Na látod! Miss King elutazott a nagybátyjához, Liverpoolba. És ott is marad. Wickham megszabadult.

— És Mary King is megszabadult! — tette hozzá Eliza. — Megszabadult egy esztelen házasságtól.

— Ha szereti Wickhamet, nagy bolond volt, hogy elment.

— De remélem, hogy egyik fél sem volt nagyon szerelmes — mondotta Jane.

— Wickham semmiesetre sem. Arról felelek. Annyit sem törődött vele, mint egy szalmaszállal, — ki is törődhetnék egy ilyen szeplős, csúnya félbemaradt teremtéssel.

Eliza meghökkent, mert az jutott eszébe, hogy ő ugyan képtelen volna ilyen durva kifejezéseket használni, de azért akárhányszor ő maga is majdnem így érzett és magában majdnem ilyeneket gondolt.

Mihelyt végeztek a lunch-csel, az idősebb nővérek fizettek, a kocsit odarendelték s némi alkalmazkodás és lemondás árán az egész társaság, az összes bóröndökkel, csomagokkal, kézitáskákkal, a Kitty és Lydia alkalmatlan új beszerzéseivel együtt, el tudott helyezkedni.

— Jól össze vagyunk zsúfolva! — kiáltotta Lydia. — Örülök, hogy megvettem ezt a kalapot, ha egyébért nem, legalább van egy új dobozom. És most érezzük magunkat jól és finoman és beszélgessünk és nevéssünk, míg csak haza nem érünk. Mindenekelőtt halljuk, mi történt, amióta elmentetek? Találkoztatok kellemes emberekkel? Volt udvarlótok? Én nagyon reméltem, hogy egyitek mint menyasszony fog már hazajönni. Kijelentem, hogy Jane nemsokára vén leány lesz. Már majdnem huszonhárom éves! Úristen, hogy' szégyelném magamat, ha huszonhárom éves koromig nem tudnék férjhez menni. Nem képzelitek, Philips néni mennyire szeretné, ha már férjhezmennének. Azt mondja, Lizzy okosabban tette volna, ha nem kosarazza ki Collinst. Én ugyan nem hiszem, hogy mulatságos lett volna. Istenem, hogy'

szeretnék megelőzni titeket! Aztán én vinnék titeket a bálókba. Hogy milyen jól mulattunk nemrég Forster ezredeséknél! Kitty meg én náluk voltunk egész napra, s Forsterné megígérte, hogy egy kis tánc is lesz este (mellesleg Forsterné meg én nagyon jóban vagyunk!), így hát meghívták a két Harrington-lányt is, de Harriet beteg volt s így Pen kénytelen volt egyedül jönni. Találjátok ki, hogy mit csináltunk! Női ruhába öltöztettük Chamberlayne-t, hogy elég táncosnőnk legyen, — képzelhetitek, mi volt ott? Egy lélek sem tudott róla, csak az ezredes, Forsterné, Kitty, én meg Philips néni, mert tőle kellett a ruhát kölcsönkérnünk; fogalmatok nem lehet, milyen remekül festett! Amikor Denny meg Wickham meg Pratt meg még két vagy három úriember bejött, egyáltalában nem ismerték föl! Jézusom! Hogy mennyit nevettem! És Forsterné is. Azt hittem, meg kell szakadnom. Erre aztán az urak gyanút fogtak és rájöttek, hogy min mulatunk annyira.

Ilyenfajta históriákkal és a társaságukban lezajlott vídám tréfákkal igyekezett szórakoztatni Lydia az útitársnőit Longbournig, s Kitty is fűszerezte azokat a saját hozzászólásaival. Eliza alig figyelt rá, de azért Wickham neve igen gyakran ütötte meg a fülét.

Otthon a legszívesebben fogadták őket. Bennetné örült, hogy Jane épp oly szép, mint volt, Bennet úr pedig ebéd közben nem egyszer önkénytelenül odaszólt Elizához:

— Örülök, Lizzy, hogy itthon vagy megint.

Az ebédlőben sokan voltak együtt, mert a Lucas-családnak majdnem valamennyi tagja átjött, hogy lássák Máriát és híreket halljanak; és a legkülönbözőbb dolgok érdekelték őket. Lady Lucas azt kérdezte Máriától az asztal fölött, jól érzi-e magát Charlotte s milyen a baromfi-udvara. Bennetné két oldalról volt igénybe véve: egyrészt Jane-t, aki valamivel lejjebb ült, kikérdezte a legújabb divat felől, másrészt minden szót rögtön tovább adott az ifjabb Lucas-kisasszonyoknak; Lydia pedig — hangosabban, mint bárki más az asztalnál — felsorolta a különböző délelőtti élvezeteket, s aki akarta, meghallhatta.

— Oh, Mária, — mondotta — bár velünk jöttél volna,

olyan remekül mulattunk! Odamenet Kitty meg én felhúztuk az összes függönyöket s úgy tettünk, mintha senki sem ülne a kocsiban. És így ment volna végig, de Kitty nem bírta. Aztán odaértünk a «George»-hoz. Igazán jól viseltük magunkat, mert két nénénket és Lucas Máriát remek hideg lunch-csel vártuk, és ha velünk vagy, te is kaptál volna belőle. S amikor eljöttünk, az is nagyon mulatságos volt! Már azt hittem, sohasem férünk be a kocsiba. Majd megpukkadtam a nevetéstől. S vígan voltunk az egész úton. Olyan hangcsan beszéltünk és kacagtunk, hogy tíz mérföldnyire meghallhatták.

Mary komolyan felelt neki: — Kedves húgom, a világot sem akarom lebecsülni az effajta örömeiket. Kétségtelenül összevágna a női lélek általános természetével. De megvallom, *engem* nem vonzanak, — az én szememben sokkal, de sokkal értékesebb egy jó könyv.

Ebből a válaszból Lydia egy szót sem hallott. Félpercnél tovább senkire sem tudott figyelni. Maryre pedig még félpercig sem.

Délután Lydia mindenáron Merytonba akart átmenni a többi leánnyal, hogy érdeklődjenek mindenki felől; de Eliza ellenezte a tervet. Ne mondhassa senki, hogy a Bennet-kisasszonyok félnapig sem tudnak otthon maradni s mindjárt a tisztek után szaladgálnak. Egyéb kifogása is volt a séta ellen. Félt attól, hogy viszontlátja Wickhamet, amit pedig lehetőleg el akart kerülni. Kimondhatatlanul jólesett neki, hogy az ezred nemsokára kivonul Merytonból. Két hét múlva indulnak, s ha egyszer elmentek, remélhette, hogy nem fenyegeti őt több kellemetlenség Wickham részéről.

Alig töltött el otthon pár órát s rájött, hogy a brightoni tervet, amelyet Lydia már a fogadóban említett neki, a szülei állandóan tárgyalják. Eliza látta, hogy apjának csöpp kedve sincs engedni ebben a dologban, de néha viszont olyan bizonytalan és kétértelmű feleleteket ad, hogy az anyjuk, bármily csüggedt volt is időnkint, nem mondott le végleg a reményről, hogy tervét mégis keresztülhajtja.

EURÓPA LEGRÉGIBB KÖLTŐJE.

A Jónia derült ege alatt termett két homerosi epepeia, az *Ilias* és az *Odysseia*, mint a régibb keletű, de ismeretlen epikus költészet virágba borult betetőzése, már 1—2 század óta az európai görög földön is elterjedt, a rapszódoszok ajkán és lantján mindenféle hangzott gyönyörködtetve az áhítatos szíveket és füleket s lassanként a görögség bibliájává, a tudomány és művészet, a szép és jó s főkép a költészet kiapadhatatlan forrásává vált, mikor magában Európában újat alkotó költőnek még híre-hamva se volt. Maga Homeros, a mythosok ihletett dalnoka, mythosszá vált népe ajkán: személye, egyénisége csaknem teljesen eltűnt az ő «fénydús égenek» derűjében; hiszen csak szócsöve volt az isteni múzsaleánynak, kinek ihlete az ő ajakát énekre nyitotta. De ki is szállt volna versenyre az isten-áldotta énekessel, kinek ünnepelt génusza aoidos-társaira is a névtelenség homályát borította? Nem, az ő területén vele versenyezni ikarosi vállalkozás lett volna.

Más égre és más földre volt annak szüksége, aki az eposznak aranyserlegébe új italt akart önteni. A bérces, felhős, zordon Boeotia nyújtott ilyen más eget és ilyen nehezen legyőzhető földet az aeol Kyméből, tehát szintén Kis-ázsziából oda vándorolt ember fiának, Hesiodosnak, aki valószínűleg már Boeotiában, a Helikon-hegy alatti Askrában született Krisztus előtt 6—700 évvel. Ott munkálta az apa kis földje kemény rögeit s a fiú a Helikon bércén legeltette apjának egypár jószágát. Így jutott a Helikon szűzeinek, a múzsáknak közelébe, s azok az eszes pásztorgyermeket szemelték ki arra, hogy tolmácsolója legyen nem pusztán a sokszor füllentő, gyönyörködtető szépnek, hanem az emberre

nézve talán még fontosabb jónak és igaznak. Ezek nem tárnak ugyan fel az ember előtt szemet, lelket kápráztató tündérvilágot, de megismertetik vele saját szűkebb, reális világát s bölcs tanácsokkal és intelmekkel iránytűt adnak kezébe az élet viharos tengerén. Hesiodos érezte ennek szükségét, mert a sors nagyon mostoha volt hozzá. Atyja halála után öccse, Perses, a bírákat megvesztegetve csaknem egészen kitérta örökségéből, majd mindent elherdálván újabb pörrel fenyegette. Hesiodos erkölcsi érzéke felháborodott ezen az igazságtalanságon s abban a meggyőződésben, hogy az emberi életnek a jog a talpköve, megírta *Munkák és napok* (Erga kai hémerai) címen az első tanítókölteményt, a későbbi tanköltemények őseit, melyben jóra intő tanácsokat ad öccsének és az igazságtalan bírának, mintha csak az utókorhoz akarna fellebbezni a rajta esett jogtalanság ügyében. Javította-e vele sorsát, nem tudjuk. Úgy látszik, nem, mert végre is kivándorolt s a lokrisi Oenoóban talán erőszakos halál áldozata lett. De amit az élet megvont tőle, kamatostul megadta a halál.

Hesiodost a görög világban együtt emlegették Homeroszal és vele együtt a nevelésben is előkelő helyet juttattak neki. Pedig időben és térben, tárgy és cél dolgában milyen távol állanak egymástól! Akárcsak Boeotia Jóniától. Hesiodos irtózik a háborútól s nem a dicső multat, hanem a sanyarú jelent tárgyalja ; becsületes munkára buzdít s száraz anyagán keresztül is érezteti az anyaföld meleg lehelletét. Maga is panaszolja a földi bajokat, de nem esik kétségbe : gyógyító írt keres és ad másoknak is abban a meggyőződésben, hogy a jog végre is diadalmaskodni fog. Bátor, szókimondó, itt-ott szatirikus. Tanítani akar, de tetszeni is vágyik. Nem száll magasra az eszme szárnyán, de lelkes őszintesége vonzóvá teszi. Nagy Sándor mondása szerint Homercs királyoknak Hesiodos parasztoknak énekelt. De míg Homeros személye eltűnik tárgya mögött, Hesiodos mint a görög történelem első egyénisége lép elénk, aki vállalja az élet küdelmét s abban megizmosodva segítségére siet küzdő emteretársának. Mint első tanító, első európai költő ő ad először új szellemi táplálékot az ügyes-bajos embereknek s a hősi eposztól át-

vezet a gnómikus elégiához, sőt a prózához is. Nála jelenik meg az első állatmese és sok közkeletű igazságnak először formulázott sententiája. Ő írta meg, ha valóban tőle származik, a görög theológia első kézikönyvét is, az istenek származásáról szóló *Theogoniát*, melynek nemzetségtáblái szintén a bibliára emlékeztetnek.

A l'art pour l'art fanatikus híve talán megtagadja Hesiodostól a költő-nevet; mi nem tépjük le fejéről a görög világ által neki ítelt költői koszorút. Habár ma nem divatos műfaj a tanítóköltemény, a világirodalomnak nem egy tanítókölteménye van, mely számot tesz a költészet történetében, így pl., hogy csak a legkiválóbbak egyikét említsem, Vergilius *Georgikája*, melyet jórészt éppen Hesiodos sugalmazott.

De lássuk a *Munkákat és napokat* közelebbről. A 828 hexameterre terjedő tanköltemény tartalmilag négy részre osztható. Az első 382 vers becsületes munkára buzdítást foglal magában. Mióta az első nő, a kíváncsi Pandora szelencéjéből a világra áradt a baj s az aranykort hitványabbak váltották fel (e korszakok rajza ismétlődik Ovidiusnál), elkerülhetetlenné vált a munka, de ezen csak úgy lehet áldás, ha az emberek ápolják a Zeus adta jogot és igazságot. Íme a kezdet:

Jöjjetek oh múzsák, Pieriát hagyva;
 Híres dalosok ti, zengjétek atyátok,
 Zengjétek ti Zeusnak örök dicsőségét.
 Általa dicső vagy dicstelen az ember:
 Hírnév ragyogása, feledés homálya
 Csak az ő kezéből száll a föld fiára.
 Mert az elnyomottat fölemeli karja
 S a hatalmast néki könnyű megalázni.
 Egyenesít görbét, görnyeszti a gőgöst
 Zeus, fenn a magasban lakozó mennydörgő.

Ezután arról szól, hogy kétféle *Eris* (harc, viszály) van a földön. Az egyik háborút, viszályt szít az emberek közt, de a másik nemes versenyre, munkára serkenti őket.

Perses, ezeket te védj jól a szivedbe:
 Lelked a munkától el ne tántorítsa
 Kárörvendő Eris! Kíváncsi se légy te
 A zajos piacnak sok perpatvarára.
 Mi haszna van annak pörlekedő szókból,

Kinek esztendőre való gabonája
 Nem termett a földjén Demeter kegyéből?
 Aki ebben dúskál, pört, vizályt ám szítson
 Más birtoka ellen. Neked másod-ízben
 Nem szabad így tenned! Intézzük el a pört
 Zeus által helyeselt jogos igazsággal.
 Ősi örökségünk felosztottuk immár,
 De te sok más dolgot raboltál magadnak,
 Hizelgve ajándék-faló királyoknak :
 Azok aztán a pört javadra itélték.
 Balgák, azt se tudják, mennyivel több a fél
 Az egésznél ; azt sem, mily nagy gyönyörűség
 Rejlik a mályvában, az asphodelosban.

Elmondja, hogy az ember összedugott kézzel bőségben
 élhetne, ha Zeus a miatt való haragjában, hogy Prometheus
 az emberek számára a tüzet lelopta az égből, nehézzé nem
 tette volna az életet. Zeus így szól Prometheusához :

Iapetos sarja, bölcsebb mindeneknél.
 Örülsz, hogy a tüzet elloptad az égből
 S rászedted a lelkem? Bizony nagy bajodra
 Válik neked ez még és a jövendőknék.
 Mert én a tűz helyett bajt szerzek számukra,
 Öröme hadd teljen benne a lelküknek :
 Hát csak ölelgessék körül szeretettel.
 Így szólt az emberek és istenek atyja
 És nevetett egyet s kiadta parancsát
 Híres Hephaistosnak : nyomba' vizet, földet
 Jól összekeverjen, emberi erővel
 Lássá el és hanggal ; szép szűzi alakja
 Legyen halhatatlan istennőknek mása.
 Tanítsa Athena minden mesterségre,
 Remek szöveteknek szövésire őtet.
 Arany Aphrodite hintse teli bájjal,
 Mely vágyakat ébreszt s testemélesztő gondot.
 Hermesnek azonban, a gyors hiraónak
 Meghagyta : beléje végezetül öntsön
 Szemérmetlen lelket és furfangos elmét.
 És azok engedtek dicső Zeus istennek.
 A híres Hephaistos Zeus akaratából
 Szemérmes szűz mását formálta a földből.
 A ragyogószemű Athena istennő
 Ruhákat adott rá s fölékesítette.
 A Charisok és a tiszteletes Peitho

Szép színarany láncot illesztett nyakára ;
 A széphajú Hórák pedig a tavasznak
 Virágait fonták koszorúba néki.
 És a gyors hirtvivő hazug, lány beszédet,
 Szemérmetlen lelket plántált kebelébe
 Zeus akaratából ; szózatot beszédet
 Öntött bele és elnevezte a szűzet
 Pandórának, minthogy az Olympos minden
 Istene od'adta néki adományát
 Kenyérevő, földi emberek bajára.
 Ellenállhatatlan csele hogy elkészült,
 Híres hiradóját, gyors követét nyomban
 Küldte az ég atyja, hogy Epimetheusnak
 Vigye ajándékul. Epimetheus bezzeg
 Elfeledte, mire intette Prometheus :
 Semmi ajándékot ne vegyen el Zeustól,
 Hanem küldje vissza, hogy óvja a bajtól
 A halandó embert. Így hát elfogadta
 S mikor a baj megvolt, akkor vette észre.
 Mert régen az ember úgy élt itt a földön,
 Minden bajlódástól, küszködéstől menten
 És nyavalyák nélkül, mik halált okoznak.
 De a nő a sok bajt mind elterjesztette,
 Mikor a szelencét keze fölnyitotta ;
 Egyedül a remény maradt meg az alján,
 Nem röpülhetett ki az erős lakásból,
 Hamarabb rátette fedelét az asszony.

Itt következik a világ öt korszakának leírása, melynek Ovidiusnál négy felel meg. Lássuk ezek közül az utolsót, a vaskort.

Bárcsak én ne élnék az emberi nemnek
 Ötödik korában! Előbb kellett volna
 Halnom, avagy később világra születnem.
 Mert most van a *vaskor* ! Sem éjjel, se nappal
 Nem szűnik a küzdés, nem a nyomorúság . . .
 Gyermekeihez nem lesz az atya hasonló,
 S atyjához a gyermek. Gazda és vendég közt,
 Barát és barát közt nem lesz már szívesség,
 És a testvér sem lesz, mint azelőtt, kedves.
 Becsmérlik azonnal vénülő szülőik
 És sulyos szavakkal szidják kegyeletlen'.
 Nem félik az istent, és nem hálálják meg
 Öreg szüleiknek a nevelés gondját.
 — — — — — Tisztelete nem lesz

Az eskütartásnak, jónak, igazságnak :
 Inkább a gonosz gőg emberét becsülik.
 Jog s szemérem nem lesz a kezük ügyében.
 Gonosz a jót bántja, görbe szó a száján,
 Hamis eskü nyelvén. A rossznak örülő,
 Rossznyelvü irigység gyűlölt utitársként
 Jár a szerencsétlen emberek nyomában.
 Akkor a Szemérem és Nemesis elszáll,
 Föl a föld teréről magas Olymposra,
 Szép testüket fényes leplükbe borítva
 A halhatatlanok dicső seregébe
 S elhagyják az embert. Gyász és szomorúság
 Marad a halandó embernek a földön,
 S nem lesz gyógyító ír e nagy nyomor ellen.
 Most a királyoknak, bár van eszük úgysis,
 Egy kis mesét mondok. Szólt egyszer a sólyom
 Ekképen a zengő torku csaloganyhoz,
 Karma közt ragadva őt a fellegekbe ;
 Az, a görbe körmök testébe hatolván,
 Szánalomra méltó módon jajveszékelt :
 «Nyavalyás, mit jajgatsz? sokkal derekabbnak
 Estél hatalmába ; arra jössz, amerre
 Én viszlek, azért, hogy oly remek a hangod.
 S felfallak, ha tetszik vagy el is bocsátlak».

Hesiodos azonban ragaszkodik ahhoz a meggyőződéséhez, hogy a jog erősebb a jogtalanságnál és csak azoknak az embereknek virágzik a városa, akik idegennek és polgárnak ügyében egyaránt igazságosan ítélnek s a törvényt tisztelik.
 Mert :

Magának szerez bajt, aki másnak tervez
 S legrosszabb a rossz terv arra, ki tervezte.
 Perses, ezeket mind vésd jól az eszedbe,
 Hallgass az igazra s az erőszak bűnét
 Feledd el örökre. Mert a halandóknak
 Ezt adta törvényül az egek királya ;
 Halaknak, vadaknak meg a szárnyasoknak,
 Hogy megegyék egymást, a jogot nem tudva ;
 Ám az embereknek azt adta, mi legjobb :
 Igazságosságot . . .
 Azt mondom : a rosszat akár garmadával
 Könnyű megszerezni, mert rövid az útja,
 Mindig közel éred ; viszont az erénynek
 Útjába helyezték ám a verejtéket
 Az örök istenek . . .

Így tér át a munka dícséretére.

Nem szégyen a munka, munkátlanság szégyen.
 Hogyha te dolgozol, irigyel a tétlen,
 Látva, hogy gazdagszol; és a gazdagságnak
 Erény és dicsőség jár ám a nyomában...
 Szemérmes koldusnál üres a tarisznya.
 A rabolt vagyonnál jobb az isten-adta.
 Keze hatalmával avvagy sima nyelvvel
 Aki kincseket gyűjt, — megesik ez sokszor.
 Mihelyt a haszonvágy elvakítja elménk
 S a szemérmertlenség elúzi szemérmünk, —
 Homályba borítja azt hamar az isten,
 Apasztja családját az olyan embernek
 S nagyon kis időn át élvezheti kincsét.
 Ép' így, aki bántja az oltalomesdőt.
 Avvagy a vendéget, aki testvérenek
 Hitvesével élve beszennyezi ágyát,
 Aki ravasz ésszel rászedi az árvát;
 Ki öreg szülőjét mocskolja, gyalázza.
 A vénség küszöbén bántó szidalommal:
 Arra maga Zeus is haragszik bizonynyal
 És jogtalanságát megbünteti végre.

Csak a jó barátot hívd meg asztalodhoz,
 Ne az ellenséget, de főleg szomszédod.
 Mert mihelyt valami baj támad a házban,
 Fut a szomszéd mindjárt öv nélkül, ahogy van,
 A rokon ellenben — övet köt először.
 Nagy baj a rossz szomszéd, de a jó nagy áldás,
 Kincsre tett szert, aki jó szomszédra tett szert.
 Ha jó szomszédod van, tehened se vész el.
 Jó mértékkel adjon kölcsönt a szomszédod
 S te azon mértékkel add majd neki vissza,
 Vagy, ha teheted, még nagyobbval is: akkor
 Máskor is megsegít, hogyha rászorulnál.
 Gonosz nyereség ne csábítsa a lelked,
 Mert a gonosz haszon a kárral egyenlő.
 Szeresd, aki szeret, támadd, aki támad.

Szóval kikötött bér elég a barátoknak;
 De ha testvéreddel egyezel, tanút hívj.
 Hizelgve-enyelgő, magát ékesítő
 Nő be ne hálózzon, gunyhód ne kutassa:
 Tolvajnak is hihet, aki hisz a nőnek.

A köv. 311 versben következnek a földművelésre és a hajózásra vonatkozó tanácsok, tehát a munkák végzésének módjai. Ez a rész sugalmazta Vergilius Georgikáját.

Házát, feleséget szerezz legelőször,
Szántásra bikát. és szerezz be a házba
Mindent, ami még kell, sok ügyes szerszámot.
Nehogy mástól kelljen hasztalanul kérned.
Az idő elmúljon s szenvedjen a munka.
S ne halogasd dolgod holnapra, továbbra :
Se munkakerülő, se munkahalasztó
Nem tölti meg a csúrt ; a gond gyarapítja
Munkádat, a tétlen mind' küzd a bajokkal.

Itt tanácsokat ad arra nézve, milyen fából készítse ekéjét a föld művelője s milyen emberre bízza a szántást.

• Ha a daru hangját hallod a felhőkből.
Amikor évenként tova száll krúgatva.
Aratás idejét jelenti ez néked
S az esős tél jöttét : marja ez a lelkét
Az olyan embernek, kinek nincs marhája . . .
De mihelyt itt van az idő a szántásra.
Indulj neki mindjárt magad és cselédid.
Szárazat és nedvest felszántás idejében.
Siess kora reggel, teljen meg a földed.
Mégforgasd tavasszal s nyaratszaka hogyha
Megismétled, nem fog megcsalni reményed.
Az ugarod vedd be, míg laza a földje :
Az ugar az átkot elúzi fejedről,
Ugar a gyermeket jó kedvre deríti . . .
Télnek idejében, amikor az embert
Mezei munkától a hideg elvonja,
Kerüld a kovácsnak műhelyét s a népes
Összejövetelt is, mert a serény ember
Sokkal gyarapítja akkor is a házat . . .
Rossz napjait kerüld januáriusnak,
Marhák veszedelmét és a havat, mellyel
Boreas fuvalma ellepi a földet,
A paripatermő Thrákián keresztül
Ha támad a széles tengerre süvöltve,
Nyög bele a föld is, zeng tőle az erdő.
Sok koronás tölgyet, sok sudár fenyőfát
Ledönt a hegyek közt, a tápláló földnek
Neki dőlve, reng a végtelen erdőség.

Miután tanácsokat adott arra nézve, hogyan óvja magát az ember a zimankós tél mostohasága ellen, így folytatja :

Mikor a nap hatvan fordulata múltán
 A téli napokat Zeus már befejezte,
 Akkor a Nagymedve az Okeanosnak
 Szent vizét elhagyva először tűnik fel
 Hajnalhasadáskor teljes ragyogással.
 Jó ezt megelőznöd s megnyesned a szőlőt.
 De ha fára mászik a csiga a földről
 És a Fiastyúkot elúzi az égről,
 Nincsen idő akkor szőlőt nyesegetni,
 Hanem inkább sarlót élesre kifenni.
 Szolgákat buzdítani. Árnyas pihenőket.
 S a reggeli álmod kerüld aratáskor,
 Amikor a testet a nap megaszalja.
 De siess olyankor, gyűjtsd haza a termést
 Jókorán fölkelve, hogy legyen élelmed . . .
 Ha az árticsóka virágzik s a hangos
 Tücsök a fán ülve édesdeden cirpel
 Surolva a szárnyát, munkás nyáridőben,
 Kövérek a kecskék, legjobb a bor akkor.
 A berek árnyéka hogy' hivogat akkor,
 A jó, tüzes trák bor s a tejes kenyér is.
 Anyakecske teje, mikor már nem szoptat,
 Falevelen hízó szűz ünőnek húsa
 S gyöngö gödölyéé. Árnyékba' heverve
 Lakjál jól, igyál rá édes, csillogó bort
 Zefir fuvalmának fordítva az arcod,
 Kristálytisza forrás habjainak mentén
 S három rész vizet önts a negyedrés borhoz.

Itt szól a cséplésről, a szolgatartásról, a házórző, jóharapós ebről s arról, hogy a cselédeknek s az igavonó harmoknak pihenést is kell adni. Aztán így folytatja :

Amikor Sirius s Orion az égnek
 Közepére ért már és a rózsaujju
 Hajnal a Nagymedvét meglátja az égen,
 Szedd le akkor, Perses, s vidd haza szőlődet
 És tedd ki a napra tiz nap és tiz éjjel;
 Ötig árnyékban tartsd, aztán merd edénybe
 Az örömet nyújtó Bakchos adományát.
 Ha meg a Fiastyúk s Hyasok leszálltak
 Orionnal együtt, el ne feledj akkor

Szántani s véget ér egész évi gondod.

A viharos tenger vágya ha megszállna :
 Mikor a Fiastyúk az erős Oriont
 Elűzve az égről a ködszinü tenger
 Árjába lebukkan, bajos a hajózás :
 Annyi heves szélnek fuvalmai zúgnak.
 Akkor ne lebegtesd a borszinü tenger
 Habjain hajódat, arra legyen gondod,
 Hogy munkáld a földed, fogadva tanácsom.
 Vond hajód szárazra, támaszd meg kövekkel
 Mindenfelől, védve fúvó szelek ellen
 S merítsd ki a vizet a tekenőjéből,
 Hogy meg ne rohadjon Zeusnak záporától.
 És szedd valamennyi szerelvényit össze
 S tedd el a házában tengerszelő bárkád
 Szárnyaival együtt. A jómüvü kormány
 Rúdját is akaszd fel jó helyen : a füstre.
 Várd be a hajózás idejét, míg megjön.
 Akkor vond tengerre gyors hajódat, rakd meg
 Alkalmas áruval, tégy szert nyereségre,
 Mint kettőnknek atyja, oh te, botor Perses.
 Szállt vízre, mikor már élelme hiányzott ;
 És idáig eljött nagy tengerek árján
 Fekete hajóján, Kymét odahagyva.
 Nem bőségtől futott, nem kincstől, vagyontól,
 Hanem a Zeus-adta nagy gonosz inségtől
 S Helikon hegyének közelében szállt meg,
 Askrában, ebben a nyomorult faluban.
 Ahol sohasem jó, se télen, se nyáron . . .

Mikor oly szélesnek látod a fügefá
 Levelét a csúcán, amekkora hosszút
 Lép a varju, akkor járható a tenger.
 Ekkor van tavaszi hajózás ; én bizony
 Nem dicsérem, mert nem kedves a szívemnek.
 Mert elragad könnyen s alig menekülhetsz
 A veszélytől ; mégis útra kél az ember
 Nagy-balgatag ésszel, mert a szerencsétlen
 Halandónak a pénz drágább, mint a lelke.
 Vedd azt fontolóra, amit neked mondok :
 Rá ne rakd mindened az öblös hajóra ;
 Nagyobb részét hagyd meg, a kisebbet rakd fel.

Következnek 69 versben vallásos és erkölcsi szabályok a házasságról, a szomszédokkal való viszonyról s az isten-

félelemről, valamint praktikus életszabályok. Lássunk egy-néhányat.

Ideje ha eljött, végy nőt is a házba :
Harminc esztendőből ne sok hiányozzon.
De sok se tetézzé : legjobb koru nász ez.
A leány meg tízen túl négyig fejlődjék.
Az ötödik évben férjhez mehet aztán.
Szűzet végy, akit jó erkölcsre taníthatsz,
Főleg olyat, aki közel lakik hozzád,
Jól körültekintve, hogy a szomszédidnak
Gúny tárgya ne légyen szíved választottja.
A jó feleségnél semmi nagyobb kincset
Nem szerez a férfi, rossznál nagyobb átkot,
Ki csak lakomákon mulatozni vágyik,
Aki fáklya nélkül a legerősb férfit
Kiaszalja és zord vénségbe taszítja.

Ne nézd a barátot a testvér másának,
De ha van barátod, ne bánj vele rosszul.
Csak azért, hogy beszélj, ne szólj hazugságot!
Ha pedig ő bánt meg szóval avagy tettel,
Kétszeres bünhődést elégelej meg érte.
Ha pedig ő teszi a legelső lépést
Szíves szeretetre s vezekel bünhődve,
Fogadd vissza, mert az boldogtalan ember,
Aki egyre-másra cseréli barátját.
És törbe ne ejtse elmédet a látszat.
Ne mondjanak nagyon vendégszeretőnek,
Se szeretetlennek, sem pedig a rosszak
Pajtásának, a jók szidalmazójának.

Nincs szebb kincs a földön a szűkszavu nyelvnél,
Kedvesebb sincs nála. ha mérték szerint jár.
Rossz szóra hamar még rosszabb választ nyerhetsz.

Közös vendégségnek ne légy ellensége :
Sok a kedvessége, kicsiny a költsége.

Örök folyamoknak szép-tiszta vizébe
Ne gázoljon lábad, míg nem imádkoztál
A tiszta habokhoz, kezedet megmosván
A kedves folyónak fehérlő vizében.

Istenek ünnepi lakomáján körmöd
Ne vagdald a vasnak csillogó élével...

Mozdulatlanságra nem kell kárhoztatni
A tizenkétnapos gyermeket, mivelhogy
Férfiatlanná lesz így a fiugyermek.

A befejező 63 vers a szerencsés és szerencsétlen, vagyis munkára alkalmas és alkalmatlan napokat sorolja fel babonás hiedelmek alapján : a verses kalendáriumok őse. Íme egypár vers mutatóba :

Szent nap az elseje, negyedike szintén,
 Hetedike aztán : ezen szülte Leto
 Fiát, aranykardos, fenséges Apollont.
 A hónap nyolcadik s kilencedik napja
 Emberi dolgokat végezni kiváló.
 A tizenegyedik s a tizenkettedik
 Jó a juhot nyírni s termést learatni.
 A tizenkettedik jobb, mint az elődje :
 Ezen szövi a pók fenn a levegőben
 Hálóját egész nap s gyűjtöget a hangya.
 Ezen a nő szintén húzza fel a láncot
 S lásson a szövésnek dolgához azonnal.
 Tizenharmadikán ne fogj a vetéshez,
 Ámde a palántát ültetni nagyon jó.
 Huszadika nagy nap : akkoron fogamzik
 A kiváló elme, a tudós nagy ember.

Áldott, boldog ember, aki mind ezt tudva
 Elvégezi s nem vét az istenek ellen ;
 Figyel a madárra s kerüli a vétket.

E sorokkal véget érnek Hesiodosnak részint okos, részint naív, de kora szempontjából nem becsmérelhető, sőt műveltség-történeti szempontból érdekes és tanulságos tanácsai.

CSENGERY JÁNOS.

SZEMLE.

Képzőművészet.

A magyarság szelleme, Magyarország lelke, vizuális jelleme jelentkezett az Országos Képzőművészeti Társulat őszi kiállításán, melyet a Társadalmi Egyesületek Szövetségének hazafias felhívására rendezett. A kiállítás meg akarta mutatni, hogy művészeink mindig kivették részüket a faji gondolat kifejezésében. Tették pedig ezt önkéntelenül, ösztönösen. A legmagyarabb képek, szobrok a téma magyarságán kívül elsősorban szemléletükben, az ábrázolás jellegében, egyszóval stílusukban hordozzák faji mivoltukat. Igazi magyar művész még idegen tárgyú képet, idegen világot is magyar stílusban fest, míg egy külföldi művész a magyar téma festésében is legtöbbször idegen marad.

A magyar kiállítás két termét visszatekintő (retrospektív) anyag töltötte meg immáron klasszikus mestereink alkotásaival, amelyekben a magyar szellem legjobban érvényesült. Művészi érték és a faji érzés kifejezése szempontjából kitűnő példák a jelen idők számára. Legnagyobb részük a Szépművészeti Múzeum tulajdona, de voltak köztük magángyűjteményekből származó vásznak is. Kiválasztásuk és sikerült elrendezésük Petrovics Eleknek, a Szépművészeti Múzeum főigazgatójának érdeme. A többi termekben az élő művészek munkái sorakoztak. Sajnos, a legkiválóbbak közül sokan hiányoztak, de köztük volt a kiállítás meglepetése, Jeges Ernő hatalmas történelmi kompozíciója, *Bakócz Tamás bevonulása Rómába*. Dekoratív színessége, tarkasága idegenül hatott az inkább tónusos színbenyomásokhoz szokott szemnek, de a hatalmas vászon Róma ragyogó, napsütéses ege alatt született, az olasz freskók, Carpaccio-szerű képek hatása alatt és élénk színű épületbe is való. Jeges hosszú kortörténeti tanulmányokat végzett, különösen Róma akkori képét, viseletét tanulmányozta s ezt megtoldotta a mostani magyar testőrök színdús csoportjával és egy Szentendre vidéki magyar tájékkal, mely a kompozíció közepét foglalja el. Ez a kép legfrissebb, leg-

közvetlenebb hatású része. Mint egyes színpadi rendező osztja el Jeges az egymás fölötti terepen a nagy embertömegeket, a bíborban lovagló Bakócz Tamást pedig fehér háttér elé állítja, hogy uralkodjék a tömegen. Báméskodók állnak mindenfelé, ünnepi zászlók lengnek, baloldalt a háttérben az Angyalvárnak és a Vatikánnak, Szent Péter-templomnak akkori képe tűnik fel. Kétségtelenül nagyszabású teljesítmény, melyet a művésznak sikerült egységes stílusban, fáradság nélkül megoldani, de nagyot nyerne a kompozíció, ha a túlságosan tarka, súlyos eget nyugodtabb színekben festené át.

A másik műcsarnoki kiállítás a Magyar Képzőművészek Egyesülete jubileumának volt szentelve. 1894-ben Pállik Béla festőművész kezdeményezésére alakult meg az Egyesület, mely a magyar művészet érdekeinek támogatását tűzte ki célul. Első elnöküknek Zala György mestert választották meg, aki nemcsak nagy művészeti tekintélye, hanem harcos természete miatt is hivatott volt az elnöki szék betöltésére. Sokáig eredményesen működött az Egyesület, de később a különféle művészi irányok térfoglalása megbontotta egységét, sokan kiléptek kötelékéből, más társaságokhoz csatlakoztak, így az Egyesület ma már nem képviseli a magyar művészek összességét, mint alapítása idején. Reméljük azonban, hogy a művészeti társadalomban dúló visszavonás meg fog szűnni és az Egyesületbe ismét visszatérnek azok a kiváló festők és szobrászok, akik díszei a magyar művészetnek, és akik nélkül az Egyesület nem teljesítheti fontos hivatását.

A jubiláris kiállítás céljaira Györgyi Dénes építész-tanár alakította át a Műcsarnok termeit. Az interieuröket tervező építész biztos ösztönével oldotta meg a rábízott feladatot. Az első terem közepéből folyosót nyitott, amelynek tengelyében a szoboresarnokba látni, a második termet pedig a folyosóval és az ezt határoló pillérsorokkal kétfelé osztotta. Szerencsés világítási effektusok emelik a művészien ható és a kiállítási céloknak is megfelelő, nagy síkokban végrehajtott megoldást. Az első termet az Egyesület alapítójának retrospektív anyaga tölti meg, amelyet ismét Petrovics Elek választott ki és rendezett a tőle megszokott helyes érzékkel. Újból felvonulnak régebbi nagy mestereink, akiktől lehetőleg olyan képeket állítottak ki, amelyek keveset szerepeltek a nyilvánosság előtt. Munkácsy Mihály festői lángelméjét a legjobb oldaláról képviselte feleségének képmása és a *Kovácslegény*, mindkettő elsőrangú kép a mester legjobb idejéből, Lotz Károly művészetének egyéni sajátosságáról pedig egy félhomályba helyezett akt számolt be, melyen a fény-árnyék sejtelmessége veszi körül az érzéki női test idomait. Egy paraszt-életképe a mester

1873-beli stílusáról tanuskodik. Az alkonyi fény halvány foltjai játszadoznak a hazatérő ökrösszekeren. Székely Bertalan változatos művészete különösen a rőt és fehér színek harmóniájára fölépített *Táncosnő*-tanulmányában nyilatkozott érdekesen. Benczur Gyula kiállított művei közül egy régi képének vázlata vált ki a mester müncheni idejéből — *XVI. Lajos elfogatása* — a selymeknek puha színfoltjaival, a kompozíció festői összefoglalásával, az esemény drámai megjelenítésével. Mint arcképfestőt kell megcsodálnunk egy társulati alapító ülést bemutató képén, melyen Deák Ferencnek és több híres politikusnak feje is megjelenik. Rendkívüli erő szólalt meg Madarász Viktor történelmi arcképéből, amelyen Dózsa György jellegzetes alakját állítja elénk Moroni ezüstös tónusaiban. Annál gyengédebb szépségek jelentkeztek Liezenmayer Sándor és Horovitz Lipót női arcképein, amelyeken a festők ki akarták emelni a modell női báját, előkelőségét. Pállik Béla viszont inkább a keresetlen élet-hűségre törekedett, de festői érdekességet is kölcsönzött arcképének a kendő színes csíkjaival. A plein air irányt Ferenczy Károly *Fürdő fiúk* című képe képviselte a maga nagybányai különlegességében, de ebben a csoportban találoztunk a korán elhalt és nem eléggé méltányolt Tóth László két friss, közvetlen festményével is.

Az újabb festmények is majdnem mind jó ismerőseink voltak, műcsarnoki tárlatokról és egyéb kiállításokról.

A szobrászati részen Zala György mester monumentális tehetsége uralkodott. Ismét közelről láthattuk a Millenniumi-emlék Gábor arkangyalát erőteljesen mintázott alakjával, lobogó ruhájával, hatalmas szárnyaival. A századvégi stílus egyik leghatározottabb, legégszerűsebb alkotása. Ösztönös mintázó és alakítóképeség nyilvánul az Andrássy-szobor hatalmas domborműveiben is. Strobl Alajos lendületes művészetéről néhány mellszobra számolt be, Fadrusz János nagyvonalúságát pedig a kolozsvári Mátyás-emlék feje képviselte. Legkitűnőbb alkotásaival, az *Anonymusszal* és az *Elek-sír*-emlékkel szerepelt Ligeti Miklós, aki a Kormányzó kis méretben mintázott bronzalakját is kiállította. Pásztor János nemes női alakjait már ismerjük, Medgyessy Ferenc és Pátzay Pál szigorú szobrászi tudatossággal mintázott alkotásai között is alig volt újdonság.

Az építészek dús retrospektív anyaggal vonultak fel. A második terem két emléktábláján olvashattuk az Egyesület elhunyt építőművészeinek nevét és jelentős alkotásait. A fényképek és rajzok arról számoltak be, hogy az Egyesület kebelében a legkülönbözőbb irányú építészek is jól megférnek egymással. Hüttl Dezső, Wälder Gyula, Kotsis Iván, Pogány Móric, Árkay Aladár és Bertalan, Lechner

Jenő, Györgyi Dénes, Wigand Ede, Münnich Aladár, Hajós Alfréd, Málnai Béla legkomolyabb alkotásaiknak, kész épületeknek és terveknek rajzait, fényképeit küldték be, mintha azt akarnák bizonyítani, hogy a magyar építészek mire lennének képesek, ha pénz állana rendelkezésükre. A magyar építőművészetnek ez a kiemelése a jubiláris kiállításnak a legérdekesebb és legszokatlanabb része volt.

Az Ernst-Múzeum egyik őszi kiállítása új művészt iktatott be a magyar festészet értékei közé. Derkovits Gyula művészete csak ezen az emlékkiállításon bontakozott ki valódi formájában tragikus háttérével és kivételesen egyéni artisztikumával együtt. Meghatottan álltunk az élete delén elköltözött festő alkotásai előtt, aki mélyről jött és akinek tragikumája az volt, hogy festészete nem talált elég méltánylást abban a körben, ahová nagy értékei miatt tartozott. Derkovits életkörülményeivel megmaradt utolsó pillanatig a proletársorban, ez év júliusában vitte el régi tudóbaja és nagy nyomora.

Pályája tele volt nélkülözéssel, a nínestelenek örökös lemondásával. Három elemi-t végzett, asztalosmesterséget tanult, a festészet alapelveit pedig Kernstok Károly iskolájában sajátította el. A világháborúban kétszer súlyosan megsebesült és az utána következő forradalmak őt is magukkal sodorták. Egyike volt az elsőeknek, aki szembehelyezkedett a l'art pour l'art szellemével, a művészetben csak propagandaeszközt látott szociális eszméinek támogatására. Szerencsére a művész elfojtotta benne az agitátort, a tehetséges festő felülkerekedett a dilettáns gondolkodón és alkotásaiban veszélytelen, de annál eredetibb látományokká váltak a célzatos eszmék. A jóltáplált pohos polgárok, akiket a társadalom élősdiének kívánt feltüntetni. Toulouse-Lautrec-szerű groteszk artisztikumot nyertek ábrázolásaiban.

Izgatón érdekes Derkovitsot végigkísérni tizenöt éves fejlődése útján, hogy mint érkezett el egyéni, finom stílusához. Korai képeiben még az olajfesték színeinek erőteljes kihasználásával építette fel tudatosan kompozícióit. Az ízlés azonban ekkor sem hagyta cserben, pedig festői kultúrája, tudása még fejletlen. *Halottsiratás* című képe az olasz quattrocento szobrászatának egyik kedvenc és jellemző ábrázolását, *Krisztus siratását* juttatja eszünkbe a kiterített halott aktjának szembeötlő meztelenségével, vízszintes vonalával és a mögötte fölsorakozott siránkozók fájdalmas arckifejezésével. De ezeknek mély, hagyományos színakcentusaiból Derkovits fokozatosan kibontakozik. Kompozícióiban mindinkább függetleníti magát az alakos motívum teljes ábrázolásától, sőt később éppen a merész átvágásokkal, eltakarásokkal beszél el önálló mondanivalóit. Az emberi alak elveszti

a környezet fölötti uralmát és egyenértékűvé lesz műveiben az őt körülvevő anyaggal, természettel. Lehet ezt szociális gondolkodására visszavezetni, a kollektív sorsközösség materiális földhözláncoltságával, mi azonban, éppen ellenkezőleg, Derkovits képzelőerejének önállóságát látjuk benne nyilvánulni. A természet neki csak anyag, belőle fejleszti ki fokozatosan, ornamentális hatású motívumait. A hídépítést ábrázoló képen az ember semmivel sem fontosabb a vasszerkezetnél. Érdekes figyelemmel kísérni egyes kompozícióinak fejlődését, mint konkrétizálódnak fokozatosan a fölrakott foltok figurális és egyéb motívumokká. Ekkor már temperával fest, de nem kedveli az egymástól elütő rikító színeket, hanem a halk, egymásba áramló tónusokat. A pirosaknak, a rőteknek bámulatos színsorával rendelkezik, melyeket kellemes kékekkel, szürkékkel vegyít. A surrealismus anyagraktárától, a képre ragasztott staniolpapirosoktól vette át az ezüst és arany diszkrét alkalmazását. Nem a pompát, az örömet szolgálják nála ezek a színek sem, hanem beleolvadnak a rőtek és a szürkék finom összhangjába. A sárga arcok, a barna emberi testek is csak dekoratív értékű színfoltok tudatosan szerkesztett kompozícióiban. Mégsem erőszakosak, sőt meglepően önkéntelen hatásúak képei, mintha a természet véletlen kivágásai lennének, amelyek csak egyes részleteit mutatják az alakoknak. Máskor viszont emberfölötti méreteken ábrázolja a figurális motívumot, az arc egyik oldalát, de a monumentális méreteket is megtölti emberi érzéseket kifejező, festői és dekoratív tartalommal.

Bámulatos, hogy a proletárrögben gyökerező festőnek milyen finom volt az ízlése, tónuskultúrája. Az életének egy részét Párizsban töltő Rippl-Rónai raffinált színerzékre emlékeztet. Az előkelő eszközökkel élő Derkovits pedig Bécsnél tovább nem volt soha életében. A rajz és szín nemes szövedéke teljesen ki van egyenlítve utolsó műveiben, a formák vonalai sokszor elfoszlanak, hogy álomszerűen adják a látományt. A valóság, az élet sötét oldalai megtisztulva jelennek meg önmagukért való vízióiban.

A kiállítás felölelte Derkovits java alkotásait, kivéve azt a néhány képét, amelyek őt az idei velencei nemzetközi kiállításon képviselték. Itt láttuk a Szépművészeti Múzeum tulajdonában lévő *Vasútmentén* című temperáját, amelyen a ködben száguldó vonat ezüstös kerekei előtt egy munkáspár képe jelenik meg megkapó igazsággal; itt volt önarcképeinek változatos sorozata, melyeken önmagát és feleségét ágyazta bele raffinált színegyüttesekbe; itt volt a Rippl-Rónai színkultúrájával egyenértékű *Fázó nő*, a komplikált *Hídépítők* és a dekoratív elrendezésű *Dunai homokszállítók*. Mindegyik

kétségtelen értéke modern magyar festészetünknek, egyben bizonyítéka egy önmagára hagyott és önmagából fejlődő nagy tehetség ösztönös biztonságu útjának, aki akkor is rátalál a maga ösvényére, ha látását kezdetben kártékony gondolatok zavarják.

Adjunk legalább holtában elégtételt az életében kevésbé méltányolt, szerencsétlen sorsú festőnek.

A Nemzeti Szalonban a dán grafikusok vonultak fel reprezentatív kiállítás keretében. Vezető mestereik köré sorakozva, a koppenhágai Grafikus Művészek Társasága mutatta be, hogy minő sajátos nemzeti értékekkel gyarapították a dánok a modern európai grafikát. A fehér-fekete műfaj az északi népeknél különös tiszteletnek örvend, elmélyedő, komoly lelki világuk mindenképpen kedvez a puritán művészeti kifejezésnek, amelyben oly tömören, markánsan tudják megrögzíteni mondanivalóikat. A grafika népszerűsége szinte vetekszik náluk a festészet népszerűségével és a különféle törekvések, valamint technikák érvényesülése épp olyan változatossá teszi a fehér-fekete műfajt, mint a képírást.

A dán grafika már százéves multra tekint vissza, legnagyobb virágzását mégis a legutolsó évtizedben érte el. Ekkor erősödtek meg a különböző technikákban és ekkor tették képessé a rézkarcot, a fametszetet és a litografiát a különleges dán lelki világ kifejezésére. Különösen a fametszet áll szívükhöz legközelebb, ennek kissé merev, sommás előadásra készítő technikájával jellemzik a természetből, vagy képzeletükből merített képeket.

Október 10-én ünnepelték a franciák Watteau, a gáláns erotika festője születésének 250-ik évfordulóját. Neve fogalom a francia rokoko gráciájának kifejezésére. Szinte átszellemítve hozza festészetében, rajzaiban XV. Lajos stílusának gondtalan bájját, a kor szerelmi életének röpke szeszélyeit. Élete hamar kilobbant, a tudóvész 37 éves korában véget vetett küzdelmes, szenvedő földi pályájának, de művészete megmaradt fajtája legjellegzetesebb, legfinomabb bizonyítékának. A francia géniusz Watteau stílusában találta meg a XVIII. század elején újra önmagát. Régebben inkább Róma után indultak, olasz festők voltak mintaképeik, de a valenciennes-i születésű Watteau a flamand Rubens nagy páthoszu előadását alakította át arisztokratikusan franciává, negédesen szalonszerűvé. Nem festett mezítláb járó, hatalmas egészségű antik isteneket és keresztény mártírokat, hanem selyemcipőbe és harisnyába bújította szereplőit, akik esillogó rokoko-ruhákban, háromszögletű kalapjaikban a szerelem kultuszát űzik. Amorettek repdesnek a levegőben, érezzük az erotika könnyed fuvallatát, de a füledt érzéki mámor hiányzik képeiből.

Watteau azonban nemcsak az erdőtisztások eszményi színpadjain vonultatta fel finom típusokká fejlesztett alakjait, hanem közvetlen természetességükben is lerajzolta őket. Egyike volt a kréta, a ceruza legnagyobb művészeinek, aki boszorkányos ügyességgel hívta életre modelljeit. Különösen az olasz színtársulat alakjai foglalkoztatták, érdekes típusaikat már első párizsi mesterénél, Claude Gillot-nál is megszerette. A Commedia del' Arte figurái, köztük különösen a fehérruhás Gilles, egész művészetén végigvonulnak. Stílusa élete folyamán mindinkább festőibb, szabadabb lesz, a pontos rajzot felváltotta a színfoltok világa, a csillogó selyem fényeinek éreztetése. Oeuvre-jét halála után hű barátja, Julienne, a legelső francia rézmetszőkkel és karcolókkal, köztük Francois Boucher-val reprodukáltatta és nagy gyűjteményben kiadta. Ezt a páratlanul gazdag grafikai sorozatot, melyben Watteau kompozícióin kívül a közvetlen tanulmányai után készült lapok is bennfoglaltatnak, mutatja be a Szépművészeti Múzeum grafikai osztálya emlék-kiállításán. Láthatjuk a mesternek a múzeum birtokában lévő gyönyörű krétarajzát és Watteau első mesterének, Gillot-nak néhány lapját is, melyek minden artisztikumnak ellenére is híjával vannak a rézkarc árnyalati finomságainak és mintázásbeli lágyságainak. A gyűjteményt Pater-nak, Watteau tanítványának, Lancret-nak és Boucher-nak néhány idevágó lapja egészíti ki. A rendkívül élvezetes kiállítás anyagát Hoffmann Edith, a múzeum grafikai osztályának kiváló igazgatója rendezte és ő szerkesztette a katalógust is tudományos alapossággal.

Budapest új, érdekes művészeti alkotással lett gazdagabb. Mult év október hó 14-én szentelte föl Serédi Jusztinián bíboros hercegprímás a ferenceseknek a budai Pasaréten épült templomát, Rimanóczy Gyulának, a fiatal magyar építészgárda tehetséges tagjának alkotását. A templom létrejöttét nagy világnézeti harcok előzték meg, de a legfőbb egyházi hatóságok végeredményben mégis elfogadták Rimanóczy eredeti elgondoláson alapuló tervét.

A templom a kisebbméretű kolostorral épült együtt, de az utóbbi szerényen meghúzódik az Isten háza mögött. A templom téglányalakú, szabályos teste és a mellette fölkiáltójelként, szabadon álló campanile hasábjára lapidáris egyszerűséggel érvényesül. Mindkettő lényegében szabályos alapformákra redukálódott, az elkerülhetetlenül szükséges részletek és dekoratív ékességek nem bontják meg a testek tiszta alaphangját. A két mértani kubus derékszögben találkozik egymással, a súlyosabbik fekszik, a karcsúbb fölényesen áll a saját lábán, semmi sem homályosítja el a főirányok magától értetődő hangsúlyát. A toronysisakot két egymásra helyezett, köralakú vas-

beton-galléria alkotja, közepén üvegből való maggal. Fölötte egyszerű keresztben végződik a torony, a hit puritán, szinte tüntető erejét hirdeti ókeresztény jelképszerűséggel. A kereszt itt nem öltözködik artisztikus formákba, hangsúlyozott, tiszta derékszögében a templomtest és a campanile főirányai jelennek meg újra.

Belül a templom világosbarna tónusú. Karcsú köríves vasbeton pillérek osztják föl három hajóra a teret ; nem szerkezeti szakszerűségből, hanem hagyományból. Ilyen köríves vasbeton pillérek koszorúja foglalja körül a magasabban lévő szentélyt is, mögöttük árad be az oltárra az érdekes hatású mennyezetvilágítás tompított fénye. Csak a templom jobboldalához csatlakoznak az alacsony kápolnák, bennük találjuk az egyház legművészeibb díszzeit, Árkayné Sztehló Lili színes ablakait. Mint ékkövek ragyognak a középkori technikán alapuló és hitet eláruló, raffináltan primitív alkotások. A hajót és szentélyt színes sgraffito-képek díszítik. A főoltár mögött a kis Jézust tartó Szent Ferencet látjuk angyalok kórusával, a hajóban pedig a rend többi szentjét. Mindegyik a barokk kultúrájú Unghváry Sándor alkotása. Bár a festőművész kétségtelenül nagyvonalú idealizálásra törekedett, a középkori szellemiséggel rokon egyéniben fölfogott lények jobban megegyeztek volna a templom stílusával.

A pasaréti templom egyik első lépés a modern magyar építészeti formanyelv kialakulásának fölfelé vezető útján, melyen az építész az iparművészettel karöltve halad.

Ybl Ervin.

IRODALOM.

Makkai Sándor új történeti regénye.

Táltoskirály. (Budapest), Genius-kiadás, 1934. 8-r. 471 l.

Egy fiatal asszony és egy öregedő úr beszélgetnek. Cinkostársak. Megcsalják a férjet. Az asszonyt balsejtelem gyötri s egyszerre elhallgat.

— «*Folytassa kérem*» — biztatja a férfi. Majd újra :

— «*Ne vegye úgy a szívére, kérem . . . Nézze Beatrix . . . , ne rémítse magát ok nélkül. Kizártnak tartom, hogy a király gyanakodna magára . . . Bice, nézzen rám . . . azt hiszem, ok nélkül izgatja magát férje rosszul-létének okát illetőleg. Mindig vigyáztam és mind a ketten eléggé tudtuk magunkat fegyelmezni. Ki tudott valamit? Ki mondhatott volna neki valamit? És már egy hónapjánál is több, hogy utoljára . . .*» (Az elhallgatott gondolatot könnyű kitalálni!)

Most nagy csodálkozásunkra megtudjuk, hogy a hűtelen asszony időközben (nyilván az «egy hónap» alatt) megszerette az urát. Az udvarló erre befejezi beszédét :

— «*Azt mégis meg kell mondanom, hogy számomra maga az egyetlen asszony . . . Nem azért, hogy ez tovább zavarja, hanem csak azért, hogy bármikor tudja . . .*»

Így beszélteti a XIII. század harmincas éveiben az esztergomi királyi palotában Magyarország nádorát a királynéval Makkai Sándor. Akár ne is folytassam, ez a pár sornyi idézet igazolja, hogy aki ezeket a szavakat egy XIII. századi magyar nagyúr ajkára adta, az nem hivatott történeti regényt írni. Ez a párbeszéd nyelvi és stilisztikai szempontból szörnyű anachronizmus, a XX. század gondolatközlő módjának öntudatlan visszavetítése hét századdal korábbi időbe. Az idézetben dűlt szedéssel kiemelt szólamok stílszerűek volnának a mai Budapest vagy Kolozsvár valamelyik szalonjában, de II. Endre király nádorától hallva, a történeti műveltségű olvasó fölkacag, ha van érzéke a humor iránt, vagy ha nincs, fölháborodik.

Merésznek látszik, hogy egy ilyen rövid szövegrészlet alapján, azt is csak külső feléről nézve, olyan súlyos ítéletet mondtam ki — csakhogy ebben a jelentéktelennek tetsző, formai mozzanatban, a

stílerzék hiányában ¹ egy mélyen gyökerező fogyatkozás mutatkozik meg, a történeti tárgyú költészet megölő betűje: a történeti érzék hiánya, az érzéketlenség a mult szelleme iránt. Aki egy középkori nagyúr lelkivilágát és az azt tükröző szólamkineset nem tudja elkülöníteni egy modern szalon hőségétől, az nem keltheti föl olvasójában a történeti valóság illuzióját.

De lehet a beszédnek nyelvi felével éreztetni a mult levegőjét? Alkalmas erre a mai nyelv? Vagy talán azt követeljük az írótól a valószínűség nevében, hogy hőseit a maguk korának nyelvén, a jelen esetben, mondjuk, a Halotti Beszéd nyelvén szólaltassa meg? Korántsem. Még ha tudná, akkor is hiba volna megtenni, hiszen nem nyelvtudósoknak ír, hanem olyan közönségnek, amely nem tudja, hogyan hangzott a magyar nyelv az Árpádok korában. De azt tudja, hogyan *nem* hangzott — s ez szabja meg az író kötelességét: úgy kell hőseit beszéltetnie, hogy ne zökkentse ki az olvasót abból a hitéből, hogy egy letűnt történeti korszak embereit hallja. Ismerjük el, hogy ez nagyon szerény kívánság, nem követel az írótól sem történeti, sem nyelvészeti tanulmányt s inkább tiltó, mint parancsoló jellegű: nem szabad a mult embereinek ajkára mai ízű szavakat, modern szólamokat és stílus-fordulatokat adni ² — ne magázzák vagy nagyságos uramozzák egymást az emberek, de azt se mondja egyik a másikról, hogy nagyképmű ember, aki titokzatos pofát vág, ne udvariaskodjanak a XX. század finomkodó módján, s ha gorombáskodnak, ne mai pesti szólamokat («marhaság») vágjanak egymás fejéhez. (Ezek a *Táltoskirály* legbántóbb stílus-hibái.) Az olyan kivételes egyéniség, mint Arany, aki nemcsak páratlan nyelv művész volt, hanem nyelvünknek egyik legalaposabb ismerője, vállalkozhatott arra, hogy tudatos archaizmusokkal és tájszavakkal bizonyos ódon szint árasztson el előadásán; mások helyesebben teszik, ha történeti hűség he-

¹ Nem kell mondanom, hogy a megrótt stíltelenség nemcsak ebben a párbeszédben kerül elő: a regény beszédeit igen gyakran rútitják modern szólamok és stílusfordulatok.

² Csak egyet idézek Tomaj Dénesnek egy oratio obliqua-jából: «Utóvégre (ezt a franciás fordulatot nagyon szeretik Makkai hősei!) vagy nagyúri asszony az ő felesége, vagy nem. Ha az, — akkor nem maradhat örökre egy falusi birtok rabja, nem töltheti egész életét ostoba cselédekkel való mérgelődésben, s igenis, meg kell mutatnia, hogy van olyan, sőt különb, mint azok a selyemmacskák, akik ott szoktak nyávogni a királyi termék vánkosain.» (235. l.). Az a szellemvilág, amelyet ez a pár sor föltár, vagy hétszáz év távolába kerül a középkortól.

lyett valóságosságra törekszenek a stílusban. Ezt, messze multban játszó regénynél, egyszerűséggel érhetik el. A középkor magyarjában, a maga kisebb műveltsége, nyersesége, őszintesége következtében, volt valami primitívség, lelki szövedéke nem volt olyan bonyolult, mint a mai emberé, s ez beszédében egyfelől mint egyszerűség, közvetlenség, természetesség, másfelől mint szűkszavúság nyilvánult. Ezt az elemi igazságot nem érezte meg Makkai; s a modern íz mellett innen ered stílusának másik végzetes hibája. Hősei nem beszélgetnek, hanem gyakran öles mondatokban valóságos előadásokat tartanak, cicerói körmondatokkal megtűzdelve, — nemcsak a magyarok, hanem még a tatárok is — magyaráznak, fejtegetnek, okoskodnak, tudományos alapossággal, néha tudományos szárazsággal is; lapokon keresztül folyik ajkukról a szó — mintha valamilyen törvényjavaslatról szónokolnának az ország házában.¹

*

Így nem szabad történeti regényt írni, ezeket az embereket nem érezzük XIII. századi magyaroknak. Egyébként sem azok a regényben. Kettőt már láttunk közülük. Beatrix, az öreg király hitvese, a Vígszínház deszkáiról, valami házasságtörő drámából kerülhetett II. Endre mellé a trónra, épp olyan ellenszenves és épp olyan hazug; hirtelen megtérése — egyszerre megszereti haldokló urát (miért? — erről egy szót sem hallunk!), még az életét is odaadná érte — lélektani képtelenség. Csábítója, a nádor, egy második Vajdár Benjámint az *Egy az Istenből*: épp olyan szép férfi, mint Jókai hőse és épp olyan gonosz, a földre szállt ördög. A harmadik, a kis királyné, Béla gyermeke lány felesége, jelentéktelen asszony — annál jelentékenyebb

¹ Makkai elbeszélő stílusa sem rokonszenves. Sokszor száraz és nehézkes, másutt tudományosan fárasztó vagy éppen papirosízű, közben valósággal csúf mondatok is kerülnek ki tollából, pl. «A menthetetlen könnyelműség, mellyel esni hagyta magát . . . hideg szívvel, forró fejjel . . . a mámor, melyet ország érdekével, trónörökös életrehívásának kötelességgé szépített magukámításával takartak fátyolba . . .» 377. l., vagy: «A föld nemzetiségi közös bírásának s megvédelmezésének egykor olyan családiasan szép és egyszerű igazsága visszaszerezhetetlenül elvesztette hitelét és értékét az egyéniség, a saját tulajdon, a magunkénak a mieink számára való átörökítése új igazságával szemben . . .» 209. l. Ezt az egyszerű (?) bővített mondatot még közgazdasági munkában sem tudnók elviselni, nemhogy regényben.

mint hiszterikus nő: hő vágya, hogy születendő fiába átoltsa mindazt, ami «érzékeiben sustorogva izzik» (jó anya!); a másik királynéval úgy nyelvel, mint egy piaci kofa, s mikor ura parancsára lövőgajjai széttörik a nagy urak fején és hátán a székeket, amelyekre ősi jogon le akartak ülni, és karddal kaszabolják a futókat, lehúnyja szemét s nagyot sóhajt: «Gyönyörű, gyönyörű nap volt». Így a regényben; a história másként tudja: a szörnyű jelenet mese, a királyné pedig kiváló aszszony, urának hű segítőtársa, bölcs tanácsadója volt.

Egészen elhibázott a regény három főszereplőjének rajza. A két királyról élesen kirajzolt, jellemző képet adott legújabbban a tudomány; külön-külön is érdekesek, abban a páros médaillonban meg, amelybe Hóman Bálint foglalta a két fejet, a magyar história legérdekesebb arcképei. Mint emberek és mint uralkodók egymás tökéletes ellentétei. Az apa, II. Endre, vitéz és daliás, jószívű és közvetlen — a fiú, IV. Béla, hadvezérnek szerencsétlen, embernek kíméletlen, zárkózott, sőt komor; amazt mai terminológiával alkotmányos uralkodónak mondhatnók, de gyöngeskezű lévén, eszköz rossz tanácsadói kezében, s a nemzet java helyett az egyesek érdekeit szolgálva, lezüllesztzi az országot, — emez erősakarátú és erőskezű, céltudatos uralkodó, igazi autokrata, de a királyi tekintéllyel együtt országát is emeli. Eltérő jellemük, ellentétes politikai fölfogásuk ismételten szembeállította őket, küzdelmük fordulatokban gazdag történeti színjáték. Megvan mindez a regényben is, de eltorzítva. Az még kisebb baj, hogy a történelem tényeivel önkényesen bánik, sőt még költ is bőven új tényeket,¹ nagyobb, hogy egészen elhibázott a két uralkodó szembeállítása. A regényben a cselekvény megindulásakor. 1226-ban, Béla Erdély királya (?); atyja elfordul tőle, örökre eltiltja magától, nem akarja látni, s Béla valóban kilenc évig nem mozdul ki Erdélyből s csak atyja halála után érkezik meg Esztergomba. Ezzel szemben a valóság az, hogy e kilenc év alatt apa és fiú ismételten összekülönböztek és újra megbékültek, Béla többször járt Magyarországon apjánál, sőt — csak a három legfontosabb tényt említem — 1228-tól 1230-ig atyja megbízásából ő kormányozta az országot, 1232-ben ő bírja rá, szintén atyja kérésére, Róbert érseket az egyházi átok visszavonására, s 1235-ben az ő segítségével győzi le Endre II. Frigyeset. Mennyi érdekes esemény, s mindezt Makkai elejti. Ez művészi szempontból is vétek, egyfelől azért, mert, amint majd

¹ Igazolással csak egy példa: az ő II. Endréje megkívánja fia feleségét, a gyermekleány Máriát, elszakítja férjétől és fogságban tartja s onnan fia emberei megszöktetik. Csupa költött dolog.

meglátjuk, ilymódon regényének cselekvénye végzetesen összezsugorodik másfelől, mert a két uralkodót egyetlen egyszer sem szerepeltetve együtt, nagyon megnehezíti magának jellemük kiformalását. Endre királyéval nem is igen vesződik. Sokat beszélnek ugyan róla (meglehetősen zavarosan), de személyében csak háromszor hozza elénk, élete utolsó évében, s mindig fiatal feleségével együtt, mint szerelmes aggot. Milyen komikusan hangzik a hetvenkedése: «Soha sem voltam annyira fiatal, mint ennek az asszonynak a tüzében», s milyen bántó, mikor legbizalmasabb szerelmi élményéről számol be nádorának: «Azt szeretem benne (feleségében) leginkább, hogy csökközben a szemem közé néz s nem húnyja le pilláit . . .» Milyen mély pillantást nyit meg ez a vallomás mind a hős, mind az író lelkébe! Ez a vén kéjenc volna II. Endre? Erotikusan színezett torzkép ez, nem jellemkép. Béla alakja élesebben rajzolódik ki a regényben, de nagygyá őt sem tudja az író tenni. Elnevezi ugyan *táltoskirálynak*, de táltos voltának jele csak az, hogy van egy tizenegyedik ujja, természetfölöttisége pedig csak abban jelentkezik, hogy nyavalyatörős (?) és hogy látomásai vannak. Egyébként pedig kisszerű lélek. Az uralkodás legfontosabb dolgait, a gondolkodást és cselekvést, elvégzi helyette hű embere, Tomaj Dénes — a történelemből ismert céltudatosságát, határozottságát, erős akaratát és erős kezét nem látjuk, cselekvővé csak az utolsó jelenetekben lesz, amikor ítél és büntet, de akkor is csak durva és kegyetlen, nem nagy.

Amit hiába keresünk a két uralkodóban, a nagyságot, azt megtaláljuk hatványozottan a harmadik főszereplőben, Tomaj Dénesben. A fiatal király bizalmi embere és jó szelleme — a szívnek és az észnek földreszállt csodája. Lényege szerint politikai lángelme. Ismeri az ország állapotát és szervezetét, a kormányzás elveit és a kormány hibáit, a vagyonmegoszlás, a pénzügy, az adórendszer bajait, ismeri a magyarság helyzetét bent az országban, s a törzsökös magyar, a beolvadt és a be nem olvadt idegen elem szerepét és jelentőségét; látja művelődésünk kettős irányvonalát, a németet és a franciát, meg a kettő eltéréseit (ezen a ponton francia-párti), de mivel európai távlatból is szokta nézni az ország dolgait (a szerző szavai!), jól látja nemzetünk helyzetét a környező országok között, a keleti és nyugati nagyhatalmak árnyékában. Csak egy baj van: mindezt nem a XIII. századi ember szemével nézi, hanem a XX. századiéval, aki mindazt tudja, amit a történelem Tomaj Dénese nem tudhatott, csak Hóman munkája alapján a jelen Makkai Sándora. Így azután nincs csodálni való azon, hogy ennek a derék magyar nagyúrnak egészen modern ízű

faj- és birtokpolitikája van (emberi sorsot követel a szolganépnek), hogy vannak tervei a magyar műveltség emelésére (a nemzetnek saját magát kell tanulva kifejtenie és magyarrá tenni mindazt, ami nyugati) és van orvosszere az ország minden bajára. De Tomaj Dénes korának nemcsak legnagyobb államférfia, hanem legnagyobb tudósa is, s tudása csodálatosan egyetemes. Először is kiváló etnológus és nyelvtudós. Tudja azt, amire Vámbéry Árminig nem igen gondolt senki, hogy a kún a magyarnak «úgyszólva testvér»-e, «kelet népe az is, nyelvben és szokásokban egyazon nagy család ága» — ezt persze, kivált ami a nyelvet illeti, nagyon rosszul tudja; azután régiségbúvár, még múzeuma is van, benne szépen megtisztítva és elrendezve a hún emlékek; végül műértő, palotájában képek, szobrok és freskók vannak (vagy mozaikok? — a szerző írott képeket említ), sőt műtörténész is: az ötvösművekről rögtön megmondja, milyen nemzeti-ségű volt a mesterük, ismeri a késő középkori építészet két stílusát, a franciákét (a románt) és a németekét (a csúcsívest) s nagy szakértelemmel kifejti a két stílus eltérő hangulatú hatását. Csak az a baj, hogy tudománya itt is ingatag alapon áll: a román stílus nem volt sajátosan francia, a csúcsíves meg éppen nem német művészet, Franciaországban fejlett ki, s Tomaj Dénes idejében Németországban alig volt még ismert.

Szóval Tomaj Dénes az eszményi férfi — regényhős, a szónak rossz értelmében, a szertelen romantika régi receptje szerint megalkotva. Mennyi szeretetet, mennyi gondot pazarolt reá a szerző! Valóban pazarolt, mert kedves hősének nem tudott jelentőségéhez mért szerepet adni regénye cselekvényében — a regény derekán el is tűnik szemünk elől, s csak a legvégén bukkan föl újra egy-két pillanatra.

*

A főszereplőkön kívül egész sereg ember mozog a színen: a kormány tagjai, magyar urak, székely vitézek, papok, izmaeliták, tatárok — egy időre magukra vonják a figyelmet, aztán elfelejtjük őket; az események kergetik egymást, de nem rendeződnek szerves cselekvénnyé. Sőt még egységes meséje sincs a regénynek. A közepén kettétörik, s a nagy caesura után új mese kezdődik, más helyen, más szereplőkkel. Első, nagyobb felének tárgya Béla uralkodása Erdélyben. Ami benne história, az kevés és száraz, ami költött, az jelentéktelen és nem kelt érdeket, — kiveszem a szerelmi jeleneteket, ezek színesek és mozgalmasak — az egész, vezető gondolat híján, mozaik-

szerű. A regény második fele három szálból van igen lazán összefonva. Az egyik a főurak összeesküvése és a mozgalom vérbefojtása, a másik az izmaelitáknak és zsidóknak a királytól és kormánytól túrt garázdálkodása és a büntetésül az országra kimondott egyházi átok; a harmadik az udvar botránnyos szerelmi élete, — így kell mondanom, mert két asszony négy férfival kerül össze: a királyné a férjével és a nádorral, a király leánya a vőlegényével és a nádor fiával. Az első két szál történeti, de nem egyéb, mint a história föleresztése bő lére (a nádor részvételét az összeesküvésben a történetírás megérteti, a regény nem!), a szerelmesek rajzában buja, érzéki fantázia dolgozik s az teremt is érdekes helyzeteket és meglepő fordulatokat, érezzük ilyenkor az élet lüktetését is, a történet levegőjét azonban nem. Középkori férfiak és asszonyok álarcában a jelen túlfinomult emberei szerelmeskednek előttünk.

Ha mindezek után fölteszem azt a kérdést, amely a regény sorsát eldönti: mit akart vele az író, mi volt az a költői föladat, amelyet meg akart oldani — nem tudok rá feleletet találni. Szórakoztató mesét akart adni? Annak súlyos és fárasztó, de zavaros és széteső is, csak részleteiben kelt helyenként érdeket, egészében nem. A történelmet kívánta közelebb hozni értelmünkhöz? De hiszen a történeti eseménysorozat az ő előadásában hézagos és megtévesztő, korántsem olyan kerek és logikus, mint a történettudós előadásában, kevesebb is benne a belső igazság. Korképnek sem tekinthetjük — pedig nyilván a korrajzra pazarolta a legtöbb energiát a szerző, s helyesen embereiben akarta bemutatni a kor lelkét; regénye mégsem lesz azzá, mert hőseinek érzés- és gondolatvilágában gyakran, a legtöbbet beszélőében mindig, a középkor szelleme helyett a jelenét tükrözi. Vagy talán lélekrajz a *Táltoskirály*? Vezető hőse, akinek lelki folyamata egységes lelki képpé rendeződve megragadna, nincs, csupa epizódalak mozog a színen, s egyik sem élő ember, mert nincs igazi lelki életük.

Mi tehát a *Táltoskirály*? Jellemző példája egy újabban erősen fölburjánzó műfajnak, a művésztelen történeti regénynek, amely történetnek túlságosan regényes, regénynek túlságosan történeti — bármelyik feléről nézzük, elhibázott alkotás.

A mai Olaszország.

Gróf Orsi Pietro: *A mai Olaszország (1750—1933)*. A VI-ik olasz kiadás alapján fordította Fest Aladár. Berzeviczy Albert bevezetésével. Budapest (Franklin-Társulat) 1933. 8° 291 l.

Nagy uralkodók, államférfiak és hadvezérek régesrég felismerték a földrajzi tényezők jelentőségét. Megtanulták ezek fontosságát az élet iskolájában azoknak a népeknek példájából, melyek szerencsétlen földrajzi letelepülésük folytán, vitézségük és egyéb államalkotó képességeik ellenére, áldozatául estek a kedvezőbb elhelyezkedésű szomszédos népek hódításainak (húnok, avarok, gótok, gepidák stb.) és azokéból, melyek széles vizek vagy magas hegyláncok védelme alatt léphettek a történelem színpadára s jutottak utóbb jelentékeny szerephez.

Majd minden nagygyá fejlődött nemzet bölcsőjének természetes határok nyújtottak oltalmat s ezek mögött lassan, fokozatosan alakult ki a legközpontibb elhelyezkedésű népnek államalkotó nemzetté emelkedésével egy-egy dinasztia körül a másfajú és nyelvű népelemek visszaszorulásával vagy beolvadásával a politikai, majd a gazdasági és utóbb esetleg a vallási s a nyelvi egység. Szigetfekvésének köszönheti Nagybritannia, hogy a kezdetben több, mint 24, jóval később 7 — eredetileg angol, szász és jüt törzsekből alapított — államocskából állott ország vetélytárs nélküli világbirodalomná vált. Földrajzi egysége tette lehetővé Franciaország vezető helyét az európai kontinensen. És félszigeti fekvésének köszönheti Itália, hogy Európának ezen az élesen körülhatárolt részén — bár a pápaság világi hatalma miatt elég későn s végül is annak romjain — megszületett az egységes olasz nemzet.

Ezt a fejlődési folyamatot ismerteti gr. Orsi Péter kiváló velencei történetírónak *L'Italia moderna* c. hat kiadást megért műve, mely Fest Aladár jeles fordításában a múlt évben magyar nyelven is megjelent. Berzeviczy Albert a nála megszokott írásművészettel megírt előszavában találóan mondja, hogy «a tudós szerző helyesen választotta az előadandó történelmi fejlődés kiindulási pontjául a XVIII. század közepét, mert így egész nagyságában tárul fel az ellentét a kétszáz év előtti s a jelenlegi, a még középkori széttagoltságának napjait élő s a világhatalommá lett egységes olasz nemzet között, s legjobban tekinthetők át az átalakulás, a fejlődés óriási méretei is». (5. l.)

A XVIII. század közepén Olaszország tíz különböző kisebb-

nagyobb államterületre oszlott. Itália még évtizedekkel utóbb is — Metternich szavai szerint — csak földrajzi kifejezés. A legalább 15 nyelvjárást beszélő egyes országrészek közt nagy politikai és műveltségi ellentétek állottak fönn s csak a közös római eredet tudata és a közös irodalmi nyelv fűzte ezeket egymáshoz. Általában két kiváltságos osztály volt: a nemesség és papság. Alattuk nagy elnyomatásban a jobbágyok tömegei. Földművelés, ipar és kereskedelem elhanyagolt állapotban, főleg az egykor spanyol uralom alatt élt országrészekben (a nápolyi és szicíliai királyság és Szárdínia), de a pápai államban sem voltak sokkal jobbak a viszonyok. Kedvezőbb képet mutattak a Habsburgoktól kormányzott tartományok, melyekben a virágzásnak indult ipar és kereskedelem erős polgári osztályt fejlesztett ki. Olasz nemzeti dinasztiája: a Szavojai-ház, csak a Szárdíniával egyesített kis Piemontnak volt.

A francia forradalom radikális elvei végigszágulhattak az egész félszigeten. Napoleon pedig a francia csapatokat vezette 1796-tól olasz földön győzelemről-győzelemre, nem kímélvén magát VI. Pius pápát sem, aki ismételt súlyos hadisarcok megfizetésé után végre is a franciák foglyaként fejezte be életét. 1809-ben közvetlenül vagy közvetve Napoleon uralma alá került csaknem az egész Itália.

A francia nacionalizmus és ennek olasz földön is elkövetett túlkapásai nagy hatással voltak az olasz lélekre s felszították az olasz nemzeti érzést és egységre törekvést, melynek egykor Dante és Machiavelli voltak lánglelkű szószólói. Napoleon bukása után nagyjából helyreállott a régi legitim uralom a Habsburg-család túlsúlyával. Az abszolutisztikus osztrák kormányzat azonban hiába igyekezett a nép anyagi jólétének felkarolásával megkedveltetni a korábbi állapotokat, mert az ébredő nemzeti szellemet elfojtani többé nem tudta. (Súpán azt érte el, hogy az olasz hazafiak a szuronyok elől titkos társaságokba vonultak vissza. A köztük legjelentékenyebb szervezetnek, a carbonari-szövetségnek 1820-ban, Nápolyban kirobbant forradalmi kísérletét könnyűszerrel elnyomta a Szent-szövetségre is támaszkodó Ausztria, a következő évi piemonti mozgalommal együtt, melyet tíz esztendeig tartó reakció követett. Ez időben maga Piemont is az önkényuralom szolgálatát vállalta, úgyhogy az olasz egység első apostola, Mazzini József a híveire váró kivégzés, börtön vagy száműzetés elől francia, majd angol földre menekült.

A vértanúk számával együtt nőtt az egység tábora, bár egyelőre a követendő útra és eszközökre sem alakult ki egységes terv. Az egyik rész, Mazzinival az élén, az egységes olasz köztársaságban látta a végső célt. A másik a Gioberti Vince pap elgondolása szerint a pápa

védnöksége alatt alkotandó és valamennyi olasz államra kiterjeszkedő szövetségben kereste a megoldást, míg a harmadik — hogy csak a legfontosabbakról szóljunk — Balbo Cézár híres könyve nyomán Károly Albert szárd királytól várta a nemzeti egység és függetlenség megteremtését. Noha azonban még az 1840-es években sem volt maguk a vezető olasz hazafiak között sem egy vélemény a célhoz vezető módokra nézve, az eszme megkezdte hódító útját és a leg-súlyosabbnak látszó akadályok is csak ideig-óráig tartják fel diadalmenetében.

Így adnak lendületet az egység gondolatának az 1846-ban megválasztott IX. Pius pápának liberális reformjai, amelyek ellen fegyveres beavatkozást alkalmazó Ausztriával szemben az addig szintén reakciós irányt követett Károly Albert szárd király lett osztrák-ellenes kijelentéseivel és az országába bevezetett alkotmányos rendszerrel az olasz egységtörekvések látható feje. Így szolgálja az egységet Károly Albert két hadjárata, bár az agg Radetzky tábornagy fölényes hadvezéri tehetsége és az osztrák csapatok nagyobb fegyelme és harcedzettsége mindkét esetben (Custozza, 1848. július 25. — Novara, 1849. március 23.) Ausztria javára döntötte el a háborút, azzal a tanulságával, hogy az olaszok egymagukban nem vehetik fel a küzdelmet Ausztriával. Az önkéntes száműzetésbe vonult Károly Albert király fia, II. Viktor Emánuel és ennek lángeszű miniszterelnöke, Cavour gr. vonta le e tanulság következményeit. Utóbbinak ügyes politikájával sikerült az ötmillió lakosú kis Piemontot a pápával és Ausztriával szemben az olasz egységesítő törekvések központjává és magát az olasz kérdést a krími háborút lezáró párizsi béketárgyaláson európai kérdéssé tenni. Majd nagyszerű diplomáciai művészettel 1859-ben megnyerte a tétovázó III. Napoleont. A június 4-én Magentánál és a húsz nappal utóbb Solferinónál vívott ütközetekben a francia-olasz hadak győznek az osztrák csapatok fölött. Ezzel III. Napoleon, aki óhajtotta ugyan Franciaország vezetőszerepének biztosításával az olasz államok szövetségét, önkéntelenül a megvalósulás útjára segítette az egységes Itáliát. Nem változtatott ezen sem a váratlan fegyverszünet, sem a négy hónappal később (1859. nov. 10.) kötött zürichi béke. Az 1860. április 2-án megnyitott új olasz parlamentben már helyet foglaltak Lombardia és Közép-Itália képviselői is. Az 1861. március 17-i törvény felhatalmazásával II. Viktor Emánuel fölvette az Olaszország királya címet.

Az olasz egységért vívott politikai és katonai küzdelmekben szép szerepet játszottak a magyar szabadságharc vezérférfiai közül számosan már 1849 óta. Közülük különösen Kossuth, Klapka és Türr

nevét őrzik kegyelettel az olasz történelem lapjai. Ekkor — 1859. március — küldte Cavour Kossuthnak a következő üzenetet, mely ma sem veszítette el jelentőségét: «Bár a politikában nem lehet mindig erkölesi elvekből kiindulni, mégis túlságosan becsületes vagyok ahhoz, hogy Magyarországnak egy oly felkelést tanácsoljak, melynek nem kimondott és elfogadott célja függetlenségének helyreállítása. Én teljesen felfogom ügyeink — a magyar és olasz ügy — szolidáris voltát, de azt vallom, hogy Olaszország függetlenségét nem lehet biztosítani másként, mint Ausztria végleges tönkretételével; mert amíg Magyarország birtokában nagy hatalom marad, mi olaszok nem lehetünk nyugodtak». És ekkor írja a Tre Ponti mellett vívott csatában megsebesült Türrnek Garibaldi: «Az Olaszországért hullatott magyar vér megpecsételi a testvériséget, mely jövőre egyesíteni fogja a mi két népünket». (153. és 154. l.)

Az 1860 őszen tartott népszavazás alapján az egész Dél-Itália és a pápai állam több tartománya is csatlakozván Viktor Emánuel királyságához, az egységes Olaszországból már csak Velence és Róma hiányzott. Amazt Ausztria, emezt Franciaországgal háta mögött a pápa tartotta birtokában. Ezek bekebelezését is a nemsokára (1861. május) élete derekán elhunyt Cavour készítette elő. Ezuttal I. Vilmos király és Bismarck Poroszországa volt a szövetséges. Az 1866. június 20-án megindult háborúban a két tűz közé szorított Ausztria Custozza mellett 24-én fölényes győzelmet aratott a jóval nagyobb számú olasz haderő fölött, de 10 nap múlva július 3-án elveszítette a jobban felszerelt és vezetett poroszokkal szemben a Königgrätznél vívott csatát. Ez a diadal eldöntötte a hadjáratot. Hiába győzte le Ausztria Lissánál július 20-án az olasz hajóhadat, egy hónap múlva át kellett engednie Velencét III. Napoleon közvetítésével a szárazon és vizen megvert Olaszországnak. Négy évvel utóbb, mikor a francia-porosz háborúnak Franciaországra kedvezőtlen fordulata III. Napoleont csapatainak kivonására kényszerítette Rómából, olasz királyi hadak birtokba vették rövid harc után magát az örök várost is és ezzel, a külpolitikai helyzet okos felhasználásával, 1859 és 1870 közt az előzőleg fennállott két különböző állam egybeolvadásából létrejött az egységes Itália, melynek további fejlődése is a külpolitika szerencsés irányításának jegyében ment végbe.

Az olaszok és franciák tuniszi versengése s utóbbiak sikere (1881. május) adta meg az első lökést ahhoz, hogy Olaszország a német-osztrák-magyar szövetséghez csatlakozzék (1882. május 20.), melyre támaszkodva kezdte meg 1885-ben Olaszország Afrika keleti partvidékén súlyos vér- és pénzáldozatot kívánó gyarmatosító törek-

véseit. 1901-től újra erősödik a francia-barátság. III. Viktor Emánuel 1902. évi pétervári és 1903. évi londoni és párizsi látogatásai jóelőre kétségtelenné tették, hogy európai háború esetére nem fogja magát Olaszország lekötni a hármasszövetség másik két államához. legkevésbé Ausztriához, melynek olasz alattvalói miatt a két ország közt olyan fokúvá vált a feszültség, hogy 1908 körül Conrad, a volt monarchia vezérkari főnöke háborúval akarta az osztrák-olasz ellentétet elintézni. A világháborúban Olaszország 1915. május 24-től a francia-orosz-angol szövetség mellett vesz részt s meg is kapja az 1915. április 26-i londoni egyezmény értelmében Dél-Tirolt, a Juli-Alpok vidékét, Dalmácia egyes részeit és megkapja Fiumét.

A hosszú háború szenvedései és megpróbáltatásai azonban Olaszország fölött sem múltak el nyomtalanul. A hadiállapot megszüntével feltörték ott is és egyre válságosabb helyzetet idéztek elő azok a bomlasztó erők, melyeknek 1918 őszén hazánk áldozatul esett. Már-már úgy látszott, hogy a társadalmi és gazdasági életben elharpódzott züllés úrrá lesz a kormány gyöngesége folytán az állam gépezete fölött is, mikor az olasz nemzet erkölcsi erőit újjáteremtő fasciók szervezésének megkezdésével 1919. március 23-án Mussolini Benitó, a világnak a háború óta kétségtelentül legnagyobb államférfia, elindult azon az úton, mely őt és rendszerét: a fasizmust 1922. október 28-án Olaszország állami élete irányításának birtokosává tette.

12 év telt el azóta, de ez a rövid idő elég volt ahhoz, hogy Mussolini lángeszű elgondolását vaskövetkezetességgel keresztülvigye az állam összes szerveiben és intézményeiben, a közoktatásban, a gazdasági szervezetekben s az összes társadalmi életviszonyokban. Az olasz nép lelki alkatára felépített rendszere bámulatos erő kifejtésre tette képessé őt a belpolitikában, ami megadta a lehetőséget ahhoz, hogy rendezze az olasz állam és a pápaság félszázados ellentétét és megadta az alapot ahhoz, hogy az európai, sőt a világpolitikában is döntő súllyal érvényesítse Olaszország akaratát.

1933-mal végződik a kötet: A közben lefolyt nem egész két esztendő újabb babérokat fűzött Mussolini homlokára. Joggal írja a szerző befejező soraiban, hogy «a fasizmus új öntudatra ébresztette népünket az olasz nemzet világművelődése hitében és szilárd eltökélést keltett benne arra, hogy serényen dolgozzék s minden áldozatot meghozzon azon cél elérésére, mely mindannyiunkat kecsegtet: előkészíteni a nagyobb, tisztelt, gondolatban és cselekvésben életerős Itáliát, mely világszerte világítótornya legyen egy új műveltségi eszménynek» (291. l.).

A munka szép, tárgyilagos, csak az utolsó 20 év eseményeinek

vázolásánál csillan ki soraiból a háború előtti és alatti osztrákgyűlölet egyoldalúsága. Pl. a háborúért kizárólag «Ausztriát», vagyis a volt osztrák-magyar monarchiát teszi felelőssé. «1914. június 28-án következett be — írja — a Ferenc Ferdinánd osztrák trónörökös főherceg és neje ellen elkövetett gyilkos merénylet, mely ausztriai illetőségű, szerb irredentisták műve volt. Ez az esemény kitűnő ürügyet szolgáltatott Ausztriának a tervezett támadásra; július 28-án (helyesen 23-án) ultimátumot nyújtott be Szerbiának, melyben nemcsak erélyes intézkedéseket követelt mindennemű irredentista propaganda ellen, de azt is, hogy a szerb kormány ez eljárásban elfogadja az osztrák-magyar kormány közreműködését» stb. (221. l.). Majd azt állítja, hogy Oroszország csak a monarchia hadüzenete után «tette meg az első előkészületeket hadserege mozgósítására» (223. l.).

Idézett megállapításaiban szerző sajnálatosan figyelmen kívül hagyta a szerajevói gyilkosságról és a háború előzményeiről kiadott, egész könyvtárat kitevő okmánygyűjtemények és emlékiratok minden kétséget kizáró adatait. Vele szemben itt csupán e tények előadására szorítkozunk: először is a merényletet a boszniai születésű Princip és társai — részben 20 éven aluli fiatal emberek — követték ugyan el, de a szerbiai Narodna Odbrana nagyszerb politikai titkos szövetség, illetőleg Dimitrievics Dragutin szerb tiszt és társai készítették elő, s a gyilkos eszközök is a kragujeváci arzenálból kerültek ki. Másodszor a volt monarchia közegeinek közreműködésére vonatkozó kívánság annál kevésbbé lehetett megalázó, mert az 1899. dec. 22-én (amikor tehát Magyarország Ausztriával együtt még nagyhatalom volt) kiadott 130,000. sz. magyar belügyminiszteri rendelet 19. §-a maga intézkedik arra az esetre, ha valamely bűnügy kinyomozásához külföldi hatósági személy küldetnék ki. Ezt az elvet követte egyébként Magyarország a még akkor nem is szuverén Szerbiával szemben, midőn az 1868. június 10-én, Belgrád közelében Obrenovics Mihály szerb fejedelem ellen elkövetett gyilkosság miatt a Magyarországon lakó és felbujtással vádolt Karagyorgyevics Sándor hg. (a mult év őszén meggyilkolt Sándor király nagyatyja) és társai a magyar hatóságok által pörbe fogattak s négy hónappal utóbb, okt. 10-én egy Zimony és Belgrád közt lehorgonyzott hajón a két állam illetékes közegei előtt szembesítették is. Különben is 1912 nyaratól kezdve Dél-Magyarországon és Horvátországban szerb nemzetiségű egyének a merényletek egész sorát követték el a nagyszerb propaganda szolgálatában. Harmadszor Paléologue volt pétervári francia nagykövet emlékiratai szerint egy nappal az ultimátum elküldése előtt, a Poincaré francia köztársasági elnök és Viviani

francia miniszterelnök jelenlétében Peterhofban tartott nagy katonai szemlén Anasztázia és Milica, Nikolajevics Miklós nagyherceg és Nikolajevics Péter nagyherceg nejei — mindketten Nikita montenegrói fejedelem lányai — bejelentik, hogy a háború még a hónap vége előtt ki fog törni, hogy Ausztriából semmi sem marad s hogy Németország meg fog semmisíttetni. Végül Oroszország már 1914. májusában megkezdte csapatainak mozgósítását.

További cáfolás helyett idézzük szerzőnek a mű 258. lapján olvasható következő sorait : «1923. augusztusban az Albániába küldött olasz bizottságot, melynek a párizsi Nagykövetek Értekezlete azt a megbízást adta, hogy a határokat megállapítsa. Santi Quarantában lemeszárolták. Az olasz kormány, mert oka volt arra, hogy ezt a bűntettet görög izgatásnak tulajdonítsa, rögtön elégtételt követelt Görögországtól ; s hogy kellő súlyt adjon e követelésnek, tüntetően felvonultatta hadierejét : 24 órán belül mozgósította a hajóhadat és 70 órával utóbb már negyven hadihajó jelent meg Korfu előtt s a várost partra szállított katonasággal megszállotta. A görög kormány megkísérelte, hogy az ügyet a Népszövetség elé terjessze, de Mussolini nem ismerte el a Népszövetség illetékességét egy oly ügyben, melyben a nemzeti becsületről volt szó. Ekkor a Párizsban székelő Nagykövetek Értekezlete vizsgálta meg a kérdést és Mussolini intenciói szerint állapította meg a Görögország által adandó elégtétel módját. Csak akkor ürítették ki az olasz csapatok Korfut, amikor Görögország a megszabott föltételeket teljesen végrehajtotta».

Főntebb kifogásolt állítása nem áll magában. Hasonló elfogultsággal mondja, hogy «a központi hatalmak magatartása a háború előidézésében mintegy hirtelen felvillanó villámfénnyel felderítette a mélyreható, lényeges ellentétet, mely bennünket ettől a «rossz társaságtól» (az idézőjelet a szerző is alkalmazza) elválasztott». (224. l.) Ugyanily elbírálás alá esik az a nyilatkozata, mely az egyidőben olasz földön győzni látszó semlegességet e szavakkal bélyegzi meg : «Úgy látszott, hogy egy örökös becsstelenség árnya borul Olaszországra» (227. l.). Nem kevésbé egyoldalú az a beállítás, hogy az «osztrák birodalmat» . . . aki elpusztította, a mi hadseregünk volt. «Olaszország hadserege» (245. l.). Végül mi, magyarok, hagyhatjuk legkevésbé észrevétel nélkül azt a tételét, hogy «csak két nép (belga és az olasz) dicsekedhettek azzal, hogy nem hitvány anyagi érdekekre való számításból, hanem magasztos eszményekért vettek részt a háborúban» (246. l.).

Abból a lovagias eljárásból, melyet a szerző e művében is tanúsított, mikor Berzeviczy Albert figyelmeztetésére készséggel helyes-

bítette a Tisza Olaszországgal szemben elfoglalt álláspontjáról a munka olasz kiadásában vallott nézetét, azt a következtetést vonjuk le, hogy ha megismeri a világháború minden részletében a tiszta történeti igazságot, nem fog késni annak, túl minden nemzeti elfogultságon, a legemelkedettebb emberiség szellemében kifejezést adni.

A mű azonban e gyöngéi mellett is értékes alkotás és fordítása nyeresége irodalmunknak s megérdemelte volna a név és tárgy-mutatót. Ránk, magyarokra különösen megszívlelendő tanulságok vannak benne a ma, hazánk öt darabra szakított állapotában kövendő külpolitikánkra nézve. Az Apennini-félsziget lakossága nyelvében egységes volt és mégis Piemontnak egymagában az olasz egységért Ausztria ellen 1848-ban és 1849-ben viselt háborúi kudarcra végződtek. De kezdett feljönni az egység napja akkor, mikor az 1850-es évek közepén Cavournak sikerült európai kérdéssé tennie az olasz kérdést, úgyhogy ez időtől fogva Itália a porosz szövetséggel a háta mögött az 1866. évi kettős veresége ellenére is újabb területek megszerzésével haladt teljes kiépülése felé, melyet végül szintén meghozott az okos szövetségi politika magával a katolikus világ fejével: a pápával szemben. Tantae molis erat Romanam condere gentem, — mondhatnók Vergiliusszal.

Az olasz példából megtanulhatjuk, hogy először külpolitikai akciót egymagunkban nem szabad kezdenünk, másodsor, hogy a magyarság helyzetét európai ügyé kell tennünk, a művelt világ közvéleményének megnyerésével, és harmadszor, hogy mindig készen kell állanunk az európai politika fordulatainak kihasználására, hogy a meglevőt sohasem kockáztatva, nemzeti céljaink rögzös útján lépésről-lépésre haladhassunk előre.

Nagy Miklós.

A hellén újplatonizmus.

Magyary Zoltánné Techert Margit: *A hellén újplatonizmus története.*

Az Akadémia Filozófiai Könyvtára, 8. köt., 1934. Ára 7 P.

Hiányt pótol a magyar irodalomban az Akadémia Filozófiai Könyvtárának legújabb kötete, amelyben a késői görög filozófia történetének ily részletes monografikus feldolgozása eddig hiányzott. Igaz, hogy annak a görög filozófiai szellemnek, amely az emberiséget a bölcséletnek utólérhetetlen mesterműveivel ajándékozta meg, már csak halódását mutatja be ez a 235 oldalnyi terjedelmű testes kötet, amely főleg Plotinosszal és a plotinizmus különböző iskoláival foglalkozik; a görög filozófia jelentősége azonban olyan nagy, hogy

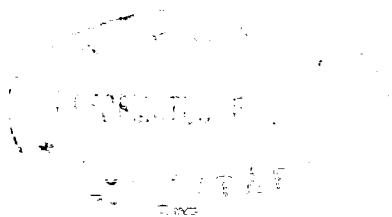
tragikus lehanyatlásának korszaka is legteljesebb érdeklődésünkre tarthat számot. De még ha tisztán filozófiai szempontból nem is volna gazdag az az aratás, amellyel a hellén újplatonizmus fáradhatatlan buzgalmű és aprólékosan lelkiismeretes kutatójának munkája járt, történelmi szempontból alig képzelhető érdekfeszítőbb olvasmány, mint annak a kornak a története, amelyben az ókori gondolkodás vívja halálos harcát azzal az új keresztény gondolattal, amely azután meghatározta a következő másfélezer esztendő történetét. Hogy e mellett az ellentét mellett erős hasonlóságok is vannak a hellén újplatonizmus és az akkor keletkezőben lévő keresztény filozófia között, olyan kérdés, amely talán több figyelembevételt érdemelt volna, mint amilyenben ebben a szellemtörténeti szempontokra egyébként különös súlyt vető munkában részesült.

Magyary Zoltánné művének különös érdeme egyébként éppen az, hogy nem szorítkozik csupán az ismertetett filozófiai rendszerek bemutatására, hanem keresi kapcsolataikat a többi világnézeti rendszerek, így különösen a keleti vallások területén. Azok a megállapítások, amelyekben az újplatonizmus és az iráni vallás kapcsolatait tárja fel, kétségkívül munkájának legértékesebb részét teszik.

Szerkezeti szempontból a mű logikus beosztással négy részre tagozódik. Az első, bevezetésszerű rész az újplatonizmus mibenlétét határozza meg. A második az újplatonizmus történeti előzményeivel, a harmadik Plotinossal és rendszerével, a negyedik a plotinizmus továbbfejlődésével foglalkozik. Szerkezeti szempontból csupán azt az egy kifogást tehetnők, hogy a harmadik résznek 7. §-a, amely a *Történeti hatások Plotinos rendszerében* címet viseli, egészen logikusan a Plotinos történeti előzményeivel foglalkozó második részbe kívánkozik.

Mindent egybevetve elmondhatjuk, hogy szerző művének megírásával, amelynek minden során érzik tárgyához való lelkes ragaszkodása, hasznos és érdemes munkát végzett a filozófiatörténeti irodalom terén.

Vitéz Moór Gyula.

A Franklin-Társulat NOBEL-díjas írói

GRAZIA DELEDDA

Jó Telkek

JOHN GALSWORTHY

A Forsyte Saga. Hét kötet

A sötét virág

A szent ember. Két kötet

A szigeti képmutatók

A várakozó. Két kötet

Mindenen túl

Virágzó vadon

GERHART HAUPTMANN

Thiel pályaoír. — A soanai eretnek

RUDYARD KIPLING

Három katona

SELMA LAGERLÖF

A császár

A generális gyűrűje. — Egy udvarház története

A Löwensköld-lány

Anna Svärd

Az Antikrisztus csodái

Gösta Berling. Két kötet

Helga. — Marianna

Jeruzsálem. Két kötet

Krisztus-legendák

Liljecrona otthona

SINCLAIR LEWIS

Arrowsmith. Két kötet

A Fő-utca. Két kötet

LUIGI PIRANDELLO

Mattia Pascal két élete

BERNARD SHAW

Cashel Byron mestersége

FRANKLIN-TÁRSULAT KIADÁSA

BÜVÁR

NÉPSZERŰ TUDOMÁNYOS FOLYÓIRAT

SZERKESZTI LAMBRECHT KÁLMÁN

Szerkesztőség és kiadóhivatal: Budapest, IV., Egyetem-utca 4.

állattan
ásványtan
csillagászat
embertan
expedíciók
élettan
fajkutatás
fényképezés
fizika
folyóiratszemie
földrajz
földtan
geopolitika
laboratóriumi kutatások
meteorológia
mezőgazdaság
múzeumi hírek
néprajz
növénytan
orvostudomány
öslénytan
pályázatok
rádió
repülés
statisztika
származástan
technika
tudományos hírek
tudományos rejtvények
tudománytörténelem
tudós-anekdoták
vegytan

Egy évben 1000 oldal, 1000 kép: P 9'60

BUDAPESTI SZEMLE

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

VOINOVICH GÉZA

686. SZÁM.

1935 JANUÁR

BUDAPEST

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA

1935

Megjelenik minden hó 1-én.

Minden új könyvünk — új siker!

Riccardo Bacchelli:

Szenvedélyes házasság.

Témája ritka kivétel a modern regényirodalomban: az egymásért rajongó férj és feleség szerelme. Olaszból Gáspár Miklós fordította magyarra. Fűzve 4.—, kötve 5·50 pengő.

Pierre Benoit: A zöld sziget.

Olyan könyv, amelyet egy lélekzetre kell elolvasni: nagy író nagyszerű alkotása Hevesi András fordította magyarra.

Fűzve 2·60, kötve 3·60 pengő.

Eugène Dabit: Szálloda a külvárosban.

Egy párisi kis szálloda érdekes, elevenen lüktető, jellegzetes élete a maga kispolgáraival, ragyogásával és sötét színfoltjaival.

Fűzve 3.—, kötve 4·50 pengő.

Liam O'Flaherty: Az aranyház.

Kisváros Írországhban, tragikus szenvedélyek, kapzsiság, szerelem. Érdekfeszítő és mély regény. Schöpflin Aladár fordította.

Fűzve 5.—, kötve 6·50 pengő.

André Gide: A Vatikán pincéi.

Bonyolult bűnügyi történet, egyúttal a francia középosztály páratlan humorú tükörképe, König György fordításában.

Fűzve 4.—, kötve 5·50 pengő.

Julien Green: Az álmodó.

Esemény ez a regény: egy fiatalember érdekes története, akinek életében álom és valóság összekeveredik. Green legegyénibb és legjelentősebb műve.

Fűzve 4.—, kötve 5·50 pengő.

Arturo Marpicati: Haditörvényszék.

Az olasz akadémia főtitkárának megrázó hadi-élményét adja ez a regény. Révay József fordítása művészi teljesítmény.

Fűzve 3.—, kötve 4·50 pengő.

Luigi Pirandello:

Mattia Pascal két élete.

Az irodalmi Nobel-díjat 1934-ben a modern olasz irodalom klasszikusa nyerte el, kinek új könyve az emberi lélek legtitkosabb rejtekeibe hat. A fordítás Déry Tibor munkája.

Fűzve 4·60, kötve 6.— pengő.

Federico Tozzi: Három kereszt. —

A birtok.

Két regény, bennük azok a páratlanul eredeti s kivételes írói tulajdonságok, amelyek írójuknak joggal az olasz Dosztojevszkij elnevezést szerezték meg.

Fűzve 4·60, kötve 6.— pengő.

FRANKLIN-TÁRSULAT, BUDAPEST

MAGYAR ÍRÓK ÚJ KÖNYVEI

Szerb Antal

A Pendragon-legenda

Skót ballada, modern hangszerelésben, valóságos történelmi detektívregény. Különös és merész témájával teljesen egyedül áll a mai magyar irodalomban. Izgalmas kísértethistória, szellemjárással, gyilkossággal, amely a mai Skóciában játszódik le s amely az angol társadalmi életet kitűnő humorral rajzolja.

Fűzve 4.—, kötve 5.50 pengő.

Tersánszky J. Jenő

Kakuk Marci vadászkalandja

Kakuk Marci, Tersánszky legszerencsésebb leleménye, szinte már klasszikus alakká vált. A mai magyar irodalom legmulatságosabb figurája ez a csavargó, aki mindig bajba kerül és mindig kivágja magát, mindig csirkefogó, de sohasem követ el igazi bűnt s mindig kedves és humoros marad. Fűzve 3.40, kötve 5.— pengő

Török Sándor

Szegény embert még az ág is húzza

«Az idegen város» és a «Bankett a Kék Szarvasban» nagysikerű szerzője ezúttal satirikus regényt írt: Bilicse Péterről, akinek minden lépése balul sikerül, a bajok a nevetségességig üldözik mindvégig. A satíra keserűségét az előadás szépsége és az író meleg, együttérző humora enyhíti. Fűzve 5.60, kötve 7.— pengő.

FRANKLIN-TÁRSULAT, BUDAPEST

BUDAPESTI SZEMLE

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

VOINOVICH GÉZA

687. SZÁM.

1935 FEBRUÁR

BUDAPEST

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA

1935

Megjelenik minden hó 1-én.

TARTALOM.

	Lap
I. SZÉCHENYI ÁLLAMFÉRFIÚI MUNKÁSSÁGÁNAK HÉT ÉVE. — Balogh Jenőtől ~ ~ ~ ~ ~	129
II. A MAGYAR HUMANIZMUS ELSŐ NYOMAI. — Horváth Jánostól	141
III. BÜNTETŐ TÖRVÉNY ÉS KULTÚRA. — Auer Györgytől ~ ~ ~	164
IV. VÁNDORANEKDOTÁK. (I.) — György Lajostól ~ ~ ~ ~ ~	184
V. A BENNET-CSALÁD. (XIII.) — Regény. — Austen Jane után, angolból — Hevesi Sándortól ~ ~ ~ ~ ~	208
VI. WALTHER VON DER VOGELWEIDE. — Balogh Károlytól ~ ~ ~	224
VII. SZEMLE. — <i>Hat év magyar szobrászata.</i> — Hekler Antaltól ~ ~ ~	239
VIII. IRODALOM. — 1. <i>Kossuth Lajos életregénye.</i> — (Hegedüs Loránt: <i>Kossuth Lajos, legendák hőse.</i>) — —n —y-tól.	
2. <i>Összefoglaló könyv a magyar nyelvjárásokról.</i> — (Horger Antal: <i>A magyar nyelvjárások.</i>) — Papp Istvántól.	
3. <i>Két nőíró.</i> — (Gergely Márta: <i>A salakmosó.</i> — Szentmihályiné Szabó Mária: <i>Irén évei.</i>) — Haraszthy Gyulától.	
4. <i>Magyar anekdoták, magyar kuriózumok.</i> — (György Lajos: <i>A magyar anekdota története és egyetemes kapcsolatai.</i> Kétszáz- ötven vándoranekdota. Az anekdota forrásai. — Ráth-Végh István: <i>Magyar kuriózumok.</i>) — Gálos Rezsőtől ~ ~ ~ ~ ~	244

A BUDAPESTI SZEMLE tájékoztatni igyekszik a magyar közönséget azon eszmékről, melyek világszerte foglalkoztatják a szellemeket és mintegy közvetítő kíván lenni egyfelől a szaktudomány és a művelt közönség, másfelől a hazai és külföldi irodalom között.

E folyóirat a Magyar Tud. Akadémia megbízásából és támogatásával jelenik ugyan meg, de a cikkek irányáért és tartalmáért egyedül a szerkesztőség felelős.

A szerkesztőséget illető közlemények a szerkesztőségnek címezve a Franklin-Társulathoz (IV., Egyetem-utca 4.) intézendők.

Előfizetések és reklamációk a Franklin-Társulathoz küldendők. **Előfizetési ár félévre (6 szám) P 12—.**

Előfizetéseket egyébiránt minden könyvárús is elfogad. Bécsben Szelinski György cs. és kir. egyetemi könyvkereskedése Bécs I. ker. Kärntnerstrasse 59.

Felelős kiadó: Szécsi Elek. — Franklin-Társulat nyomdája: Abrai V.

MAGYAR FÖLDRAJZI TÁRSASÁG KÖNYVTÁRA

SZERKESZTI CHOLNOKY JENŐ

Almásy László: Az ismeretlen Szahara.

Baktay Ervin: A Boldog Völgy országa.
(Barangolások Kasmirban.)

Italo Balbo: Diadalmas szárnyak. (A második olasz óceánrepülés.)

Sten Bergman: A viharok hazájában. (Természettudományos kutatóutazás a Kurili-szigeteken.)

Cholnoky Jenő: Égen, földön. (Földrajzi értekezések.)

Cholnoky Jenő: A sárkányok országából. I–II.

P.T. Etherton: A Mount Everest átrepülése.

Forbáth László: A megújhodott Mongolia.

Keöpe Viktor: Cejlon, az Éden szigete.

Vörös Márton: A szerencsés expedíció.
(Hans W. Ahlmann kutatóútja az északi jégvilágba.)

FRANKLIN-TÁRSULAT KIADÁSA

A Franklin-Társulat kiadásában megjelent
PROPAGANDA-KIADÁSOK

Egészvásznon-
kötésben

Földi Mihály:	A csábító ... .. 2 P 65 f
	A Halasi-Hirsch fiú 3 P — f
Galsworthy:	Túl mindenem ... .. 3 P 65 f
Lagerlöf Zelma:	Krisztus - legendák 2 P 65 f
	Gösta Berling ... .. 3 P 70 f
Sinclair Lewis:	Arrowsmith ... .. 3 P 65 f
	A Fő-utca ... .. 3 P 65 f
Szabó Pál:	Emberek ... .. 2 P 65 f
Török Sándor:	Az idegen város ... 3 P 70 f
Stefan Zweig:	Az érzések zűrzavara 2 P 65 f

BUDAPESTI SZEMLE

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

VOINOVICH GÉZA

688. SZÁM.

1935 MÁRCIUS

BUDAPEST

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA

1935

Megjelenik minden hó 1-én.

TARTALOM.

	Lap
I. A REMÉNYEK ÉVE. — Horánszky Lájostól — — — — —	257
II. A SAAR-TERÜLET KÉRDÉSE. (I.) — Vinczehidy Ernőtől — —	275
III. A NEMZETKÖZI KONGRESSZUSOK HATÁSAI. — Rottenbiller Fülöptől — — — — —	300
IV. VÁNDORANEKDOTÁK. (II.) — György Lajostól — — — — —	320
V. A BENNET-CSALÁD. (XIV.) — Regény. — Austen Jane után, angolból, — Hevesi Sándortól — — — — —	334
VI. EURÓPA LEGRÉGIBB KÖLTŐJE. — Csengery Jánostól — — —	349
VII. SZEMLE. — <i>Képzőművészet.</i> — Ybl Ervintől — — — — —	361
VIII. IRODALOM. — 1. <i>Makkai Sándor új történeti regénye.</i> — (Makkai Sándor: <i>Táltoskirály.</i>) — r. r.-től.	
2. <i>A mai Olaszország.</i> — (Orsi Pietro gróf: <i>A mai Olaszország.</i>) — Nagy Miklóstól.	
3. <i>A hellén újplatonizmus.</i> — (Magyary Zoltánné Techert Margit: <i>A hellén újplatonizmus története.</i>) — Vitéz Moor Gyulától — —	369

A BUDAPESTI SZEMLE tájékoztatni igyekszik a magyar közönséget azon eszmékről, melyek világszerte foglalkoztatják a szellemeket és mintegy közvetítő kíván lenni egyfelől a szaktudomány és a művelt közönség, másfelől a hazai és külföldi irodalom között.

E folyóirat a Magyar Tud. Akadémia megbízásából és támogatásával jelenik ugyan meg, de a cikkek irányáért és tartalmáért egyedül a szerkesztőség felelős.

A szerkesztőséget illető közlemények a szerkesztőségnek címezve a Franklin-Társulathoz (IV., Egyetem-utca 4.) intézendők.

Előfizetések és reklamációk a Franklin-Társulathoz küldendők. **Előfizetési ár félévre (6 szám) P 12.—.**

Előfizetéseket egyébiránt minden könyvárús is elfogad. Bécsben Szelinski György cs. és kir. egyetemi könyvkereskedése Bécs I. ker. Kärntnerstrasse 59.

Felelős kiadó: Szécsi Elek. — Franklin-Társulat nyomdája: Ábrai V.